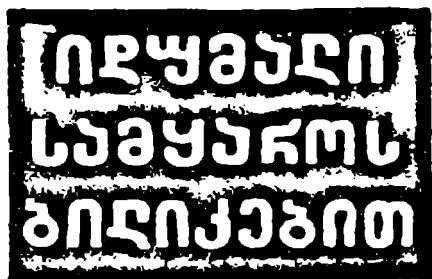

თავაზ კიქნაძე

გამომცემლობა „საბოთა საქართველო“

თ ბ ი ლ ი ს ი — 1 9 7 7

წიგნში განხილულია მღვიმეთა და გამოქვაბულთა შემსწავლელი მეცნიერების -- სპელეოლოგიის განვითარების ეტაპები. ისტორია, გადმოცემულია მსოფლიოს ხალხთა ლეგენდები, დაკავშირებული მღვიმეებთან. ცალკეული თავი მიძღვნილია პირველყოფილი ადამიანის მიერ მღვიმის საცხოვრებლად გამოყენების, მისი განვითარებისა და პალეოლითური მღვიმური მხატვრობისადმი.

გადმოცემულია ავტორისა და მისი თანამოლაშქრეების ექსპედიციების თავგადასავლები საქართველოს მღვიმეებში.

წიგნი მეცნიერულ-მხატვრული ხასიათისაა და განკუთვნილია მკითხველთა ფართო წრისათვის.

70300 — 276

K ————— 387---77

M 601 (08)—77

წიგნი პირველი

სკელეოლოგიური ანბანი

(წინასიტყვაობის მაგერ)

Stillicidi casus lapidem cavat¹

ღ ღ კ რ ე ტ ე უ ა ი

Gutta cavat lapidem²

ო ვ ი ღ ი უ ა ი

„ადამიანის ფიქრისა ერთი საქებური თვისება — მოვლენათა მიზეზის ძიებაა, როცა ადამიანის ფიქრი კითხულობს: „რად? რისთვის? საიდან და როგორ?!“ ეს ნიშანია ადამიანის კეთილგონიერებისა. სწორედ ამისთანა ფიქრების ბრალია კაცობრიობის წინსვლა“. ეს სიტყვები ადამიანისა და ბუნების დიდ მესაიდუმლეს, ვაჟა-ფშაველას ეკუთვნის. ჩვეული ლაკონიურობით და ღრმა სიბრძნით გამოხატა ჩვენი ერის სასიქადულო შეიღმა სწორედ ის, რაც გონების განვითარების გარიჟრაჟიდანვე განაპირობებს ადა-

---

ლათ. წვეთი ვარდნით კლდეს ხვრეტს.

ლათ. წვეთი ქვას ხვრეტს.

მიანის ლტოლვას გარემომცველი სამყაროს ღრმად შეცნობისაკენ, უამრავ კითხვის ნიშანზე პასუხის გაცემისაკენ, ბუნების გამოცანების ამოხსნისაკენ.

დედამიწის ასაკს მეცნიერები 5-6 მილიარდ წელს ანგარიშობენ. ადამიანი კი ათუ რაღაც 1-2 მილიონი წელია, რაც წარმოიშვა: სწორედ ამიტომ უწოდებენ დედამიწის განვითარების უკანასკნელს. მეოთხეულ პერიოდს ანთროპოგენსაც, ანუ ადამიანის წარმოშობის პერიოდს. თუ დედამიწის ასაკს დღე-ღამეს შევადარებთ. ადამიანის არსებობის ხანა ორწუთნახევარი იქნება. მხოლოდ უკანააქნელი საუკუნეების მანძილზე შეძლო ადამიანმა სამყაროს ნოვგურთი საიდუმლოს ამოცნობა და ზოგი მათგანი თავის სანახურშიც კი ჩააყენა.

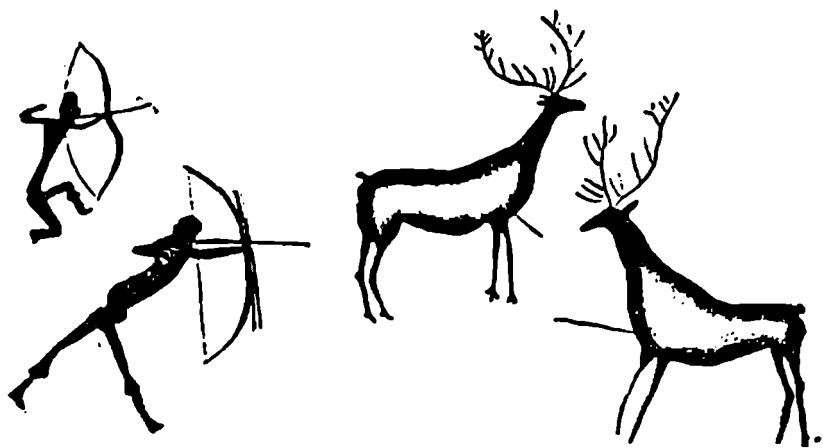
მაგრამ ყველაზე ადრე, განვითარების პირველ საფეხურებზე ადამიანმა თავისი ბედი დაუკავშირა მღვიმეს. რომელიც მის თავშესაფრად, ბინად და შემოქმედებით სახელოსნოდაც კი იქცა. ამაზე მეტყველებენ მღვიმეთა ჰერსა და კედლებზე მიკვლეული ნახატები, თიხის ქანდაკებები, სხვადასხვა ნაკეთობანი. მღვიმეში შეიძლება თავის დაცვა სიცოცხლა და ნადირთაგან, განსაკუთრებით დიდი განყინვარებას ეპოქაში, რამაც კიდევ უფრო დააჩქარა იმენი შორეული წინაპრების „გადასახლება“ ღია სადგომებიდან მღვიმეებში.

მა შემდეგ მრავალი ათასი წელი გავიდა და დღეს ცოდნით შეიარაღებული თანამედროვე ადამიანი ჰობი საფიქსი—მღვიმეებში დაკული ნაშთებით აღადგენს პირველყოფილ ადამიანს ცხოვრების წესებს, იერს, საქმიანობას და სხვ. შეიქმნა მეცნიერების სპეციალური დარგიც სპელეოლოგია, რომელიც სულ უფრო და უფრო ვითარდება.

შეიძლება დავიკვას კითხვა, რა არის სპელეოლოგია. მეცნიერება თუ სპორტი? გამოჩენილი ფრანგი სპელეოლოგის ნორბერ კასტერის სიტყვით „თუ სპელეოლოგია სპორტია, იგი მეცნიერებაცაა. თანაც მრავალფეროვანი და წარმტაცი მეცნიერება“. დიახ, სპელეოლოგია მეცნიერების ისეთი დარგია, რომელიც მჭიდროდ არის დაკავშირებული სპორტთან და სპორტის არც ერთი სახეობა არ არის ისეთ მჭიდრო კავშირში მეცნიერებასთან, როგორც სპელეოსპორტი სპელეოლოგიასთან.

როდესაც ადამიანი მიწისქვეშა სასახლეებში მოგზაურობს, იგი

პირველყოფილ ადამიანთა ნაღირობა ირმებზე.

ვეო ფარავს ალფროთოვანებას, განცვიფრებას, რასაც ეს იღუმალი საწყარო იწვევს თავისი ზღაპრული მორთულობითა, განუმეორებელი ალაამაზით. ზოგჯერ კი პირქუში სიღაღით. ბუნებრივია, რომ ადამიანს ასეთი მოგზაურობის დროს დაებადოს კითხვა, როგორ ჩნდება მღვიმე? ამ კითხვას რომ ვუპასუხოთ. საჭიროა გავეცნოთ „კარსტის“ ცნებას. ეს მეცნიერული ტერმინია და წარმოდგება სერბიულ-ხორვატული სიტყვიდან „კრას“. ხოლო ეს უკანასკნელი კი სახელია კირქვებით აგებული პლატოსი, რომელიც დანარის მთებში, იუგოსლავია-იტალიის საზღვართან მდებარეობს. აქ უამრავი წვეარამი, შახტი და მღვიმეა. ეს რაიონი 1918 წლამდე შედიოდა ავსტრიის იმპერიაში და გერმანულის ზეგავლენით სახელწოდება „კრასი“ იქცა „კარსტად“: 1945 წლამდე ეს ეკუთვნოდა იტალიას და სახელწოდებაც შეიცვალა — „კარსო“-თი. იმ პროცესებს, რაც მღვიმეების ან ზედაპირული ფორმების წარმოშობას იწვევს, დღეს მსოფლიოს უმეტეს ნაწილში კარსტს, ან კარსტულ პროცესებს უწოდებენ, იტალიასა და ესპანეთში — კარსოს, ხოლო იუგოსლავიაში და ჩეხოსლოვაკიაში — კრასს.

კარსტული პროცესი გეოლოგიური მოვლენაა და მისი განვითარებისათვის საჭიროა ოთხი უმთავრესი პირობის არსებობა. აუცილებელია რომ იყოს:

1. ხსნადი ქანი (ქვაპარილი, თაბაშირი, ანჰიდრიდი, კირქვა, დოლომიტი და სხვ.).

2. ქანი უნდა იყოს წყალგამტარი.

3. წყალი უნდა მოძრაობდეს.

4. წყალს უნდა ჰქონდეს გახსნის უნარი.

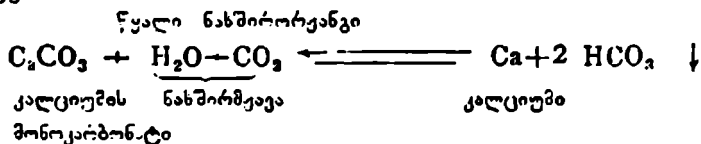
ამ ოთხი უმთავრესი პირობის გარდა შეიძლება დავასახელოთ ქანების მიწერალოგოური და ქიმიური შედგენილობა, კლიმატური პირობები, ატმოსფერული ნალექების რაოდენობა და ხასიათი, ქანების ნაპრალიანობა და ფორიანობა, მათი წოლის პირობები და სხვა მრავალი.

დედამიწის ზედაპირზე მდინარეები ჰრიან ხეობებს, რაც გამოწვეულია ძირითადად მექანიკური გამოფიტვით. ამ პროცესს მეცნიერები ეროზიას უწოდებენ. მიწის ქვეშ და ზედაპირზე, ხსნადი ქანებით აგებულ რაიონებში მიწისქვეშა ხეობებია. მღვიმეების, შანტების, უფსკრულების. ზედაპირული კარსტული ფორმების წარმოშობაში მთავარი როლი ეკუთვნის ქანებს გახსნას წყლის მიერ, რაც ცნობილია კაროზიის სახელით. მაგრამ ყველა ქანი ერთნაირი სისწრაფით როდი იხსნება წყალში, და არც ყველა წყალს აქვს გახსნის უნარი. მაგალითად, კრანატის ნატეხა რომ ქიმიურად სუფთა წყალში ჩავაგდოთ. რაც არ უნდა დიდხანს ვაძევნოთ თვალი, ცვლადებს ვერ შევნიშნავთ, ხოლო 1 გრამი კირქვის გახსნას კი 10 ლიტრი წყალი დასჭირდება. აუღ სხვა სურათს დავინახავთ. თუ კირქვის ნატეხს მოვათავებთ გაზიან წყალში. გახსნა მით უფრო „სწრაფად“ წავა, რაც უფრო მეტი იქნება წყალში ნახშირმჟავა.

ცნობილი საბჭოთა კარსტოლოგის, პროფ. გ. მაქსიმოვიჩის გამოთვლით, წყალში ხსნადი ქანებიდან დედამიწის ზედაპირზე ქვაპარილს და სხვა მარილებს უკავია 4 მლნ კმ², თაბაშირს და ანჰიდრიდს — 7 მლნ კმ². კირქვებს და დოლომიტებს — 40 მლნ კმ². თუ გავზახუნებთ. რომ ხმელეთის ფართობი მთლიანად 149 მლნ კმ²-ია, ნათელი წარმოაადგენა, რომ დედამიწის ტერიტორიის საკმაოდ დიდი ნაწილი, მესამედზე მეტი, მოქცეულია კარსტული პროცესების გავლენის ქვეშ.

ყველაზე საინტერესო და ლამაზი მღვიმეები ჩნდება კირქვებში. რა პროცესი მიჰრწინარეობს მღვიმეების ან სხვა კარსტული ფორმების გაჩენისას კირქვებში? როგორ ხსნის მას წყალი? კირქვა ახე $CaCO_3$ -ის მონოკარბონატი ნახშირმჟავას შემცველი წყლის

ზემოქმედებით იქცევა ბიკარბონატად — $\text{Ca}(\text{HCO}_3)_2$. ეს უკანასკნელი უფრო ადვილად ხსნადია, ვიდრე მონოკარბონატი. ქიმიურ რეაქციას, რომელიც ამ პროცესის დროს მიმდინარეობს, შემდეგი საბუდე აქვს:

ეს რეაქცია შექცევადია. წონასწორობის დარღვევის შემთხვევაში, ანუ წყალში გახსნილი კალციუმის კარბონატისა და თავისუფალი ნახშირმჟავას განსაზღვრული შეფარდების დროს, რასაც იწვევს ამ უკანასკნელის ზედმეტი შემცველობა, ნახშირმჟავა კალციუმში გადადის ხსნარში. წყალში ნახშირორჟანგის დიდი შემცველობას ნორმალური წნევის პირობებში, კირქვის ხსნადობა იზრდება 7-ჯერ.

წყალი, რომელიც ატმოსფერული ნალექების სახით ევლინება კარსტულ რაიონებს, შთაინთქმება ნაპრალების საშუალებით, ხსნის მათ კედლებს, აფართოებს და მრავალი ათასეული წლის შემდეგ ჩნდება მღვიმე. ზოგჯერ რამდენიმე ათეული და ასეული კილომეტრის სიგრძის.

მღვიმეებს შეისწავლის კარსტოლოგიის დარგი, რომელსაც სპელეოლოგია ეწოდება. ხოლო მღვიმეთა მკვლევარებს სპელეოლოგებს უწოდებენ. მოკლედ გავეცნოთ ტერმინ „სპელეოლოგიის“ წარმოშობას, მის მნიშვნელობას. რას შეისწავლის და როგორი მეთოდები ვაჩნია მას.

ტერმინი „სპელეოლოგია“ პირველად იხმარა 1890 წელს ფრანგმა არქეოლოგმა ემილ რივერმა, რომელმაც გამოაყენა ბერძნული სიტყვები „სპელიონ“ (მღვიმე) და „ლოგოს“ (შესწავლა, სწავლება), ე. ი. სპელეოლოგია მღვიმეთა შესწავლა ანუ მღვიმეთ-ცოდნეობაა.

1892 წელს ნიუსაკმა სცადა შემოეღო სპელეოლოგიის ნაცვლად „სპეოლოგია“. ეს მეცნიერიც ბერძნულ სიტყვა „სპეოს“ დაეყრდნო, მაგრამ ბერძნულში იგი ხელოვნური გამოქვაბულის აღმნიშვნელია და მან გავრცელება ვერ პოვა. ზოგიერთი გამოჩაყლისით მას ამჟამადაც ხმარობენ უცხოეთის მეცნიერები „ბიო-სპეოლოგიის“ სახით.

სპელეოლოგია არის მეცნიერება მღვიმეთა შესახებ. იგი შეისწავლის მღვიმეთა გარემოს ფიზიკურ და ბიოლოგიურ ასპექტში, მღვიმეთა წარმოშობის პირობებს, მათ ევოლუციას. უცხოელი მეცნიერები მას ხშირად ადარებენ ოკეანოგრაფიას (ბ. ეეზი, ვ. ჯორჯი, ფ. მური და სხვ.). რომელსაც საქმე აქვს განსხვავებულ ზღვიურ გარემოსთან. ასევე სპელეოლოგიასაც გააჩნია თავისი გარემო, მიწისქვეშა საწყარო, რომლის გამოკვლევისათვის იგი იყენებს გეოლოგიურ, გეომორფოლოგიურ, პალეოგეოლოგიურ, ბიოლოგიურ, არქეოლოგიურ, გეოფიზიკურ და სხვა მეცნიერებათა მეთოდებს.

შეუძლებელია ადამიანმა იხილოს მღვიმეთა საოცრებანი და გულგრილი დარჩეს.

სპელეოლოგთა არმია ყოველწლიურად იზრდება. ადამიანი, რომელიც ერთხელ მაინც მიიღებს მონაწილეობას სპელეოლოგიურ ექსპედიციაში. ავადდება მღვიმეთა სიყვარულით. ავტორი უკვე თხუთმეტი წელია იკვლევს საქართველოს მიწისქვეშეთს და წინამდებარე წიგნიც ამ სიყვარულის ნათელი დადასტურებაა.

იმედს გამოვთქვამთ, რომ ეს წიგნი გაამრავლებს საქართველოს მღვიმეების მოყვარულთა რიცხვს და თუ ეს ასე იქნება, მიზანიც მიღწეულად ჩაითვლება.

საქართველოს მღვიმეები და გამოქვაბულები ჩვენი მარის საუნჯეა

-ღღისით ვლეს და სალამო-ვამ გამოუჩნდეს დიდნი კლენი,
კლდეთა შიგან ქვაბნი იყენეს, ძირსა წყალი ჩანადენი".

შოთა რუსთაველი.

მადლიანია საქართველოს მიწა: თავისი ჩაის თვალწარმტაცი პლანტაციებითა და ვენახის ზერენით, ციტრუსებრითა და ხლით, სასარგებლო წიაღისეულის მრავალი საბადოთი, თერმული და მინერალური წყლებით, კავკასიონის თოვლმუზარადა ქალარა მწვერვალებით, ტყიანი მთებით, ზღვით, ჩანჩქერ-მდინარეებითა და მოკამკამე ტბებით. ყოველ ნაბიჯზე კულტურის ძეგლები — ტაძრები, ციხე-სიმაგრეები და ვინ მოთვლის ზუნების ყველა იმ სიკეთეს, რაც ჩვენი ქვეყნის სახალხო მეურნეობის წინსვლას, მშრო-

მელთა მატერიალური და სულიერი მოთხოვნების დაკმაყოფილებას, მათი ჭანმრთელობის გააყუებას და ესთეტიკურ ტკობას ენსახურება.

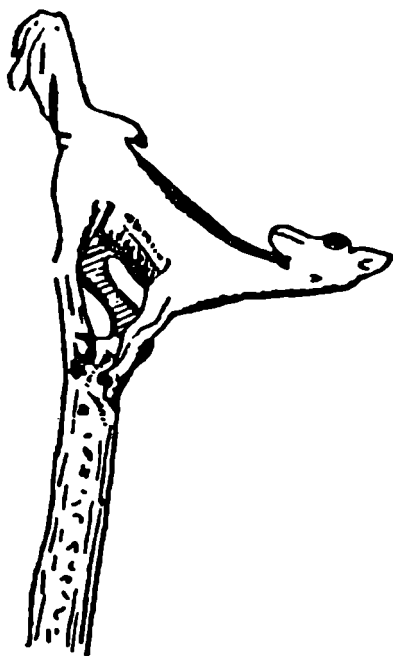
ყოველივე ზემოთ ჩამოთვლილის გვერდ-თ. თავისი ადგილი უკავია საქართველოს მღვიმეებსა და გამოქვაბულებს, რომელთა რაოდენობაც რამდენიმე ათასს აღწევს. ესაა ბუნების თუ ადამიანის ხელით შექმნილი იშვიათი სიდიადისა და სალამაზის ძეგლები, რომელთა ხილვაც მნახველში აღფრთოვანებას, აღტაცებას და კიდევ რაღაც გაურკვეველ გრძნობას იწვევს, ღიადისა და მშვენიერის განცდაზე რომ არის ხოლმე დაფუძნებული.

ვიდრე დეტალურად გავეცნობოდეთ გამოქვაბულებს და მღვიმეებს, თვით ამ ტერმინების მნიშვნელობაში გავერკვიოთ. სპელოლოგიური ტერმინებით მდიდარია ქართული ენა. ამ ტერმინებს ვხვდებით არა მარტო თანამედროვე წყაროებში, არამედ XI საუკუნიდან მოყოლებულ ლიტერატურულ ძეგლებშიც.

თანამედროვე ქართული ტერმინი „გამოქვაბული“ წარმოდგება ძველი ქართული „ქვაბიდან“, რითაც აღანიშნებოდა კლდეში ადამიანის მიერ ნაკვეთი სიღრუე. გამოქვაბულების ანუ ქვაბების გამოკვეთა (გამოქვაბვა) საქართველოს ტერიტორიაზე პირველად საუკუნეებიდანაა ცნობილი, თუმცა, უფლისციხის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ასეთი დიდებული კლდეში ნაკვეთი ციხე-ქალაქის აღმშენებლებს (ანუ გამომქვაბელებს) უდაოდ გარკვეული ტრადიცია უნდა ჰქონოდათ, ე. ი. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ დღევანდელ საქართველოს ტერიტორიაზე კლდეში გამოკვეთის ხელოვნება დაიწყო ჩვენს წელთაღრიცხვამდე.

შემდგომ საუკუნეებში გამოქვაბულების კვეთა განპირობებული იყო ომებიანი ისტორიით. ჩვენი შორეული წინაპრები იძულებულნი იყვნენ მიუღლომელ კლდეთა ქარაფებში ეკვეთათ ციხე-ქალაქები, გამოქვაბული-სახიზრები, სამაზრები, მონასტრებიც კი. და თუ დღეს ათასობით ტურისტი გაოცებული ათვალაიერებს დიდებულ უფლისციხეს, კლდეში ნაკვეთ ციხე-ქალაქს, სადაც II საუკუნეში თეატრიც კი გამოუკვეთიათ ნიჭიერ უცნობ ხუროებს, ან საქვეყნოდ სახელგანთქმულ ვარძიის გამოქვაბულ სამონასტრო კომპლექსს. რომელმაც თამარ მეფის ფრესკაც კი შემოუნახა შთამომავლობას, ან კიდევ თექელას. გელსუნდას, რკონს, დავით გარეჯს და ვინ მოსთვლის კიდევ რამდენს, ისინი გონების თვალთ ხედა-

ვენ ერის თავდადებულ შეილებს, უკვდავებაში გარდასულ უცნობ ხუროთმოძღვრებს, ხედავენ ქართველი ერისა და მისი ხელოვნების -სტორიის ფურცლებს.

2. ორმის რქის შებაატყორცნი. გვიანი პალეოლითი. მადლენური კულტურა.

იხევე, როგორც ყველა მეცნიერებას, სპელეოლოგიასაც გააჩნია თავისი ისტორია. ამ უკანასკნელ დროს საბჭოთა სპელეოლოგები იპითაც დაინტერესდნენ, თუ როდის და რომელ წყაროში იყო ნახსენები პირველად მღვიმე ან გამოქვაბული საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზე.

1963 წელს გამოქვეყნდა ცნობილი საბჭოთა კარსტოლოგის გ. მაქსიმოვიჩის სტატია¹, რომელშიც იგი მიუთითებდა ნოვგოროდის

---

¹ Г. А. Максимович. О первом указании на карстовые пещеры на территории СССР. «Пещеры», вып. 3, Пермь, 1963.

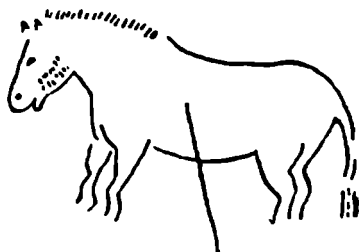
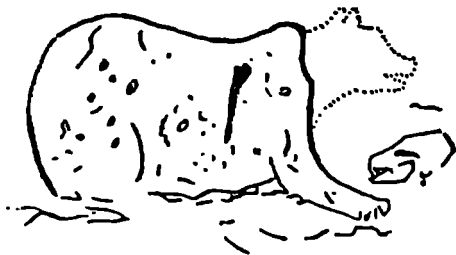
I ქრონიკაზე, სადაც აღწერილია ალექსანდრე ნეველის შვილის, დიმიტრის, ნოვგოროდის თავად იაროსლავისა და ფსკოვის თავად დომონტის წინამძღოლობით რუსი ჯარის ბრძოლა გერმანელების, რიგისა და დერპტის ეპისკოპოსების ჯარების წინააღმდეგ 1269 წლის 18 თებერვალს. ამ ქრონიკაში ნახსენებია ერთ-ერთი გაუვალი მღვიმე: «И ты насхаша пещеру непроходну, в нем же бяше множество чюдн влезше, и бяше пелзе ихъ взяти, и стояша три дни»... ავტორი გულდასმობს, რომ ეს მღვიმე მდებარეობს ჩრდილო-აღმოსავლეთ ესტონეთში, უხაკუს კარსტულ რაიონში.

1966 წელს იმავე კრებულის მე-7 ნომერში: ესტონელი მკვლევარი ტ. რანდლა იძლევა ახალ ცნობებს საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზე მღვიმეთა პირველი მოხსენებას შესახებ¹. იგი ეყრდნობა პენრიხ ლატვიელის ქრონიკას, რომელშიც 1219 წლისათვის ნათქვამია, რომ: «...добыча ливонцев была очень велика, которые подземные пещеры харьюсцев, куда те спрятались, закрыли, и дни и ночи дым и огонь на пещерах делали, пока те все не задохнулись, как женщины, так и мужчины... Всего задохнувшихся людей обоего пола во всех этих пещерах было приблизительно тысяча душ». ტ. რანდლა და სხვა ესტონელი მკვლევარები ფიქრობენ, რომ აქ იგულისხმება ხუთი პატარა მღვიმე, განლაგებული ტალინის სამხრეთით 45 კილომეტრზე. კუიშეტას რაიონში და ამტკიეებენ, რომ საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზე მღვიმეები პირველად მოხსენებულაა 1219 წელს.

ამ საკითხით დაინტერესებულმა, ჩვენ მივაკვლიეთ ახალ საინტერესო ცნობებს. საიდანაც ირკვევა, რომ მღვიმეები ანუ „ქვაბები“ უფრო ადრე ნახსენები ყოფილა საქართველოში. პრიორიტეტი ეკუთვნის XI საუკუნის გამოჩენილ მოღვაწეს ეფრემ მცირეს. რომელმაც მღვიმეები („ქვაბები“) მოიხსენია თავის ნაშრომში². ეფრემ მცირეს ერთ ადგილზე უწერია: „...რჩეულთა შორის საწამებლად მართლმადიდებლობასა შინა განთქმულებისა წმიდანი

¹ Т. Э. Рандла. Новые данные о первом упоминании карстовых пещер на территории СССР. Сб. «Пещеры», вып. 6(7), Пермь, 1966.

² ეფრემ მცირე. „უწყებაჲ მიზეზსა ქართველთა მოქცევისასა, თუ როგორცა წიგნთა შინა მოიქსენებისა“. ტექსტი გამოსცა, შესავალი და ლექსიკონ-საძიებლები დაურთო თ. ბრეგაძემ. 1959.

3. პრეპარირულ ცხოველების გამოსახულებანი მღვიმეში.

ტაძარნი წმიდათა შინა ადვილთა. ადვილი თხემისაჲ და ქუაბი ბეთლემისაჲ, ქუაბთურთ საბა წმიდისაჲთ და თორნით სვიმონ წმიდისაჲთ“.

ნოკვოროდ-სა და ჰენრახ ლატვეელის ქრონიკებში აღწერილი მღვიმეების მდებარეობა დღევანდლამდე გაურკვეველია, ეფრემ

მცირეს ნაშრომში მოხსენებული გამოქვაბულები თუ მღვიმეები დღესაც იმავე სახელწოდებებით არსებობენ.

„ქვაბები“ ნახსენებია აგრეთვე ჭუანჭერ ჭუანჭერიანის ნაშრომში „ცხოვრება ვახტანგ გორგასალისა“ და ანონიმური ავტორის თხზულებაში „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, რომლებიც XI—XII საუკუნით თარიღდებიან (იხ. „ქართლის ცხოვრება“). სხვა მრავალთა შორის მათში ნახსენებია ცნობილი ხვანღის მიუვალი გამოქვაბული.

დიდი შოთა რუსთველის „ვეფხისტყაოსანი“ სხვადასხვა დარგის მეცნიერთა კვლევის საგანი გახდა და ვერც სპელეოლოგები აუვლიან მას გვერდს. ამ დიდებულ პოემაში „ქვაბი“ ორ ათეულზე მეტ ტაეშა ნახსენები და მთავარ გმირთა მოქმედების ასპარეზიც ხშირად გამოქვაბულია.

სხვადასხვა ტიპის გამოქვაბულთა და მღვიმის აღმნიშვნელ ტერმინებს ვხვდებით სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში, ხოლო დიდი ქართველი გეოგრაფის ვახუშტი ბაგრატიონის შრომაში „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ ნახსენებია საბა წმინდის, ხორხენის, ხვამლის და სხვა გამოქვაბულები და მღვიმეები. მღვიმეებს თავის შრომაში „კოლხეთის ანუ სამეგრელოს აღწერილობაში“ იხსენიებს იტალიელი მისიონერი არჩანჯელო ლამბერტი.

საინტერესო ცნობები საქართველოს მღვიმეების შესახებ რევოლუციამდელ პერიოდში გვხვდება ძირითადად უცხოელი, რუსი მეცნიერებისა და მოგზაურების ნაშრომებში (კრავეიჩი, პ. აბიზი, ფ. დიუბუა დე მონპერე, ე. ფავრი, გ. რადე, ე. რეკლიუ, ვ. კრონჰელმი, ს. სიმონოვიჩი, ლ. ბაცევიჩი, ა. სოროკინი, ა. შუგუროვი, ი. პანტიუხოვი, ა. უვაროვი, ი. ლიხანოვი, ა. დიაჩკოვ-ტარასოვი, ე. მარტელი, ა. კრუბერი, ა. რეინჰარდი და სხვა).

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ფართოდ გაიშალა გამოქვაბულებისა და მღვიმეების კვლევა. არქეოლოგიური და არქიტექტურული შესწავლის თვალსაზრისით ბევრია გაკეთებული გ. ჩუბინაშვილის, გ. ნიორაძის, ს. ზამიატინის, ნინო ბერძენიშვილის, ბ. კუფტინის, ა. კალანდაძის, კ. მელითაურის, გ. ლომთათიძის, დ. თუშბრამიშვილის, გ. გრიგოლიას, დ. ხაბუტაიშვილის, გ. გაფრანდაშვილის, თ. ქარუმიძის, ნ. ბურჩაქ-აბრამოვიჩის, ა. ვეკუას. ლ. მარუაშვილის, კ. ჯავრიშვილის და სხვათა მიერ. მღვიმეთა კვლევაში დიდი ღვაწლი მიუძღვით: ა. ჯანელიძეს, გ. ძო-

წენიძეს, ნ. კანდელაკს, ლ. მარუაშვილს, ნ. გვოზდუციას, გ. დევდარიანს, ნემანიშვილს, შ. ყიფიანს, ზ. ტინტილოზოვს, ა. ოქროჯანაშვილს, გ. ჩანავაშვილს, ი. ბირშტეინს, ს. იუზბაშიანს, ე. ბორუციას, კ. მგელაძეს, ბ. გერგუდავას, დ. ტაბიძეს, გ. გიგინეიშვილს, ჯ. ჭიშკარიანს, რ. ჯანაშვილს, ზ. აძინბას და მრავალ სხვას.

საქართველოს გამოქვაბულთა და მღვიმეთა კვლევის შემდგომ განვითარებას განსაკუთრებით ხელი შეუწყო საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიასთან სპელეოლოგიური საბჭოს და ვახუშტის სახელობა გეოგრაფიის ინსტიტუტში კარსტოლოგიურ-სპელეოლოგიური ლაბორატორიის შექმნამ 1958 წელს. შემდგომ წლებში ამავე მიზნებს ემსახურებოდა სპელეისტიკის ლაბორატორიის დაარსება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში.

საქართველოს მღვიმეთა და მიუვალ გამოქვაბულთა კვლევაში აქტიურად მონაწილეობდნენ ჩვენი გამოჩენილი მწერლები და საზოგადო მოღვაწეები, მთამსვლელები: ლ. გოთუა, ალიოშა და ალექსანდრა ჯაფარიძეები, გ. ყალაბეგიშვილი. აგრეთვე სპელეოსპორტსმენები: ჯ. ხომასურიძე, ვ. მაჩაიძე, ლ. მაჩაიძე, ა. მაჩაიძე, კ. რაჭვიანიშვილი, ტ. ანთიძე, კ. ტაბატაძე, თ. ვორდუხიანი, რ. ჯანაშვილი, ი. ავდალოვი, რ. ნავერიანი, ლ. ქალდანი, რ. კახიძე, გ. სმირი, თ. სიხარულიძე, ნ. ერქომაიშვილი, ლ. ცისკარიშვილი, შ. კორძაძე და სხვები.

1962 წელს საქართველოს ფიზიკური კულტურისა და სპორტის სახელმწიფო კომიტეტთან შეიქმნა სპელეოსპორტული კომიტეტი, რომელმაც დიდხანს ვერ იარსება.

საქართველოს მღვიმეებს და კარსტულ უფსკრულებს წარმატებით იკვლევენ მოსკოველი, ლენინგრადელი, ნოვოსიბირსკელი, კრანოიარსკელი, ყირიშელი სპელეოლოგები. ამაზე ისიც მეტყველებს, რომ მათ უკანასკნელ წლებში აღმოაჩინეს და 770 მეტრ სიღრმემდე დაიპყრეს მსოფლიოს ერთ-ერთი ღრმა კარსტული უფსკრული „თოვლიანი“ ბზიფის ქედზე; სოფ. დურიფშის ჩრდილოეთით.

საქართველოს გამოქვაბულები და მღვიმეები, გარდა თავისი ისტორიული მნიშვნელობისა, დიდი ესთეტიკურ-აღმზრდელი ხასიათის ძეგლებიცაა. ამასთან დაკავშირებით შეიძლება გავიხსენოთ გამოჩენილი ფრანგი მწერლის, ალექსანდრე დიუმას-მამას აზრი, რომელმაც გასული საუკუნის 60-იან წლებში კავკასიაში იმოგზაუ-

რა და შემდგომ გამოქვეყნებულ წიგნში „კავკასია“, აღწერა თბილისიდან ვლადიკავკავში მოგზაურობის დროს, თბილისის მახლობლად დანახული მღვიმეები. იგი წერს: „...ვზის ამ ნაწილზე ყველაზე დიდი ღირსშესანიშნაობას წარმოადგენს მრავალრიცხოვანი გამოქვაბულები, რომელთაც ოთხკუთხა ხვრელები აქვთ და ვერავითარი კაპით ვერ მიუდგებიან. მართალი გითხრათ. ამ გამოქვაბულებმა ჩემში დიდი ინტერესი გამოიწვია... ადამიანის ხელითაა ეს გამოქვაბულები გამოთხრილი თუ ბუნებამ შექმნა ისინი? ბუნება ალბათ ასე წესიერად არ გამოთხრიდა მათ... ყველაზე უფრო სარწმუნოა. რომ ეს გამოქვაბულები კავკასიაში მცხოვრებ პირველ ტომთა სადგომები იყოს. თუ ეს ასეა, მაშინ ჩვენ მუხლი უნდა მოვიყაროთ ამ პირველყოფილ არქიტექტურის წინაშე“. ჩემს ოლღარქმა კი ასე გამოხატა თავისი აღფრთოვანება ვარძიის ხილვით: „დიდებულია. დიდებული თქვენი ვარძია. მე ბევრი ქვეყანა მინახავს. მაგრამ ამისთანა საოცრებას არ შევხვედრივარ. ნეტა რა ხელმა გამოკვეთა ეს გამოქვაბულები, რა ფუნჯმა მოხატა ეს ფრესკები“.

გავიხსენოთ თუნდაც უფლისციხის გამოქვაბულები. ეს ციხე-ქალაქი ამ საუკუნის დასაწყისში სპელეოლოგიის მამამთავრად აღიარებულმა ფრანგმა მეცნიერმა ელუარდ მარტელმაც მოინახულა და შემდგომ ვრცელი წერილი მიუძღვნა მას პარიზის ერთ-ერთ ყურნალში. მარტელის მოგზაურობიდან 65 წლის შემდეგ უფლისციხეს მეორე გამოჩენილი ფრანგი სპელეოლოგი. აწ განსვენებული პროფესორი ჟან კორბელიც ეწვია.

როდესაც ჟან კორბელი საქართველოდან მიდებდა, გითხრა: „გამეგონა. მაგრამ ახლა საკუთარი თვალით ვნახე ყველაფერი. თქვენ დიდი კულტურის მქონე ერი ხართ, და ბუნებასაც არაფერი დაუკლია საქართველოსთვის“.

უკანასკნელი 10—12 წლის მანძილზე საშუალება მქონდა გავცნობოდი დასავლეთ ევროპის მრავალი ქვეყნის მღვიმეებს და აროგორი სურათი წარმომიდგა თვალწინ:

ჩეხოსლოვაკიაში 30 მღვიმეა კეთილმოწყობილი, რომლებსაც ყოველწლიურად 2 მილიონამდე დამთვალიერებელი ჰყავს. შესასვლელი ბილეთის ღირებულება 8 კრონია საშუალოდ და მარტო ამ ბილეთებით სახელმწიფო წელიწადში იღებს 16 მილიონ კრონს.

იუგოსლავიის მრავალრიცხოვან კეთილმოწყობილ მღვიმეთაგან მარტო პოსტოინა იამა წელიწადში 7,5 მლნ მანეთ შემოსავალს

აძლევს სახელმწიფოს. მას უკვე 11 მილიონზე მეტი ტურისტი ეწვია. პოსტოვანას მღვიმეთა კომპლექსის მიდამოებში აშენებულია 3 უმაღლესი კლასის სასტუმრო 370 ადგილით და 3 კემპინგი 526 ადგილით.

საფრანგეთში კეთილმოწყობილია 43 მღვიმე. მარტო ერთ-ერთი მათგანს, კლამუზის მღვიმეს ყოველწლიურად 700 ათასზე მეტი კაცი ათვალიერებს.

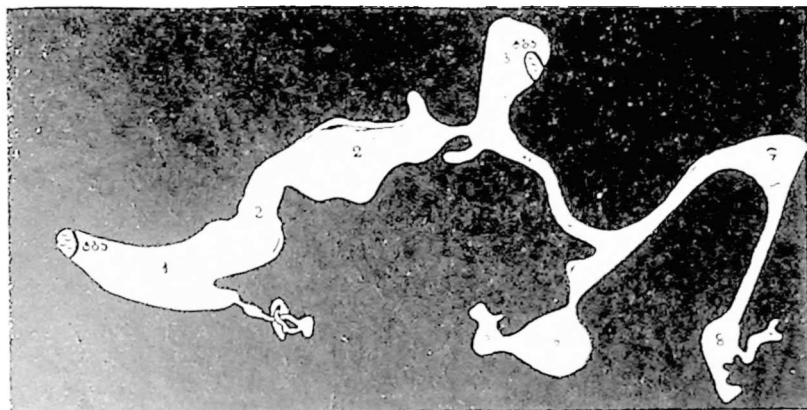
ამერიკის შეერთებულ შტატებში კეთილმოწყობილ მღვიმეთა რიცხვმა კარგა ხანია 150-ს გადააჭარბა, ხოლო იაპონიის კუნძულ ხონსიუზე მდებარე აკიესის მღვიმეს წელიწადში 400 ათასზე მეტი მნახველი ჰყავს

კარგად მოფიქრებულ ეკონომიურ გაანგარიშებაზეა დაფუძნებული აგრეთვე პოლონეთის. უნგრეთის. რუმინეთის. იტალიის. საბერძნეთის, ესპანეთის, გურ-ის, შვეიცარიის, ბელგიის, ავსტრიის, თურქეთის, ლიბანის, ავსტრალიისა და სხვა ქვეყნების მღვიმეთა თუ გამოქვაბულთა გამოყენება ტურისტულ-ექსკურსიული მიზნებისათვის.

როგორც წესი. ამ მღვიმეებთან აგებულია სასტუმროები, კემპინგები, მოტელები. არის ავტომანქანების ფასიანი სადგომები; კარგადაა მოგვარებული რეკლამა. გზის მაჩვენებლები, იყიდება მღვიმურ თემატიკასთან დაკავშირებული სუვენირგამა ბუკლეტები. გზამკვლევეები. ფოტოსურათები. დიაპოზიტივები. ღია ბარათები და სხვ.

ახალი ათონის (ივერიის) მღვიმე, რომელიც თავისი მიწისქვეშა დარბაზებით ერთ-ერთი პირველია საბჭოთა კავშირში, კეთილმოწყობითი სამუშაოების დაწყებამდე სილამაზით არ ჩამოუვარდებოდა მსოფლიოში სახელგანთქმულ ევროპის ზოგიერთ მღვიმეს. ვინც ადრე ყოფილა ამ მღვიმეში. ველარ აღფრთოვანდება მისი დარბაზების უმწვენიერესი ქვის ყვავილებით. იშვიათი კალციტური წარმონაქმნებით. რა მოხდა? მოხდა ის. რომ რაც გადაურჩა ცალკეულ სპელიოლოგიურ ექსპედიციებს ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა კუთხიდან. რომლებიც იშვიათ ინკრუსტაციებს ყუთებით მიეზიდებოდნენ საკუთარი „მღუნეუმებისათვის“. განადგურდა კეთილმოწყობითი სამუშაოების ჩატარებისას.

ახალი ათონის მღვიმის კეთილმოწყობა შესანიშნავი საჩუქარია ბუნების მოყვარულთათვის.

4. ახალი ათონის (ივერიის) მღვიმის გეგმა: 1—9 მიწისქვეშა დარბაზები: 1 — აფხაზელი, 2 — ქართველ სპელეოლოგთა, 3 — თიხიანი, 4 — კანიონი, 5 — სობნერი, 6 — მოსკოვი, 7 — ივერია, 8 — თბილისი, 9 — ქელიტიტები.

მღვიმეებ- (გამოქვაბულებიც) ყველა ქვეყანაში არ არის. მათი არსებობა განპირობებულია გეოლოგიური, პალეოგეოლოგიური, კლიმატური და სხვა ბუნებრივი თუ ისტორიული პირობებით (უკანასკნელი გამოქვაბულებისათვის). საქართველოს მრავალფეროვანი და უხვი მიწა-წყალი უმდიდრესია მღვიმეებით და გამოქვაბულებით. პირველნი თავმოყრილია ძირითადად დასავლეთ საქართველოში. მდ. ფსოუდან ლიხის ქედამდე. მეორენი კი ხშირად მთელ კოპლექსებს ქმნიან აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოში.

სიცრუისა და ვაჟმარბაზის ვილილი

(მღვიმე და არქეოლოგია)

„ქვემარბება შეიძლება ღროვით დაიფაროს, მაგრამ საბოლოოდ მისი დანარცხება შეუქლებელია“.

ადასიანი მღვიმესთან ოდითგანვეა დაკავშირებული. პირველყოფილი ადამიანისათვის, როდესაც მთელი მისი საქმიანობა და ფიქრი შემოიფარგლებოდა საარსებო საშუალებებისათვის ბრძოლით,

2. თ. კიენაძე

იგი ღია ცის ქვეშ ცხოვრობდა და „ბინაზე“ არ ფექრობდა. შეიძლება ითქვას, რომ იმ შორეულ ეპოქაში ადამიანები ზევრით არ განსხვავდებოდნენ ცხოველებისაგან. ამ მხრივ დამახასიათებელია მსოფლიოს ერთ-ერთი უძველესი ცივილიზაციის შექმნელების — შუმერების — შეხედულება ღმერთების შესახებ. მათი წარმოდგენით თავდაპირველად არ არსებობდნენ ადამიანები და ცხოველები, იყვნენ მხოლოდ ღმერთები, ისიც ველურნი, რომლებიც:

„არ კამდნენ პურს,
არ ეცვათ ტანზე.
ცხენებით ლეკვდნენ ბალახს.
გუბებიდან სვამდნენ წყალს“¹.

ამ გადმოცემაში აშკარაა, რომ ღმერთებზე გამოყვანილია ის პირველყოფილი ადამიანები, რომლებიც შუმერებზე ადრე. მრავალი ათასი წლის წინ ცხოვრობდნენ...

ღმერთების მეცნიერებაში შესწავლილია ოთხი გამყინვარება: გიუნციას, მინდელის, რისის და ვიურმის. ამათგან გიუნციას გამყინვარება საქართველოს ტერიტორიაზე ცნობილი არ არის.

გიუნციას გამყინვარებას ადგილი ჰქონდა ზედა პლიოცენში. რომელსაც გამოყოფენ აშელისწინა არქეოლოგიური სტადიის სახელწოდებით. ეს იყო 1—2 მილიონი წლის წინ. ამ დროს ცხოვრობდნენ ავსტრალოპითეკუსები და ლეკეის ადამიანები. მათი მატერიალურა კულტურის ნაშთები ნაპოვნია სამხრეთ აფრიკაში. ტუნგის მღვიმეში. მინდელური გამყინვარება მოხდა ქვედა პლეისტოცენში. ესაა აშელის სტადია და მოიცავს 400 ათას — 1 მილიონ წლებს. ამ დროს ცხოვრობდნენ არქანთროპები: პითეკანთროპუსი, სინანთროპუსი, ატლანთროპუსი, ჰეიდელბერგელი ადამიანი. მატერიალური ნაშთები ნაპოვნია ჯოჟოუდიანის მღვიმეში ჩინეთში და იუგოსლავიის მღვიმეებში. ქვედა და შუა პლეისტოცენი მოიცავს მინდელურის კულტურის გამყინვარებათაშორისეულ ხანას და რისული გამყინვარების დასაწყისს. ესაა აშელის არქეოლოგიური სტადია (400 ათასი — 100 ათასი წელი). ამ დროს ცხოვრობდნენ პალეოანთროპები ანუ ნეანდერტალელები. მატერიალური ნაშთები მიკვლეულია აფთრის მღვიმეში. — გერმანიის დემოკრატიულ რესპუბლიკაში, სპის მღვიმეში — ბელგიაში და კუდაროში — საქართველოში.

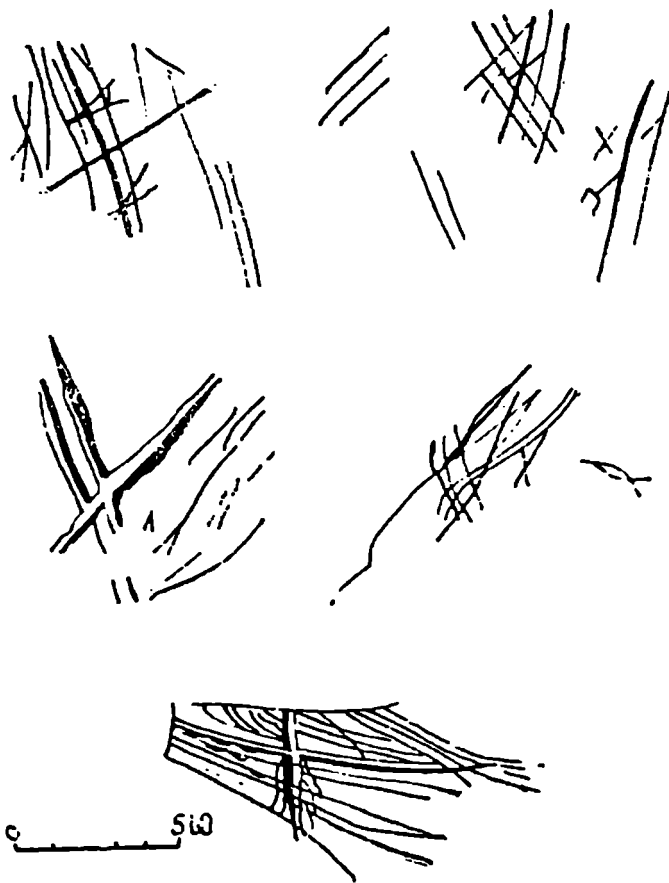
¹ С. Н. Крамер. История начинается в Шумере. М., 1965. გვ. 135 (ავტორის თარგმანი).

რასული გამყინვარება კი მოიცავს შუა პლეისტოცენს ანუ მუსტიეს სტადიას. 100 ათასიდან 40 ათას წლამდე. ამ დროს ცხოვრობდა ნეანდერტალიდი. მატერიალური ნაშთები ნაპოვნია საფრანგეთში — მუსტიეს მღვიმეში, საქართველოში — სავვარჯილეს. წონას, ჯრუჭულას მღვიმეებში. ვიურმის გამყინვარება მოიცავს ზედა პლეისტოცენს-ჰოლოცენს, როცა მყინვარებმა უკან დაიხიეს. ამ პერიოდში გამოყოფენ შემდეგ სტადიებს: ორინიაკს (40—30 ათასი წლები), სოლუტრეს (30—25 ათასი წლები), მაღლენს (25—15 ათასი წლები). ამ სტადიებზე უკვე თანამედროვე ადამიანი იწყებს ცხოვრებას (ორინიაკიდან). მატერიალური ნაშთები მოპოვებულია საფრანგეთის მღვიმეებში (ორინიაკი, ლა-კავი, ლა-მაღლენი). ესპანეთის (ალტამირა), საქართველოს მღვიმეებში (დევისხვრელი, თაროკლდე, საკაქა, მღვიმევი, გვარჯილას-კლდე) და სხვ.

მეთხეულ ეპოქაში დედამიწა დიდ გამყინვარებას მოუცავს. ღია სადგომებში ადამიანს გაუჭირდა ცხოვრება. შესადარებლად შეიძლება ითქვას. რომ დღეს მუდმივი თოვლის საზღვარი კავკასიონზე ზღვის დონიდან 2800—3400 მეტრის სიმაღლეზეა, გამყინვარებათა ეპოქებში კი იგი 1200—1300 მეტრით და უფრო მეტ-თავიძირს ეშვებოდა.

ბუნებრივია. რომ სიცივით შეწუხებულმა ადამიანმა მყუდრო თავშესაფრის ძებნა დააწყოს. ასეთი იყო მღვიმე. რომლის მბრძანებელიც იმ შორეულ წარსულში ვეება დათვები, ლომები და აფთრები იყვნენ. ქვის ხარაღით აღჭურვილმა ადამიანმა ფიცხელი ბრძოლების შემდეგ შეძლო მათი დამარცხება და დაიწყო ამ ბუნებრივი თავშესაფრის საცხოვრებლად მოწყობა. ჩვენს შორეულ წინაპარს გაუჩნდა ახალი საზრუნავი. რამაც მისი გონების ინტენსიური განვითარება გამოიწვია: მოასწორა მღვიმის იატაკი, ზოგან პრიმიტიული კედელიც კი ააგო. მღვიმეში ცეცხლის შენახვაც კარგად შეიძლებოდა თავის დაცვაც აიცივიაგან და ნადირობაც. მღვიმეში მცხოვრებ ადამიანებს ტროგლოდიტებს უწოდებენ.

მას შემდეგ მრავალი ათასი წელი გავიდა და დღევანდელი ადამიანი — ჰომო საფიენსი — ანუ გონებრივი ადამიანი მღვიმეთა კულტურულ ფენებში დაცული მატერიალური ნაშთების მიხედვით აღადგენს თავისი შორეული წინაპრის ცხოვრების ხასიათს. ადათ-ჩვეულებებს. იერს და სხვა. დღეს ადვილია ამის თქმაც და დაჯერებ-

5. გეომეტრიული ფიგურები შლიეშში, ქიათურის მახლობლად.

ზაც, რადგან სხვა მეცნიერებათა კვალდაკვალ არქეოლოგიაც განვითარდა და ბიბლიური წარმოდგენებისაც დღეს აღარავის სჯერა.

რელიგიური მოთები სამყაროსა და აღამიანის ვაჩენაზე ფართოდაა ცნობილი ისევე. როგორც რელიგიურ ცრუმეხედულებათა წინააღმდეგ მებრძოლ დიდ მოაზროვნეთა სახელები. მთელი ტომებია დაწერილი ჯორდანო ბრუნოს, კოპერნიკის, კამპანელას, გალილეის და სხვათა შესახებ. რომლებმაც სასტიკი ბრძოლა გამოუცხადეს ინ-

კვიზიციას. რამდენი დიდი ადამიანის სიცოცხლე, ხანგრძლივი ბრძოლა და ენერგია დასჭირდა მეცნიერებას, რომ რელიგიის ბორკილები დაემსხვრია და კაცობრიობასთან ქეშმარიტება მიეტანა!

XIX საუკუნე სხვადასხვა მეცნიერებათა ჩამოყალიბებისა და აღმავლობის ხანა იყო. აღმოჩენები აღმოჩენებს მოსდევდა. განსაკუთრებით დიდი აღმოჩენები მოხდა არქეოლოგიაში: გაშიფრეს ეგვიპტური იეროგლიფები, ბაბილონის ლურსმული დამწერლობა, აღმოაჩინეს ძველი ტროადის და ნინევიის ნანგრევები, შემდგომ კი ტუტანჰამონის აკლდამა და ოქროს ზარკოფაგი. მაგრამ ეს ყველაფერი განვითარებული საზოგადოების, მთელი ცივილიზაციების მიერ იყო შექმნილი და მათი აღმოჩენა თუ შესწავლა ასე თუ ისე უფრო ადვილი საქმე იყო. მაგრამ რას წარმოადგენდა ადამიანი მისი გონების გარიყრავზე. საიდან გაჩნდა იგი. როგორ ვითარდებოდა? ბიბლია ხომ ყველაფერს ღმერთს მიაწერდა და თვით სიტყვა ადამიც ხომ ძველებრალ ენაზე წითელ თიხას ნიშნავს. საიდანაც ღმერთმა გამოძერწა იგი?

და აი. მე-19 საუკუნის დასაწყისში ადგილი აქვს ორ მეტად საინტერესო შემთხვევას:

1809 წელს გამოჩენილმა ფრანგმა ბუნებისმეტყველმა ჟან ლამარკმა გამოაქვეყნა წიგნი „ზოოლოგიის ფილოსოფია“, რომელშიც ძალზე დამაჯერებელი დებულებები მოჰყავდა ადამიანის მაიმუნისგან წარმოშობის შესახებ. იგი წერდა, რომ მაიმუნის გადაქცევა ადამიანად განპირობებული იყო ცვალებადი გარემოს გავლენით ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე. მაგრამ პროგრესული მეცნიერის ეს შეხედულებები თანამედროვეებმა უარყვეს.

უცნაური დამთხვევა იყო, რომ ამ წაგნის გამოსვლის წელს დაიბადა ჩარლზ დარვინი. რომელსაც წილად ხვდა ძირფესვიანად დაემსხვრია მანამდე არსებული შეხედულებები და აღმოჩინა ბუნებრივი შერჩევის კანონი, შემდეგ კი ჩამოყალიბებულიყო ახალი, პროგრესული მიმდინარეობა — დარვინიზმი, რომელზეც მოგვიანებით კ. ტიმირიაზევიმა თქვა: ეს იყო ყველაზე ღრმა რევოლუცია, რომელიც კი ოდესმე მომხდარა ბუნებისმეტყველებაში.

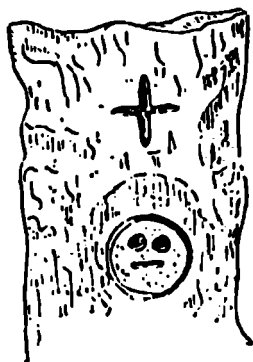
პარადოქსია, მაგრამ დარვინი ღვთისმეტყველი იყო. გემ „ბიჯლით“ (რომელზეც იგი სრულიად შემთხვევით მოხვდა სხვის ნაცუ-

1 იხ. ავტორის წერილი „ღმერთებთან ბრძოლა“, ჟურნ. „ცისკარი“, № 10, 1972 წ.

ლავა სამხრეთ ამერიკაში მოგზაურობის შემდეგ იგი მივიდა იმ დაკენანდუ. რომ მკენარეთა და ცხოველთა ყველა სახეობა განაც-
და განუწყვეტელ ცვლას. დარვინის თეორიის წინააღმდეგ, რომე-
ლიც საბოლოოდ ანადგურებდა ბიბლიურ წარმოდგენებს, სასტა-
კალ ჯაილაშქრეს რელიგიამ და მასმა მიმდევარმა მეცნიერებმა.
დარვინს ლანძღავდნენ და ყველანაირად ცდილობდნენ ხელი შეე-
შალათ მისი თეორიის გავრცელებისათვის.

დარვინმა გამოთქვა აზრი, რომ ადამიანის ერთ-ერთი წინაპარი
იყო ზებე მცხოვრები ტყის მაიმუნი ანუ დრიოპითეკი, რომლის ნაშ-
თები იმ დროისათვის აღმოაჩინეს დედამიწის სხვადასხვა ნაწილში.
დარვინის შეხედულებას მიემხრო მეორე გამოჩენილი ბუნებია-
მეტყველი ერნსტ ჰეკელი, რომელმაც წამოაყენა ჰიპოთეზა პითე-
კანთროპის ანუ ადამიანის მსგავსი მაიმუნის არსებობის შესახებ.
იგი, მისი აზრით, გარდამავალი სახეობა უნდა ყოფილიყო მაიმუნსა
და ადამიანს შორის.

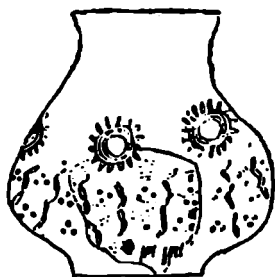
ჰეკელის მიმდევარმა, ამსტერდამის უნივერსიტეტის დოცენტმა,
ევგენი დიუბუამ 1889 წელს კუნძულ იავაზე აღმოაჩინა პითეკანთ-
როპის ჩონჩხის ნაშთები. ჩითაც დამტკიცდა დარვინისა და ჰეკელის
შეხედულებათა სისწორე.

1

2

3

6. 1. გამოსახულებები კედელზე მცირე აკადემიის მღვიმეში (ყირიში).
2. მჯობლითის ეპოქის გაფურცლებული ქარგვალები. 3. უიზილ-ქობის
პერიოდის თიხის კერპელი მცირე აკადემიის მღვიმედან.

უფრო ადრე, 1848 წელს, გიბრალტარის კლდის ჩრდილო კალთაზე იპოვეს ნეანდერტალელის პირველი თავის ქალა, მაგრამ იგი უყურადღებოდ დატოვეს. იგივე დაემართა 1856 წელს ნეანდერტალის ხეობაში აღმოჩენილ ნაშთებსაც. მხოლოდ 1859 წლიდან, დარვინის ნაშრომის გამოცემის შემდეგ მიიპყრეს ამ ნაშთებზე მეცნიერთა ყურადღება და მათ ირგვლივ დიდი კამათიც გაჩაღდა.

მაგრამ ოციოდე წლის წინათ ევგენი ღიუბუას ნახსენები აღმოჩენიდან 1868 წელს, საფრანგეთში, მდ. ვეზერიის ხეობაში გაპყავდათ რკინიგზა. ამავე სახელწოდების სოფლიდან ორასიოდე მეტრის დაშორებით, კრო-მანიონის მღვიმეში მუშებმა ცხოველთა ძვლებთან და პრიმიტიულ ქვის იარაღთან ერთად იპოვეს უძველესი ადამიანების ნაშთები. ეს იყო ახალგაზრდა მამაკაცის, მოხუცის, ქალის და ბავშვის ჩონჩხები. როგორც ჩანდა, ძალიან შორეულ წარსულში, მრავალი ათასი წლის წინათ. ამ მღვიმეში ტრაგედია დატრიალებულიყო.

ეს დიდი აღმონაჩენი შეიპყავლა ლუი ლარტემ და განაცხადა, რომ კრო-მანიონის მღვიმეში ცხოვრები ადამიანები მიეკუთვნებოდნენ უძველეს მონაღირეთა ტაჰს. ღამაწყისში ისინი ამ მღვიმეს იყენებდნენ თავშესაფარ ადგილად და ნადავლის გასაყოფად, შემდგომ კი მუღმივად აქ ცხოვრობდნენ. სწორედ ამ წელს გარდაიცვალა გამოჩენილი ფრანგი არქეოლოგი და ანთროპოლოგის ერთ-ერთი ფუძემდებელი ბუშე დე პერტი, რომელმაც დაადგინა კრო-მანიონის მღვიმის ადამიანთა ნაშთების სიძველე. მისი ხელნაწერები და წიგნები დაწვეს. ხელისუფალნი 7 წლის შემდეგაც ცდილობდნენ ხელი შეეშალათ ვინმე ვიქტორ პენიეს წიგნის გამოქვეყნებისათვის, რომელშიც აღწერილი იყო ბუშე დე პერტის დიდი და თავდადებული მოღვაწეობა, მისი შეხედულებები ადამიანთა მოღვაწის საძველის შესახებ.

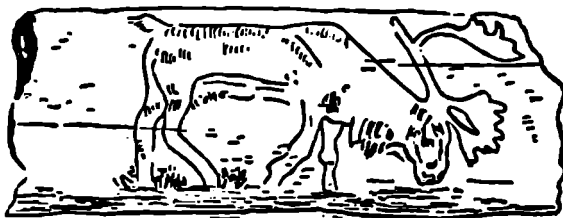
მაგრამ მეცნიერების განვითარებას ცეცხლი და ბორკილები ველარაფერს დააკლებდა. სწორედ ამ პერიოდში მთელი მსოფლიო ტრიუმფით მოიარა ჩარლზ დარვინის წიგნმა „სახეობათა წარმოშობა“, რაზეც ზემოთ გვქონდა საუბარი.

აქვე უნდა აღინიშნოს ის გარემოება, რომ მეცნიერებაშიც იყენენ ისეთები, რომლებიც ცდილობდნენ რელიგიისა და მეცნიერების „შერიგებას“. ამისათვის ხშირად ფალსიფიცირებასაც მიმართავდნენ. აი ერთი მაგალითი: 1911 წელს ინგლისში, პილტდაუნში, ვექილმა და მოყვარულმა კოლექციონერმა დაუსონმა იპოვა თანამედ-

როვე ტიპის ადამიანის თავის ქალა და პრიმიტიული ქვედა ყბა, რომელიც მაიმუნისას წააგავდა. მაშინვე გამოაქვეყნეს სენსაციური ცნობები, რომ ეს იყო თანამედროვე ადამიანის ტვინის მქონე და მაიმუნის ყბიანი არსება, რომელიც ინგლისის ტერიტორიაზე ცხოვრობდა მეოთხეული ეპოქის დასაწყისში. ქვეყნდებოდა წერილები სათაურებით: „პირველი ინგლისელი“, „პილტდაუნელი ადამიანი“. ხოლო მეცნიერებმა მას „დაუსონის ეოანთროპი“ (ბერძნ. „ეოს“ — რეიერაჟი, „ანთროპოს“ — ადამიანი) უწოდეს. 40 წლის მანძილზე ეს ამბავი კამათის საგნად იქცა და მას 400-ზე მეტი სამეცნიერო და საჟურნალო წერილი მიეძღვნა. ამ პერიოდის მანძილზე ბრიტანეთის მუზეუმის ამ ექსპონატს დასავლეთის ზოგი მეცნიერი იყენებდა დარვინის წინააღმდეგ და ამტკიცებდნენ. რომ ადამიანი მაიმუნისაგან კი არ წარმოიშვა ხანგრძლივი და თანდათან ევოლუციის გზით, არამედ რაღაც ზებუნებრივი, ღვთიური ძალისაგან. ინგლისელი თეოლოგები ამტკიცებდნენ, რომ ადამიანი ღმერთმა შექმნა და არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლებოდა იგი ცხოველისაგან წარმოშობილიყო. საბჭოთა მეცნიერები ყოველთვის ეპვის ქვეშ აყენებდნენ ამ „აღმოჩენის“ კეშმარტებას. და აი, 1953 წელს ეს „უდიდესი მეცნიერული ღირებულების მონაპოვარი“ ბრიტანეთის მუზეუმის სეიფიდან გამოიღეს, შეამოწმეს და აღმოჩნდა. რომ თავის ქალა მართლაც პალეოლითელ ადამიანს ეკუთვნოდა, ყბა კი თანამედროვე შიმპანზეს. რომელიც ხელოვნურად შეეღებათ, ადამიანის ყბისათვის მისაპსგავსებლად კბილების ფოსოები შემოეხერხათ და განამარხებულის სახე მიეცათ. ამავე წლის ნოემბერში ინგლისის გაზეთები აჭრელდა სათაურებით: „უდიდესი მისტიფიკაცია მეცნიერების ისტორიაში“, „ვინ გააკეთა ყალბი ქვედა ყბა?“ და სხვ. ამ სიყალბის ავტორი ვერ დაადგინეს. მსგავსი მაგალითები ბევრია ახსოვს არქეოლოგიას, როცა კაპიტალისტურა სამყაროს ვაიმეცნიერები ფალსიფიცირებულ არქეოლოგიურ მონაპოვრებს იყენებდნენ არა მარტო რელიგიური მრწამსის განსამტკიცებლად, არამედ პიტლერის, მუსოლინის და სხვათა ფაშისტური პოლიტიკის გამართლებისათვის. მაგალითისათვის შეიძლება მოვიყვანოთ პრუსიის მეფის ფრიდრიხ II ცინიზმით სავსე სიტყვები; როდესაც მან პოლონეთის ტერიტორიის დიდი ნაწილი მიიტაცა, ჰკითხეს, რითი ასაბუთებს ამას. ფრიდრიხმა უპასუხა: „რისთვის არსებობენ ჩემი ისტორიკოსები? ისინი ჰომებნიან რაიმე არგუმენტს, რითაც დამტკიცდება ჩემი უფ-

ლებები ამ ქვეყანაზე“. ეს სუფთა პოლიტიკური დემაგოგიაა. მაგრამ ამ საკითხის განხილვა შორს წაგვიყვანდა. დავუბრუნდეთ ისევ პირველყოფილ ადამიანს, რომელმაც დიდი გამოინვარებას ეპოქაში მღვიმეებს მიაშურა.

დაახლოებით 100 ათასი წლის წინათ ადამიანის ფიზიკურ აგებულებაში. ევოლუციის შედეგად. მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა. უძველესი მაიმუნ-ადამიანები (პითეკანთროპები) ამ დროისათვის უკვე ადამიანებად იქცნენ. ისინი დღევანდელ ადამიანებთან შედარებით ძალზე პრიმიტიული იყვნენ. თუმცა კი თავისი ბიოლოგიური ორგანიზაციით ძალიან ახლოს იდგნენ მასთან. ისინი იყვნენ ჯმუხები და დაბალი ტანის. მათ ნეანდერტალელები უწოდეს (ადგილას მიხედვით. გერმანიაში. დიუსელდორფთან. სადაც 1856 წელს მათი ნაშთები ნახეს). გასული საუკუნის მეორე ნახევრიდან დღემდე ნაპოვნია ნეანდერტალელთა ოცზე მეტი სამარხი, მათ შორის რადეზიაში. იავაზე და სხვაგან. საინტერესო იყო არქეოლოგ დ. თუმბრაშივილის მიერ ჩრუქულას მღვიმეში აღმოჩენილი ნეანდერტალიდის ნაშთები. კავკასიაში და კერძოდ საქართველოში. პირველყოფილი ადამიანის მიერ კარსტული მღვიმეების საცხოვრე-

7. მღვიმეში ნაპოვნა ძვალზე ვრავირებული ჩრდილოეთის ირმის გამოანახლება.

ბლად გამოყენების მაგალითები მრავლადაა. საკმარისია ითქვას, რომ საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზე კარსტული მღვიმის საცხოვრებლად გამოყენების პირველი შემთხვევა დადასტურებული იყო კუდაროს და წონას მღვიმეებში 1955—1959 წლებში. აგრეთვე ყარაბაღის ერთ-ერთ მღვიმეში. სოფ. აზოხთან. „ყველაზე ადრეული პერიოდი, რომლის შესატყვის მასალებს გვაწვდის კავკასიის ამ უძვე-

ლეს და უმაღლეს მღვიმეთა ქვედა კულტურული ფენები — ესაა აშელი (დაახლ. 150 ათასი — 200 ათასი წლის წინანდელი ხანა)“.

ჯერჯერობით პირველყოფილი ადამიანის მიერ საცხოვრებლად გამოყენებული მღვიმეების რიცხვი საქართველოში ოცდაათს აღწევს. მაგრამ სპელეოლოგთა ბოლო წლების გამოკვლევები გვაფიქრებინებს, რომ მათი რიცხვი ვაცილებით მეტი უნდა იყოს. განსაკუთრებით ბარეტერესო აღმოჩენები შეიძლება მოხდეს რაჭის მღვიმეებში (შქმერისა და შაორის მიდამოებში).

ა. კალანდაძის და გ. გრიგოლიას ზემოთ დასახელებული ნაპრომიდან მოგვყავს საქართველოს იმ მღვიმეთა ტაბულა, რომლებიც ქვას ხანის ადამიანის მიერ საცხოვრებლად იყო გამოყენებული:

ქვედა პალეოლითი	ზედა პალეოლითი	ემბალეოლითი
ა) აშელი	1. დევის ხერელი	1. ბუბას კლდე (წონა)
1. ბუბასკლდე (წონა)	2. საკაია	2. კულარო I
2. კულარო I	3. მღვიმევი	3. ქველი
ბ) მუსტიე	4. ვაქევი	4. რგანი (გეარჯილას კლდე)
1. ბუბასკლდე (წონა)	5. შუქრეთი	5. ჭრუჭულას ეხი
2. კულარო I	6. რგანი (გეარჯილას კლდე)	6. საგეარჯილე
3. შაგით ხობი	7. სამერცხლე კლდე	7. კახათი
4. ქველი	8. ბნელი კლდე	8. ქვაქარა
5. ჭრუჭულა	9. საგეარჯილე	9. ტივი მღვიმე
6. სამგლე კლდე	10. კახათი	10. ეპა-ბოლაზი
7. კახათი	11. ოქუმი	11. იაშთხვა
8. საგეარჯილე	12. მუეაეა	12. ეძანი
9. ეწერფერდი	13. ღუმურიში	13. ზურტაკეთი
10. ბზიფი	14. ქვაქარა	
11. წოფი I	15. სვანთა სვანე	
	16. ანუხვა	

ზემოთ საუბარი გვეკონდა ნეანდერტალელ და კრომანიონელ ადამიანებზე, მაგრამ მათაც ხომ ჰყავდათ თავიანთი წინაპარი? ეს იყო სინანთროპი? ჯერ კიდევ 1918 წელს, პეკინის სამხრეთით მდებარე სოფ. ჯოუკოუდიანთან, ამავე სახელწოდების კირქვული პლატოს მღვიმეებში შეეღმა გეოლოგმა გ. ანდერსონმა მიაკვლია სი-

1 ა. კალანდაძე და გ. გრიგოლია. „პირველყოფილი ადამიანის მღვიმე — საცხოვრისთა შესწავლის ზოგადი სურათი საქართველოში“. სპელეოლოგთა VII სამეცნიერო სესიის მოპანებათა მოკლე შინაარსი. გამომცემლობა „მეცნიერება“. 1969 წ.

2 სინანოროპი ნიშნავს მარმუნის მსგავს ჩინელ ადამიანს.

ნანთროპის ნაშთებს. 9 წლის შემდეგ ჩინელმა მეცნიერმა ჰემ ამ-
ვე რაიონის ერთ-ერთ მღვიმეში აღმოაჩინა სინანთროპის თავის ქა-
ლა და ქვის იარაღი. სინანთროპი თუმცა საკმაოდ განსხვავდებოდა
თანამედროვე ადამიანისგან, მაგრამ იგი უკვე ხმარობდა ცეცხლს.
ეს აღმოჩენა ადამიანის წარმოშობის მატერიალისტური მოძღვრე-
ბის ერთ-ერთი დიდი გამარჯვება იყო.

ზოგიერთი უცხოელი მეცნიერი ცდილობდა და ახლაც ცდი-
ლობს, რომ პირველყოფილ ადამიანს რელიგიური ცრურწმენები
დააბრალოს თვით იისი წარმოშობის დროიდანვე. ამით ისინი ხახხ
უსვამენ ღვთიურ საწყისს ადამიანში. როდესაც არქეოლოგები გაე-
ცნენ ნეანდერტალელ ადამიანთა სადგომებს ღრაჰენლოხის და პე-
ტერსჰოლეს მღვიმეებში ალპებში, ისინი გაოცებულნი დარჩნენ
დათვისა და სხვა ცხოველების უამრავი ძვლის დანაგროვებით. ნე-
ანდერტალელთა იარაღის და ძვლების ნაშთები ამაზე მეტყველებდ-
ნენ, რომ ეს ძვლები ამ მღვიმეებში პირველყოფილმა მონადირეებმა
მოიტანეს. მაგრამ გასაოცარი კიდევ ის იყო, რომ ღრაჰენლოხის
მღვიმის ორ დარბაზში აღმოაჩინეს 80 სპ.სამადლის მქონე კედლები,
რომლებიც კირქვის ფილებით იყო აკებულნი. მღვიმის კედლიდან
40—60 სმ-ის დაშორებით. სწორედ ამ კედლებს მიღმა იყო ძირი-
თადად დაგროვებული დათვის თავის ქალას ცვლები. ღვთისმეტყვე-
ლებმა ეს ფაქტები თავისებურად გამოიყენეს. გამოჩენილი არქეო-
ლოგი აბატი ბრეილი ამტკიცებდა, რომ ეს დანაგროვები ნიშანია
პირველყოფილ ადამიანებში დათვის რელიგიური კულტის არსე-
ბობისაო. მსოფლიოს მრავალმა პროგრესულმა მეცნიერმა, მათ შო-
რის საბჭოთა არქეოლოგებმაც მტკიცედ დააბათეთეს ამ მოსაზრე-
ბის მცდარობა. აღნიშნული მღვიმეები მთებში მდებარეობენ და
წარმოადგენენ პირველყოფილი ადამიანის არა მუდმივ საცხოვრე-
ბელს. არანედ დროებით სამონადირეო თავშესაფარს, სადაც იმა-
ხავდნენ ნანადირეის მარაგს. ასეთი და კიდევ სხვა ფაქტების ზე-
გავლენით თვით აბატი ბრეილიც კი იძულებული იყო ელიარებიან
საკუთარი შეხედულებას მცდარობა ამ ათაოდე წლის წინ გამო-
ქვეყნებულ „ზოგადი ისტორიის“ პირველ ტომში.

პირველ რელიგიურ რწმენათა ნიშნებს ვხვდებით ზედა პალე-
ოლითელი ადამიანის სამაონებში. აქ, ჩონჩხია გვერდით პოულ-
ბენ შრომისა და ნადირობის იარაღებს. ზოგჯერ ცხოველთა ნაშთებ-
საც. ეს იმის ნიშანია, რომ გარდაცვლალის ახლობლებს სწავლავთ
საიჭიო ცხოვრების არსებობისა.

დიდი გამყინვარების პერიოდში, როდესაც ყინულის საფარის სიქემ ერთ კილომეტრს გადააქარბა, ჰავა გამკაცრდა. ამ დროს ვადაშენდა ცხოველთა და მცენარეთა მრავალი სახეობა. მათგან განსხვავებით ადამიანმა დაიწყო შეგუება ახალი საცხოვრებელი პირობებისადმი. მიაშურა მღვიმეს. უფრო განუვითარდა გონება და დაიწყო პრიმიტიული აზროვნება, რომელიც თანდათან უფრო და უფრო ღრმავდებოდა: ადამიანი უკვე უყვირდებოდა ბუნების მოვლენებს, ქუხილს, ელვას, მიწაძვრას, ქარიშხალს, წყალდიდობებს. მაგრამ არ შეეძლო ამ მოვლენათა მიზეზების ამოცნობა და ახსნა. ყველაზე ადვილი და ხელმისაწვდომი იყო ბუნების ძალთა გაპოვლინებისათვის ადამიანის თვისებების მიწერა. ბუნებრივი მოვლენები პირველყოფილმა ადამიანმა ორად გაყო: კეთილი და ბოროტი. თანდათან ისწავლა ცეცხლის ხმარება, გააკეთა ნადირობისათვის და ნანადირევის დასამუშავებლად საჭირო იარაღები. უკვე დაიწყო ბუნების მკაცრ მოვლენათა „გულის მოგება“ საჩუქრებით. ქებისა და მსხვერპლს სწირავდა მზეს, რომ სხეული გაეთბო მისთვის. ნადირებს, რომ არ შებრძოლებოდნენ მათ ნადირობის დროს, თევზებს. რომ ისინი ბადეში მოხვედრილიყვნენ და სხვა. პირველყოფილი ადამიანის მიერ შესრულებული ცხოველთა სურათები მრავლადაა მკვლევარი მღვიმეთა კერზე და კედლებზე.

მატრიარქატის ეპოქაში პირველყოფილ ადამიანებს სწამდათ, რომ ქალი სიკვდილის შემდეგაც ზრუნავდა თავის შთამომავლობაზე.

ადამიანმა თანდათან თავი დაანება მომთაბარე ცხოვრებას. ჭკუეფებად დასახლებულთ უფრო უადვილდებოდათ ნადირთაგან თავდაცვა, საკვების მოპოვება. დროთა განმავლობაში მოაშინაურეს ძალღი. ღორი და სხვა ცხოველები. ადამიანის სამეურნეო ცხოვრებაში მათ იმდენად დიდი ადგილი დაიკავეს, რომ გაღმერთების საგნებად იქცნენ. გვარების ტომებად გაერთიანებამ გამოიწვია ღმერთების დაყოფა, გაჩნდნენ მთავარი და მეორეხარისხოვანი ღმერთები.

შუმერების ღმერთების მაგალითიდან ჩანს, რომ შუმერებმა მათზე აღრე მცხოვრები ადამიანები ღმერთებად აქციეს. ე. ი. ღმერთმა კ არ შექმნა ადამიანი. ადამიანმა შექმნა ღმერთი. ტყუილად კი არა აქვს ნათქვამი ლ. ფოიერბახს, რომ რელიგია იბადება უფიცილობის მარადიულ წყვილიადში. გაჭირვებაში. ტექნიკურ უილაჯობაში. უკულტურობაში.

გაუნათლებელ ხალხს ეგონა, რომ მზის დაბნელება ბუნებრივი მოვლენა სამყაროს დასასრული იყო. რელიგიის მსახურნი ყოველნაირად უწყობდნენ ხელს ასეთი აზრის გავრცელებას. სახარებაში ნათქვამია, რომ დადგება დრო, როცა მზე ჩაქრება და მთვარე ველარ გაანათება: ვარსკვლავები ჩამოცვივა; ეს იქნება სამყაროს დასასრული. ასეთ დასასრულს ისინი წინაწარმეტყველებდნენ 992 წელს, 1000 წელს, 1198 წელს და ა. შ. უკანასკნელ თარიღად გამოცხადებული იყო 1925 წელი. ეს კი, ბუნებრივია, აწყობდა ეკლესიას. ხალხი შიშით ელოდა აღთქმულ დროს. მაგრამ ის დროც გაივლიდა და ყველაფერი ძველებურად რჩებოდა; მზეც უხვად აგზავნიდა თავის ეხოველმყოფელ სხივებს, მთვარეც ანათებდა და არც ვარსკვლავები კვოდა ძირს.

ასლა ყველა? რის მზის დაბნელების მიზეზი. ასე რომ, საზოგადოების განვითარება ობიექტურ კანონებს ემორჩილება, რაც შესანიშნავადაა ააბული ისტორიულ მატერიალიზმში. ამის საწინააღმდეგოდ, კაპიტალისტური სამყაროს ზოგიერთი არაპროგრესულად მოაზროვნე მეცნიერი უარყოფს საზოგადოება განვითარების ობიექტურ კანონზომიერებას და წარსულს მეცნიერულ შემეცნების შესაძლებლობასაც. მაგალითისათვის შეიძლება მოვიყვანოთ ორი ამერიკელი პოლიტიკური მოღვაწის სიტყვები. 1961 წლის 14 მარტს, ამერიკის შეერთებული შტატების მაშინდელი სახელმწიფო მდივნის მოადგილე ჩ. ბოულსმა ფერმერების ყრილობაზე განაცხადა: „ქარლ მარქსის საწინააღმდეგოდ არ არსებობს ისტორიის გარდუვალი კანონები“¹, ხოლო იმავე წლის 2 მარტს სასტუმრო „უოლდორფ ასტორიაში“ გამართულ ოფიციალურ საუბრებზე წარმოთქმულ სიტყვაში ე. სტივენსონმა განაცხადა: „არაებობს ისტორიის უფრო ღრმა და გარდუვალი კანონები, ვიდრე მარქსისა და ლენინის მიერ გამოკონებული კანონები“². ასეთი და მსგავსი პოლიტიკოსები და ვაიმეცნიერები ამტკიცებენ, რომ კაცობრიობის განვითარების ისტორია წარმოადგენს ერთმანეთისაგან მოწყვეტილ ფაქტების ქაოსს, და რომ პროგრესის იდეა სუბიექტურია. ხოლო უმთავრესია შემთხვევითობა. რომელზეც ყველაფერია დამოკიდებული. უფრო მეტიც, ზოგიერთი მათგანი დღესაც ქადაგებს, რომ რწმენა ღმერთის არსებობაში თანამედროვე კაცობრიობას ისე სჭარდება, რო-

¹ «3a pyсьжма», № 11, 1961 წ., გვ. 27.

² გაზეთი «Известия», 1961 წ. 9 მარტი.

გორც არასდროს. ამას ამტკიცებენ ჩვენს მალაღანვეითარებულ ეპოქაში. როცა თვითონ დავფრინავთ ღრუბლებს ზემოთ („ღებრ-თების სამყოფელში“) და უფრო შორსაც — კოსმოსში.

ცნობილია, რომ კლასობრივი წყობილების ჩამოყალიბებასთან ერთად რელიგია გაბატონებული კლასების მიერ ექსპლოატირებულ-თა ყოველად მათმართლებელი ჩაგვრის იარაღად იქცა. ვ. ი. ლენინი წერდა, რომ „ექსპლოატირებულ კლასთა უძლურება ექსპლოატა-ტორებთან ბრძოლაში ისევე გარღვევალად წარმოშობს უკეთესი სააქიო ცხოვრების რწმენას, როგორც ველურის უძლურება ბუნე-ბასთან ბრძოლაში წარმოშობს ღმერთთა, ეშმაკთა, სასწაულთა და სხვათა რწმენას“¹.

ხელოვნების მარადისოების საწყისებთან

„ხეულთ დიადება
ვხედვ — რა უხვია,
ღრმ მას დიადება
კრძალვით შეუხვია,
ნეტა ვინ მოქარვა...“

გ ა ლ ა კ ტ ი ო ნ ი

კასული ზაუკუნე და XX საუკუნის დასაწყისი უდიდესი აღ-მოჩენების ხანა იყო კაცობრიობის ისტორიაში. ზედოზედ აღმოაჩი-ნეს პაპალონის და ნინევიის ნანგრევები, ასირიის მეფის. აშურ-ბანიპალას ბიბლიოთეკა, რომ აღარაფერი ვთქვათ ფრანსუა შამ-პოლიონის მიერ ეგვიპტური დამწერლობის საიდუმლოების ამო-ცნობასე (1822 წ.) და ზუსტად 100 წლის შემდეგ ჰოვარდ კარტერი-სა და ლორდ კარნარკონის მიერ ტუტანჰამონის აკლამისა და სარ-კოფაგის აღმოჩენასე. ამ პერიოდის მუთავულში მოზდა კიდევ ერთი საოცრების აღმოჩენა, რომელიც მაშინვე დავიწყებას მიეცა. რამდე-ნიმე წლის შემდეგ იძულებულნი იყვნენ გაეხსენებინათ, გაიხსენეს კიდევ და მთელი მსოფლიო ალაპარაკდა. მაგრამ უმჯობესია თავი-დან დავიწყოთ.

1840 წელს ავსტრალიის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწალის ერთ მღვიმეში ვინმე ჭორჯ გრეიმ მიაკვლია ნახატებს. მღვიმის კე-დლება დაფარული იყო უცნაური ნახატებით. აქ ძირითადად გამო-

მიანის არსებობას დიდი გამყინვარების ეპოქაში და აქედან გამომდინარე, იმდროინდელი ხელოვნების არსებობისაც არავინ სჯეროდა. ზოგიერთი იმ აზრისაც იყო, რომ მღვიმეებში მიკვლეული ნახატები იულიუს კეისრისა და რომაული ლეგიონების მიერ დამარცხებულ გალებს ეკუთვნოდათ, რომლებიც მღვიმეებსაც აფარებდნენ თავა.

1868 წელს, საფრანგეთში, შემთხვევით, რკინიგზის გაყვანისას აღმოაჩინეს კრო-მანონის მღვიმე, სადაც ქვის ხანის იარაღები, ჩონჩხები და ძვალზე ამოტვიფრული ნახატები იპოვეს. შემდეგ წელს კოპენჰაგენში გამართულ ანთროპოლოგთა საერთაშორისო კონგრესზე მეცნიერები გამოვიდნენ მნიშვნელოვანი მოხსენებებით ქვის ხანის იარაღებისა და ძვალზე ამოტვიფრული ნახატების შესახებ, რომლებსაც გამყინვარების ეპოქას მიაკუთვნებდნენ.

სწორედ ამ პერიოდში ცნობილმა არქეოლოგმა კაბრიელ დე მორტილემ განაცხადა, რომ „მღვიმური კედლის მხატვრობა, არის ხელოვნების განვითარების ბავშვობა და არა ბავშვური ხელოვნება“. მაგრამ მეცნიერთა უმრავლესობა მაინც უარყოფდა ამ ნახატების სიძველეს და მას ისტორიულ ეპოქას ან ყალბისმქმნებელთანამედროვე ნამუშევრებს მიაკუთვნებდნენ.

თითქოს უცნაური დამთხვევა იყო, რომ სწორედ კრო-მანონის მღვიმის აღმოჩენის წელს ერთი ესპანელი მონადირე ძაღლით მიხედვდა მელას და უცებ, ალტამირის ბორცვთან ძაღლი გაქრა. მონადირემ მიაგნო ნაპრალს. საიდანაც ძაღლის წყმუტუნი ისმოდა. კაცი ძლივს შეძერა ვიწრო ნაპრალში, ხოხვით წავიდა წინ. მაგრამ მალე გზა დახვავებულმა ლოდებმა გადაუღობეს. ლოდებს შორის დარჩენილ ვიწრო ხვრელებში კარგად მოჩანდა, რომ მღვიმე ვრძელდებოდა და ფართოვდებოდა. მონადირე უკან გამობრუნდა და თანასოფლელებს უამბო მღვიმის არსებობის შესახებ, მაგრამ ამით არავინ დაინტერესებულა და ეს ამბავიც მალე მიივიწყეს.

გავიდა კიდევ 7 წელი. და ერთხელ, ჩვეულებრივი საუბრის დროს ერთმა სოფელთაგანმა ახსენა მღვიმე.

— რა ადგილზეა მღვიმე? — იკითხა მიწათმფლობელმა დონ მარსელინო სანტოვო ტომაზო სანც დე სანტუოლამ.

— თქვენი სახლის მახლობლად. — იყო პასუხი.

სანტუოლას და ალტამირის ბორცვს ანუ მაღალი ჰორიზონტის ბორცვს რამდენიმე წლის შემდეგ მთელი მსოფლიო გაიცნობს. ამ მღვიმეზე დაიწერება უამრავი სამეცნიერო და პოპულარული წერი-

ლი და იგი შევა არქეოლოგიის ყველა ანალებში: ახლა კ. ზევით მოყვანილი საუბრის შემდეგ სანტუოლა ცდილობს მღვიმეში შესვლას და ამისათვის ლოდებისგან შესასვლელის განთავისუფლებას. მაგრამ ლოდები მძიმეა და იგი იწყებს ჰათ ძირში მიწის ჩიჩქნას, რათა დარწმუნდეს, რამდენად ღრმადაა ლოდები მიწაში ჩაფლული. და სწორედ ამ ჩიჩქნის დროს მოყვარული არქეოლოგი პოულობს ცხოველთა უცნაურ ძვლებს. იგი მიდის მადრიდში, თავის მეგობარ, არქეოლოგიის ცნობილ პროფესორ ხუან ვილანოვასთან და უჩვენებს ძვლებს. ვილანოვას დასკვნით ეს ძვლები ეკუთვნის დიდი ზნის წინ გადაშენებულ დომბას, გარეულ ცხენს და გიგანტურ ირქუს. თანაც გაოცებას იწყევდა ის გარემოება, რომ ძვლები გახლენილი იყო სიგრძეზე, თითქოს ვილანოვას სურდა ძვლის ტვინის ამოღება.

მართალია აღმოჩენა ფრად სანტურესო იყო, მაგრამ არც ერთ მათგანს სათანადო ყურადღება არ მიუქცევია ამისთვის. მაგრამ 1878 წელს სანტუოლა მოხვდა პარაგუაში გამართულ მეორე მსოფლიურ გამოფენაზე და იქ. მრავალ ექსპონატს შორის ნახა პირველქოფილი ადამიანების შრომის იარაღები: საფხეკები, ქვის დანები, საჭრისები და სხვა, და რაც ყველაზე უფრო საინტერესო იყო სანტუოლასთვის — ცხოველთა ძვლები, ისევე სიგრძეზე გახლენილი, როგორც ალტამარის მღვიმეში ნაპოვნი. საშობლოში დაბრუნებისთანავე, 1879 წლის გაზაფხულზე სანტუოლამ დაიწყო მღვიმის შესასვლელის ლოდებისგან გაწმენდა. იქვე, მღვიმის პირველივე გოზრდალ დარბაზში წააწყდა დათვის ჩონჩხს და კედელზე რაღაც შავი შენიშნა, თითქოს საღებავით გატარებული ზოლები, მაგრამ ამ უკანასკნელისათვის ყურადღება არ მიუქცევია.

სანტუოლა ყოველდღე მუშაობს მღვიმეში და მის კოლექციას ემატება ქვის ხანის იარაღები. ერთ დღეს სანტუოლას პატარა გოგონამ მარიამ სთხოვა წაეყვანა მღვიმეში და დიდი ხვეწნის შემდეგ დაითანხმა.

და აი, მარია მამას მხარზე აზის და მღვიმის ქერს ისე ათვალიერებს. ცნობისმოყვარე პატარა გოგონამ მამას ყურადღება მიაქცევინა ქერზე ცხოველის მსგავს გამოსახულებას. აღმოჩნდა, რომ მღვიმის ქერზე და კედლებზე შავი და წითელი საღებავებით დომბას მრავალნაირი სურათი იყო შესრულებული. ცხოველთა ფიგურები ბუნებრივი ზომისა იყო და გამოარჩეოდა შესრულების უჩვეულო მანერით. რეალისტობით და მაღალი ოსტატობით. სანტუოლა დი-
3. ჟ. კენაძე

უყოვნებლივ ეწვია მადრიდში ხუან ვილანოვას და წამოიყვანა ალტამირის მღვიმის საოცრებათა სანახავად.

მარიას მიერ აღმოჩენილი დომბების ფიგურების ქვედა ფენაზე მეცნიერებმა მიაკვლიეს ნახშირით შესრულებულ უფრო პრიმიტიულ ნახატებს; მოპირდაპირე კედელზე კი დაინახეს ბუნებრივი სიდიდის ორი ფაფარაყრილი ცხენის გამოსახულება, რომელთა შორის მოჩანდა ადამიანის საღებავიანი ხელის ანაბეჭდი და ორი კედელზე მიღებული ხელის კონტური. ცნობა ამ უდიდეს აღმოჩენებზე ჯერ ადგილობრივ პრესაში გამოქვეყნდა, შემდეგ კი მადრიდის გაზეთებშიც დაიბეჭდა სათაურით: „პირველყოფილი ადამიანის მიერ შესრულებული ნახატები“! და აი, სანტანდერის პროვიანციას. სოფელ სანტილიანა-დელ-მარას და ალტამირის მღვიმეს ისე გაუვარდათ სახელი, რომ მას თვით ესპანეთის მეფეც კი ეწვია და ფორთხვით გაიარა მღვიმის ვიწრო ნაწილი, დარბაზამდე. ამ მღვიმის შესასვლელთან დღესაც ნოჩანს იმდროინდელი წარწერა „ალფონს XII“.

1880 წელს, ხუან ვილანოვას რჩევით სანტუოლამ გამოაქვეყნა წაგნი, რომელშიც აღწერილი იყო ალტამირის მღვიმის ქვის ხანის იარაღები და მხატვრობა. წიგნს ერთვოდა რეპროდუქციებიც, რომელიც საფრანგეთიდან მოწვეულმა ყრუ მხატვარმა გააკეთა. მაგრამ წიგნის გამოსვლისთანავე სანტუოლას მოწინააღმდეგეებმა მთელი კამპანია გააჩაღეს. ისინი ცილს სწამებდნენ არქეოლოგს, რომ მან ფრანგ მხატვარს გააკეთებინა მღვიმის კედლებზე ყალბი ნახატები, რომელთა რეპროდუქციებიც წიგნშია დაბეჭდილი. იმის საწინააღმდეგოდ, რომ ნახატები პირველყოფილ ადამიანს ეკუთვნოდა, სანტუოლას მტრებს ორი ძირითადი არგუმენტი მოყავდათ:

1. პირველყოფილი ადამიანი გორილას მსგავსი იყო და არ შეეძლო რაიმეს დახატვა.

2. როგორ გაძლებდნენ ნახატები სინესტით გაქლენილ მღვიმეში ათასეულ წლებს.

რამდენიმე თვის შემდეგ ლისაბონში გაიმართა ანთროპოლოგთა და არქეოლოგთა საერთაშორისო კონგრესი, რომელზეც ალტამირის მღვიმის მხატვრობის შესახებ მოხსენებით გამოვიდა ხუან ვილანოვა. მისი განცხადებით მღვიმის მხატვრობა არ შეიძლებოდა ყალბი ყოფილიყო, რადგანაც ათასეული წლების წინ გადაშენებულ ცხოველთა ანატომიის ცოდნის გარეშე შეუძლებელი იყო თანამედ-

როვე მხატვარს ასე დეტალურად და დამაჯერებლად გამოეხატა ისინი.

მაგრამ კონგრესის თავმჯდომარემ განაცხადა, რომ ხელოვნების სამშობლოდ ეგვიპტე ითვლება და უფრო ადრინდელ ხელოვნებაზე ლაპარაკი ზედმეტიაო.

იმედგაცრუებული სანტუოლა და ვილანოვა სამშობლოში დაბრუნდნენ და საფრანგეთის ერთ სამეცნიერო ჟურნალს გაუგზავნეს წერილი, რომელშიც სთხოვდნენ, რომ კომპეტენტური თანამშრომელი მოეველინებინათ ნახატების სიძველის დასადასტურებლად. მალე ჩამოვიდა ვინმე ინჟინერა გარლე, რომელმაც ერთი თვალი გადაავლო ნახატებს და თავისი აზრი ასე გამოთქვა: „მე მგონია საკმარისი დამაჯერებლობით დავამტკიცე, რომ ნახატები სავსებით თანაპედროვე წარმოშობისაა. ყველაზე მეტად სარწმუნოა, რომ ისინი გაკეთებულია ბატონ სანტუოლას მიერ მღვიმის პირველ და მეორე მონახულებას შორის, 1875—1879 წლებში“.

ისევ ცილისწამება. გაზეთები აქვეყნებდნენ კარაკატურებს სანტუოლაზე. მალე მას ვილანოვაც ჩამოშორდა.

1888 წელს კაცობრიობის ისტორიაში ერთ-ერთი უდიდესი აღმოჩენის ავტორი ესპანელა ღონ მარჩელინო სანტიავო ტომასო სანც დე სანტუოლა გარდაიცვალა. 1893 წელს გარდაიცვალა ხუან ვილანოვაც.

ალტამირის მღვიმე დავიწყებას მიეცა.

1878 წელს საფრანგეთში, მარის დეპარტამენტში მდებარე შაბოს მღვიმეში შირომ მიაკვლია ალტამირის მღვიმის მსგავს ნახატებს, მაგრამ ეს აღმოჩენაც უყურადღებოდ დარჩა.

ვილანოვას გარდაცვალებიდან რამდენიმე თვის შემდეგ, საფრანგეთში, მდ. ვეზერის ხეობაში, ადგილ ლე-ეიზის მახლობლად მდებარე ლამუტის მღვიმეში არქეოლოგმა ემილ რივერმა აღმოაჩინა ნახატები. მაგრამ ეს აღმოჩენა მთლიანად მას არ ეკუთვნოდა. ეს ის ემილ რივერი იყო, რომელმაც 15 წლის წინათ ლისაბონის კონგრესზე არ დაიჭერა სანტუოლას აღმოჩენის სიძველე. ლამუტის მღვიმის ნახატები იმითაც არის საინტერესო, რომ ზოგჯერ რომელიმე მღვიმე მთლიანად გამოკვლეული ჰქონიათ, სანამ მღვიმეში კი იგი მალავს თავის საიდუმლოებებს. აი, ამის დაჰადასტურებელი სინამდვილეც:

ლამუტის პატარა მღვიმე ეკუთვნოდა ერთ გლეხს. ამ მღვიმეში

თითქმის 13 წლის მანძილზე აწარმოებდა გათხრებს ფრანგი არქეოლოგი დალო, რომელსაც ძირითადად მღვიმის იატაკი და მასში მოპოვებული ნივთები აინტერესებდა. სამუშაოების დამთავრების შემდეგ გლეხმა მღვიმეში ცხვრის ფარები მოაწყო, შემდეგ კი პატარა ღუქანიც გახსნა და მღვიმეს საწყობად იყენებდა. ეს მღვიმე გზის პირას იყო. ერთხელ აქ გამოიარა ცნობილმა არქეოლოგმა ემილ რივერმა, რომელმაც სთხოვა გლეხს ნება მიეცა მღვიმის დათვალიერებისა. რივერს ხელში ჯოხი ეჭირა და მღვიმის კედლებს უკაკუნებდა. ერთმა კედელმა მისი ყურადღება მიიქცია. ჯოხით მიაწვა და კედელი გაიხვრიტა, რადგან კლდის ნაცვლად აქ იყო ათასეული წლების მანძილზე გამაგრებული მიწა. რივერმა გაათართოვა ხვრელი, შეიხედა და დაინახა, რომ მღვიმე ამ მიწის კედლის მიღმაც გრძელდებოდა, მაგრამ მეცნიერს ეჩქარებოდა და გლეხს სთხოვა არავინ შეეშვა მღვიმეში მის დაბრუნებამდე.

გავიდა რამდენიმე დღე და რივერი არ გამოჩენილა. ცნობისმოყვარე გლეხმა დაუძახა ორ თანასოფელელ ქაბუქს, რომლებსთვისაც მოყვარული სპელეოლოგები შეიძლებოდა გვეწოდებინა. ბიჭებმა გაათართოვეს ხვრელი, გადაძვრნენ და როცა ძანთელი გამოელიათ, უკან დაბრუნდნენ და უთხრეს გლეხს, რომ მღვიმის კედლებზე ნახეს ცხენებისა და სხვა ცხოველების ნახატები. გლეხი წავიდა რივერთან და აცნობა ნახატების აღმოჩენის ამბავი.

რივერს მღვიმეში თვალწინ წარმოუდგა მოხატული კედლები, ძელით ამოფხაჭნილი ნახატები.

სწორედ იმ ხანებში ბორდოში მიმდინარეობდა „ცოდნის პროგრესის საფრანგეთის საზოგადოების“ სნდომა, რომლის მონაწილეები რივერმა მიიპატიჟა ლა-მუტის მღვიმეში.

— ეს არ შეიძლება ყალბი იყოს. — ამბობს ცნობილი არქეოლოგი პიეტი.

— ასეთივე ნახატები ვნახე პიერ-ნონ-პიერის მღვიმეში, — ამტკიცებს სწორედ ის დალო, რომელიც 13 წლის მანძილზე აწარმოებდა კვლევებს ლა-მუტის მღვიმეში და ნახატები ვერ ნახა.

ამის შემდეგ გულმოდგინედ შეუდგნენ უკვე ცნობილი მღვიმეების კედლებისა და ქერის გამოკვლევას. მალე საფრანგეთსა და ესპანეთში რამდენიმე ათეულ მღვიმეში აღმოაჩინეს მსგავსი ნახატები. ზოგ მათგანზე გადაკრული იყო კალციტის ქერქი, ზოგიც მოთავსებული იყო სტალაგმიტის ქვეშ. ამ უკანასკნელთა წარმოშობას კა

რამდენიმე ათასეული წელი სჭირდება. ექვები საბოლოოდ გაიფანტა და მღვიმური ნახატების სიძველე დადასტურდა.

ფართო გამოხმაურება ჰპოვა პიეტის მოწათის, აბაჯ ბრეილის, მიხი მეგობრის, კაპიტნისა და მოყვარულ-არქეოლოგ დ. პეირონის 1901 წლის აღმოჩენებმა ფონ-დე-გომის მღვიმეში დორდონში, ვეზერის ხეობაში. მანამდე მათ გამოიკვლიეს ლე-კომბარელის მღვიმე ამავე ხეობაში, სადაც მიაკვლიეს კედელზე ამოკვეთილ ცხოველთა გამოსახულებებს. ზოგან საღებავიც წაესვათ ხაზებზე: შავი, მოყვითლო-მოწითალო. ამ მღვიმეში მანამდე რივერი იყო, მაგრამ ნახატებს ვერ მიაგნო.

დეტალური შესწავლის შემდეგ გამოიკვია, რომ ლე-კომბატელის მღვიმეში სამასამდე ნახატია. აქაა გამოსახული გარეული ცხენები, დომბები, ირმები, დათვები, მამონტები, ლომები, მარტორქები, მელიები, თევზები და სხვა. ბრეილი დაუღალავად შრომობს და ქალაქებზე გადააქვს ნახატები.

ვიდრე ბრეილი ძალზე შრომატევად სამუშაოს ასრულებდა, პეირონს, რომელიც ადგილობრივი მკვიდრი იყო, გაახსენდა, რომ მთის მეორე მხარესაც შენიშნა მღვიმე და წავიდა მის დასაზვერად. ამ მღვიმეშიც სურათების „გალერეა“ აღმოჩნდა, მხოლოდ უფრო შთამბეჭდავი და ფერებიანი, ვიდრე ლე-კომბატელში. ფონ-დე-გომის მღვიმეს სახელი გაუვარდა. აქ გამოსახულია ოთხმოცი დომბა, ოთხმოცი ცხენი, ოცდასამი მამონტი, ჩვიდმეტი ირემი, სხვა მრავალი ცხოველი. ფონ-დე-გომის მღვიმის ნახატები პალეოლითის ეპოქის საუკეთესო ქმნილებებს მიეკუთვნება და თარიღდება შუამაჟლენური პერიოდით.

კიდევ ერთხელ დავებრუნდეთ ესპანეთს, ალტამირის ანუ მალალი პორიზონტის ბორცვს. 21 წელი გავიდა მან შემდეგ, რაც სანტუოლამ და ვილანოვამ სცადეს გამოჩენილი მეცნიერების სამსჯავროზე გამოეტანათ თავიანთი დასკვნები ალტამირის მღვიმის მხატვრობის შესახებ. მაშინ ამ ნახატების სიძველის ყველაზე დიდი წინააღმდეგი იყო საფრანგეთის ერთ-ერთი უდიდესი არქეოლოგი კარტალიაკი, რომელმაც უარი განაცხადა სანტუოლას და ვილანოვას მიწვევაზე საკუთარი თვალთ ენახა ეს მღვიმე. ახლა კი, როდესაც ევროპის მრავალ მღვიმეში აღმოჩნდა ასეთი ნახატები და დადასტურდა მათი სიძველე. კარტალიაკი მიხვდა თავის დიდ შეცდომას, რომელიც მის მიერ გამოცემულ წიგნში აღიარა. მეცნიერი

ამათ არ დაკმაყოფილდა; იგი აბატ ბრეილთან ერთად ეწვია სანტუოლას ქალიშვილ მარიას (რომელმაც პირველმა დაინახა პირველყოფილი ადამიანის ნახატები) და ბოღიში მოუხადა გარდაცვლილ მამის სახელის ექვევებზე დაყენების გამო. მარიამ უთხრა მეცნიერებს, რომ რამდენავე წლის წინ ჰხვა მაზლობელ მღვიმეშიც ნახეს ინეთივე ნახატები. კარტალიაკის კითხვაზე, თუ რატომ არ აცნობეს ეს ამბავი მეცნიერებს, მარიამ უპასუხა: „ხალხს ეშინოდა. რომ თქვენ კვლავ არ დაიჯერებდით“.

ალტამირის ამ მეორე მღვიმეში ნანახმა ნახატებმა ყოველგვარი შოლოდინს გადააქარბა. აქ იყო ასორმოცდაათზე მეტი ნახატი, რომელთა შესახებ შემდგომ ერთმა ხელოვნებათმცოდნემ თქვა: „აქ ლაპარაკია ხელოვნების ერთ-ერთ მწვერვალზე, მწვერვალზე. რომელიც მრავალი ასეული და შესაძლოა ათასეული წლების მანძილზე ერთხელ გვხვდება. როდესაც ფიდიუსი აქანდაკებდა თავის უკუდავ ფიგურებს აკროპოლისთვის, როდესაც მიქელანჯელო სიქსტეს კაპელას ხატავდა, როდესაც ლეონარდო და ვინჩი თავის მონა ლიზას და სხვა შედეგებს ქმნიდა — ეს ანალოგიური მწვერვალზე იყო. მასში გამოხატულება ჰყოფა ყოველივე საუკეთესომ, რის მოცემაც ამა თუ იმ ეპოქას შეეძლო“.

სანტუოლას და მისი ქალიშვილის მიერ ალტამირის მღვიმის აღმოჩენიდან 30 წლის შემდეგ, ცნობილმა არქეოლოგმა აბატ ბრეილმა ემილ კარტალიაკთან ერთად შეადგინა მღვიმის ნახატების ალბომი, რომელიც მონაკოს პრინცმა ალბერტმა გამოსცა.

პალეოლითური მხატვრობის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან აღმოჩენად ითვლება გამოჩენილი არქეოლოგის გრაფ ბეგუანისა და მისი სამი ვაჟიშვილის მიერ 1912 წელს საფრანგეთის პირენეებში, ტუვანდ'ოლუპერის მღვიმეში მიკვლეული ნახატები. აქ, ათი ათას წელზე მეტი ხნის სტალაქტიტების ქვეშ ნახეს დომბის ორი თიხის ქანდაკება, ადამიანის შიშველი ფეხის ნაკვალევი და სხვა მრავალი გამოსახულება. მათვე, ამავე რაიონში 1914 წელს აღმოაჩინეს მღვიმე, რომელსაც ტრუა ფრეო (სამი ძმის) მღვიმე უწოდეს. ეს მართლაც საოცრება იყო: ხუთი ათასამდე გამოჩახულება. მათ შორის „ჯადოსნის“ ცნობილი ფიგურა ნილაბში და ირმის რქებით. ზოგი მკვლევარის აზრით იგი ჯადოსანი კი არა, რომელიდაც ღმერთის გამოსახულებაა, თუმცა შეუძლებელია, რომ იმ შორეულ წარსულში უკვე ჰყოლოდათ ღმერთები.

1913 წელს საფრანგეთშივე. ქვემო პირენეებში მდებარე ისტორიკის მღვიმეში მიაგნეს კონტურულ ნახატებს ქვაზე და ძვალზე, ფერწერულ და პეტროგლიფურ გამოსახულებებს, რომლებიც ორინიაკული და მადლენური პერიოდებით დაათარიღეს. აქვე ნახეს ხუთპეტრიანი რელიეფი ჩრდილოეთის დიდი ირმის და სხვა ცხოველთა გამოსახულებებით.

1923 წელს ცნობილმა ფრანგმა სპელეოლოგმა ნორბერ კანტერემ მონტესპანის მღვიმის კედლებზე აღმოაჩინა დომბას, ირმებოა და მამონტების გამოსახულებანი. აქვე ნახა გამოუმწვარი თიხისგან გაკეთებული დათვის ქანდაკება, რომელსაც შუბებას ნატყორცნი ეტყობოდა. მათ დაუდგინეს 20 ათასი წლის ასაკი.

მიუხედავად იმისა, რომ პალეოლითური მხატვრობა მრავალ მღვიმეში აღმოჩნდა, ვერც ერთი მათგანი ვერ შეედრებოდა ალტამარის მღვიმის ვალერეას. და აი, 1940 წელს შემთხვევით აღმოაჩინეს ლასკოს მღვიმე, რომელსაც ალტამარის მღვიმეზე უფრო მეტად გაუვარდა სახელი.

ხშირად დიდი აღმოჩენები შემთხვევით ხდება და აღმოჩენებლებიც არც არქეოლოგები და არც მეცნიერების სხვა რომელიმე დარგის წარმომადგენლები არიან. ძირითადად ისინი მწყემსები, მონადირეები, უფრო ხშირად კი პატარა, ცნობისმოყვარე ბიჭუნები და გოგონები არიან, რომლებსაც გეკლებრი ფინის და ტომ სოიერის მსგავსად ყველაზე აინტერესებთ და თავგადასავლების მოყვარულებიც არიან.

1940 წელი. საფრანგეთის მიწაზე გერმანელი ფაშისტები დაალაჩებენ. აი, ისინი ერთ პატარა ქალაქ მონტინიაკშიც შევიდნენ. ქალაქის მოსახლეობა შიშით ძრწოდა და ამას გამეფებული შიმშილიც თან ერთვოდა. რამდენიმე მოსწავლემ მახლობელ სოფელში გაპარვა გადაწყვიტა. რომ დედებისა და პატარა დაძმებისათვის სანოვაგე ეშოვათ. თან პატარა ძალი ჩუპოც ახლდათ. მიდიოდნენ მალულად, რათა გერმანელების პატრულს არ გადაყროდნენ. უეცრად ჩუპო წინ გაიქცა, რაღაც ორმოში ჩახტა, ტოტებით და ბალახ-ბულახით რომ იყო დაფარული, მერე ამოძვრა და ყუფა დაიწყო, ბიჭებს უძახდა.

„ალბათ საკმელს წააწყდა“ — გაიფიქრა უფროსმა უკმა. ორმოში ჩასასვლელი გაასუფთავეს და უკი ჩაძვრა. ცოტაოდენი ფორთხვის შემდეგ ბიჭმა იგრძნო, რომ ხერელი გაფართოვდა და წამოდ-

გონა შეიძლებოდა. „იქნებ სანოვაციის საიდუმლო საწყობია?“ — ფიქრობდა მოშაებული ყაყი, მაგრამ სიბნელეში არაფერი ჩანდა. ჟაკ ამოძვრა და ბიჭებს ქალაქიდან ნიჩბები და ფარანი მოატანინა.

პალე სამმა ბიჭუნამ ვიწრო ხვრელი დასძლია და წინ ვეებერთელა ღარბაზი შეხვდათ. მათ გაოცებას საზღვარი არ ჰქონდა, როცა მღვიმის კედლებზე ირმების, მარტორქების და ხარების გამოსახულებები დაინახეს, იქვე კი დამფრთხალი ცხოველები მდინარეში მიცურავდნენ. გამოეხატათ აგრეთვე ნადირისაგან დაჭრილი მონადირე. ასე აღმოჩნდა ლასკოს მღვიმე. პირველყოფილი ადამიანის სამხატვრო გალერეით, რომლის „გამოფენა“ ალტამირის მღვიმეზე გაცილებით ვლიდარი და მრავალფეროვანი იყო. ჰკვიანი ბიჭები ყაყის ნეთათურობათ საიდუმლოდ ინახავდნენ ამ უდიდეს აღმოჩენას, ვიდრე საფრანგეთი არ გაათავისუფლეს გერმანელი ფაშისტებისაგან. ამჟამად ლასკოს მღვიმეს ალტაცებაში მოჰყავს მნახველი.

ლასკოს მღვიმის მხატვრობას „ისტორიულამდელ სიქსტეს კაპელას“ უწოდებენ.

ლასკოს მღვიმის პალეოლითური მხატვრობა რამდენიმე ფენითაა წარმოდგენილი და სხვადასხვა ეპოქას მიეკუთვნება. აბატი ბრეილი ამ ნახატებზე ათარიღებდა XIV—XIX ათასწლეულებით ჩვენამდე. უკანასკნელ ხანს ლერუა-გუარანმა რადიონახშირბადის მეტოღოთ დააზუსტა მათი ასაკი და XV ათასწლეულს მიაკუთვნა ჩვენამდე.

1953 წელს სიცილიაშიც აღმოჩნდა პალეოლითური მხატვრობა. აქ, პალეგრინოს მთებში შემთხვევით აფეთქდა სამხედრო საწყობი და გამოჩნდა ადორას მღვიმე, რომლის კედლები მონათული იყო ზედა პალეოლითული მხატვრის მიერ. მრავალფეროვანი კომპოზიციის გარდა, რომელიც რიტუალურ ცეკვას ჩამოჰგავს, აქ ნახეს გარეული ცხენების, ირმების, დომბების გამოსახულებანი. შესარულებას ტექნიკით ეს პეტროგლიფები წააგვანან საპარისა და ჩრდილოეთ აფრიკას კლდეებზე აღმოჩენილ გამოსახულებებს, ხოლო სტალის მიხედვით საშუალო ადგილი უკავიათ აღმოსავლეთ ესპანეთისა და ფრანკო-კენტაბრიულ პალეოლითურ ხელოვნებებს შორის. ანდორას მღვიმის პეტროგლიფებს ათარიღებენ X ათასწლეულით ჩვენს წამდე.

დიდ ხნის მანძილზე პალეოლითური მღვიმური მხატვრობა მხოლოდ დასავლეთ ევროპის (საფრანგეთის, ესპანეთის, იტალიის)

კუთვნილებად მიაჩნდათ. გამონაკლისს წარმოადგენდა 1902 წელს. არქეოლოგ მაკალისტერის მიერ იერუსალიმის ჩრდილო-დასავლეთით, ხმელთაშუა ზღვისკენ მიმართულ კირქვებში მდებარე ტელ-ჯეზერის მღვიმეში მიკვლეული ქვის ხანის ნახატები. ამ მღვიმის კედლებზე გამოსახული იყო ძროხების, ხარების და ირმების ფიგურები და ძალიან წააგავდა დორდონის (საფრანგეთი) მღვიმის ნახატებს. მაგრამ 1959 წელს პალეოლითური ნახატები აღმოაჩინეს საბჭოთა კავშირშიც, ურალზე, კაპის მღვიმეში.

მაგრამ მღვიმეები მხატვრობით არა მარტო ევროპაში (ჩვენ უცვე ვახსენეთ ტელ-ჯეზერის და კაპის მღვიმეები), არამედ სხვაგანაც ვვხვდებთ. მაგალითად, კუბის არქიპელაგის კუნძულებზე მრავლადაა მღვიმეები თავისებური, ერთის შეხედვით, უცნაური ნახატებით. უმეტესი მათგანი გამოხატავს კონცენტრულად განლაგებულ წრე-ხაზებს (დე ისლას, ფინლაის, დელ ინდიოს, პავერატო ფრანსეს მღვიმეები კუნძულ პინოსზე; დე ამბრასიოს მღვიმე კუბაზე).

ფრიად საინტერესო ნახატებს მიაკვლიეს დე ისლას მღვიმეში. ცენტრალური გამოსახულება მღვიმის თალზე შედგება 56 ფიგურისაგან. რომელთაგან 28 შესრულებულია წითელი, ხოლო 28 — შავი ფერებით. გარეთა ფიგურებს ელიფსის მოხაზულობა აქვს, შიგნითა ფიგურები კი აბსოლუტურად მრგვალია. შიგნითა კონცენტრული წრეხაზების 9 ჯგუფი, რომლებიც კვეთენ ძირითად 56 ფიგურას. კუბელი ეთნოგრაფი ფერნანდო ორტისი ფიქრობს, რომ ეს ფიგურები გამოხატავენ „კოსმოგონიურ და ასტრონომიულ თემას“, რადგან მათ აქვთ მთვარის იერსახე, როგორც წარმოედგინათ კუბის აბორიგენებს.

კუბიტასის მთიანეთის ჩრდილო ფერდობის ერთ-ერთ მღვიმეში, კამაგუეის პროვინციაში შავი საღებავით გამოხატულია დაშნებით და შუბებით შეიარაღებული მეომრები. ეს ნახატი ასახავს კუბელი ინდიელების დაპყრობას ესპანელების მიერ. მსგავსი ნახატებია აღმოჩენილი სამხრეთ ამერიკის მღვიმეებში, გვიანას ზეგანზე, ანდებში და კარიბის ზღვის კუნძულებზე.

ავღანელი და ამერიკელი არქეოლოგების ექსპედიციამ ჩრდილო ავღანეთში, აკ-კუპრუკის მღვიმის ზედაპალეოლითურ შრეში აღმოაჩინა ოვალური პატარა ქვა ადამიანის თავის სკულპტურული გამოსახულებით. მკაფიოდაა გამოკვეთილი ადამიანის თვალები, პირი, ცხვირი, ერთი ყური, წვერი და თავსამკაული. ამ აღმოჩენამდე, ახ-

ლო აღმოსავლეთის უძველეს ქვის ქანდაკებად (მე-9 ათასწლეული ჩვენს ერამდე) მიაჩნდათ ადამიანის პრიმიტიული გამოსახულებება „ნატუფის“ კულტურის სადგომებიდან პალესტინაში. აკ-კუპრუკამ მღვიმეში ნაპოვნი ქანდაკების ასაკი, განსაზღვრული რადიონახშირბადის მეთოდით შეადგენს დაახლოებით 20000 წელს ჩვენს ერამდე. მას მეტოქეობას უწევს მხოლოდ მამონტის ეშვზე ამოჭრილი სკულპტურული გამოსახულება დოლნი ვესტოვიციის (ჩეხოსლოვაკია) სადგომიდან, რომლის ასაკი დაახლოებით ასეთივეა.

ბორნეოზე, სარავაიას მღვიმეებში აღმოჩენილია „სიკვდილას ხომალდები“. ბორნეოს მკვიდრთ, რომლებიც ქვის ხანაში ცხოვრობდნენ, სწამდათ, რომ მღვიმეებში დაკარგული მდინარეები საიქიოში მიედინებოდნენ და ასეთი ხომალდებით გარდაცვლილთა სულები მიცურავდნენ. მღვიმეთა კედლები აქ დაფარულია ამ ხომალდებისა და სიკვდილთან დაკავშირებული ნახატებით.

დავუბრუნდეთ კაპის მღვიმეს. 1959 წელს ზოოლოგმა ა. რიუმინმა, ბაშკირეთში, ბელორეცკის რაიონში მდებარე კაპის მღვიმეში აღმოაჩინა პალეოლითური მხატვრობის ნიმუშები. მიუხედავად იმისა, რომ კაპის, ანუ შულგან-ტაშის მღვიმე 200 წელია რაც ლიტერატურაში იხსენიება, ა. რიუმინამდე არავის აღუნიშნავს აქ ნახატების არსებობა. ეს კიდევ ერთხელ მეტყველებს იმაზე, რომ არც ერთი მღვიმე არ შეიძლება ჩაითვალოს ბოლომდე გამოკვლეულად. შემდგომ, 1960—1964 წლებში. კაპის მღვიმის მხატვრობა საფუძვლიანად გამოიკვლია ცნობილმა საბჭოთა არქეოლოგმა ო. ბადერმა, რომელმაც დაამტკიცა ა. რიუმინის მრავალრიცხოვანი სენსაციური წერილების მცდარობა; კერძოდ, რიუმინი პალეოლითურ მხატვრობას მიაკუთვნებდა ძირითადად „რელიეფურ გამოსახულებებს“, რაც, ო. ბადერის აზრით, წყლის მიერაა შექმნილი, აგრეთვე ნახშირით ნახატებს, რომელთაც ო. ბადერი თანამედროვე ტურისტთა „შემოქმედებად“ თვლის. ამ უკანასკნელის ექსპედიციამ კაპის მღვიმის ზერსა და კედლებზე ოცდაათზე მეტი ცხოველის გამოსახულება აღმოაჩინა და შეისწავლა. აქ წითელი, საღებავით კონტურულად და სილუეტურად გამოსახულია შვიდი მამონტი, ორი მარტორქა, ორი ცნენი. სხვადასხვა სქემატური ნიშნები და ანთროპომორფული ფიგურები.

1973 წლის სექტემბერში ო. ბადერთან ერთად ჩეხოსლოვაკიაში, სპელეოლოგთა VI საერთაშორისო კონგრესზე ყოფნისას შევა-

ტყვეთ. რომ ამ მღვიმეში კიდევ მამონტის ორი გამოსახულება აღმოეჩინათ.

მხატვრობის ტექნიკით კაპის მღვიმის ნახატები ახლოს დგას მადლენის ეპოქის მონოქრომულ ნახატებთან, რომლებიც შესრულებულია ამოკვეთის გარეშე ნიოს და ფონ-დე-გომის მღვიმეებში საფრანგეთში. კაპის მღვიმის ნახატებს ადრემადლენური პერიოდით ათარღლებენ.

3. ხაროშიხმა ანგარისპირა მღვიმეებში მიაკვლია ნახატებს; რომლებიც ახალი ქვის ხანის გვიანდელ პერიოდს მიეკუთვნება. აქაა გამოსახული ადამიანთა ფიგურები, გაქცეული ირმის გამოსახულება, არის აგრეთვე ხარების, ირმების ამოკვეთილი კონტურული გამოსახულებანი.

1965 წელს საბჭოთა არქეოლოგმა ა. ოკლადნიკოვმა შორეულ აღმოსავლეთში, „მძინარე მზეთუნახავის“ მღვიმეში აღმოაჩინა სტატიკურად ამოკვეთილი მამაკაცთა ქანდაკებები, რომლებიც, როგორც ფიქრობენ, ტუნგუსების წინაპრების მიერაა შესრულებული.

არსებობს შეხედულება, რომ კიათურის რაიონში და აფხაზეთში, სოფ. ანუხვას მიდამოებში მდებარე აგცას. მღვიმეებში მიკვლეული სხვადასხვა სახის გეომეტრიული ფიგურები პალეოლითის ეპოქას მიეკუთვნება.

ქვემოთ მოგვყავს ტაბულა, რომელშიც ნაჩვენებია ევროპის პირველყოფილი ხელოვნების ქრონოლოგია.

საქართველოში აურაცხელი რაოდენობითაა მღვიმე. უმეტესი მათგანი შეუსწავლელია ან ზერელედაა შესწავლილი. უკვგარეშეა, რომ დეტალური კვლევა ჩვენი მიწა-წყლის მღვიმეებშიც აღმოაჩენს პალეოლითურ მხატვრობას. ამის საწინდარია არქეოლოგ დ. თუშაბრამიშვილის მიერ იმერეთის მღვიმეებში მიკვლეული ნეანდერტალელი ადამიანის ნაშთები, ნ. ბერძენიშვილის, ა. კალანდაძის, გ. გრიგოლიას და სხვა ქართველ არქეოლოგთა მიერ აღმოჩენილი და შესწავლილი ქვის ხანის ადამიანთა ნაბინავრები, სადაც დიდი რაოდენობითაა მოპოვებული პალეოლითური იარაღი.

პალეოლითელი ადამიანის მხატვრობის ნიმუშების აღმოჩენა კიდევ მრავალ ქვეყანასა და მღვიმეშია მოსალოდნელი. ამის საწინდარია ამ ხუთიოდე წლის წინ ესპანელი სპელეოლოგების მიერ კენტაბრიის მთებში აღმოჩენილი მღვიმე, რომლის კედლები დაფარული იყო ქვის ხანის დროინდელი ფერადი ფრესკებით. ეს იყო უკანასკნელი 100 წლის მანძილზე ჯერჯერობით ერთ-ერთი ბოლო აღმოჩენა პალეოლითის მხატვრობისა..

ვერობის პირველყოფილი ხელოვნების ქრონოლოგია (ვ. შირიშანიანის მიხედვით)

მიხსნა დათარიღება	პერიოდები	შობილური ხელოვნება	ფერწერა, პეტროგლიფები და რელიეფები
დაახლ. XXXV ათასწლეული წ.მდე	შატელპერონული	ქდეები ძველზე და ქვაზე, სამკაულის პირველი საგნები	
დაახლ. XXX წლეული წ.მდე	ორანიკული	პირველი გამოსახულებები, ამოკეთებული და საღებავებით დახატული ქვის ფილებები; ბელჯირი, ლა ფიგასი, ისტრუოცი	
დაახლ. XXV ათასწლეული წ.მდე	გრავეტული	ფილები ამოკეთილი და ფერწერული გამოსახულებები; ლაბატუ, ისტიურიცი, ზემო ლოვიჩი. პალეოლითური "ნიანტრები".	პირველი გამოსახულებები მდიდრითაა დატვირთული; პერეონ-პერი, გარა, ლა გარეხი.
დაახლ. XVIII ათასწლეული წ.მდე	სოლუტერული	ამოკეთილი და ფერწერული გამოსახულებები; ქვაზე და ძვალზე; ბურდელი, ელ-პარპალი, ისტიურიცი.	რელიეფები; როი დე სერი და ბურდელი. ფერწერა და პეტროგლიფები მდიდრითაა დატვირთული; ლასკო, პეშ შერი, ლა ვასიეგა, ებუ, აბისი.
დაახლ. XV ათასწლეული წ.მდე	მადლენური (-დრეული)	"ნიანტრები", შუბსაჩოცონები და სხვა დიორიტული საგნები; ქვიშო ლივერი, ის მადლენი, არიუდი, ბრიუნელი, ისტიურიცი, ელ ვასილიო	ფერწერა და პეტროგლიფები; ლა მადლენი, ალამბრა, ფონ დე გომი, კომბარელი, ბერნიფალი, შასულა, ლე პორტალი, პინდალი, რუფინიაკი, ლა-ბასტიდი, ნიო, ტრუა ფრეზი, მონტეს-პანი.
დაახლ. XII ათასწლეული წ.მდე	მადლენური (გვიანი)	გამოსახულებებით და ორნამენტებით დამუშავებული სხვადასხვა საგნები; ლა მადლენი, კოლეპინი, ისტიურიცი, ლივერი	ფერწერა და პეტროგლიფები; ტრეფა, ლიმეილი.
დაახლ. X ათასწლეული წ.მდე	მადლენური (ახალი)	ნიანტრები სქიმატური ნიშნებით; მას დ, აზილი	ალმოსავლეთ ესპანეთის ქალის ხელოვნება, აკვიეგა VIII-V ათასწლეულებში წ.მდე.
დაახლ. VIII ათასწლეული წ.მდე	მადლენური (ნაიდებულური)	დეკორირებული კერამიკული კერამიკა, ქაღალდის ქანდაკებები და ცხიფეთა ფიგურები; ვრალა, ბულაგეთი, რუშენტი, ნიხალ-ოვიაკო, უნტრეი, უკრაინა	სკანდინავიის ჩრდილოეთის უძველესი ქალის გამოსახულებანი, ინგვის ტბისა და თეთრი ზღვის პეტროგლიფები.
დაახლ. IV ათასწლეული წ.მდე	დაახლ. IV ათასწლეული წ.მდე		

როგორ წარმოიშვა პალეოლითური მხატვრობა იმ ეპოქაში, როცა პირველყოფილი ადამიანის მთელი გონება დატვირთული იყო ძირითადი საარსებო საშუალებებისათვის ბრძოლით? მას უნდა ეშოვა საკვები, ნადირთა ტყავისაგან გაეკეთებინა ტანსაცმელი, ეპოვნა პრიმიტიული თავშესაფარი. ამ ეპოქის ადამიანს განსაკუთრებით გაუჭირდა, როცა დედამიწა დიდმა გამყინვარებამ მოიცვა. ჩვენი შორეული წინაპარი იძულებული იყო მიეტოვებინა სადგომები ღია ცის ქვეშ და მღვიმისთვის მიეშურებინა. ადამიანს ფიცხელი ბრძოლების გადახდა დასჭირდა მღვიმეების იმდროინდელ მბრძანებლებთან: ლომებთან, დათვებთან, აფთრებთან. ადამიანმა დაამარცხა ისინი და მღვიმეში დასახლდა. შემდეგ მოასწორა იატაკი, ზოგან, შესასვლელში, კედელიც კი ამოაშენა, მაგრამ ამპერიოდის ნახატები ჭერჭერობით მიკვლეული არ არის.

მღვიმეებში უძველესი ნახატები გაჩნდა ე. წ. „გონიერი ადამიანის“ — კრომანიონელის გაჩენასთან ერთად, ე. ი. 30 ათას წელზე მეტი ხნის წინ. ამ პერიოდის მღვიმური ნახატები უფრო პრიმიტიულია, შესრულების ტექნიკა კი მარტივი — ხაზი, გატარებული თიხაზე თითოთ; ცხოველის კონტური დეტალების გარეშე. მიუხედავად ამისა, ეს ნახატები ღრმად განზოგადებული სახეებია და ექვ-გარეშეა, რომ კრომანიონელი ადამიანის პრიმიტიული გონებისათვის ეს ტიტანური სამუშაო იყო. შეიძლება უცნაურად მოგვეჩვენოს, მაგრამ ფაქტია, რომ დედამიწის სხვადასხვა რაიონში მიკვლეული მღვიმური ნახატები მსგავსია ერთმანეთისა ტექნიკითაც და შესრულების მანერითაც. ეს კი იმის მაჩვენებელია, რომ ადგილი ჰქონდა ადამიანის გონების ერთნაირ განვითარებას, მის წინაშე ცხოვრების მიერ წამოჭრილი პრობლემების ერთგვარობას. ამიტომაც, რომ კრომანიონელი ადამიანის ხელოვნება თავის ძირითად თავისებურებებში მღვრადია და იქმნება შთაბეჭდილება შესრულების ერთი და იგივე, მკაცრად დადგენილი წესების არსებობისა.

კონტურული ნახატები იმაზე მეტყველებენ, რომ მათ უნდა ჰქონოდათ განსაზღვრული, უფრო პრიმიტიული წინამორბედნი, გარკვეული ტრადიცია, გამოცდილება. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ პირველყოფილი ადამიანის შემოქმედების ამოსავალი წყარო ვეძებთ უფრო ადრინდელ ეპოქებში. კრომანიონელთა წინაპართა, ნეანდერტალელების ცხოვრების უძველეს ხანაში, რაც 100—40 ათასი წლის წინანდელ პერიოდს მოიცავს.

კრომანიონელი ადამიანის შემოქმედების ძირითადი თემა ნა-

ღირთა მთელი გალერეაა. ერთი შეხედვით ამ უცნაურ ფა ურყევ -ახირებულობას“, რომელმაც მრავალი ათასი წელი გაუძლო, თავისი გამართლება აქვს. საქმე იმაშია, რომ იმდროინდელი ადამიანების ძირითადი საარსებო-სასიცოცხლო წყარო ნადირობა იყო, რომელმაც მოიცავდა და შთანთქმავდა პირველყოფილი ადამიანის მთელ ძალასა და გონებას. სწორედ ამან განაპირობა მისი შემოქმედების ურყევი სიუჟეტური ხასიათი.

შემდგომ ეპოქებში, ადამიანის გონების განვითარებასთან ერთად, სურათების „მღვიმურ გალერეას“ ემატება უკვე მონოქრომული და პოლიქრომული რეალისტური ნახატები. ცხოველთა გვერდით ჩნდება ადამიანთა ფიგურებიც, ხელების ანაბეჭდები, ამოტვიფრული ნახატები, ქანდაკებები. ამ ნახატების უმრავლესობა გამოხატავს ნადირობის სცენებს, ჯადოსანთა ფიგურებს, რაც უკვე რელიგიური კულტის ჩასახვასთანაა დაკავშირებული. ზოგ შემთხვევაში ცხოველთა გამოსახულებებს ან ქანდაკებებს ეტყობა შუბუბას კვალი; პირველყოფილი ადამიანები შუბუბებს სტყორცნიდნენ ცხოველთა გამოსახულებებს, რაც თითქოს წარმატების საწინდარი იყო ნადირობის დროს. აქ შეიძლება გავიხსენოთ ნორბერ კასტერუს მიერ მონტესპანის მღვიმეში მიკვლეული გამოუმწვარი თიხისგან გამოქვრივი დათვის ქანდაკება შუბუბების კვალით. პირველყოფილი ადამიანის შემოქმედებით ზრდაზე მეტყველებს საფრანგეთში, დე-ფონტალეს მღვიმეში 1950—1953 წლებში წარმოებულა გათხრების შედეგად აღმოჩენილი ძვლის კოვზი. მისი სახელური გამოკვეთილია ნადირის თათვივით, განიერი ნაწილი კი დაფარულია ამოტვიფრული ნახატებით. აქ გამოსახულია ჩრდილოეთის ირმის ფიგურები. კოვზის ასაკი 11—12 ათას წლად განსაზღვრეს.

გამოჩენილი ფრანგი მეცნიერი ბ. ყუზი ზედა პალეოლითის მხატვრობას ლეონარდო და ვინჩის, მიქელანჯელოს, რუბენსის და პიკასოს შემოქმედებას ადარებს. ეს არცაა გასაკვირი, რადგან მსოფლიო ხელოვნების ამ ბუმბერაზი წარმომადგენლების შემოქმედების საწყისები ისევე, როგორც კაცობრიობის ისტორიაში შექმნილი მთელი ხელოვნების საწყისები სწორედ იმ შორეულ, გარდასულ ეპოქებიდან მოდის. იქიდან იღებს სათავეს ადამიანის შემოქმედებითი გონების განვითარება, მღვიმის კედელზე ჩვენი შორეული წინაპრის ღონიერი ხელით გატარებული ხაზიდან.

პირველყოფილი ადამიანის შემოქმედებითი „სახელოსნობები“

აღმოჩენილია ესპანეთში, საფრანგეთში, იტალიაში, ჩეხოსლოვაკიაში. მონტოლეთში, საბჭოთა კავშირში, ავღანეთში, პალესტინაში, ჩრდილოეთ აფრიკაში, სამხრეთ ამერიკაში, კუბაზე, ბორნეოზე, კარიბის ზღვის კუნძულებზე, ავსტრალიაში და სხვ. სპეციალურად გაოცებას იწვევს ამ ძალზე შორეული, პირველყოფილი მხატვრების მიერ გამოყენებული საღებავებისა და ფერების მსგავსება, თუმცა შესრულების მანერა და გამოშახველობითი ხერხები ზოგჯერ განსხვავებულია. აქ ძირითადად გამოყენებულია ოთხი ფერი: ყვითელი, წითელი, შავი და თეთრი. რატომ ხმარობდა პლანეტის სხვადასხვა კუთხეში მცხოვრები ადამიანი მხოლოდ ამ ოთხ ფერს? ეს ჭერჭერობით საიდუმლოებითაა მოცული. არსებობს მოსაზრება, რომ პირველყოფილი ხელოვანი თავის შემოქმედებაში იყენებდა იმ საღებავებს, რომლებიც ბუნებაში თავისუფალ მდგომარეობაში მოიპოვებოდა. ზოგიც ამის მიზეზს რიტუალურ სამბოლიკაში ეძებდა.

საინტერესოა საბჭოთა მეცნიერის ა. ფორმოზოვის პიპოთეზა. მისი აზრით ჩვენი შორეული წინაპრები მოკლებულნი იყვნენ ამ ოთხი ფერის გარდა სხვა ფერების აღქმის უნარს. პიპოთეზის ავტორმა შეინაწავლა ძველი ტექსტები და მივიდა დასკვნამდე, რომ ამ ტექსტებში ხმარებული სიტყვები „ლურჯი“ და „მწვანე“ ძალზე „ახალგაზრდად“ გამოიყურებიან თითქმის ყველა ხალხების ხმარებაში, ვიდრე „შავი“, „ყვითელი“ და „წითელი“. აქვე გამოიკვია, რომ ამჟამადაც, დასავლეთ აფრიკაში მცხოვრები ზოგიერთი ტომის ენაში იხმარება მხოლოდ სამი ფერი — შავი, წითელი და თეთრი, ხოლო ავსტრალიის არუნტას ტომის აბორიგენები ერთი სიტყვით აღნიშნავენ ლურჯ, მწვანე და ყვითელ ფერებს. გასაოცარი ის არის, რომ მიუხედავად ამისა ეს ხალხები შესანიშნავად არჩევენ ყველა ფერს. ა. ფორმოზოვის აზრით, ამ წინააღმდეგობის მიზეზი უნდა ვეძებოთ იმ გარდასულ შორეულ ეპოქებში, როდესაც იმდროინდელი ადამიანები აღაქვამდნენ მხოლოდ იმ ოთხ ფერს, რასაც მათ ნახატებზე ვხედავთ. მეცნიერები ფიქრობენ, რომ ამ საიდუმლოების ფესვები დაკავშირებულია ადამიანის ბიოლოგიური ევოლუციის ჭერ კიდევ გამოუკვლევ და ჩვენთვის უცნობ მომენტებთან. თანამედროვე ფსიქოლოგიური მეცნიერების მონაცემებით დადგენილია, რომ ბავშვი თავის გონებას გარიჟრაჟზე ჭერ ხელავს წითელ და შავ ფერებს, და მხოლოდ მოგვიანებით ლურჯს და მწვანეს. თანამედ-

როვე ადამიანის თვალი თუ ძირითადი ფერების ასზე მეტ ნაირსახეობას არჩევს, რამდენიმე საუკუნის წინათ მცხოვრები ადამიანები გაეცილებით ნაკლებ ნაირსახეობებს აღიქვამდნენ.

„...აქამდე ჭერ ისევ მიმდინარეობს კამათი პირველყოფილი ხელოვნების წარმოშობის პრობლემისა და მისი როლის ირგვლივ ჭვის ხანის ადამიანის ცხოვრებაში, — წერს გამოჩენილი საბჭოთა არქეოლოგი და კაპის მღვიმის პალეოლითური მხატვრობის მკვლევარი ი. ბადერი, — უკვე ექვგარეშეა დამტკიცებული, რომ უძველესი ხელოვნება წარმოიშობოდა ყველგან, სადაც კი პირველყოფილი საზოგადოება განვითარების განსაზღვრულ დონეს მიაღწევდა, რომ არ არსებობდნენ „ნიჭიერი“ და შემოქმედებისადმი „უნიჭო“ ტომები. მაგრამ რამ აიძულა პირველყოფილი ადამიანი, თუ შეიძლება ასე ითქვას, პირველად აეღო ხელში ფუნჯი ან საკრეთელი? რატომ ვხედავთ პირველყოფილ ფრესკებზე მხოლოდ ოთხ ფერს?... ..რატომ გავიდა ათასწლეულები. ვიდრე ადამიანი ცხოველთა გვერდით საკუთარ თავს გამოხატავდა? ყოველ წელს მოაქვს ჭვის ხანის ისტორიის ახალ-ახალი ფაქტები. და როგორც ყოველთვის ხდება მეცნიერებაში, ახალ ფაქტებს ყოველთვის თან სდევს ახალი აღმოჩენები, ჰიპოთეზები, პრობლემები“.

ექვგარეშეა, რომ უკანასკნელ წლებში საქართველოში ინტენსიურად მიმდინარე საპალეოლოგიური გამოკვლევები არაერთ ფურცელს შემატებენ კაცობრიობის ისტორიის გარიჟრაჟის მატთანეს.

მღვიმე, ლეგენდები, კოეზია და ხელოვნება

„სად შეიძლება განიცადო ისეთი მღელვარე წიქები, მიიღო ესთეტიური ტიპობა.“

ნობელი კასტელი

როდესაც ადამიანი მღვიმეში შედის, პირველი განცდა უკუნარი სიბნელის შეგრძნებაა. შედით მღვიმეში, ჩააქრეთ ფარანი და ყური დაუგდეთ წყვილიადს. რაღაც ჭადოსნური მელოდია ისმის. ვინ უკრავს, ან რა საკრავზე? ეს წყლის წვეთების ხმაა, ჭერიდან იატაკზე რომ ეცემიან თანაბარი შუალედებით, ან გამჭოლი ნიავი ეხება კალციუმის თხელ, გამჭვირვალე ფირფიტებს, კედლიდან რომ გამოშვებრიან. სიღრმიდან საუბარი, რაღაც გუგუნი ისმის. აქ კი თქვენს მეტი არავინ არის. მამ რა ხმაურია? სადღაც, მღვიმის სიღრმეში მი-

წისქვეშა მდინარე მიედინება, ან ჩანჩქერი ეშვება კედლოდან და მღვიმის მაღალი თაღები მრავალჯერ აძლიერებენ ამ ხმებს, კედლები ირეკლავენ და მთლიანობაში თითქოს ზებუნებრივ „მღვიმურ სიმფონიას“ ქმნიან. ხანდახან კერს ლოდი მოსწყდება და ზავით ჩაექანება წყვდიადში. ასე იყო იმ შორეულ ეპოქაშიც. როდესაც დედამიწის დიდი გამყინვარებისგან შეწუხებული ჩვენი წინაპარი, პირველყოფილი ადამიანი მღვიმეს ეწვია და შიგ დასახლდა...

ასანთეთ ფარანი და თვალს მოგჭრით მიწისქვეშა დარბაზების ზღაპრული მორთულობა. სინათლემ მარადიულ წყვდიადს გამოჰტაცა კერიდან ლოლუებოვით ჩამოშვებული სპილოსძვლისფერი სტალაქტიტები; მათ შესახვედრად იატაკიდან ძველებური შაქრას თავებოვით აღმართულან სტალაგმიტები. ზოგან ისინი ერთმანეთთან შეზრდილან და ქათქათა სვეტიც წარმოუქმნიათ. კედლებზე ბრილიანტებოვით ელვარებენ კალციტის ყვავილები. ცალკეული კრისტალები. დარბაზის ფსკერზე ვეებერთელა ლოდები დახვავებულია. მოშორებით ტბა კამკამებს და მის წყალში სარკესავით მოჩანს სტალაქტიტების ხშირი ტყით მოფენილი კერი.

სწორედ მღვიმეთა იღუმალმა სამყაროშიც განაპირობა იმ უამრავი ლეგენდის არსებობა, მსოფლიოს ხალხებს რომ მოეპოვება. ხშირად ეს ლეგენდები ძალზედ გულუბრყვილოა. ზოგი მათგანი დაკავშირებულია რელიგიასთან, მითოლოგიურ გმირებთან და სხვა. გავეცნოთ ზოგიერთ ასეთ ლეგენდას და აგრეთვე იმასაც, თუ როგორ იყენებდა მღვიმეს ან მასთან დაკავშირებულ თქმულებას ზოგიერთი მწერალი, მხატვარი თუ მუსიკოსი თავის შემოქმედებაში.

ძველ ბერძნებს ეგონათ, რომ მღვიმეებში ცხოვრობდნენ ძლიერი ტიტანები. მათივე წარმოდგენით გარდაცვლილთა სული შთაინთქმებოდა ვეებერთელა მღვიმეთა სიღრმეში, სადაც მიედინებოდნენ პირქვეში მდინარეები კოკიტი და აქერონტი და იყო აიღის საშინელი სამეფო. მათ მიწისქვეშა სამყაროს ქალღმერთიც ჰყავდათ — ჰექატა.

ბერძნული მითოლოგია განსაკუთრებულად იყო დაკავშირებული მღვიმეებთან. ამაზე ისიც მეტყველებს, რომ მათ თავიანთი უმთავრესი ღმერთის — ზევსის დაბადების ადგილად მიაჩნდათ მღვიმე კუნძულ კრიტოსზე. ერთ-ერთი მითის მიხედვით, ზევსის დედის, ქალღმერთ რეას ქურუმები — ქურეტები ამ მღვიმეშივე მალავდნენ პატარა ზევსს, რომ მის მამას, კრონოსს, ჩვეულებისამებრ არ

შექება ახლად დაბადებული შვილი. ეს თქმულება გადმოცემულა აქვს. პესიოდეს (VIII-VII ს. ს. ჩვ. წ-მდე) თავის თხზულებაში „თეოგონია“.

ბერძნულ მითოლოგიაში ეს ლეგენდა ასეა გადმოცემული: სამყაროს ოდესღაც მართავდა კრონოსი თავის მეუღლე რეასთან ერთად. კრონოსმა დედის, გეას რჩევით მოკლა მამა — ურანი, რომელიც თავის შვილებს — ციკლოპებს და ჰექსაკონქეირებს — ყრავდა უძიარო უფსკრულში — ტარტარში. საიდანაც შეუძლებელი იყო დაბრუნება. გეამ ველარ აიტანა დედამიწის სიღრმეებიდან ამოწავალი კენესა შვილებისა და ჯერ კიდევ დედამიწის ზედაპირზე მყოფი უმცროსი შვილი კრონოსი დაითანხმა მამა მოეკლა. სასიკვდილოდ დაჭრილმა ურანმა დასწყევლა კრონოსი და უწინაწარმეტყველა, რომ მანაც შვილი წაართმევდა ძალაუფლებას და მოკლავდა. კრონოსი მამასავით პირქუში და ექვიანი იყო. იგი დაბადებისთანავე ყლაპავდა შვილებს. უკვე ხუთი შვილი გადაყლაპა ტიტანმა, როცა დაიბადა მეექვსე, ზევსი, ქალღმერთმა რეამ კრონოსს გახვეული ქვა მიუტანა და მანაც გადაყლაპა იგი შვილის ნაცვლად. რეა ჩამოვიდა დედამიწაზე, გაემართა კრიტოსის კუნძულისკენ და აქ, იდაის მღვიმეში გადამალა ოქროს აკვანში მყოფი ზევსი.

ჰომეროსის „ოდისეაში“ მთავარი გმირია, ოდისეუსის ერთერთი საინტერესო თავგადასავლის ასპარეზს მღვიმე წარმოადგენს. ესაა ოდისეუსის და მისი თანამგზავრების შეხვედრა ცალთვალა პოლიფემთან — ციკლოპთან კიკლოპების კუნძულზე. მსაგავსი სიუჟეტები მრავლადაა მათფლიოთ სხვადასხვა ქვეყნის ფოლკლორში, მათ შორის ქართულ ხალხურ ეპოსშიც¹.

ძველი ევროპელების წარმოდგენით მღვიმეებში ცხოვრობდნენ და შრომობდნენ ჯუჯა არსებანი — გნომები, რომლებიც სხვადასხვა ძვირფას მეტალს ადნობდნენ და ამუშავებდნენ. ასეთი მითი გამოიყენა შესანიშნავმა ამერიკელმა კანორეჟისორმა უოლტ დისნეიმ თავისი ბრწყინვალე მულტიპლიკაციური ფილმი „ათვის „ფიფქა და შვიდი გნომი“.

ბურიატები ზოგ მღვიმეს საშინელი ღმერთას, მთების მპრძანებლის სამყოფელოდ თვლიდნენ. ასეთ მღვიმესთან ხშირად იმართე-

¹ Ян Парандовский, Мифология. Верования и легенды греков и римлян. Перевод с польского. 1971.

² მ. ჩიქოვანი. ბერძნული და ქართული მითოლოგიის საკითხები. 1971.

ზოღა საკულტო ცერემონიეზი. ბაიკალის ტბის ნაპირას მდებარე ბაილინის მღვიმის წყალი ადგილობრივ მკვიდრებს სამკურნალო-წყალად მიაჩნდათ. რადგან მათი წარმოდგენით ამ წყალში ბინადრობდა კეთილი სული. ძველად ამ კეთილი სულის გულის მოსაგებად მღვიმის ფსკერზე მოჩუხჩუხე ნაკადულში ვერცხლის ფულა კრიდნენ.

მრავალი ლეგენდაა დაკავშირებული ჩინეთის მღვიმეებთან. ერთ-ერთ მათგანში ნათქვამია. რომ ქალაქ იუან-ცზიან-ჩენის მახლობლად. იუნანის კირქვის შთებში მდებარეობს დიდი კველეშაპის (დრაკონის) მღვიმე. მის ერთ კედელში ღრნადაა ჩარქობილი დაქანკული ხმალი. ამ მღვიმეში ოდესღაც მეფე — დრაკონი ცხოვრობდა. მის ყოველ გამოსვლას თან დიდი უბედურება სდევდა წყალდიდობის სახით, რომელიც ანადგურებდა მოსავეალს. პატარა მწყემსმა დანაიმ გადაწყვიტა დრაკონს შებრძოლებოდა. მკედელს ჯადოსნური ხმალი გამოაქედინა და შეიარაღებული მღვიმეში შევიარდა. ცხარე ბრძოლაში ბიჭმა გაიმარჯვა, მაგრამ უკან მობრუნებულს გამოსასვლელი დიდი ლოდით გადაკეტილი დახვდა. მწყემსმა ლოდს ხმალი დაჰკრა, მაგრამ ვერაფერი დააკლო, ხმალი კი ღრმად ჩაიჭედა ლოდში. დრაკონის ცოლმა სამაგიერო გადაუხადა ქმრის სოკედლისათვის, გამოსასვლელის ამოქოლვით. ყოველ წელს, მოსაველის აღების შემდეგ, დრაკონის მღვიმესთან მართავენ დანაის დღესასწაულს.

აღდგომის კუნძული ვულკანური წარმოშობისაა. აქ ბევრია ლავის გაცივებისას ვეებერთელა გაზის ბუშტულების შედეგად გაჩენილი მღვიმე, ისევე, როგორც საქართველოში მდ. ქციისა (ხრამის) და მისი შენაკადების ხეობებში. აღდგომის კუნძულის მკვიდრთსწამთ, რომ თითოეულ მღვიმეს იცავს აკუ-აკუ, ზებუნებრივი სული, რომელიც ადამიანებს არ ეჩვენება. ყოველ ოჯახს აქვს „საკუთარი“ მღვიმე თავისი აკუ-აკუთი. აქვეა ანა ო კეკეს მღვიმე, რომელიც ქალიშვილთა კანის გაფერმკრთალების უწმინდეს ადგილად ითვლება. ამ მღვიმეში მრავალი დღით ამწყვდევენ ქალიშვილებს, რათა მათ საკულტო დღესასწაულისთვის კანი გაუფერმკრთალდეთ.

ერთ-ერთი რუსული ლეგენდა მოგვითხრობს ქალაქ კიტეჟზე. რომელსაც ამშვენებდა ოქრდსფრად მოელვარე გუმბათიანი ეკლესიები. ლამაზი თეთრი სახლები. ერთ დღეს, ეს ქალაქი, თათართა ურდოების შემოსევის დროს ჩაიქცა და მიწაში გაქრა. ნაქალაქარეყ

გაჩნდა ტბა, რომლის სიღრმიდან ახლაც კი ისმის ზარების რეკვის ყრუ ხმა. გადმოცემით, ქალაქ კიტეის ქვეშ დიდი მღვიმეები იყო, რომელთა გათხელებულმა თაღებმა ველარ გაუძღეს ქალაქის სიძ-ძიმეს და ჩაინგრნენ. არავენ იცის, სად მდებარეობდა ეს ქალაქი. ამ თქმულებას თავიანი ნაჭის ნაწილი მიუზღეს მწერლებმა კოროლენ-კომ და მელნიკოვ-პეჩორსკიმ, მხატვრებმა ვასნეცოვმა და რერიხმა, კომპოზიტორებმა რიმსკი-კორსაკოვმა და ვასილენკომ. აქვალანგის-ტებმა მრავალი ტბის ფსკერი გამოიკვლიეს, მაგრამ ქალაქ კიტეის კვალს ვერ მიაგნეს. სკეპტიკოსები იპასაყ ამბობენ, რომ ქალაქი კი-ტეი არც არსებობდა.

ყირიმში, ქემალ-ემერეკის მწვერვალის მახლობლად მდებარე-ობს ბასმანის მღვიმეები. ლეგენდა მოგვითხრობს, რომ აქ, მთიელ-თა დამარცხების შემდეგ უცხო ტომებთან უთანასწორო ბრძოლაში, მთიელებმა ბასმანის ერთ-ერთ მღვიმეში გადამალეს წმინდა რელი-ქვია — ოქროს აკვანი. „ძლიერო სულნო! მე გთხოვთ მხოლოდ იმ ადამიანებს უჩვენოთ ის ადგილი, სადაც ჩვენი ხალხის აკვანი ინა-ხება, რომლებიც დაიწყებენ მის ძებნას ჩემი ხალხის, მისი დიდების სახელის, მისი დაუთრგუნველი სულის აღორძინებისათვის“. — ასე ამბობდა ლეგენდის მიხედვით მთიელი წინამძღოლი, როდესაც ოქ-როს აკვანი გადამალეს.

ეს ლეგენდა რალაციით ეხმაურება ქართულ თქმულებას, რო-მელსაც ილია ჭავჭავაძემ მიუძღვნა ლექსი „ბაზალეთის ტბა“. მხო-ლოდ აქ ოქროს აკვანის გადამალვის ადგილად მღვიმის ნაცვლად ტბის ფსკერია.

.საინტერესო ცნობებს ვხვდებით „არგონავტიკაში“¹, სადაც მღვიმე რამდენჯერმეა ნახსენები. ეს არცაა გასაკვირი, რადგან არ-გოს გზა გადიოდა ჯერ ეგეოსის ზღვის ჩრდილო ნაპირის ვასწვ-რივ, შემდეგ დღევანდელი ბულგარეთის, რუმინეთის, ყირიმის სამხ-რეთი სანაპიროს, კავკასიის შავიზღვისპირა რაიონების ვასწვრივ კოლხეთამდე. ეს სანაპიროები ძირითადად კირქვებითაა აგებული და ამიტომ მღვიმეებიც მრავლადაა. აპოლონ როდოსელს ნახსენე-ბი აქვს დიქტეს მღვიმე კუნძულ კრეტაზე, იდეის მღვიმე და სხვა. იგი წერს, რომ მედეამ და იაზონმა ქორწინების დამე ვაატარეს მღვიმეში, რომელსაც ახლაც (ა. როდოსელის ცხოვრების პერიოდ-ში — თ. კ.) მედეას მღვიმეს უწოდებენო.

¹ Аполлон Родосский, Аргонавтика. Перевод Г. Ф. Церетели. Изд. «Мецниереба», 1964.

„და დღევანდლამდე უწოდებენ მედეას მღვიმეს,
სად ფერიებმა შეაერთეს მათი გულები“¹

როგორც ცნობილია, ბერძნული მითოლოგიას მიხედვით, გან-
რისხებულმა ზევსმა პრომეთე კავკასიონზე მიაჯაქვეა. პროფ. მ. ჩი-
ქოვანი აღნიშნავს, რომ სასჯელის მოხდის ადგილად (პრომეთეს.
იგივე ამირანის) უფრო ხშირად მღვიმე ან გამოქვაბულია მითითე-
ბული. იგი ამბობს, რომ სტრაბონის დროს და უფრო ადრეც კოლხი-
დაში არსებობდა მიჯაჭვული გმირის თქმულების ისეთი ვარიანტი,
სადაც დასჯის ადგილად მღვიმე იყო მიჩნეული. სტრაბონი აღი-
არებს რა პრომეთეს მითის კოლხურ წარმოშობას, აღნიშნავს, რომ
პრომეთე მღვიმეში იყო მიჯაჭვული². უკანასკნელი წერს თავის
„გეოგრაფიაში“: „ამ მითს ამტკიცებს კავკასიონისა და პრომეთე-
სა შესახებ (ამბებიც): ესენი ვადმოაქვთ პონტოდან აქ მცირე
მრზეზით, რაკი-და ხედავენ, რომ პაროპამისადეში არის წმინდა გა-
მოქვაბული და მოუთითებენ (თითქოს) აქ ყოფილიყოს მიჯაჭვული
პრომეთე“³.

ამირანის მითის შესავსს აღწერს პროფ. მ. ჩიქოვანი კუნძულ
ლუსონის (ფილაპინები) მკვიდრ ტაგალოგთა ფოლკლორიდან. აქ
ამირანის მაგივრობას სწევს მეფე ლაკან-ადია (ქომაგი მეთაური);
რომლის სამეფოშიც ყველა ბედნიერად ცხოვრობდა. მაგრამ დამ-
პყრობლებმა სძლიეს მეფეს, და ბორკილდადებული სან-მატეოს
მთის გამოქვაბულში მიაჯაჭვეს.

საქართველოს მღვიმეებთან უამრავი ლეგენდაა დაკავშირებუ-
ლი. თვით მღვიმეთა სახელებიც: დევის ხერელი. საქინკია, საქაჭე-
კარი, საქაჭია და სხვ. ადგილობრივი მოსახლეობის მდიდარ ფან-
ტაზიაზე მეტყველებს. ყველაზე მეტად ჩვენში მაინც ამირანის
თქმულებაა გავრცელებული. ხალხური თქმულებები და გადმოცე-
მანი ხშირად შთააგონებდა ქართველ მწერლებს და პოეტებს. გავი-
ხსენოთ თუნდაც დიდი გალაკტიონის ლექსი „მშობლიური ეფუ-
მერა“.

მშობლიური ბუნების უბადლო მეხოტბემ ვაჟა-ფშაველამ კი
თავის პოემაში „მთათა ერთობა“ გამოქვაბულში მიჯაჭვული ამირა-
ნი მთებთან ალაპარაკა:

¹ გ. წერეთლისეული რუსული თარგმანის გადმოქართულება ჩვენია (თ. კ.).

² მ. ჩიქოვანი. ქართული ეპოსი. „მეცნიერება“. 1965.

³ თ. ყაუხჩიშვილი. სტრაბონის გეოგრაფია. 1957.

„ხომ ხედავთ, რა ყოფაში ვარ.
ქვეყნის კეთილის მყოფელი. —
ხალხისთვის თავდადებული.
როგორც შვილისთვის მშობელი?!“

ამავე პოემაში ვაჟა-ფშაველა ხმარობს ძველ ქართულ სპელე-
ოლოგიურ ტერმინებს „ღარანი“, „ეხი“:

„ამ ღროს გაისმა კლდიდანა
წყრომა და ჭაკვის ჩქარანი.
გმირის ხმა ისმის მეღგარო.
ზანზარებს კლდისა ღარანი.
შიგ ორი თვალი ლაპლაპებს,
როგორც ორთქლმავლის ფარანი“.

ან კიდევ:

„მესმოდა ყოველი სიტყვა
მწირისგან თქმული ეხშია“.

ამირანის აფხაზური პროტოტიპია აბრსკილი, რომელიც განრი-
ხებულმა ღმერთმა მღვიმეში მიაჩაქვა. ეს ლეგენდა დაკავშირებუ-
ლია ამავე სახელწოდების მღვიმესთან, რომელიც ოჩამჩირის რაი-
ონში, სოფელ კლოუს მანლობლად მდებარეობს.

მღვიმეებზე მრავალი ლეგენდა მოიპოვება მთიულურ და სვა-
ნურ ხალხურ ეპოსებში. ეს ბუნებრივიცაა, რადგან მთის მონადი-
რეები ხშირად აფარებდნენ თავს მღვიმეებს. აი როგორაა ნათქვამი
სვანურ თქმულებაში „მონადირე ჩორლა“:

„მხოლოდ ერთი კოკლი თხა გადაღრჩა,
რის კოკლობითა და ცოღვილობით
დალის კლდემღე მიულწვეია თხას
მისდგომია დალის გამოქვაბულს.
გარეთ გამოცვივდნენ დალები...“

განძის შენახვის ეპიზოდებს მღვიმეებში მრავალი ლეგენდა აღ-
წერს. ერთ-ერთი დიუმასაც აქვს გამოყენებული თავის წიგნში
„გრაფი მონტე-კრისტო“, როცა იფის ციხიდან გამოქცეული კაპი-
ტანი ედმონდ დანტესი ციხეში გაცნობილი მოხუცის გეგმით კუპ-
ძულ მონტე-კრისტოს ნაპირთან ჩაყვინთავს ზღვაში, გაცურავს სი-
ფონს და თავს ამოყოფს მღვიმის დარბაზში, სადაც მეკობრეება
ოდესლაც განძი გადაუშალავთ. ერთ-ერთი ჩინური ლეგენდის მიხე-
დვით კი ჩინეთის ჭარმა პამირზე, კალაკ-ტაშის მღვიმეში აურაცხე-

ლი განძი შეინახა. ჩვენმა მეცნეურებმა მთამავლელებთან ერთად მოაწყვეს ექსპედიცია ამ ლეგენდის შესამოწმებლად და დაადგინეს, რომ კალაქ-ტაშის მღვიმეებში თუმცა კი შეინიშნებოდა ადამიანთა ნაკვალევი, მაგრამ იქ განძი არავის უნახავს. ჩვენი ექსპედიციების დროს საქართველოს მრავალ მღვიმესა და გამოქვაბულში გვინახავს განძისპაძიებულთა ნაკვალევი. გაღატახილი იატაკი, ორმოები და სხვა.

მღვიმეში განძის პოვნის აშბავი ქართლის ცხოვრებაშიცაა გადმოცემული, იქ, სადაც აღწერილია ქართველთა პირველი მეფის, ფარნავაზის სიზმარი. ფარნავაზ მეფე სიზმარში ნადირობს დიღმის ველზე და ირემს გამოედევნება. მეფის ნასროლი ისრით განგმირღლი ირემი კლდის ძირას დაეცემა: „ხოლო კლდისა ძირსა იყო ქუაბი, რომლისა კარი ამოქნილ იყო ქუითა ძუელად. შექჳონდა დარღუევა შენებულა მას. მუნ დაასხა წუთიმა მძაფრი, ხოლო ფარნავაზ აღმოიღო ჩუგლოვი და გამოარღუია კარი ქუაბისა მის, რათამცა მუნ შიგა და მაშურალი წუთისა მისგან. და შევიდა ქუაბსა მას და იხილა მუნ შინა განძი მიუწვდომელი, ოქრო და ვერცხლი მიუწვდომელი“.

გამოჩენილი ქართველი გეოგრაფი ვახუშტი ბატონიშვილი წერდა დღეს უკვე ცნობილ ხვამლის გამოქვაბულზე, რომ „ხოლოს კლდეში არის ქვაბი გამოკვეთილი, მტრისგან შეუვალი, მეფეთა საგანძურთ სადები“¹. ვახუშტისავე ცნობით, როდესაც 1259 წელს საქართველოს სამეფო დავით მეხუთემ და მეექვსემ გაიყვეს, ხვამლის გამოქვაბულში გადანახული განძიც გაინაწილეს. ხოლო მეტი ნაწილი იქვე დატოვეს. ეს ძნელად მისადგომი გამოქვაბული ჯერ 1939 წელს, ხოლო შემდგომ 1945 წელს დაიპყრო ქართველ მთმსვლელთა ექსპედიციამ ალიოშა ჭაფარიძის ხელმძღვანელობით. განძი ვერ ნახეს, თუმცა კვალი კი ჩანდა. ამ ექსპედიციის მონაწილე გეოლოგი და არქეოლოგი გიორგი ლომთათიძე წერდა, რომ „...უკანა კლდოვან კედელზე შემორჩენილია (დაახლოებით 5X2 მ ფართობზე) წითელი საღებავებით გამოყვანილი ფრიად პრიმიტიული, არაპროპორციული ნახატები, რომლებიც ჩვენი დაკვირვებით, სვანური „ლიფანალის“ (მიცვალებულებთან დაკავშირებულის) სა-

¹ ვ ა ხ უ შ ტ ი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, 1941, გვ. 157.

წესო ნახატებს მოგვაგონებს. 5 ცხენოსანი და მშვილდოსანი მონადირე, რომლებიც ისარს სტყორცნიან მიმრბენალ ნადირებს (ამათგან ერთიღა შემორჩენილია)... „ლიფანალის“ რეპერტუარისადმი მიმსგავსება არ უნდა იყოს შემთხვევითი; ბუნებრივი იქნებოდა, თუ ლეჩხუმის მიჯნაზე, კლდეში მოწყობილ საკურკლის სახიზარას დაცვას ხელისუფალნი სვანებს — იმ მხარეში უებრო მთამსვლელებსა და საქართველოს მეფეთა ერთგულ მემორებს — დააკისრებდნენ.¹

მრავალი ლეგენდა არსებობს ყაზბეგის რაიონში მდებარე ბეთლემის გამოქვაბულზეც. იგი ჯერ კიდევ XI საუკუნის მეორე ნახევრის მოღვაწის ეფრემ მცირეს ნაშრომში² მოიხსენება. თვით სახელწოდება „ბეთლემი“ ქრისტიანული რელიგიის შედეგია, რადგან ბიბლიური ლეგენდის მიხედვით იესო ქრისტე პალესტინაში, ბეთლემის მღვიმეში იშვა და მკვდრეთითაც იქვე აღადგა. საქართველოს ბეთლემის გამოქვაბული ნახსენები იყო აგრეთვე ვახუშტი ბატონიშვილის ზემოთ მითითებულ შრომაში. დიდმა ქართველმა პოეტმა ილია ჭავჭავაძემ გვერდი ვერ აუარა ამ იღუმალელებით მოცულ გამოქვაბულს და „განდეგლის“ სამოქმედო ასპარეზად აირჩია. და აი, ყაზბეგის მეტეოროლოგიური ობსერვატორიის თანამშრომლებმა შემთხვევით აღმოაჩინეს ეს გამოქვაბული, რომელაც შვეულ, ზღვის დონიდან 4100 მეტრ სიმაღლეზე. 400-მეტრიან კლდეში მდებარეობდა. მოჩანდა გამოქვაბულის შესასვლელი და გაღმოკიდებული რკინის ჯაჭვი. ამჯერადაც შესანიშნავმა ქართველმა მთამსვლელებმა იეჟეკაცეს და ალექსანდრა ჯათარძის ხელმძღვანელობით დალაშქრეს იგი. გამოქვაბულში ნახეს IX-XIII საუკუნის ვერცხლით მოქედილი დროშის თავი, საეკლესიო ტახტი, ვერცხლიან ფული და სხვ.

მღვიმეები, გამოქვაბულები ხშირადაა გამოყენებული ბიბლიაში და სხვა რელიგიურ წიგნებში. მაგალითად, მოსე წინასწარმეტყველის I წიგნის XXIII თავში ნათქვამია, რომ დაქვრივებულ აბრამს ხეთები დიდსულოვნად მოექცნენ, აჩუქეს საგვარეულო მღვი-

¹ გ. ლომთათიძე. ხვამლის ციხე-ქვაბი, როგორც არქეოლოგიური ძეგლი. სპელეოლოგია VII სამეცნიერო სესია. 1969 წ.

² ეფრემ მცირე. „უწყებაჲ მიზეზთა ქართველთა მოქცევისასა, თუ რომელთა წიგნთა შინა მოქსენების“. 1959 წ., გვ. 12.

მე ჰევრონში (ჰანაანში), აბრამმა კი თავისი ცოლი სარა დაასაფლავა მაჩპელახის მინდორზე მდებარე მღვიმეში და სხვ.

რელიგიურ თემას მიუძღვნეს თავიანთი ნახატები აღორძინების ხანის გამოჩენილმა მხატვრებმაც. საკმარისია გავიხსენოთ ლეონარდო და ვინჩის „მადონა მღვიმეში“. ამ ნახატზე ჰერიდან ჩამოშვებულან სტალაქტიტები, კრისტალები. შორს, მღვიმის გასასვლელში მოჩანს ლურჯი ცა, წინა პლანზე კი მადონა, ორი ბავშვი და ანგელოზი (უფრთებოდ). სწორედ ამ ნახატში გამოიყენა ლეონარდომ ფიგურების პირამიდული განლაგება, რაც მაღალი აღორძინების ეპოქის ხელოვნებისათვის კლასიკურად იქცა.

მღვიმე მრავალი გამოჩენილი კომპოზიტორის შთაგონების წყაროდ იქცა. ცნობილი გერმანელი მუსიკოსი და კომპოზიტორი ფელიქს მენდელსონი 1829 წელს გართობისა და აქტიური დასვენების მიზნით შოტლანდიაში მოგზაურობდა. იგი მოყვარული მხატვარიც იყო და პეიზაჟების დასახატად თან ჰქონდა წაღებული მოლბერტი და ტილოები. მენდელსონის ბიოგრაფი შეიმკაფმანა წერს, რომ ზღვის პირაა მდებარე ფინგალა მღვიმეს, რომლის ერთ-ერთ ღარბაზში კალციტის ნაწვეთი ფორმები გიგანტურ ორღანს ჩამოკვავდნენ, ღრმა შთაბეჭდილება მოუხდენია კომპოზიტორზე; მას ტილოები, ხატვის ნაცვლად, პანტო ქაღალდად გამოუყენებია და დაუწერია შემდგომში საქვეყნოდ ცნობილი უვერტიურა სათაურით „ფინგალა მღვიმე“.

ორმოცი წლის მოგვიანებით მეორე დიდმა გერმანელმა კომპოზიტორმა რიჰარდ ვაგნერმა ნიბელუნგების მითაური მღვიმეები გამოიყენა რაინგოლდისა და ზიგფრიდის ადგილსამყოფელად, ერთ-ერთი მღვიმე ნიბელუნგების მეფის — ალბერახის ბანა იყო, ხოლო მეორე — მისი ძმის — მაიმის.

მღვიმეებთან დაკავშირებული პოემებიდან აღსანიშნავია ტელორ კოლერჯის პოემა „ყუბლა ხანი“ და უოდნვორტის „ფიდელიტი“.

მღვიმეებს გვერდი ვერ აუარა დიდმა ინგლისელმა რევოლუციურმა რომანტიკოსმა პერსი ბიში შელემ. იგი, ღრამაში „განთავისუფლებული პროპიეტესი“, ხშირად იყენებს მღვიმეს იმ სცენების აღწერისას, რომლებიც კავკასიონის მთებში ხდება.

ფ. შილერს ლექსში „ელევიზინური დღესაწაული“, რომელიც 1798 წელსაა დაწერილი, გადმოცეპული აქვს ბერძნული მითი: ქალ-

ღმერთი ცერეა ოლიმპოდან ჩამოდის მოტაცებული პროზერპინას საძებნელად და ხედავს, რომ დედამიწაზე მხოლოდ ველურად ადამიანები ცხოვრობენ, ებრძვიან ერთმანეთს, არა სწამთ ღმერთები:

„მაღებოდა ტროგლოდიტი, მფრთხალი, შიშველი,
კლდის მღვიმეებში, ველურ და დაუნდობელი“...¹

უ. შექსპირიც „მაკბეტში“ მე-4 მოქმედების I სცენას სამოქმედო ასპარეზად ბნელ მღვიმეს ირჩევს, სადაც ჯადოქრები და მიწისქვეშა საწყაროს ქალღმერთი ჰეკატა, მაკბეტს მოაჩვენებენ მის მიერ მოწყიდული მკვლელის ხელით მოკლული სარღლის ბანკოს დასხვათა სულებს.

იოჰან გოეთემ, რომელსაც მარქსმა და ენგელსმა „უდიდესი გერმანელა“ უწოდეს, ფაუსტისა და მეფისტოფელის სამოქმედო ასპარეზად მე-14 სცენაში ტყე და მღვიმე გამოიყენა.

მღვიმეებმა განსაკუთრებული რელიგიური სახე მიიღო გასული საუკუნიდან აფხაზეთში, სადაც ახალი ათონის მონასტერი ააშენეს და ეს ადგილი ერთ-ერთ მნიშვნელოვან „წმინდა ადგილად“ იქცა. ამ რაიონში მრავლადაა კარსტული მღვიმე, რომელთაგან სიმონკანანტის მღვიმე მონასტრის ბერ-მონაზვნებმა საკულტო ადგილად გამოიყენეს. მღვიმეში დაკიდეს ხატები, გამოკვეთეს ჯვრები და სხვა, ხოლო მახლობლად მოჩუხჩუხე კარსტული წყაროები „წმინდა წყლად“ მონათლეს. ქართველი სპელეოლოგი ზ. ტინტილოზოვი რომელიც რამდენიმე წლის მანძილზე იკვლევდა ახალი ათონის მონასტრებში მდებარე ანაკოფიის კარსტულ უფსკრულს, ასე აღწერს ადგილობრივ მორწმუნეებთან შეხვედრებს: „ანაკოფიის უფსკრულის კვლევისას რამდენჯერმე მოვხვედრილვართ ადგილობრივ ღვთისმოსაეთა გარემოცვაში. ჯერ უნდობლად, ზოგჯერ ფარული ზიზლითაც გვიყურებდნენ, ჩვენგან შორიასლოს სხდებოდნენ. შემდეგ ჩვენთან პირისპირ შეხვედრას აღარ გაურბოდნენ, პირიქით, დაგვიახლოვდნენ და საუბარშიც კი „ჩაგვითრის“, რა თქმა უნდა, მათთვის საინტერესო საკითხებზე.“

უნდა აღვნიშნოთ, რომ ახალი ათონის ღვთისმოსაეებს ფანატიკური რწმენა აქვთ, თითქოს მიწისქვეშეთში ეკლესიები იყოს გადაშალული.

— მართალი იცითხარით, მიწისქვეშ გადაშალული ეკლესიები

¹ ე. ეუკოესიუსული რუსული თარგმანის გადმოქართულება ავტორისაა.

ხომ ნახეთ? რა მდგომარეობაშია ახლა ისინი, თქვენ? ხომ რაიმე ზიანი არ მიგიყენებიათ? გნომებს თუ შეხვდით — ჭუჭა ხალხს? მართალია; რომ მათ აქვე გრძელი წვერი და მომღიმარი პატარა თვალები, ახურიათ მაღალი მახვილწვეტიანი ქულები? გაგვიგონია, — გვიამბობენ ღვთაპირავეები, — მათ დიდ შრომისმოყვარეობაზე და საქმიანობაზე. ისინი მიწის ქვეშ ციხე-კოშკებს აშენებენ, უცნაურ კოლონადებს აქანდაკებენ, ხოლო სალი კლდეებიდან მოპოვებულ ოქროს საგულდაგულოდ ინახავენო ზპეციალურ საცავებში. მათ, ვინც ამ ქონდრისკაცებს მოეწონებათ, ოქროს საუნჯისაკენ გზა გაზანილი აქვთო“¹. და როგორ გაუცრუვდა იმედი ერთ-ერთ აქაურ ღვთისმოსავ ქალს მარაას, რომელიც ტინტილოზოვმა და მისმა თანამოლაშქრებმა ანაკოფიის უფსკრულში ჩაიყვანეს და ჯაკუთარი თვალით დაარწმუნეს ლეგენდების მცდარობაში. ნირწამხდარი მარაა ტელეფონით გადასცემდა ზევით დარჩენილ თანამოაზრეებს, რომლებმაც იგი აქ ჩამოუშვეს ქვეშარიტების დასადგენად: „არავითარი ეკლესიები აქ არ არის! ვერც ქონდრისკაცებს შეეხვდა, ოქროს საცავებიც არ მინახავს! აქ არის დიდი დარბაზები, უკუნი სიბნელე, ტალახი, ქვები და სხვა არაფერი“².

იმედგაცრუებული მარაას ეს სიტყვები უაღრესად სუბიექტურია. დიახ, მღვიმეებში დიდი დარბაზები, უკუნი სიბნელე, ტალახი, ქვები და სხვა არაფერია?! აქაა მიწისქვეშა მდინარეები, მგრგვინავი ჩანჩქერები, კამკამა ტბები, სტალაქტიტ-სტალაგმიტების გაქვავებული ტყეები, მღვიმური მარგალიტები, კალციტის ვეება ფარდები. სვეტები და ვინ მოთვლას, კიდევ რამდენი საინტერესო რამ.

ახლა, როდესაც მღვიმეების შემსწავლელი მეცნიერება — სპელეოლოგია განვითარდა და მკვლევართა არმიაც გამრავლდა, აღარავის სჯერა მღვიმეებთან დაკავშირებული ლეგენდების, მაგრამ მღვიმე რომ ლეგენდების დაუშრეტელი წყარო იყო კაცობრიობას განვითარების ისტორიაში, ეს უდაოა და ფრიალ საინტერესოც, როგორც ამა თუ იმ ხალხის ფოლკლორის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი, და ხშირად გამოჩენილი მწერლების, პოეტების, დრამატურგების, მხატვრების, კომპოზიტორებისა და სხვა ხელოვანთა შთამავონებელი.

¹ ზ. ტინტილოზოვი. „მღვიმე და ადამიანი“, გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1966 წ., გვ. 31—32.

² იქვე.

გარდა იმისა, რომ ლამურები სიმპატიური ცხოველებია (ზოგიერთი სახეობის გამოკლებით), ისინი უარესად სასარგებლონიც არიან.

უ ი ლ ი ა მ პ ო ლ ი დ ე ო

საქართველოს და ევროპის მღვიმეებში მოგზაურობისას ხშირად შეგვხვდრია ეს პატარა, უწყინარი ცხოველები, რომლებიც მღვიმეთა ქერზე და შვერილებზე თავდაყირა ეკიდებიან და სძინავენ; ღამით კი გარეთ გამოფრინდებიან და დაუღალავად სპობენ ქინქლებსა და სხვა მწერებს, ზაფხულის დახუთულ საღამოებში მოსვენებას რომ არ აძლევენ ადამიანს. გამოუცდელი კაცისთვის, რომელიც პირველად შედის მღვიმეში, ხშირად უცაბედი შეკრთომის მიზეზს ფარნის სინათლით გამოღვიძებული ლამურა წარმოადგენს, მღვიმურ დუმილში ფრთხილად რომ ჩაუქროლებს სახეს.

მღვიმეში ყოფნისას ჩვენ ყოველთვის ფრთხილად ვეპყრობით ამ პატარა, უწყინარ ცხოველებს, რომლებიც თავისთვის არიან და ღამით დახარჯულ ენერჯიას ღრმა ძილით ინაზღაურებენ. ლამურების თავშესაფარი მღვიმეებიდან შეიძლება დავასახელოთ კელასურის, ურთის, ივერიის, გუმას, საგუნოს, ყუმისთავის, წყალტუბოს, სემის, ცუცხვათის, საჭინკის, ცახის, უშოლთის, კიდობანას და სხვა მრავალი.

გარდა იმისა, რომ ლამურები მავნე მწერებს დიდი რაოდენობით ანადგურებენ, მათ სხვა საარგებლობაც მოაქვთ ადამიანისათვის. ზოგ მღვიმეში, სადაც ისინი ასეული წლების მანძილზე მრავალრიცხოვან კოლონიებად ცხოვრობენ, გროვდება გუანო, რომელიც დიდი რაოდენობით შეიცავს ფოსფორს, აზოტს და ზედმიწევნით კარგ სასუქს წარმოადგენს. ზოგიერთ მღვიმეში კი ისეთი დიდი რაოდენობითაა დაგროვილი გუანო, რომ მათ სამრეწველო მნიშვნელობა ენიჭებათ. ასე მაგალითად, ამერიკის დიდი კანიონის დასავლეთ ნაწილში მღებარე გუანოს მღვიმედან (სახელწოდებაც იმიტომ მიიღო, რომ მასში დიდი რაოდენობითაა შშრალი გუანო) კანიონის მეორე მხარეს დაკიდებული ელექტროგზით ტომრებით გადააქვთ ეს სასუქი. ამ ელექტროგზას კაბელის სიგრძე თითქმის სამ კილომეტრამდეა. საბჭოთა კავშირის მღვიმეებიდან ყველაზე მდიდარია გუანოთა ბაპარდენის მღვიმე თურქმენეთში. მხოლოდ ამ მღვიმეს ჩამოუვარ-

დება ევერიის უფსკრული ახალ ათონთან. აქ, ერთ-ერთ დარბაზში, რომელსაც „ტაძარი“ ეწოდება (რომელიც მართლაც ტაძარს ჩამოკგავს), გუანო პირამიდებადაა აღმართული. დიდი რაოდენობითაა გუანო აგრეთვე ყუმისთავის, ოტაფისთავის, აძაბას, გუმასა და მთისკალთის მღვიმეებში.

მაგრამ დავებრუნდეთ ღამურებს. მაინც საიდან და როდის გავრცელდა შეხედულება მათი სისხლისმსმელობის შესახებ? უ. ჰოლიდეი ამბობს, რომ არსებობს ლეგენდა ვამპირების შესახებ, რომლის მიხედვითაც ვამპირს შეუძლია ადამიანად გადაიქცეს და ორივე შემთხვევაში ადამიანის სისხლით იკვებოს. ეს ლეგენდა ცენტრალურ ევროპაში დაბადებული ოდესლაც, მაგრამ მისი დაკავშირება ღამურებთან წარმოიშვა ამერიკის აღმოჩენის შემდეგ, როდესაც ესპანელებმა მიაღწიეს ცენტრალურ და სამხრეთ ამერიკას. აქ ისინი წააწყდნენ სისხლისმწოველ ღამურებს. რომელთა მსხვერპლი ძირითადად შინაური პირუტყვი იყო. იყო შემთხვევები ვითომ, როდესაც ისინი მძინარე ადამიანზე სხდებოდნენ. თავისი ბასრი კბილებით უმტკივნეულოდ ხერტდნენ კანს და წოვდნენ სისხლს. ევროპაში დაბრუნების შემდეგ ესპანელებმა გაავრცელეს ხმა სისხლისმსმელი ღამურების შესახებ, რაც აშკარად გაზვიადებული იყო. მაგრამ ამის შემდეგ ბევრს ეშინია ღამურის.

ღამურის შესახებ მეცნიერებამ ჯერ კიდევ ყველაფერი არ იცის. რამდენიმე წლის წინ ეგონათ. რომ ღამურები 3—4 წელს ცოცხლობდნენ, მაგრამ ნ. კასტერეს მრავალი წლის დაკვირვებებმა გამოარკვია, რომ ისინი 25 წლამდე (ან იქნებ მეტიც) ცოცხლობენ. საოცარია ღამურას უნარი აბსოლუტურ სიბნელეში გზის გაგნებისა. მრავალმა ექსპერიმენტმა დაამტკიცა, რომ ღამურა ფრენისას არ ეხლება ანლოს გაბმულ ძაფებსაც კი. გამოირკვა, რომ ღამურას გააჩნია ბუნებრივი რადარი. ე. წ. სონარი. ღამურა ფრენის დროს გამოსცემს ადამიანის სმენისათვის მიუღწეველ მაღალი სიხშირის ბგერებს და არეკლილი ტალღებით „წარმოუდგენა ექვნიება“ გზაზე მდებარე საგნის ან სხეულის მანძილზე და სიდიდეზე. იმავე ნ. კასტერეს ცდებით გამოირკვა, რომ ღამურას შეუძლია დაბრუნდეს თავის მღვიმეში 100—1000 კმ მანძილიდანაც კი.

ადამიანის ფანტაზიას საზღვარი არა აქვს. ზოგიერთისა კი გოცებას იყვებს. ერთ ასეთ უცნაურ ამბავს აღწერს უ. ჰოლიდეი ღამურებთან დაკავშირებით. რომელიც მოგვყავს მასი წიგნიდან „თავ-

გადასავლები მიწის ქვეშ“. უ. ჰოლიდეი წერს, რომ „მეორე მსოფ-
ლიო ომის დროს ფრიოს მახლობლად მდებარე ორი მღვიმე, ღამუ-
რების ბუდობები. იქცა ერთ-ერთ ყველაზე ფანტასტიკური სამხედ-
რო ექსპერიმენტების არენად, რომლის მსგავსაც არაოდეს მომხ-
დარა. ეს საქმე დაიწყო კბილის ექიმმა პენსილვანიიდან, ლაიტლ-
ს. ადამსმა. მანამდე მან დაინახა ღამურების გამოფრენა კარლსბა-
დის მღვიმიდან. რა მოხდება, გაიფიქრა მან, რომ პაწაწინა, თერმი-
ტული ბომბებით აღჭურვილი მილიონობით ასეთი ღამურა გაუშვან
დღისით, მზისით იაპონიის თავზე? ყოველი საკუთარი თავის პატ-
ვისმცემელი ღამურა. შეძრება მახლობელ ბნელ, ძნელადმისაწვდომ
ტექრუტანაში, რომ დაელოდოს ბანჯს. მილიონი ხანძრის მცირე
ნაწილიც კი გამოიწვევს ნგრევას იაპონიის მკიდროდ განლაგებულ
ქარხნის შენობებსა და საცხოვრებელ სახლებში.

შეუძლია კი ღამურას ატაროს ასეთი ტვირთი? თავიდან დოქ-
ტორმა ადამსმა არც კა რცოდა რამხელეზია ღამურები. მაგრამ მან
სერიოზულად გამოიკვლია საკითხი თავის ბოღვით იდეასთან და-
კავშირებით და წინადადებით მიმართა საქმედრო ხელისუფალთ.
დაიწყო ნამდვილი გამოკვლევა ფართო მასშტაბით.

მაღე დაადგინეს. რომ ღამურას შეუძლია ატაროს საკუთარ
წონაზე დაახლოებით სამჯერ მეტი ტვირთი. ეს ნიშნავდა, რომ ჩვე-
ნი ღამურებიდან ყველაზე დადებს შეუძლიათ წაიღონ მთელი გირ-
ვანქა. მაგრამ გამოიკვია. რომ ასეთი სახეობის ღამურები — იშვ-
ათა. ღამურებარ ერთადერთი სახეობა, რომელიც მრავლადაა და
საკმაოა ამოცანის გადასაწყვეტად — არის მექსიკური კულიანი ღ-
მურა, დოქტორმა ადამსმა რომ დაინახა კარლსბადის მღვიმეში, მკ-
რამ ასეთი ღამურას საშუალო წონა უნციის ერთი მესამედია (დაა-
ლოებით 10 გრამი).

შეიძლება კი ცეცხლწაპვილი ბომბის გაკეთება. რომლის წონაც
უნციანზე ნაკლები იქნება? ადვილად. შეიძლება ასეთი ბომბის მი-
მაგრება ღამურაზე ქირურგიული დაპკერის და თოკის საშუალებით,
რომელიც დაჯდომის შემდეგ ღამურას შეუძლია გადაღრღნას? გა-
ნოვიდა თუ არა საჭირო ეფექტი? შესანიშნავი! ერთი ღამურა გაი-
პარა ლაბორატორიიდან და დაუყოვნებლივ გადაწვა კარლსბადის
მახლობლად მდებარე დამხმარე საპაერო ბაზის სამოსამსახურო შე-
ნობა.

მოამზადეს კონტენერები, რომლებშიც მოათავსეს ათასობით

ლამურა. რელე-ავტომატები აღებდნენ მათ საჰაერო სიმაღლეზე პარაშუტებით ჩამოგდებისას. გამოცდებმა უჩვენა, რომ ასეთი ხერხით ჩამოგდებული ლამურები იფანტებიან წრის საზღვრებში. რომლია დიანეტრიც 65 კილომეტრია.

ამ სამუშაოებზე დახარჯეს ორ მილიონამდე დოლარი. როგორც ჩანდა, ეველაფერი მზად იყო მის გამოსაყენებლად 1944 წლის ბოლოსთვის. შემდეგ მთელი სამუშაო ყოველგვარი ახსნა-განმარტების გარეშე უცბად დახურეს, ხიროსიმამდე რამდენიმე თვით ადრე. ლამურებმა დაქარგეს „სამხედრო გმირებად გახდომის შანსი“.

ასე რომ, საცოდავი, უწყინარი ლამურები თავისდაუნებურად ნგრევისა და ხანძრების გამომწვევ იარაღად უნდა ქცეულიყვნენ. დან, ვანც საქართველოს მღვიმეებს ეწვევა, ცუადოს ნუ დაურღვევს მყუდრო ძილს, მთელი ღამის მანძილზე ნაჭაფ ლამურებს. ისინი ხომ ორიალ სასარგებლონი არიან ადამიანისათვის.

სახიზათო თავგადასავლები მღვიმეებში

ნურასოდეს გამოეყენებთ მღვიმეში
შემთხვევით ნაპოვნ თევზს.

უ. კოლიძე

მღვიმეთა კვლევას და განსაკუთრებით უბრალო, ცნობისმოყვარულ მოგზაურობებსაც მიწისქვეშ, მრავალი გაუთვალისწინებელი ხიფათი სდევს თან. ამიტომ, როცა ადამიანი მღვიმეში შედის, მანამდე გამოკვლეულიც რომ იყოს იგი, მაინც აუცილებელია წინდახედულება, აუჩქარებლობა, ყოველი ნაბიჯის მოზომვა და სიფრთხილე. გამოუცდელ, მოყვარულ სპელეოლოგებზე რომ აღარაფერი ვთქვათ, დიდი გამოცდილების მქონეთაც ხშირად შემთხვევითათ ფათერაკები და ზოგჯერ მსხვერპლიც გამხდარან. რა ფათერაკებს შეიძლება გადაეყაროს მღვიმეში შესული ადამიანი?.. მოულოდნელი ლოდცენა ქერიდან, რომელიც ზოგ მღვიმეში ცხვირის დაცემინებასაც კი შეიძლება გამოიწვიოს; წყალდიდობა, როდესაც მიწისქვეშა მდინარე წვიმის გამო აღიღდება და ზოგჯერ მთლიანად ავსება მღვიმეს; მღვიმეთა სიფრთხილი; ვიწრო ნაპრალში გაჭედვა; ზოგ მღვიმეში არსებული ნახშირორქანგა გაზით ან საქონლას ვახრწინილა გვამების სუნით მოწამვლა; ფეთქებადი აირების აფეთქება

ასანთის გაკვრისას; დამცველი თოკის გაწყვეტა და მრავალი სხვა. ეს უბრალო ჩამოთვლაც კი საკმარისია, რომ ნათელი გახდეს სიფრთხილის აუცილებლობა მღვიმეში სტუმრობისას.

აქ გვინდა მკითხველს გავახსენოთ მარკ ტვენის „ტომ სოიერის თავგადასავლის“ ერთ-ერთი თავი, რომელშიც ეს დიდი მწერალი წიგნის გმირების, ტომისა და გეკის თავგადასავალს გამოქვაბულში აღწერს. ამ გამოქვაბულს (უფრო სწორად მღვიმეს) თვით მარკ ტენი, როცა სამუელ კლემენსი იყო, ხშირად სწვევია და საოცარია სიზუსტით აქვს იგი აღწერა, რაშიც კარგ სპელეოლოგობასაც ამჟღავნებს.

მართლაც რომ შესანიშნავად აღწერს მაკ-დუგალის მღვიმეს მარკ ტენი ზუსტად 100 წლის წინ, როდესაც სპელეოლოგია ეს იყო ფუხს იდგამდა როგორც მეცნიერება.

ცნობილი ამერიკელი სპელეოლოგი უ. ჰოლიდეი კალიფორნიის მღვიმეების აღწერისას აღნიშნავს, რომ მათთან მრავალი ლეგენდა და დაკავშირებული. ალბათ. ამ რაიონში ყველაზე ცნობილია საბველის მღვიმე; რომელიც შასტას ტბის მახლობლად მდებარეობს. მრავალი წლის წინათ კალიფორნიის უნივერსიტეტის ჩკუფმა ამ მღვიმეში შეაგროვა ცხოველთა ძვლების მდიდარი კოლექცია, რომლებიც დიდი ხნის წინ გადაშენებულ სახეობებს ეკუთვნოდა. ამ მღვიმესთანაა დაკავშირებული ლეგენდა დაკარგული ქალიშვილისა, რომელსაც ინდიელთა ადგილობრივი ტომი ვინტუნები ყვებიან.

თითქოს ქალიშვილი, რომელიც ამ მღვიმის ორი ჯადოსნური ტბიდან დაღვეს წყალს, ულამაზესად იქცევა. მაგრამ ან ინდიელთა შიშია ძალიან დიდი მღვიმეთა წინაშე, ან მათი ქალიშვილები ჯადოსნური ტბების გარეშეც ულამაზესნი არიან. მოხდა გაუგონარი ამბავი, როცა ერთმა იმედდაკარგულმა მოხერხებულმა ქალწულმა გადაწყვიტა ბოლოს და ბოლოს დაეძლია სიბნელის წინაშე შიში და მოეძებნა ეს ტბები. მან დაითანხმა მეგობარი ქალიშვილი გაყოლოდა მღვიმეში და ორივე მხოლოავი ჩირაღდნებით გაემართნენ უცნობი საპყაროსკენ. ისინი შაშით მიდიოდნენ მღვიმის დერეფნებში და დარბაზებში. ბოლოს იპოვეს ერთი პატარა ტბა, საიდანაც ქალიშვილმა დალია წყალი. შესაძლოა მეორეჰაც იგივე გააკეთა, ლეგენდა ამაზე არაფერს ამბობს. შემდეგ მათ განაგრძეს გზა მოქანავე ჩირაღდნების აღონ ჭუსტ სინათლეზე. უცბად, მეორე ქალიშვილმა გაიგონა პირველის ყვირილი და იგი მხედველობიდან გაქრა.

მის სმენამდე ფხაკუნის ხმამ მიაღწია, შემდეგ დუმილი ჩამოვარდა რომელიც მას უსასრულოდ მოეჩვენა. მოულოდნელად ქვემოდან საშინელი დარტყმის ხმა მოისმა. შეძრწუნებულმა ქალიშვილმა მოაღწია ქის ნაპირს, მაგრამ ვერაფერი გააჩნია. ბარბაცით გამოაღწია დღის სინათლეზე და დასახმარებლად თავისი ტომის მამაც მამაკაცებს დაუძახა. მაგრამ მათაც ვერაფერი ილონეს. ასეთია ლეგენდი მღვიმეში დაკარგული ქალიშვილისა.

ამ ლეგენდას კეშმარიტება მოფინა სამეცნიერო ჯგუფმა დოქტორ ნერბიმის ხელმძღვანელობით, რომელმაც წარმატებით დაასრულა ვათხრები ამ მღვიმეში და ის იყო ბანაის აშლას შეუდგა, რომ ერთ-ერთი ამ ჯგუფიდან შეძერა მღვიმის დაბალი შვერილის ქვეშ და კიდევ ერთი სიღრმე აღმოაჩინა. აქ იატაკის შუაში ღრვი ჰყოლოდა იყო. მის ფსკერზე იპოვეს ორი ჩონჩხი. ერთი ჩონჩხი პუმისა იყო, რომელიც ალბათ სიბნელეში ჩაეარდა ჭაში, მეორე ჩონჩხი კი ინდიელი ქალიშვილისა, როგორც ლეგენდიდან გამომდინარეობდა.

ზოგჯერ სპელეოლოგთა დაღუპვას იწვევს იმ ტექნიკურ საშუალებათა გაუმართაობა, რომლებსაც ისინი ხმარობენ. ნ. კასტერე თავის წიგნში „ოცდაათი წელი მიწის ქვეშ“ აღწერს ცნობილ ფრანგ სპელეოლოგის მარსელ ლუბანის დაღუპვის ამბავს. ჯალამბარი დაპროექტებული იყო მაქს კოზინის მიერ, რომელიც პროფ. პიკართან ერთად საკუთარი კონსტრუქციის აეროსტატით ავიდა სტრატოსფეროს მაღალ ფენებში და მათ მიერვე კონსტრუირებული ბატასკაფით პირველად ჩაეშენენ ოკეანის დაღ სიღრმეში. მაქს კოზინა იყო იმ სპელეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელი და ორგანიზატორი, რომელმაც შეუტია მსოფლიოს ერთ-ერთ უღრმეს უფსკრულს პიერ-სან-მარტენს. აი, როგორ აღწერს ნ. კასტერე ამ ამბავს:

„1952 წლის ცხრა აგვისტოს კაშკაშა მზეზე ლუბანი მთლიან აღჭურვილობაში პირველი უნდა ჩასულიყო უფსკრულში. ხალხს ტევა არ იყო: ყურნალისტები, ფოტოგრაფები, კინოს წარმომადგენლები, ტურისტები, მწყემსები. კარაბინერები და ჟანდარმები — ყველა შეკრებლიყო უფსკრულის პირას და ყურადღებით ადევნებდნენ თვალს ჩაშვებისათვის მზადებას.

ლუბანის შემდეგ უფსკრულის პირველ, ვერტიკალურ მონაკვეთში, რომლის სიღრმე 346 მეტრია, ჩაეშენენ ცნობილი ვულკან-

ნოლოგი ჰარუნ ტაზიევი და სხვები. ხუთი დღის მიწისქვეშა ცხოვრებისა და კვლევის შემდეგ ლუბანმა კასტერეს ტელეფონით აცნობა, რომ პროგრამა მთლიანად შესრულებულია, მაგრამ გრძნობა გადალას. თანაც აწუხებს ჰენ-მორტის უფსკრულში დაზიანებული მხარი და გადაწყვიტა ამოსვლა. კასტერეს ჯგუფს უნდა შეეცვალა ლუბანის ჯგუფი.

როდესაც ლუბანმა ამოსვლა დაიწყო, მოხდა უბედურება. ფოლადის ბაგირის დამჭერი ჰანჭიკი შეუმჩნევლად მოეშვა და ბაგირი ლუბანიდან მოწყდა...

„ოცდათექვსმეტი საათი გრძელდებოდა წამება და დამთავრდა იგი — სიკვდილით უფსკრულის ძირზე, სადაც ლუბანმა „გაატარა თავისი მამაცური ცხოვრების უკანასკნელი დღეები“, როგორც წერია მისი სიკვდილის ადგილზე ქვაში ამოკვეთილ ეპიტაფიაზე“ — წერს ნ. კასტერე.

ექსპედიციის ექიმმა მერეიმ ფოლადის ბაგირი საკუთარი ხელით მიაშვარა ჯალამბარს და წელზე მიბმული საკაცით გადაწყვიტა ჩასვლა უფსკრულში, ლუბანის გადასარჩენად. მაგრამ მისი ყოველგვარი ცდა, ეშველა საშინლად დამტვრეული ლუბანისათვის, უშედეგო გამოდგა.

ამ ტრაგედიიდან 17 წლის შემდეგ მე მომიხდა საფრანგეთში ყოფნა სპელეოლოგიურ ექსპედიციაში და ერთ-ერთი საქვეყნოდ ცნობილი მღვიმის, გულ დე ფუჰუბის შესასვლელთან ჩემს მეგობრებთან ერთად ვნახე მარმარილოს მემორიალური დაფა. რომელზეც ეწერა, რომ აქ 1963 წელს დაიღუპნენ ცნობილი ფრანგი სპელეოლოგები ბერნარ რაფი და ჟან დიუპონი.

უილიამ ჰოლიდეი აღწერს აგრეთვე ერთი ჯარისკაცის თავგადის საეაღს, რომელმაც აღმოაჩინა მღვიმე აშშ-ს დასავლეთში, „სექვონიას“ ეროვნული პარკის მიდამოებში. მისი გადმოცემით ჯარისკაცს თან წაეღო თოკება, სანთლები, ფარანი, თოფი და მარტოღმარტო შესულიყო მღვიმეში. მეორე დღეს იგი არ გამოჩენილა და მეგობრებმა ძებნა დაუწყეს. ძებნაში მიაგნეს მღვიმის ჩასასვლელს, რომელშიც თოკი ეშვებოდა.

მღვიმეში ჩასულს გზაზე ვიწრო ხვრელი შეხვედროდა და ფარანი. რომელიც მოძრაობაში ხელს უშლიდა დაეტოვებინა, გზას სანთლით ინათებდა. ხვრელის გავლის შემდეგ იგი ვეებერთელა დარ-

ბაზში გავიდა, რომლის ფსკერზეც დიდი ლოდები დახვევებულყო. კედლებში რამდენიმე ხერელი მოჩანდა. ერთი მათგანი გადადიოდა ღრმა ჭაში, რომელიც სანთლის მოციმციმე ალზე უფრო ჩანდა. ჩაგდებული ქვები რახრახით მიექანებოდნენ და საოცარ ხმას გამოაცემდნენ. ჯარისკაცი უკან გამობრუნდა და დაიწყო დატოვებული ფარნის ძებნა, მაგრამ ვერაფერი დაინახა. სანთელი კი ელეოდა. იგი დაიბნა, აღარ იცოდა, რომელი ხერელით შემოვიდა დარბაზში. შიშით შეპყრობილმა დაიწყო სიარბილი. სინათლის ძებნა, მაგრამ უშედეგოდ. ვაითუ ამხანაგებმა ვერ მომაგონ, ფიქრობდა იგი და აქეთიქით აწყდებოდა. სასოწარკვეთილს შეეშინდა თავი არ მოეკლა და თოფი ღრმა ჭაში გადააგდო. საწორედ ამ დროს დაიწვა სანთელი და ჯარისკაცი აბსოლუტურ სიბნელეში დარჩა. ისტერიული ხარხარით იგი მიხობხვდა კედლების განწვრივ და ეჩვენებოდა, რომ გავიდა დღეები, კვირები....

ერთ-ერთი მამებარი სანთლით შევიდა მღვიმეში და დაინახა ვიწრო ხერელში დადგმული უკვე მბეჭეტავი ფარნის სინათლე. მან აღარ განაგრძო გზა და რამდენჯერმე დაიყვირა. პასუხი ყრუდ მოესმა. რამდენიმე წუთის შემდეგ ჯარისკაცი ბარბაციით, შემოხეული ტანსაცმლით. დასისხლიანებული ხელებით, ქვეთინით, თითქმის კუთხზე გადასული მიუახლოვდა გადამრჩენელს. იგი ძლივს გამოიყვანეს მღვიმიდან. ამის შემდეგ კარგა ხანს მკურნალობდნენ მას ნერვული შერყევისაგან.

ეს ამბავი კიდევ ერთხელ მეტყველებს იმაზე, რომ მღვიმეში, ისიც უცნობში. დაუშვებელია მარტოდმარტო შესვლა, თანაც სინათლის ერთი წყაროთი.

ხიფათი მკვლევარს ყოველ ნაბიჯზე ელის მღვიმეებში, ყოველი ნაბიჯი მოულოდნელობითაა აღსავსე და ზოგჯერ გამოცდილ სპელეოლოგთა ჩვეულებსაც კი ძლივს დაუღწევიათ თავი მოულოდნელობათა ჯაჭვიანათვის, ზოგჯერ კი მსხვერპლიც გამხდარან.

ყველაზე საშინელი მაინც წყლის მოვარდნაა. ასე შეემთხვა ცნობილ ფრანგ არქეოლოგს გრაფ ბეგუენს თავის სამ შვილთან ერთად, რომლებმაც მღვიმეში პალეოლითური მხატვრობა აღმოაჩინეს. მათ მთელი დამე უმოქმედოდ გაატარეს ტუჯ დ'ოდუბერის მღვიმეში და შიშით ელოდებოდნენ უეცრად აწეული წყლის დონის დაკლებას, ხოლო ბერთარელის მღვიმეში კოკინაპირული წვიმის გამო აღიდებულმა მიწისქვეშა ნაკადმა გაიტაცა და სადღაც, ნაპრ-

ლებში ამოახრჩო ორი სპელეოლოგი. მსგავსი მაგალითები მსოფ-
ლიო სპელეოლოგიურია კვლევის ისტორიაში ბევრი მოიძებნება.
აი, როგორ აღწერს ზ. ტანტილოზოვი წყალდიდობას ოტაფისთავაა
ნლევიში, ოჩამჩირის რაიონში: „შესასვლელიდან 65-ე მეტრზე მი-
წისკვეშ მდინარე ტბას აჩენდა, რომელიც არსენ ოქროჯანაშვილმა
ვადაცურა. მას მიჰყვა ჭუმბურ ჩიშკარაიცი და ორჯე სიბნელეში
მიიმალა. 45 წუთი მათგან არავითარი ცნობა არ იყო და მდინარეში
მღვომთ მოესმათ შორეული ჩხრიალი. მათ მაზლობლად ჩანჩქერი
ვაჩნდა. ჰერიდან და კედლებიდან ნიაღვრები წამოვიდა. გარეთ კო-
კისპირულად წვიმდა და წყლის დონემ მატება დაიწყო.

„...ნეტავ რა დღეში არიან ჩვენი მზვერავეები. შეატყვეს თუ არა,
რომ საფრთხე გვემუქრება და საჭიროა სასწრაფოდ გარეთ გასვ-
ლა? იქ, სადაც ჩვენ ვდგევართ, დიღმა ჩანჩქერმა იწყო ვარდნა,
გვერდით გადავიწაცვლეთ. მდგომარეობა სულ უფრო რთულდებო-
და. ბუნებრივია, ველავდით. მაგრამ ვგრძნობდით. ჩვენი ბეღით
არა ნაკლებ შემფოთებული იქნებოდა ექსპედიციის ხელმძღვანელი,
რომელიც შესასვლელთან გვდარაჯობდა... აბობოქრებულმა ტალ-
ლებმა სწრაფად გაგვისროლა გარეთ... საშინელი სეტყვანარევი წვი-
მა მოდიოდა, აღვართქაფებული მდინარე ღრიალით მოქექუნდა
წყვდიადიდან. შესასვლელთან მთელი სოფელი შეკრებილიყო. მაგ-
რამ ვის შეეძლო ამ განსაცდელის ქაშს დაგვხმარებოდა... ძვირჯასი
იყო ყოველი წუთი. მე და ბორისს უნდა გვეცადა შოგ შევბრუნე-
ბულიყავით, იქნებ როგორმე დავხმარებოდით გაკირვებაში ყოფ-
ამხანაგებს. ენით გამოუთქმელი სიძნელეების გადალახვით მკვალ-
წიეთ ჩვენს ძველ ადგილს, პატარა გუმბათოვან დარბაზს, რომელ-
შიც ყოველი მხრიდან ღრიალით შემორბოდა ნიაღვრები. ბიჭები
კვლავ არ ჩანდნენ, არა და ტბის ადგილას, რომელიც მათ გადაცუ-
რეს, წყალი უკვე ისეთი სისწრაფით რბოდა, მასში შეცურებაზე
ფიქრიც კი არ შეიძლებოდა... წყლის დონე კვლავ და კვლავ მატუ-
ლობდა; ასეთ რთულ პირობებში თავს დაგვატყდა უსიამოვნება:
ბორისი კარნიზიდან წყალში ჩავარდა, სანათური დაუსველდა და
ჩაუქრა, ჩემი სანათურიც დანესტიანდა და საცოდავად ბეუტავდა.
ჩვენ სულ უფრო ზემოთ მივფოროთხავდით მღვიმის კედლებზე. მა-
გრამ წყალი ყველგან გვეწიოდა. ღრმა მორევთან წყლის დონემ იმ-
დენად ააწია, რომ ჰერამდე 40—50 სანტიმეტრი თუ იქნებოდა
დარჩენილი. დარბაზში დარჩენას აზრი აღარ ჰქონდა. ჩვენს სიცო-

ცხლეს საფრთხე დაემუქრა. საშინელ ღრიანცელში, რომელსაც ზუ-
დაპირიდან მოჩხრიალუ და ფსკერზე გამდინარე ნაკადები გამოსცქ-
დნენ, თითქოს ადამიანის ხმაც შემოგვესმა. ჩვენგან შორს, მდინა-
რის აზვირთებულ ტალღებში, მბეუტავმა შუქმა გაიფლვა, სინათლე
თანდათან გვიახლოვდებოდა. — ეს არსენაა! — წამოიძახა ბორისმა.
მას ჯიბის სახანთური კბილებით უჭირავს. ძლიერი ნაკადი მთელი
სისწრაფით მოაქანებს. ცოტა დაშორებით ჭუმბერი მოცურავდა,
თავდაპირველად იგი ვერც კი შევნიშნეთ. შუქი ჩაქრობია, ცალ
ხელში პლანშეტი უჭირავს. სტიქიონი მძვინვარებს. სჯა-ბაასის დრო
არ არის, წყლის სიღრმემ ორ მეტრს მიადწია. კიდევ ცოტა და აღ-
ბათ მთელ გვირახს წყალი გამოავსებს. ანგარიშმოუცემლად გადა-
ვეშვით აზვირთებულ მდინარეში და გვეყვით დინებას. ბობოქარი
ტალღები განრისხებით გვახეთქებენ კედლებზე. მაგრამ მთავარია,
ყველანი ცოცხლები ვართ და წინ მივიდევართ. მალე დღის სინათ-
ლაც შემოგვეგება. გულშემატკივარ აფხაზთა რიცხვი გაზრდილი-
ყო. კვლავინდებურად სეტყვანარევი წვიმა მოდიოდა“.

ზოგჯერ, თავგადასავლების მოყვარულები მღვიმეში მოგზაურო-
ბის აღწერისას ანგარიშმოუცემლად მიუშვებენ ხოლმე ფანტაზიის
სადავეს. ასეთ აღწერებში ხშირია ყოვლად გაუმართლებელი, დაუ-
საბუთებელი გაზვიადებანი როგორც მღვიმის სიღიღისა, ისე მასში
მოგზაურობის დროს გადატანილი ფათერაკებისა. არის შემთხვევები,
როდესაც ასეთი რამ გამოცდილ სპელეოლოგებსაც ემართებათ ხო-
ლმე. ასეთი გაზვიადებული ფანტაზიაა გადმოცემული უილიამ ჰო-
ლიდის წიგნში¹, სადაც ავტორი აღწერს საკუთარ და ძველი სპე-
ლოლოგების თავგადასავლებს მიწისქვეშეთში.

გასული საუკუნის მეორე ნახევარში კალიფორნიის შტატში გა-
მოდიოდა მრავალი პატარა გაზეთი, რომლებსაც ერთმანეთში დიდი
კონკურენცია ჰქონდათ გაჩაღებული. ამ გაზეთების რედაქციებში
მუშაობდნენ ისეთი ცნობილი სიტყვათაწერბული კალმოსნები,
როგორც მარკ ტვენი, ბრეტ გარტი და დენ დე კვილი (უილიამ
რაიტი). ეს გაზეთები ხშირად აქვეყნებდნენ სერიოზული ტონით
დაწერილ ხუმრობებს და გამოგონილ ამბებს. ერთ დღეს გაზეთმა
„ინდებენდენტემ“ გამოაქვეყნა წერილი ახლად აღმოჩენილი „შესა-
ნიშნავი მღვიმის“ შესახებ, რომელმაც დიდი გახმაურება კპოვა

¹ У. Холидей. Приключения под землей. Москва, 1963.

ხალხში და რედაქციამ მრავალი წერილი მიიღო მკითხველებისგან. გახეთქა მესვეურებმა ასეთი პასუხი გამოაქვეყნეს:

.....ჩვენ არ გვეკონდა შესაძლებლობა. პირადად დავსწრებოდიო მღვიმის გამოკვლევას; დეპეშა გავუგზავნეთ საგრაფოს სამ მოქალაქეს, რომელთა სახელები, დარწმუნებულნი ვართ, საიმედო გარანტია იქნება ყველანაირი ცნობის ჭეშმარიტებისა, რომელსაც კი ისინი ჩათვლიან გვაცნობონ. ამ ჭენტლმენების გვარებია: ჯ. უ. ჟეიმსონი ფილდაუნიდან, უ. გ. სტოქსი აიონ-სიტიდან და დ. უ. მესონი ჟეკსონიდან, სამივე აღმოჩნდა (სასამართლოს საქმეებთან დაკავშირებით) ჟეკსონში. ისინი დაგვთანხმდნენ ჩაატარონ გამოკვლევა და გუშინ ჩვენ მივიღეთ ქვემოთ მოთავსებული ანგარიში მათი აღმოჩენების შესახებ.

პ ა ი ნ - გ რ ო ვ ი, 1874 წ. 10 მაისი“.

ჩვენ შემოკლებით მოგვყავს ამ წერილის შინაარსი:

„ინდეპენდენტის“ რედაქტორს.

თქვენის თხოვნით, ჟეიმსონმა, ნესონმა და მე გადავწყვიტეთ გასულ პარასკევს ჩამოვსულიყავით აქ და ჩაგვეტარებინა შესანიშნავი მღვიმის გამოკვლევა, რომელიც ამჟამად წინათ აღმოაჩინეს ლინკიტის რანჩოზე, დაახლოებით ორნახევარ კილომეტრზე აქედან... გუშინ მოვიპარაგეთ სანთლები, თოკები, წერილი თასმა, კომპასი და სხვა. გზა რომ არ დაგვბნეოდა. მღვიმის შესასვლელთან ხეზე მივაბით ჩვენი თასმების ერთი გორგალი და ამ ბაწარს წინსვლასთან ერთად ვშლიდით; ეს იყო ჩვენი გზის მაჩვენებელი ძაფი და ამასთან ერთად განვლილი მანძილის ზუსტი გაზომვის შესაძლებლობასაც იძლეოდა“...

შემდეგ აღწერილია მღვიმის გვირაბები, დარბაზები:

.....აქ გვირაბი გადის გრძელ, მაგრამ საკმაოდ ვიწრო სიღრუეში, რომლის კედლები კირქვით კი არაა აგებული, არამედ მოყვითალო-მოყავისფრო და შავი რკინის მადნით. სიღრუეში შესვლისთანავე შევამჩნიეთ კომპასის მოქმედების ძალზე თავისებური დარღვევა: მისი ისარი შეუჩერებლად ირხეოდა იქით-აქეთ და ისე სწრაფად ტრიალებდა. რომ არ ჩანდა. ჩვენც რაღაც სიცივის უცნაური შეგრძნება აღგვეძრა, თითქოს კეფაზე იწყებოდა და ხელებისა და ფეხების თითებამდე ვრცელდებოდა. სიღრუეში მოძრაობასთან ერთად ეს უცნაური შეგრძნება გაძლიერდა და ბოლოს თითქმის აუტანელი გახდა... მე დამაკიწყდა მეთქვა, რომ ამ სიღრუის კედლებსა და ია-

ტაკს, განსაკუთრებით დიდ ლოდებს მაგნიტური თვისებები ჰქონდა, რაც ჩვენი ჩრდილოეთისკენ გადაადგილებასთან ერთად უფრო ძლიერდებოდა. მაგნიტურმა კლდემ, რომლისთვისაც ჩვენ უნდა ჩავგვევლო, ჩვენი ჯგუფის ერთ წევრთაგანს ხელიდან გამოგლიჯა ნაჯახი და ოთხივეს საერთო ცდა ამოა აღმოჩნდა კლდიდან მის მოსაცილებლად. შემთხვევით დაგდებული ჯიბის დანა იატაკზე დაეტრია, რადგან არც ერთ ჩვენგანს არ ეყო თითებში ძალა მის ასაღებად. მესონი, რომელსაც ამ ლაშქრობისთვის ლურსმნებით მოჭედული ლანჩიანი სამთო ხაშლები ეცვა, ძლივს მოდიოდა და როცა შემთხვევით იატაკის განსაკუთრებულად დამაგნიტებულ ნაწილს დაადგა, უეცრად მიჯაჭველივით იქცა და არ შეეძლო ადგილიდან დაძვრა. იგი იძულებული იყო ხაშლებიდან ფეხები ამოეღო და ფესაცმელი ადგილზე დაეტოვებინა...

პატივისცემით უ. გ. სტოკსი“.

უ. ჰოლიდეი კომენტარს უკეთებს ამ წერილს და ამბობს, რომ მისი დამწერი არ ზღუდავდა თავის ფანტაზიას. არც ერთი ზემოთხსენებული გვარი არ ყოფილა შეტანილი იმდროინდელ ცნობარებში, თანაც, ავტორს არ უფიქრია როცა წერდა 3 კილომეტრი სიგრძის ბაწარს რა წონა ექნებოდა, და ისიც, რომ ასეთი მაგნიტიზმის მქონე მადნები ბუნებაში არ არსებობს.

ამით მთავრდება წიგნის ზოგადი ნაწილი და შევუდგეთ ჩვენი თავგადასავლების აღწერას.

წიგნი. მეოქვ

წინაპართა გამომახილი

(1960 წლის ექსპედიცია)

„ჩვენ მუხლი უნდა მოვიყაროთ ამ პირველ-
ყოფილი არქიტექტურის წინაშე“.

ალექსანდრე დიუმა (მამა)

ვიდეკით უფსკრულის პირას და გაოცებულნი დავყურებდით კლდოვან კანიონს, რომელიც მოულოდნელად წარმოგვიდგა თვალ-წინ თავისი ცივი სიდიადით...

წყნარი ზღვის ზედაპირივით მოვაკებულ ტრიალ მინდორს გუგუნით შესევნიან ტრაქტორები; შემოდგომით გადაყვითლებულ მიწას ფერს უცვლიან; თვალუწვდენ სივრცეზე გადაჭიმულა ნახნავი. ასე გგონია დასასრული არა აქვს მინდორს, მხოლოდ უკიდურ-განო ველი, პატარა ხევიც კი არსად მოჩანს; სწორედ აქ, გომარეთის პლატოს შუაში უცბად წაადგები ღრმა ხეობას, გომარეთელები „ქარაფის თავს“ რომ ეძახიან. სადღაც, ქვევით, უფსკრულის ძირზე დუემოგდებული მირბის ზურტაკეტი, თითქოს ორას-სამასი მეტრა სიმაღლის ბაზალტის კედლების განგრევა-გაფართოება მოუწადნობიაო;

ზურტაკეტის ხეობაში, შვეულ ფლატეებზე უამრავ გამოქვაბულს დაუღია ხახა. ძალაუნებურად თვლას ვიწყებ: ...ათი, ოცი, ოცდაათი... ასი... რა ხელმა გამოკვეთა ამ მიუვალ კლდეებში? ამ უმკვრევს ვუღ: „კანურ ქანებში? ნაწილი ზედ მდინარის პირასაა, ზოგაც მაღლა. საჩუღებად აწვდილა, ზოგიერთი კი არწივის ბუღესავით ავარდნილა კლდის მაღალ ნაწილში.“

ორი წლის წინ შეიქმნა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სპელეოლოგიური კომისია აკადემიკოს ნიკო კეცხოველის თავმჯდომარეობით: შვიდიოღე თვის წინ დავიწყე მუშაობა ამ კომისიაში და აი, პირველი ექსპედიცია შეუღდა სამხრეთ საქართველოს გამოქვაბულთა შესწავლას.

ჩვენთან ერთადაა სოფ. გომარეთის შკვიდრი, ისტორიის მასწავლებელი და სკოლის დირექტორი ვასო მუჯირიშვილი, რომელიც კარგად იცნობს თავის რაიონს და მის ისტორიას.

ქარაფის თავზე ვდგევართ და ხეობაში ჩასასვლელს ვეძებთ.

აი, ბილიკსაც მივაგენით, ცხენებიდან საკურველი გადმოვტირეთ, ზურგზე ავიკიდეთ და ფრთხილად ჩავდივართ. ვიწრო ბილიცი ქარაფის შუა ნაწილს მიუყვება. მარჯვნივ, კლდისკენ იხრები, რომ ზურგჩანთამ არ გადაგძლიოს უფსკრულისაკენ. „ბეწვის ხიდის“ შემდეგ დიდ გამოქვაბულთან ვჩერდებით. გამოქვაბულის წინ კლდის შეგრაილია, რომელზეც ჩვენს მწვანე კარვებს ვშლით. ქვევით, კლდის შუაგულიდან გამოქვინარე წყალი ჩანჩქერად ეშვება მდინარისაკენ, ზემოდან კი გადმოკიდებული კლდე დაგვეყურებს.

გამოქვაბულში შევდივართ. ჩვენს წინაშე გავუფართოვებიათ იგი. მღელვარებით ვათვალიერებთ ყოველ კუნჭულს. შორეულ დღეთა მოღალადე კედლებს, ამოშენებული კედლები, სათოფურები, ლოდსასროლები, ეკლესია, ბაზალტზე ამოკვეთილი ბოლნურა ჭვარი... ამ გამოქვაბულ-ციხესიმაგრის სამხერებიდან მოჩანს ზურტაკეტის დაკლავნილი ხეობა.

...და თითქოს ისმის ხმლების ჩახაჩუხი, ისრების წივილი, დაკრილთა კენესა და გოდება...

გამოქვაბულები ჭგუფებადაა გამოკვეთილი. ზედა გამოქვაბულები ძნელი შესალწევია. მხოლოდ ალპინისტური ტექნიკის გამოყენებით შეიძლება ასვლა. გული გეწყდება, ქვედა გამოქვაბულებს კვლევისას: მათი იატაკები განძის მაძიებლებს გადაუთხრიათ და ვინ იცის, რას მიაგნეს და რა წარიტაკეს თან. მაგრამ გაოცებას საზღვარი არ ჰქონდა, როდესაც კოტე ჭავრიშვილი, ფრიდონ ნადარაია და მე ზედა სართულებში ავედით: აქაც ამოედწიათ ჩვენა ისტორიის მეკობრეებს, აქაც ეფათურებიანთ ბილწი ხელები, რითი განსხვავდებოდნენ ისინი იმ ბარბაროსებისგან, აქ რომ ანთხევდნენ ჩვენი წინაპრების სისხლს, წვაგდნენ და ანგრევდნენ...

ერთ-ერთი მარშრუტის დროს მალა კლდეში გამოქვაბულის შესასვლელში ხის კასრის მსგავსი საგანი შევნიშნეთ. კოტე ჭავრიშვილი ადის კლდეზე, მე ქვევიდან ვიცავ თოკით.

— გამოუშვი თოკი! — მეძახის ზემოდან კოტე.

მალე გამოქვაბულში შედის და ათვალიერებს.

ხის კასრის მსგავარი საგანი სკა გამოდგა. ოდესღაც, ვინ იცის,

როდის, ვილაცას ველური ფუტკრებისთვის ხის ქერქისგან სკა გაუკეთებია. ვინ იცის, რა საშუალებებით ამოდიოდა ის მეფუტკრე ამ სიმალლეზე?

რამდენიმე წლის შემდეგ ეს გამოქვაბული და სკა კინოეკრანზეც მოხვდა: კოტე ჯავრიშვილის სცენარის მიხედვით განსვენებულიმა რეჟისორმა ირაკლი კანდელაკმა გადაიღო დოკუმენტური ფერადი ფილმი „ქართული ფუტკარი“. სწორედ ამ აღწერილი გამოქვაბულის გადასაღებად ირაკლი კანდელაკმა დახმარება და ფილმში „მონაწილეობა“ მთხოვა. ფილმის გადამღებ ჯგუფს ჯერ გამოქვაბულის მიგნებაში დაეხმარეთ და მერე ჩვენი ასვლაც გადაიღეს ამ ძნელად მისადგომ საფუტკრეში.

ჩატარებული გამოკვლევების შედეგად ზურტაკეტის ხეობაში გამოქვაბულთა 12 ჯგუფი დადგინდა. ქანები, რომლებშიც გამოკვებითლია ეს გამოქვაბულები, ვულკანური წარმოშობისაა და მათ დოლერიტებს უწოდებენ. ძალზე მკვირივი ქანებია, მაგრამ ცალკეულ ლავურ განფენებს შორის უფრო მყიფე და შედარებით ადვილად დასამუშავებელი ტუფის შრეებია. სწორედ ამ შრეთა გაყოლებაზეა განლაგებული გამოქვაბულები მრავალსართულად. ზურტაკეტის ხეობა საკმაოდ დაკლაკნილია და ესეც მიუღიათ მხედველობაში უძველეს ხუროებს: გამოქვაბულთა ჯგუფები განლაგებულია ისე, რომ ერთი ნაპირიდან მოჩანს ხეობის მოსახვევში, მეორე ნაპირზე განლაგებული გამოქვაბულთა ჯგუფი; შემდეგი ჯგუფი კვლავ საწინააღმდეგო ნაპირზეა, მოსახვევში. გამოქვაბულთა ჯგუფების ასეთი ზიგზაგისებური განლაგება ხელსაყრელი იყო სწრაფი სიგნალიზაციისათვის. როდესაც ხეობის თავში მტერი გამოჩნდებოდა, სხვადასხვა სიგნალი (ღამით ცეცხლი, დღისით კვამლი) სწრაფად გადაეცემოდა ხეობის ბოლოს.

„ზურტაკეტის ციხე-ხეობა“ — ასე უწოდა კოტე ჯავრიშვილმა ამ რაიონს. მის შესწავლას მეთოდოლოგიური მნიშვნელობაც ჰქონდა ქვემო ქართლისა და თრიალეთის სპელეოლოგიური რაიონის გამოქვაბულთა შემდგომი კვლევებისათვის.

ხევით, როგორც გომარეთელები იტყოდნენ, „ქარაფის თავზე“, თვალუწვდენელ მინდვრებზე გაცხოველებული შრომა იყო გაჩაღებული. ხუთასკომლიან სოფელს „თავის მოსაფხანადაც“ კი არ ეცალა, მაგრამ მიუხედავად ამისა, სოფლის თავკაცები ექსპედიციას დიდ დახმარებას უწევდნენ.

სოფლის მეურნეობის სამინისტროს გომარეთის საცდელი ნა-

კვეთის უფროსი აგრონომი გერონტი ბერაშვილი თვალისჩინივით უვლის ახლადჩაყრილ ვაზს, სხვადასხვა ჯიშის ხეხალს. უნდა იხაროს ვაზმა, ხეხილმაც უნდა იხეიროს. ეს ადგალები ხომ განთქმულა იყო ოდესღაც თავისი ღვინით, ხალით...

ტრაქტორების დგანდგარს ხშირად გომარეთის კოლმეურნეობისა თავმჯდომარის, ლადო მურჯიკნელის მანქანის ძრავის გუგუნიც უერთდება. დღე და ღამ შრომობენ კოლმეურნეები და თავმჯდომარეც დღე და ღამ თავს დასტრიალებს მათ. მას არც სოფლსაბჭოს თავმჯდომარე ესტატე სახუაშვილი ჩამორჩება. ჩვენ შევესწარიით მის გულითად საუბარს კოლმეურნეობის მწყემსებთან:

— აბა, თქვენ იცით, ცხვარი ისეთი უნდა იყოს, რომ ყოველი მათგანი გამოფენისთვის ვარგოდეს.

ზურტაკეტი კი ჩხრიალებს, მირბის ქციისკენ. ოდესღაც, მალიონი წლების წინ, აქ არც ზურტაკეტი იყო და არც ქცია. მხოლოდ ზღვა, ზღვა. ზღვის ფსკერზე ვულკანები ბობოქრობდნენ, ისროდნენ ცეცხლოვან ლავას. ნაფრქვევი ისევ ფსკერზე იღექებოდა, ცივდებოდა, ქანებად იქცეოდა. დეღამიწის ქერქი კი არ ისვენებდა, ბორგავდა, შფოთავდა. ზღვის ფსკერი დანაოქდა, მთებად იქცა. ზღვა კი გაქრა. მერე გაჩნდნენ მდინარეები. ჯერ პატარები იყვნენ, სუსტნი, თანდათან გაიზარდნენ, მომძლავრდნენ და ჩაჭრეს ბაზალტი.

ათასი წლები ერთმანეთს მისდევდნენ. ღრმავდებოდა კანიონი. წყალი ჯობნიდა ქვას. ბაზალტებს ისღა დარჩენოდათ, რომ გველივით დაეკლაკნათ მდინარე, ვიწროებში ეწვალეებიანთ...

მიუვალ გამოქვაბულებში ავდივართ. რამდენი განსხვავებაა: ზევით, „ქარაფის თავზე“, თანამედროვე ცხოვრება დულს, ქვევით კი, ხეობაში, წინაპართა ბრძოლისა და შრომის ამბავს გვიყვებიან ბაზალტის ლოდები, ციხე-ქვაბულები, კლდეში ნაკვეთი ლაბირინთები. და თითქოს ცოცხლდებიან ჩვენი გმირი წინაპრები. მუჭირიშვილებისა და მურჯიკნელების, ბერიშვილებისა და სახუაშვილების სახით. მათ საბრძოლო ყიჟინას ბანს აძლევს ზურტაკეტის ხეობა, მრავალკირნახული და ბევრის მთხრობელი...

ჩვენი შემდეგი მარშრუტი მდ. ქციის სათავეებისაკენ იყო მართული. აქედან ქციის ხეობას უნდა ავეყოლოდით ნახიდურამდე, დინების მიმართულებით.

დავბანაკდით სოფ. ბალანთაში. აქ სულ ორმოცდაათი ოდე კომლიდა შემორჩენილა. იქვე, სოფელთან გამოქვაბულ-სახიზრებაა

„ოქროს ქვაბების“ სახელით ცნობილი. მოშორებით ტაბაწყური ანუ ტაბის ყური მოღუშულა, აქოჩრილ ტალღებზე ქაფი მოუგდია.

„ტბა ტაბის-ყურისა არს წყალი ანკარა, სასმელად ტკბილი ოა შემრგო, ტყიანი, ბალახ-ყვავილიანი, წყაროიანი და კალმახით სავსე“... — ასე ახასიათებს ამ მიდამოებს ვახუშტი ბაგრატიონი. სადღაა ტყე. ამაოდ ვეძებთ ერთ ხეს მაინც... მხოლოდ შიშველი ფერდობები შემოგვცქერიან, მოწყენილნი და შეცივნი. ბალანთელები გვიამბობენ: „...თურქობის ჟამს მტერმა ცეცხლს მისცა თავთავდამძიმებელი ყანები. ხანძარი ტყეებს გადაწვდა, ყველაფერი გადანახშირდა. აღარც ირმის ჯოგები, აღარც ფრინველთ გალობა, მხოლოდ ყვავები დასჩხავიან შიშველ ფერდობებს“...

ადგილთა სახელებიც გველაღაღებიათ: მუხიანი, წაბლიანი, არყიანი... აღარც მუხები, არც წაბლები და არც არყები. ორი პანტალა გადარჩენილა მინდვრის შუაში. ტრაქტორსაც ხშირად ამოყვება შავი ნახშირი ან დაწვეარი კუნძი, როცა ყამირს ტეხენ.

ოქროს ქვაბების გამოკვლევის შემდეგ კვლავ გომარეთში ვბრუნდებით, ბარგს ცხენებზე ვტვირთავთ და ფეხით მივუყვებით ქციის ხრამს. გამჭვირვალე, ანკარაა მისი წყალი, რამდენჯერ კი წინაპართა გმირული სისხლით შეღებილი.

ჩათახში დიდი მშენებლობაა, უზარმაზარი გვირაბები გაყავთ ჰიდროელსადგურისათვის. ექსკავატორს სამარხები გადაუხსნია. დიდი მოკრძალებით დაეცქერით გოლიათურ ჩონჩხებს, იშვიათი სილამაზის თიხის დოქებს, ჟანგით შექმულ საბრძოლო იარაღსა და სამაჯურებს. ვინ იცის, რომელი ვაჟკაცის გმირულ ხელს ეპყრა ეს იარაღი, რომელ ასულთა ნატიფ ხელებს ამშვენებდა ეს სამკაულო, ოდესღაც, საუკუნეთა მიღმა...

ვბანაკდებით ქციის პირას, ხულუტის ციხესთან. ირგვლივ; ხეობაში დიდი ქალაა. აქა-იქ გაველურებული ვაზი, მსხვილი, ძარღვიანი ტანით; ვეება კაკლის ხეები კიდევ უფრო აბნელებენ ღრმა ხეობას. ხეობაში გამეფებულ ღუმელს მხოლოდ ქციის ღუღუნის არღვევს. ვათვალიერებთ ხულუტის ციხეს, ორბელიანების საგვარეულო დედა-ციხეს. გაღმა ხომ ტანძიაა, სულხან-საბას მშობლიური სოფელი... ციხის ბურჯებს ხავსი მოსდებია, სინესტე და ნგრევაა გამეფებული. ჭალისკენ გადმომყურე ხის აივნის საცოდავი ნაშთებილა შემორჩენილა. ამ აივანზე გადმოდგებოდა ხოლმე საქართველოს ტურფა ასული მანანა ორბელიანი და თვალყურს ადევნებდა

მისი ყურადღებისა და მოწონების დამსახურებისათვის თავგანწირულად მოჯირითე ვაჟკაცებს. როდესაც ერთ-ერთ ბურჯს ვათვალისწინებდი, გამახსენდა საქართველოს ისტორიისა და აწმყოს დიდი მოსიყვარულის, მწერლისა და მთამსვლელის ლევან გოთუას ოცნება, გაეთხარა ხულუტის ციხე. მისი დასკვნით, როცა ისტორიულ წყაროებს გაეცნო, აქ, ერთ-ერთ ბურჯში ორბელიანთა საგვარეულო წიგნთსაცავი უნდა ყოფილიყო მოთავსებული. ვინ იცის, რამდენ რამეს ინახავს ეს ადგილი...

პარლამირ, ქუიის გაღმა, კლდეებში სამზერი კოშკია აგებული. აქედან მთელი ხეობა მოჩანს. გვერდით სამი გამოქვაბულია, საბერველები სახელით ცნობილი. აქ მართლაც მუდმივად უბერავს გრილი ნაჳი.

გულა არ მითმენს ხულუტის ციხესთან ვიყო და ფიტარეთის ტაძარი არ მოვინახულო. ექსპედიციის ხელმძღვანელი კოტე ჯავრიშვილი ნებას მრთავს და ავთანდილ მაჩაიძესთან ერთად ვსხდებით ცხენებზე და დიდი ინტერესით ვათვალისწინებთ დიდებულ ტაძარს. „მშენეურნაშენებს, დიდგუმბათიანს“.

ს.ლამოვდება.

ცხენებით ისევ უკან ვბრუნდებით. ვეებერთელა ქოფაკები ყუფით გვაცილებენ.

დაღმართზე ბინდი ძლიერდება. რალაც მემართება. თითქოს ვრალაც უხილავმა გადამისროლა საუკუნეთა მიღმა. თითქოს გაცოცხლდნენ წინაპართა ჩრდილები და ჩვენს წინ მიაგელვებენ ფაფარაყრილ რაშებს. სადავეს ვუშვებ, ცხენს დავეჭყვივი და ისიც თავგამეტებით მ-ქრის. ავთანდილსაც იგივე ემართება, თითქოს მოჯადოებულ სამყაროში მოვხვდით და მივჭრივართ ისტორიის გზაზე. მსურს დავეწიო ისრებივით გაჭრილ ჩრდილებს, მაგრამ ამაოდ. ცხენიც გაფლიანდა, დაიღალა, ვჩერდები და ავთანდილს ველოდები.

უკვე სიბნელეში ბანაკს ვუახლოვდებით. ჩვენს გამყოლს და ცხენებს პატრონს დიდი კოცონი დაუნთია და მოქანავე აღის სანათლეზე ჩამუჭებული, ჩაფიქრებული მოჩანს ხულუტის ციხე...

ჩენი ქარავანი ნელა მიუყვება ქციას დინების მიმართულებით. თითქოს ისტორიის ვეებერთელა წიგნს ვფურცლავთ. აქ ხომ ყოველ ქვას რალაცის თქმა შეუძლია. და იწყება კვლავ გამოქვაბულები, დიდებული პირღებული და სამშვილდე-ორბეთი, ისევ ციხეები და გამოქვაბულები...

რა სატანჯველში უნდა ყოფილიყო ხალხი, რომ ასეთი გამოქვაბულები ეკვეთა? რამდენი შრომა და ჯანჯანა დახარჯული, რამდენა სისხლია დაღვრილი. მათში ხომ ქართული ხუროთმოძღვრების, ქართული ხელოვნების, ჩვენი ერის ისტორიაა. და განა მტრის მახვილზე უარესი არ არის, როცა საუკუნეთა მძლევ ამ ქმნილებებს ღღეს ზოგიერთი უგუნური თუ „შეგნებულა“ გონიერა ბილწავს და ანადგურებს? სოფ. საშლერეთში უძველესი ტაძრის მშენებელი, მოჩუქურთმებული ქვებით გომურის იატაკია მოგებული! ტაძრისთვის ქვის პერანგი შემოუცლიათ, და განა მართო ამ სოფელში?

ყოველ ნაბაჯზე, ზურტაკეტისა და ქციის ნაპირებზე ნასოფლარებია. კოტე ჯავრიშვილმა ამ რაიონებში გამოყო გამოქვაბულთა ჯგუფები, მათი ტიპები და 1965 წელს იუგოსლავიაში გამართულ სპელეოლოგთა მე-4 საერთაშორისო კონგრესზე გააკეთა საინტერესო მოხსენება.

ამავე საკითხისადმი მიძღვნილ უფრო ვრცელ წერალში ივა წერს: „ზურტაკეტის ციხე-ხრამის ყველა თხუთმეტ-ჯგუფს გამოქვაბულთა საერთო ტევადობას ჩვენ ვვარაუდობთ 12—15000 კაცს, მათგან არა ნაკლებ 3—5 ათასსა აქტიურ მებრძოლს (თარო სანგრების, ციხეებისა და სხვა საბრძოლო ქვაბების ტევადობის მიხედვით). გაცილებით უფრო ტევადია ქციის ციხე-ხრამი. აქ, არსებულ გამოქვაბულთა ყველა 17 ჯგუფში შეიძლებოდა არა ნაკლებ 25—30 ათასი ადამიანის განიხვნა.

საუბედუროდ, ჩვენ არა გვაქვს ცნობები ამ რაიონების აღრინდელი მოსახლეობის რაოდენობის შესახებ. ერთადერთი ცნობა ვახუშტი ბატონიშვილისა და გივი თუმანიშვილის მიერ 1721 წელს ჩატარებული აღწერაა.

ამ აღწერით: ზურტაკეტ-გომარეთის 40 სოფელში 337 „თავი“ ცხოვრობდა („თავად“ ნაგულისხმევია დაბეჯერის ერთეული ანუ მებრძოლი), ე. ი. თუ ერთი თავის წილად ოჯახის კადევ 4 წევრს ვავარაუდებთ, მოსახლეობა დაახლოებით 1700 კაცს შეადგენდა.

ქციაში 65 სოფელი იყო, 750 „თავი“ და მოსახლეობა, დაახლოებით 3800 კაცს შეადგენდა. ამგვარად, ციხე-ხრამთა ტევადობა გაცილებით (ზურტაკეტში რვაჯერ, ზოლო ქციის ხრამში შვიდჯერ) მეტია, ვიდრე 1721 წელს არსებული მოსახლეობა. ეს ასეც უნდა იყოს, ვინაიდან ციხე-ხრამთა აგების დროს მოსახლეობა ბევრად 78

უფრო ხშირი უნდა ყოფილიყო. ამას სხვათაშორის მოწმობა ნა-
სოფლარების მიხედვით მოსახლეობის ვარაუდიც.

ყოველ შემთხვევაში ცხადია, რომ ციხე-ხრამეზო. ციხეებთან
ერთად, სავსებით იტევდნენ ზეობის მთელ მოსახლეობას. ქციის
ხრამისა და მდინარე ქციის აუზის სხვა ხრამების მღვიმე-გამოქვა-
ბულთა ასეთი ზოგადი მიმოხილვაჲ კი ნათელყოფა, თუ რა ვამპრი-
ახობით, ოსტატურად იყენებდნენ ჩვენი წინაპრები ბუნებრივ პი-
რობებს ქვეყნის თავდაცვისათვის და რომ ამ თავდაცვის ორგანიზა-
ციაში გარკვეული ადგილი მღვიმე-გამოქვაბულებს ეკირათ, რომ-
ლებიც ჩვენი ხალხის ნიჭმა, ცოდნამ და დიდმა შრომისუნარიანობაჲ
სამშობლოს საკეთილდღეოდ გამოიყენა¹.

ჯოჯოხეთის კარიზხისტან

(1960 წლის ექსპედიცია)

მღვიმეში იყო სიბნელე და სინესტე.
ე. კ ე მ ი ნ გ უ ე ი .

1958 წელი, 17 აპრილი. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკა-
დემიის პრეზიდიუმთან ყალიბდება სპელეოლოგიური კომისია აკა-
დემიკოს ნიკო კეცხოველის თავმჯდომარეობით.

1958 წელი. ვახუშტის სახელობის გეოგრაფიის ინსტიტუტში
იქმნება კარსტოლოგიისა და სპელეოლოგიის- ლაბორატორია დო-
ცენტ შალვა ყიფიანის ხელმძღვანელობით.

ორივე ამ რგოლის შექმნა ნაკარხნევი იყო აუცილებლობით. ამ
დროისათვის მთელს მსოფლიოში უკვე გაშლილი იყო გეგმაზომიე-
რი სპელეოლოგიური კვლევები და ორჯერ ჩატარდა საერთაშორისო
სპელეოლოგიური კონგრესი, 1953 წელს პარიზში და 1958
წელს იტალიის ქალაქ ბარიში. საქართველო სპელეოლოგიური თვალ-
საზრისით ამ დროისათვის ფაქტურად შეუსწავლელი იყო, თუ არ
ჩავთვლით ზოგიერთი ენთუზიასტი მეცნიერის, მოგზაურის თუ
სპორტსმენის ძირითადად საკუთარი ინიციატივით ჩატარებულ
კვლევებს.

მღვიმეებსა და გამოქვაბულებს არქეოლოგიური თვალსაზრი-

¹ კ ო ტ ე ჯ ა ვ რ ი შ ვ ი ლ ი. ქციის ხრამის მღვიმე-გამოქვაბულები. „საქარ-
თველოს მღვიმეები და გამოქვაბულები“, ტ. II, 1963 წ.

სით აქტიურად იკვლევდა ი. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტი, ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი და ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტი. მაგრამ ეს საქმარისი არ იყო.

1957 წელს პირველად ითარგმნა ქართულ ენაზე გამოჩენილი ფრანგი სპელეოლოგის ნორბერ კასტერეს წიგნი „ათი წელი მიწის ქვეშ“, რომელსაც ცნობილი ქართველი გეოგრაფის და ქართული სპელეოლოგიის ერთ-ერთი პიონერის ლ. მარუაშვილის წინასიტყვაობა უძღოდა წინ.

სპელეოლოგიურმა კომისიამ თავიდანვე აქტიური მუშაობა გააჩაღა. უკვე 1960 წელს მოაწყო პირველი სპელეოლოგიური სამეცნიერო სესია და გამოსცა პირველი სპელეოლოგიური კრებულა „საქართველოს მღვიმეები და გამოქვაბულები“. ამავე წლის აგვისტოში საქართველოს ალპიური კლუბის მიერ მოეწყო სპელეოლოგიური ექსპედიცია.

მაშ ასე, პირველი სპელეოსპორტული ექსპედიციის ჩატარების ობიექტად შეირჩა არაბიკას კირქვული მასივი. რომელიც გაგრის ქედის დასავლეთ ნაწილს მოიცავს და წინასწარი მონაცემებით (ე. მარტელისა და ა. კრუბერის გამოკვლევებით) ფრიალ ინტერესო მასივად წარმოგვიდგებოდა...

კარვის კალთა გადავწიე და მიდამოს გავხედე. არაფერი ჩანდა. მხოლოდ ნისლი, ნაცრისფერი, თვალისთვის გაუვალი. ნისლის საბურველში კი მთებს და ხეობებს ეძინათ.

მზე იღვიძებდა. ზარმაცი კაცივით არა ჩქარობდა. ნელა იწევდა ზევით. როცა ბერჭილის ქედს ასცდა და გადმოგვანათა, ნისლმა ჩაიწია, სანდრაფშის ხეობას ჩაუყვავა, იქ აშოლტილ ფიქვებს, ზამთრის თოვლისგან გაღუხულ, დაგრეხილ არყებს გამოედო და შედგა. თეთრი გველშაპივით გაიწვლა.

ასე იყო ყოველ დღით.

ჯუმბერ ხომასურიძე და ჭიჭიკო ჯანელიძე საუზმეს ამზადებდნენ, სხვებს წყალი მოქონდათ. წყარო ხევში იყო. ყინულვით ცივი. მის ყინულად ქცევას სულ ორიოდ გრადუსი უკლდა.

დანარჩენები თოკებს ვახვევდით, საველე ტელეფონების მუშაობას ვაპოწმებდით.

მალე ექსპედიციის მთელი შემადგენლობა სახელდახელო სუფრას ვუსხედით, შემდეგ კი, ორ ჯგუფად გაყოფილნი სხვადასხვა მიმართულებით წავედით.

თოვლი ალაგ-ალაგ ჩაღრმავებებში ჩარჩენილიყო და შინც ყველაფერი თეთრად მოჩანდა: მთები და კლდეები კირქვის, ხეობებიც კირქვებში ჩაჭრილი.

ექსპედიცია. რომელსაც პროფესორი ლევან მარუაშვილი ხელმძღვანელობდა, პირველად იყო არაბიკის კირქველ მასივზე.

პირველივე დაზვერვებმა დაგვანახვა, რომ სამოქმედო რაიონი კარგად იყო შერჩეული და ჩვენც მონდომებით შევუდექით ძებნას. თუ არ გამოცდის კაცი, ძნელად მიხვდება, რაოდენ ძლიერად და პოულოღნელად მოქმედებს აქ იმედის გაცრუება. ხშირად ვხვდებოდით ვიწროპირიან ჭებს, გულისფანცქალით ვიბამდით წელზე თოკს, ვეშვებოდით. ჭა ფართოვდებოდა, ჩვენს თვალწინ დიდი დარბაზები გადაიშლებოდნენ, მაგრამ... სულ რაღაც ორმოციოდე მეტრას სიღრმეზე ჭა თავდებოდა. ამოდ ვეძებდით სიღრმის გასაგრძელებლად რაიმე ხერხს...

ერთ დღეს დასაზვერად წასული ერთი ჯგუფი გახარებული დაბრუნდა. შორიდანვე დაგვიახეს:

— მივაგენით!

მეორე დღეს ექსპედიციის მთელი შემადგენლობა ბერჭილის ქედის კალთაზე, ახლად აღმოჩენილი, ზღვის დონიდან 2100 მეტრის სიმაღლეზე მდებარე, უფსკრულის პირას იდგა და საიერიშოდ ემზადებოდა. უფსკრულს ვიწროდ დაელო ზახა. რა მოკველს შიგ? კიდევ ხომ არ გაგვიცრუვდება იმედი?

ირგვლივ მოტიტვლებული ბორცვები აღმართულიყვნენ. შორა მთები მოჩანდნენ, ნისლმობხურულები.

შორიდან მოტანილი ხის ძელი უფსკრულის თავზე გავდეთ. ზედ პატარა ქოქონაქი დავამაგრეთ და კაპრონის ორმეტრილიმეტრიანი სისქის თოკიც გადავატარეთ. დაიწყო იერიში. თოკი არსენას ჩავაბით.

არსენას რიგრიგობით მიჰყვნენ ჭიჭიკო ჭანელიძე, ჯუმბერ ხომასტრძე, ზურაბ ტინტილოზოვი და ჯერი ჩემზე მოდგა. საველე ტელეფონი ზემოთ დარჩენილებს უფსკრულის ფსკერთან აკავშირებდა. ყველა ჩვენგანს სასტვენის ჰქონდა. წინასწარ ვიყავით შეთანხმებულნი: ერთი დასტვენა გაჩერებას ნიშნავდა, ორი — ჩამკვებას, სამი — ამოწევას.

ტელეფონით გვაცნობეს, რომ ადრე ჩავდებულნი თოკის გრაგნილმა, რომელიც სიღრმეში გზის შემდგომი გაგრძელებისათვის იყო საჭირო, ფსკერამდის ვერ მიადწია და საუბრაც, შუა გზაზე გაიჩხირა.

თოკი წელზე გამოვიბი, ჩაშვება დავიწყე. ფარნის შუქზე შავაღ
ლაპლაპებდნენ უფსკრულის კედლები. თავს ძლივს ვალწევდი
თავბრუდამხვევ ტრიალს, რადგან დაქიმული თოკი იგრძნებოდა.

სანათლის ზოლმა პატარა ლავგარდანზე დაგდებულ თოკს ჩაურ-
ბინა. სასტვენს ერთხელ ჩავბერე. გამაჩერეს, ლავგარდანი შორს
იყო ჩემგან. დიდის გაჭირვებით მივალწიე თოკის გრაგნილამდე;
ძირს ჩავაგდე და მეც დავეშვი.

უფსკრულის სიღრმე 60 მეტრი იყო. მის ძირზე ზურაბი დამხვ-
და, დანარჩენები ვიწრო ხვრელის საშუალებით სიღრმისაკენ მიი-
წევდნენ.

რომ იცოდეთ, რა ძნელი იყო ვიწრო ხვრელში გაძრომა. უამრავი
წვეტიანი შვერილები, პატარა, წვრილი, ბასრი სტალაქტიტ-სტალა-
გმიტები ტანსაცმელზე გვეჭიდებოდნენ. თითქოს არ სურდათ ფარ-
და აგვეხადა მიწისქვეშეთის საიდუმლოებისათვის. ჩვენ ხომ ადა-
მიანთაგან პარველნი ვიყავით, რომლებმაც აქ ფეხი დავადგით და
მრავალსაუკუნოვან მყუდროებაში შევიჭერიით. საჭირო გახდა მე-
შახტეთა დიდი ფარნების, აგრეთვე მუზარადების დატოვებაც ხვრე-
ლის აქეთ. სივიწროვეს ისიც ემატებოდა, რომ ხვრელის ძირზე წყა-
ლი იდგა, ყინულივით ცივი; სხვა გზა არ იყო, შიგ უნდა ჩავწოლი-
ლიყავით.

მიწისქვეშა უფსკრულებში თითქოს დრო თავის მნიშვნელობა:
კარგავს. არ იცი რამდენ ხანს მიღიხარ, მიზოხავ, მიძვრები. აქ დრო
დაძლეული სიღრმით განიზომება.

არ ვიცი, რა დრო იყო გასული, რომ წინიდან ზურაბის ხმა შე-
მომესმა:

— არსენა ნაპრაღში გაიქედა!

ხმაში მღელვარება იმბოდა, და როგორ შეიძლება არ იღელვო,
როცა ყველაზე სახიფათო, რაც შეიძლება სპელეოლოგს თავზე
დაატყდეს, ეს ნაპრაღში გაქედვია, როცა ვერც წინ მიღიხარ და
ვერც უკან, მიშველებაც შეუძლებელია.

არსენას გამოხსნას კიჭიკო და ჯუმბერი ცდილობდნენ. არასა-
სიამოვნო ამბავი ტელეფონით ვაცნობეთ ზევით მყოფთ, მაგრამ სი-
ტყვიერი გამხნეებების გარდა, მათ არაფრით შეეძლოთ შველა. კიჭი-
კომ და ჯუმბერმა ნახევარი საათი იწვალეს. შემოახიეს ტანსაცმე-
ლი არსენას და ძლივს გამოგლიჯეს იგი კირქვის „ბრკყალებს“.

ძნელია იმის გადმოცემა, თუ რას განიცდის ადამიანი კარსტულ უფსკრულში. წარმოიდგინეთ მთავსვლელის სიარული ღამით, როცა არ იცი სად რა ნაპრალი მოგელის, ან სად მოგიწყდება უჩინარა ლოდი.

წინსვლა შეუძლებელი აღმოჩნდა. მასიური კირქვა ისეთ ვიწრო ნაპრალს ქმნიდა, რომ რაც არ უნდა წვრილი და მოქნილი ყოფილიყო ადამიანი, შიგ ვერ გაეტეოდა.

უკან დაბრუნებისას უსიამოვნო ყრუანტელს გვგვრიდა 60-მეტრიანი უფსკრულის ძირზე მდებარე ვიწრო ხვრელი, სადაც მუზარადები დავტოვეთ. ხვრელი ათასი ხელით გვექიდიბოდა, გვახვედა ტანსაცმელს. ბრეზენტის ფხრეწის ხმა ტელეფონის საშუალებით ზედაპირზე მყოფებსაც გაეგოთ. ამ ხვრელს „ჯოჯონეთის კარი“ ეუწოდეთ.

ის იყო თავი დავაღწიე ხვრელს, რომ ზურაბის ხმა მომესმა:

— თამაზ, გავიჰქედ!

სწრაფად ჩავბრუნდი. ზურაბი ყინულივით წყალში იწვა. შუბლიდან სისხლი სდიოდა. მივეხმარე, ძლივს ამოვიდა. უკან ჯუმბერი, ქაჭიკო და არსენა მოყვებოდნენ.

ქანცმილეულები, ზველები, ჭალახიანები და სიცოცხლისაგან ვათოშილები უფსკრულის ძირზე შევიკრიბეთ. დადღალ სახეებს მაინც გამარჯვების ღიმილი გადაკრავდა. ამ ჩასვლით ორჯერ გაიზარდა საქართველოს სიღრმით ჩაღწევების რეკორდი, ხოლო საბჭოთა კავშირის რეკორდს ჩვენს მიერ დაპყრობილი სიღრმე — 157 მეტრი, სულ რაღაც თხუთმეტრიოდ მეტრით ჩამორჩებოდა.

დავიწყეთ ასვლა. ქვევიდან ვზედავდი, როგორ მიექანებოდა თოკზე დაკიდებული არსენა ზევით. იგი თანდათან პატარავდებოდა, მზა ფარნას სინათლეს სუსტდებოდა. არსენას ქაჭიკო მიჰყვა. მერე ზურაბი, ჯუმბერი, ტელეფონით კვარანახობდი ზევით მყოფებს, ამხანაგების აწევის ტემპებს.

— მოუჩქარეთ!.. ნელა!.. გააჩერეთ!.. ასწიეთ!..

ლოდგამობმული თოკი ჩემს ფეხებთან დაეცა. წელზე შევიბი, ყურმილს უკანასკნელად ჩავძახე:

— მზად ვარ! — და მოვწყდი ლოდებიან ფსკერს. ისევ თავბრულდამხვევი ტრიალი, ისევ კედელზე ვიხლა...

ამხანაგები აღფრთოვანებული ყიჟინით შემეგებნენ „ბნელეთის უკანასკნელ მოციქულს“. ეს აღტაცება ჩვენი მიღწევით და, რაც მთაგარა, უხიფათო დაბრუნებით იყო გამოწვეული.

ლამის ათი საათი იყო. ბერკილის ქედზე შემომჯდარ მთვარეს ვარსკვლავები გარს ეხვეოდნენ და შესციმციმებდნენ.

ძალზე დაღლილი მეჩვენა იმ ამხანაგების სახეები, რომლებსაც ცოტა ხნის წინ ჩვენი სიცოცხლე ხელთ ეპყრათ. არცთუ ისე ადვილია ხუთი კაცის ჩაშვება-ამოყვანა 20-სართულიანი შენობისხელა შახტიდან.

მწყევსებს ალბათ უკვირდათ, როცა ფერდობებზე მოძრავი სანათლები დაინახეს — ეს ჩვენ ვბრუნდებოდით ბანაკში.

ჩვენი ექსპედიციის უფროსის, გეოგრაფიულ მეცნიერებათა დოქტორის, ლევან მარუაშვილის წინასწარმეტყველება, გაგრის მანოზე ღრმა კარსტული უფსკრულების არსებობის შესახებ — ვამართლდა.

საჭირო იყო ახალი უფსკრულის ძებნა. სადაზვერვო მარშრუტები არ წყდებოდა.

ერთხელ ზურაბი, დემურ ტაბიძე და მე ჩვენი ბანაკიდან ორი-ოდე კილომეტრზე წავაწყდით საინტერესო, თორმეტი მეტრის სიგანის მქონე ჩაღრმავებას, რომელიც თოვლით იყო ამოვსებული. აგვისტოს მხურვალე მზე და თოვლი?! როცა ახლო-მახლო მწვერვალეზზეც კი აქა-იქ პატარა ნაგლეჯებილია შერჩენილი.

თოვლი მაგარი იყო და წვიმისაგან დაჩრეტილი. დაყინებით ვეძებდი ხვრელს და მივაგენი კიდეც. იგი შვეულად ეშვებოდა სიღრმისაკენ. იატაკად მყინვარქცეული თოვლი მიყვებოდა ხვრელს. ზურაბმა წერაყინით საფეხურები გაკრა და ჩავედით. ფარნის სინათლემ დიდი, ჭერმაღალი დარბაზი დაგვანახვა, რომელშიც დიდებულ სანახაობად იშლებოდა მიწისქვეშა მყინვარი. ჩვენ 40 მეტრის სიღრმეზე ვიყავით, შემდგომი ჩასვლა საკმაო თოკის უქონლობის გამო შეეწყვიტეთ. გამოვბრუნდით.

ბანაკში მარშრუტიდან დაბრუნებული ამხანაგები გველოდნენ. ჯუმბერ ხომასურიძეს გემრთული სადილი დაემზადებინა.

კიკიკოს ხელში რაღაც ფრინველი ეჭირა. მივუახლოვდი, მიმინო იყო. თვალებს აბრიალებდა, თავს ირგვლივ ატრიალებდა და ჩემი ხელის მოძრაობას ადევნებდა თვალ-ყურს. ტყვედმყოფს არ სურდა თავისუფლების ადვილად დათმობა, გაფრენას ლამობდა. გაუსხლტა კიდეც ხელიდან, მაგრამ მაშინვე დედამიწას დაენარცხა. მიმინო ფრთაში დაეკრა მწყემსის საფანტს.

კიკიკომ მიმინო მე დამითმო. „ექიმბაშობას“ შევუდექი. საველჯ აფთიაქში პენიცილინი მოვძებნე, დავნაყე და ჭრილობაზე დავაყა-

რე. მიმართო გაიტრუნა, თითქოს მიხვდა, რომ მისი მტერი არ ვიყავი. ორი დღის განმავლობაში არაფერს ჰამდა, მაგრამ შემეჩვია თანდათან. პატარა ჩიტებს ვუხოცავდი დიდი თოფით.

მე და ჯუმბერ დიდს — ასე ვეძახდით ხომასურიძეს, ხოლო ჯუმბერ ჯიშკარიანს — ჯუმბერ მცირეს, თუმცა ისინი ტანის სისრულით არ ჩამოუვარდებოდნენ ერთმანეთს — ერთ კარავში გვეძინა. ჩვენი კარავი სხვებთან შედარებით განაპირას იდგა. ჯერ კარგად გათენებული არ იყო, რომ კარავმა ზანზარი დაიწყო... გავიღვიძეთ. მიწისძვრაა?

ყველაფერს მივხვდით, როცა გარეთ გამოვიხედეთ. თურმე ჩვენ თხების საყვარელ დასასვენებელ ადგილზე ვიყავით დაბანაკებული და საძოვრებიდან დაბრუნებულებს, რასაკვირველია, გააოცებდათ უცბად გაჩენილი მწვანე ბორცვების დანახვა (ჩვენი კარავები მწვანე ფერისა იყო). უფრო გამბედავები ახლოსაც მოდიოდნენ და წინა ფეხებით ბრეზენტს ეყრდნობოდნენ, ყნოსავდნენ, ენას უსკამდნენ, ალბათ ფერი თუ ატყუებდათ, ბალახის ზვინი ეგონათ. ჯერ გვეზარებოდა თბილი საძილე ტომრების დატოვება, შიგნიდან ვებრძოდით თხებს, მაგრამ ზოგი მათგანი საპასუხო იერიშზე გადმოდიოდა თავისი ბასრი რქებით. კარავს საფრთხე ელოდა და ჩვენც რიგრიგობით ვძვრებოდით კარვიდან, „თავდამსხმელების“ მოსაგერიებლად.

ასე მეორდებოდა თითქმის ყოველდღე და ჩვენც „მალეძარას“ მოვალეობის არამკითხვე შემსრულებლებს სასტიკ ბრძოლას ვუჩაღებდით.

იხე ჯერ კარგად არ იყო ამოსული, ყველანი რომ წამოვიშალეთ. დღეს ახალადმოჩენილი თოვლიანი უფსკრულის იერიში უნდა დაგვეწყო. ისევ თოკების დახვევა, ფარნების შემოწმება...

და დღეს, როდესაც სამყაროში თითქმის ყველაფერი აღმოჩენილია, თითქმის ყველგან აქვს ადამიანს ფეხი დადგმული, რაღაც შეუცნობელი სიამაყის გრძნობა გეუფლება, როცა გამოუყვლევ უფსკრულში პირველად ფეხს ადგამ. ისევ ვიწრო ნაპრალებსა და ხერელებში ხოხვა, ღრმა ჰეხში თოკებით ჩაშვება, სიცივისაგან ითოშები, ტანსაცმელი გეხვევა, მაგრამ სიღრმე გეძახის, გიზიდავს გადაულახავი ძალით და შენც მიდიხარ, მიდიხარ შეუჩერებლივ, სანამ ძალა გყოფნის.

ამ დღეს 70 მეტრ სიღრმეს მივალწეთ. თეთრ კედლებს მარგალიტებივით ეკიდა კალციუმის ნაჭერი წყლის წვეთები, აქ იზადებოდნენ სტალაქტიტები, სტალაგმიტები, რომლებიც წლების შემდეგ მნახველის წინაშე დაატკბობენ, გააოცებენ.

ერთ-ერთი დარბაზის ჰერში მიწისქვეშა მყინვარის ენა მოჩანდა. გზის შემდგომი გაგრძელებისათვის საჭირო იყო ლითონის ქაღალის დამაგრება, რადგან ქვევით ღრმა უფსკრული იწყებოდა.

მეორე დღე დასვენების დღედ იყო გამოცხადებული, მაგრამ უქმად რა გაგვაჩერებდა. ექსპედიციის უფროსმა საინტერესო იდეა წამოაყენა. რუკა გავშალეთ, ჩავუსხედით. ჩვენი ბანაკის ჩრდილოეთით არაბიკას მთა აღმართულიყო. მის მახლობლად კი — უსახელო მწვერვალი, არაბიკაზე მაღალი. გადაწყდა: ოთხი კაცი — დ. ტაბიძე, ჯ. ჯიშკარიანი, ჭ. ჯანელიძე და მე უნდა წავსულიყავით მის დასაპყრობად.

ნისლიანი დღე იდგა. ჩვენმა ოთხულმა უსახელო მწვერვალისკენ აიღო გეზი. რამდენიმე საათს მივდიოდით აღმართ-დაღმართებზე, თხის ბილიკებზე. გავიარეთ მყინვარეული ხეობები. საქართველოს გვიანდელ გამყინვარებას აქ თავისი კვალი დაეტოვებინა. ხეობა სავსე იყო დიდი და პატარა ლოდებით, მორენებით.

შორს უსახელო მწვერვალი გამოჩნდა. ზამთრის თოვლს აგვისტოს თოვლიც მიმატებოდა, რომელიც, მწყემსების თქმით, ორიოდე კვირის წინ მოვიდა. ქარს თოვლი გადაეყარა, მზეს გაედნო და აქიშქა შერჩენოდა ფერდობებს თეთრ ნაგლეჯებად.

ავდიოდით მწვერვალზე და ძალაუნებურად შედარებას ვასდენდით: აქ მზე თვალს გვჭრიდა, გვცხელოდა, ირგვლივ უზარმაზარი სივრცე, იქ კი, მიწის ქვეშ, სივიწროვე, ხანჯლებივით სტალაქტიტები და, რაც მთავარია, წყვდიადი.

უსახელო მწვერვალი „სპელეოლოგების მწვერვალად“ მოვწოდებოდა. აქედან დიდ მანძილზე მოჩანდა კავკასიონის ქედი, ზოგან თაყარა მზით აელვარებულნი თოვლმუზარადა მწვერვალებით, ზოგან კი პირქუში, ნისლმოხურული.

მწვერვალზე წერილი დავტოვეთ და უკან გამოვბრუნდით, ისევ მორენები, ლოდიდან ლოდზე ხტუნვა. ზოგან დეკა მოსდებოდა კირქვას.

კარგა ხნის შემდეგ, როცა მთვარემ ამოანათა, შორს კოცონი დავინახეთ. იგი ჩვენს ბიჭებს დაენტოთ, რომ მის შუქზე ადვილად მიგვეგნო ბანაკისათვის.

დადგა გადამწყვეტი იერიშის დღეც. საჭირო იყო აჩქარება, რადგან სექტემბრის ქარი ჩამუქებული ღრუბლების რემას ერეკებოდა; როცა ბანაკიდან გავედით, უკვე ცრიდა.

თოვლიანი უფსკრულის პირას შევგროვდით და მოვემზადეთ. კლდის შევირის თოკი გამოვაბით და დახრილ გვირაბში ჩავუშვიტ. რიგრიგობით ჩაედინოდით. ჩვენი ფარნების შუქზე თოვლის წვრილი კრისტალები ელავდნენ და ლივლივებდნენ, სველი კედლები კი შავად ლაპლაპებდნენ.

ჩავარეთ თოვლის მთა. მიწისქვეშა მყინვარიც და პატარა ხვრელებსა და ნაპრალებში გაძრომის შემდეგ პირველი მიწისქვეშა შანტის თავზე მოვთავსდით. აქ ძალიან ვიწრო ბაქანია, თანაც ქვევიდან ძლიერად ქრის „მიწისქვეშა ქარი“. წვლებით ჩატანილი ლითონია ჭოჭონაქიანი ჭალი დავამაგრეთ. ჯუმბერ ხომასურიძემ ხის მორის ნაფოტებიდან, გასათბობად, პატარა კოცონი დაანთო. მოგვიანებოთ შევიტყვეთ უფსკრულის პირას სამორიგეოდ დარჩენილი ამხანაგების გაოცება. როდესაც უამრავი ნაპრალებიდან და თვით უფსკრულის ჩასასვლელიდანაც ამომავალი კვამლის ბოლქვები დაიხახეს.

ჩვენ ნელა ჩავუშვიტ არსენ ოქროჯანაშვილი, ჭიჭიკო ჯანელიძე და ორივე ჯუმბერი. ქალთან დავრჩით გიორგი ჩანგაშვილი, ზურაბ ტინტალოზოვი, ჯემალ უნაფქოშვილი და მე. შანტის ძირზე უნდა დარჩენილიყვნენ ჯუმბერ ჯიშკარიანი და ჭიჭიკო. არსენა და ჯუმბერ ხომასურიძე განაგრძობდნენ გზას სიღრმისაკენ. ყველას დიდი სურვილი გვქონდა ჩაშვებისა, მაგრამ ვილა ამოგვიყვანდა? იმ დროს ჯერ კიდევ არ გვქონდა კიბეები, და თოქჩაბმულ მოიერიშის ბურღაკებივით ვეწეოდით...

გადიოდა საათები. ქვედა ბაქანზე მყოფი ჭიჭიკო და ჯუმბერა ხანდახან გვეპასუხებოდნენ. მათ შეგვატყობინეს, რომ არსენასთან და ჯუმბერ ხომასურიძესთან კავშირი გაწყდა... ხომ არაფერი შემთხვათ? ბჭობა გავმართეთ.

— ცოტა კიდევ დაველოდოთ. — თქვა გიორგიმ.

აქ თავი იჩინა ჩვენმა დაუღღერობამ, რაც სიჩქარით იყო გამოწვეული — სატელეფონო კავშირი არ დავამყარეთ. უფსკრულში კი აჩქარებას ბევრი ფათერაკი ახლავს. ქვემოთ მყოფი მეგობრები ეპასუხებოდნენ ჩვენს ძახილს, მაგრამ შანტის კედლები მრავალ ექოს გამოსცემდნენ და გუგუნის მეტი არაფერი გვესმოდა. ამას ემატებოდა ცივი ქარი და სინესტე, რომელიც უმოძრაობაში

პყოფთ ძვალსა და რბილში გვიჯდებოდა. ნერვულ დაძაბულობა მატულობდა. ისიც არ ვიცოდით, გახშირდა თუ არა ხევით წვიანა (ინავე სატყულებოთო კავშირის უქონლობა). შევეყურებდი ირგვლივ ჩამუქებულ ღია ნაპრალებს და ხვრელებს და წამით წარმოვიდგინე, როგორი ხმაურით და ძალით ჩამოეშვებოდა აქედან ჩანჩქერები. რაღაც უნდა გვეღონა. გადავწყვიტეთ ერთი ჩვენთაგანი ჩასულიყო შექმნილი მღვგომარეობის გამოსარკვევად და ამხანაგების მისაშველებლად. არჩევანი ზურაბს შეხვდა.

შვიდმა საათმა განვლო იერიშის დაწყებიდან. სანთლები ილეოდა. ფარნების უმრავლესობა მწყობრიდან იყო გამოსული. ზოგი დაიმტვრა, ზოგიც დანესტიანდა.

ზურაბს წელზე თოკი ჩავაბი და ის იყო უფსკრულში გადადგა ფეხი, გადაუკიდა კიდევ, რომ ქვევიდან გუგუნით ამოძვალ შეძახილებში ძლივს გავარჩიეთ:

— ბრუნდებიან!

ზურაბი აღარ ჩაუშვით.

სასწრაფოდ დავანთეთ მშრალი სპირტის აბები, კათოშილი ხელები გავითბეთ და მოვემზადეთ. მალე დაიწყო ყველაზე მომქანცველი პროცესი — ჩასული ამხანაგების ამოყვანა... სველი კაპრონის თოკი ხელისგულებს გვწვავდა. გვიჭირდა ამოწევა, რადგან ვიწრო ნაპრალში ვიდექით და ერთმანეთს ხელს ვუშლიდით. ძალიან ღიჯხანს მოვუნდით არსენას ამოყვანას. ტალახია და სიცივისგან გალურჯებულ სახეზე ღიმილის ლანდი აჩნდა. კბილი კბილს არ უხვდებოდა. არსენას ჭეშალი გავაყოლეთ და ხევით გავუშვით...

ჩვენ აღარ გვექონდა საჭურვლის შეკრების, წესრიგში მოყვანის და ბანაკში გადაზიდვის თავი. ეს ყველაფერი მეორე დღისთვის გადავდეთ და გელგელუკისკენ გავეშურეთ. უფსკრულს კიდევ ჰქონდა დაუძლეველი გაგრძელება სიდრამეში.

წვიმამ იმატა და მალე კოკისპირულად წამოვიდა: ახლა აღბათ უფსკრულში უკვე ნიაღვრები ჩადიოდა.

მთელი ღამე იწვიმა.

ეტყობოდა, რომ ამინდი აღარ გამოკეთდებოდა და ჩვენს დარჩენასაც აზრი აღარ ჰქონდა.

ბაგრატიონის უფსკრულთან დატოვებული საჭურველი ბანაკში ჩამოვზიდეთ. ცხენები დავიჭირავეთ, დავტვირთეთ და თავქვე დავყავით. ცხენების ნაკლებობის გამო ექსპედიციის წევრთა ნაწილი ფეხით უნდა წამოსულიყო. ცხენები მხოლოდ სამს გვყავს: ლევან-

მართაშვილს და შოთა უნაფქოშვილს — ხანდაზმულ ადამიანებს: მეც ერთი ჯორცხენა მერგო, რადგან უფაქრფლოდან ამოსვლისას ფეხი ვიწრო ნაპრალში ჩამიფარდა და ვიღრძე.

ჭარავანი გრძლად გაიჭიმა, რაც ყოვლად დაუშვებელია მთაში. ჯერ აღმართზე მივდიოდით, მერე კი დაიწყო საკმაოდ ციცაბო დაღმართ- გოზღუნდე. ცხენებს ფეხი უსახლტებოდათ და უჭირდათ სიარული.

ხალათის უბეში მოკალათებული მიმინო თვლემდა, ალბათ სიამოვნებდა რხევა და სითბო.

გიუზლეში თხუთმეტობედ წუთი შევიხვენეთ. კოლმეურნეები თხის მაწვნით გაგვიმასპინძლდნენ. ისიც გვითხრეს, თქვენმა მეწინ-ვეებმა ერთი საათის წინ ჩაიარესო.

ბინდღებოდა.

— გიუზლეში ვაეათოთ დამე. — ვურჩიე ახანაგებს, რადგანაც ვიცოდი, რომ აქედან კარგა ხნის სავალზე ტყე იყო, თანაც ბარგით დატვირთული ცხენები გიორგი ჩანგაშვილთან და გამყოლთან ერთად ჩამოგვრჩნენ.

— დაბრუნებამდე მოვასწრებთ ტყის გავლას. — თქვა ერთმა და წინააღმდეგობის გაწევას აზრი აღარა ჰქონდა. რადგან უმრავლესობა მას მიემართ.

ტყეში შევედით. ფიჭვები და ნაძვები დუმილით შეგვხვდნენ. აღარც ფრინველთა გალობა ისმოდა. ბინდი ტყეს მალე მოერეოდა და ქვეითად მოსიარულეებს გაუჭირდებოდათ სიარული.

წინ მდინარის ხმაური მოგვესმა. სწორად მივდიოდით. მდინარემდე ციცაბო დაღმართი უნდა ჩაგვევლო. ცხენიდან გადმოვედო და წინ გავუძეხი. ყველას ფეხი გვიცურდებოდა ატალანებულ დაღმართზე. ამას ისიც ემატებოდა, რომ სინათლის გარეშე დავრჩით. კიდევ ერთი შეცდომა: მიწისქვეშეთში ვიცოდით. რომ სინათლე აუცილებელი იყო და აკი ყოველთვის თან ვატარებდით ფარნებს და სანთლებს. აქ კი მოვტყუვდით. ეს ყველაფერი გიორგის ქარავანში დარჩა.

ზურაბს ჯაბეში სანთლის ნაშწვი აღმოაჩნდა. აანთო. მაგრამ მალე ფეხი დაუხალტა. დაეცა და სანთელიც დაკარგა.

მდინარე გადავლახეთ. აღმართს შევუყევით. სადავემიშვებულ ცხენებს მივენდეთ. რადგან მათ იციან საბნელეში სიარული.

წინ კაცი აილანდა. ჯუმბერ ხომასურძიძე იყო.

— ლევანი დაგვეკარგა! — შეშფოთებით მოგვახალა მან.

არც არსენა ჩანს. ლევანი ცხენზე იჯდა, სადმე ხომ არ გადაიჩეხნენ-
ან გზა ხომ არ აერიათ?

დავიწყეთ ლევანის ძებნა.

— ლევან!.. არსენ!..

დროდადრო ვილაყ გვეპასუხებოდა:

— ლევან!.. არსენ!..

სმენად ვიქეციოთ. კარგა ხნის შემდეგ დაერწმუნდით, რომ კოტი-
გვეპასუხებოდა.

ზღრბას მეორე ცხენზე დაკრულ ზურგჩანთაში რვეული ეპოვ-
ნა, ფურცლებად დაეხია, დაეგრიხა და რიგრიგობით ანთებდა მათ და-
მაშხალებად იყენებდა. ჭუმბერ ჭიშკარიანი გვერდით მიყვებოდა,
ჯემალი ცხენზე თავს ცუდად გრძნობდა.

ირგვლივ არაფერი ჩანდა. ცხენი კი დინჯად წინ მიიწევედა. უც-
ბად შუბლზე ძლიერი დაჯახება ვიგრძენი, თითქოს თავის ქალა ვა-
დამხნადა. წამიერად გონი დავკარგე და ცხენს დავეკიდე.

— რა დაგემართა! — ჩამესმა ჭუმბერის ხმა.

ბილიკზე, გარდიგარდმო, ერთ წაქეუულ ხეს მეორე მიბჯნოდა.
ცხენი მის ქვეშ გავიდა და მეც შუბლით ამ ხეს მივჯახებოდი.

როგორც იქნა ტყეს თავი გავაღწიეთ. ლევანი და არსენა არ შე-
გვხვდნენ. ერთ მდელიოზე შეგზერდით. უზარმაზარი კოცონი და-
ვანთეთ, რომ ტყეში მყოფებს ჩვენსკენ გზის გამოგნება გაადვილე-
ბოდათ.

ღილით ყველაფერი ნათელი გახდა: რადვანაც ლევანი ცხენით
იყო, გზას გაყოლოდა, კლუბამდე მიეღწია და გვიან დამით ის იყო,
მშიერი და დაქანცული ძილისთვის ემზადებოდა, რომ ქანცამო-
ლეული არსენაც თავზე დასდგომია.

ექსპედიციის საჭურვლით დატვირთულ ქარავანს გიორგი ჩან-
გაშვილის და გამყოლის თანხლებით ბევრი უწევალაია. ორი ცხენი-
ბარგიანად ფერდობზე დაგორებიათ და აქა-იქ გაბნეული ბარჯა
დიდი ჭაფითა და წვალეებით ძლივს შეუგროვებიათ. მერე ვიუზ-
ლემდის მიულწევიათ და იქ გაუთევიათ დამე.

როცა ყველა ერთად შევიკრიბეთ, სხვებზე „დაზარალებული“
მე აღმოვჩნდი. ჟერ ერთი, როდესაც ხესთან შეჯახებისას წამიერად,
გონი დავკარგე და უბეში მოყუყუულ საცოდავ მიმინოს ის ფრთა..
ანუ გულმოდგინედ რომ ვუმრთელებდი, მთლიანად მოტყდა. გონს-
მოსულმა მაშინვე უბეში ჩავიყავი ხელი და გამწარებულმა მიმი-
ნომ კლანჭები ჩამიჭირა. ძლივს ამოვიყვანე. ხელიდან სისხლი მდი-

ოდა. მოკალიო, მეუბნებოდნენ, მაგრამ ვერ გავიმეტე და მწყემსობა ბიქს მივეცი. გარდა ამისა, როცა ჩემი ზურგჩანთა გავსენი, ელდა მეცა: გაოცებული დავყურებდი საერთო რვეულის ცარიელ ყდას, სად გაქრა დლიური? ჩვენი ექსპედიციის მუშაობის, სავლე დაკვირებების ჩანაწერები? მერე გამახსენდა. რომ ზურაბმა სიბნელეში ვერ გაარჩია და მაშხალებად გამოიყენა ჩემი დლიურის ფურცლები.

მოულოდნელად ჩვენი ყურადღება ჯუმბერ ხომასურიძის რეზანის ჩექმებმა მიიპყრო; გუშინ ისინი მაღალყელიანი იყო, თემობესაც კი უფარავდა, დღეს კი ჩექმის ყელი მუნლებს ქვემოთ. შუა წვივამდე ძლივს აღწევდა. ჯუმბერმა აგვიხსნა, რომ როცა ლევანს ეძებდა ტყეში, ერთადერთი სანთელი გაუთავდა და იძულებული იყო ზოლებად დაეჭრა და ისე გაენათებინა გზა.

ეს კარგი გაკვეთილი იყო ჩვენთვის. მივხვდით, რა შეიძლება მოჰყვეს არაორგანიზებულობას, დაქსაქსავას. რომ შემდგომ ექსპედიციაში მსგავს შემთხვევას აღვილი აღარ ჰქონოდა.

საელოლოგიური კვარტები

(1962 წლის ექსპედიცია).

ყოველთვის იქონიეთ თან
სინათლის სამი წყარო.
უ. ქოლიდეი

ჩვენი პატარა ქარავანი დინჯად მიუყვებოდა ბერკილის ქედის ფერდს. იდგა შემოდგომის ალბათ ერთ-ერთი უკანასკნელი ცხელადღე. მძიმედ დატვირთული ცხენები ფრუტუნით მიიზღაზნებოდნენ დაკლაკნილ ბილიკზე.

— აბა, აჩუ, ჩერქეზ! — გაისმოდა კიაზოს შეძახილი.

— აჩუ, კუკლა! — ამხნევებდა თავის ცხენს კოტე ტაბატაძე. ცხენი მართლაც თოჯინას გავდა, პატარა იყო და კობტა. პატრონს მისთვის „კუკლა“ დაერქმია და კოტეც იძულებული იყო ასე შეხვიანებოდა მას.

ჩელა ავიარეთ ციცაბო აღმართი და გიუზლეს გადასასვლელზე შევიხვეწეთ. მარჯვნივ, ღრმად ხშირ მწვანეში ჩაფლული ყოვე-კვარას ზეობა საოცრად ლამაზად მოჩანდა.

უკან მოვიტოვეთ ტყის ზონა და აღპურ მდელაზე მზის უკანა-

სქელი სხივებს სიშორეულ ვიგრძენით. ეს ვზა. ზემო გუზღე-
დან ორთე-ბალაგანის თავზე მდებარე უღელტეხილამდე ქალიან
მოქანცველია. დიხანს მიდიხარ მოტიტვლებულ კალთებზე, თან
მოკლებე ვერ ახვალ. ცხენებს უნდა მისდიო, რომლებიც ზიგზა-
გებით მიდიან და ფერდობს ვარდიგარდმო მიჰყვებიან.

როგორც იქნა მივალწიეთ უღელტეხილს და სასიამოვნო სიგრი-
ლე ვიგრძენათ. ალტიმეტრი 2200 მეტრს უჩვენებდა ზღვის დონი-
დან. ქედის ჩრდილოეთ ფერდობებზე და ნაპრალებში მოჩანდა
თოვლის ლაქები. ქვევით, მყინვარული ტროგის ძარზე ორთე-ბალა-
განის ფიტრულები გამოჩნდა. მწყემსების ბინა. ახლა თავქვე მივ-
ლიოდით. ბილაკი კირქვის ლოდებში გაწოლილიყო და აქა-იქ მაღალ
საფეხურებს ქმნიდა. ცხენებს ფეხები უსხლტებოდათ, ხშირად ჩერ-
დებოდნენ და ვიდრე ლაგამს ძარს არ დავქაჩავდით, ფეხს არ იცვ-
ლიდნენ. სიარულში კუდს ვეჭადებოდით, რომ არ ჩაგორებულებიყ-
ნენ ხეობაში ტვირთთან ერთად.

ორთე-ბალაგანი ისე გავიარეთ, რომ არავინ შეგვხვებდრია. შეუ-
ჩერებლივ გელგელუქობენ მიმავალ ბილიკს დავადექათ. საცალფე-
ხო ბილიკი ტყის ზედა საზღვარზე გადის. ამ ადგილზე წიფლნარი
თათქმის მიწაზეა გართბული. ხეები ზეავეებისაა გადალუნულ-გა-
დატეხილია, და „მთვრალ ტყეს“ ქმნიან.

სალამოს, საკმაოდ მოღლილ-მოქანცულებმა გელგელუქს მივა-
ლწიეთ. ბოგორუფშთას მარცხენა ნაპირზე მდებარე პატარა ვა-
კეზე მწყემსების ბინებია განლაგებული. აქ, სულ ერთი თვის წინ,
ავვისტოს თვეში, როდესაც ლ. მარუაშვილის ექაპედიაში ვიყა-
ვი, სიცოცხლე დუღდა. ახლა კი უკაცრიელი სახლები მოწყენილად
გვიყურებდნენ და ხანდახან ჩხიკის ჩხავილი თუ დაარღვევდა გა-
რემოს მყუდროებას.

სწორედ ავვისტოში, არაბიკის მასივს ესტუმრა დიდი სპელეო-
ლოგიური ექსპედიცია. რომელიც აღჭურვა ახლად შექმნილმა და
საბჭოთა კავშირში ერთადერთმა სპელეოსპორტულმა კომიტეტმა.
საიერიშო ჯვუფმა ზ. ტანტალოზოვის ხელმძღვანელობით ვახუშტი-

1 სპელეოსპორტული კომიტეტი შეიქმნა 1962 წელს საქართველოს ფიზიკე-
რი კულტურისა და სპორტის კომიტეტთან, რომელმაც ინტენსიური მუშაობა
გააჩინა, მაგრამ სუბიექტური მიზეზების გამო სულ მალე არსებობა შეწყვეტა და
აღნიშნული ექსპედიცია ფაქტიურად ერთადერთი იყო, რომლის ჩატარებაც აწ
კომიტეტმა მოასწრო. აუცილებლად მიგვანია ამ კომიტეტის აღდგენა, რადგან
საქართველოს სპელეოლოგიაში ბევრია გასაყეთებელი.

ბაგრატიონის უფსკრულში 307 მეტრ სიღრმემდე ჩააღწია. საწუხაროდ შტურმის დროს ექსპედიციის შემადგენლობის ნახევარი ლ. მარუაშვილთან ერთად უფსკრულიდან 20 კილომეტრის დაშორებით იმყოფებოდა და მეც მათ შორის. შტურმის მეორე დღეს განთიადიდან „იზვესტიის“ კორესპონდენტი ამოსულიყო, რომელმაც გამოაქვეყნა წერილი საბჭოთა კავშირის რეკორდის დამყარებას შესახებ. ეს ციფრი (307 მ) უცხოეთის ჟურნალებშიც გამოქვეყნდა და საქართველოს სსრ ატლასშიც ჩაიბეჭდა. მოსკოველმა სპელეოლოგებმა ვ. ილიუხინის მეთაურობით დაიპყრეს ეს უფსკრული და მათ გაოცებას საზღვარი არ ჰქონდა, როცა 307 მეტრის ნაცვლად სულ რაღაც 160 მეტრი სიღრმის აღმოჩნდა იგი. მათ კი თან ჩაიტანეს უამრავი საჭურველი, რომელიც აღარ დასჭირდათ. რასაკვირველია, სპელეოლოგიურ კვლევებში ხშირად აქვს ადგილი შეცდომებს მღვიმე-უფსკრულთა აზომვებში. ვავიხსენოთ თუნდაც მსოფლიოში ცნობილი აპერიკის მამონტის მღვიმე, რომლის ჯამური სიგრძე მრავალი წლის მანძილზე ყველა გამოცემაში 160—200 კილომეტრი იყო. უკანასკნელ წლებში კი, როდესაც ზუსტად აზომეს, 72 კილომეტრი გამოვიდა. მაგრამ იქ საქმე ჰქონდათ ათეულ და ასეულ კილომეტრებთან, აქ კი ათეულ და ასეულ მეტრებთან. როგორც ჩანს, დაშვებული იყო უხეში შეცდომა, რომელსაც, საწუხაროდ, არც ჩვენ მივაქციეთ ყურადღება. ასეა თუ ისე, დღეს საბჭოთა კავშირის რეკორდი სიღრმითი ჩაღწევების კლასით კარსტულ უფსკრულებში დამყარებულია გუდაუთის რაიონში, თოვლიან უფსკრულში, რომლის სიღრმე ჭერჭერობით 770 მეტრია¹. რასაკვირველია, მთავარი რეკორდების დამყარება არ არის, მაგრამ ესეც კარგია, რადგან სპელეოლოგია მეცნიერებას ისეთი დარგია, სადაც სპორტი და მეცნიერული კვლევა მჭიდროდაა ერთმანეთთან დაკავშირებული.

დავუბრუნდეთ ისევ ჩვენს „კვარტეტს“, რომელიც საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სპელეოლოგიური კომისიის მიერ იყო წარგზავნილი. ექსპედიცია ამჭერად 1,5 კილომეტრში დაბანაკდა ვახუშტი ბაგრატიონის უფსკრულიდან.

ამ უფსკრულის იერიში გეგმაში არ გვექონდა და ჩვენს ძალებს

---

¹ 1976 წლის აგვისტოში საბჭოთა სპელეოლოგებმა შუა აზიაში, ჰისარის ქედზე დაიპყრეს 1090 მ სიღრმის კარსტული უფსკრული, რომელსაც „კიევისკაია“ უწოდეს.

საც აღემატებოდა. მაგრამ თითოეულ ჩვენთაგანში თავგადასავლების მოყვარულმა ეშმაკმა დაიბუღა და მოხვეწებას არ გვაძლევდა. ეს ეშმაკი ნაცნობია მკვლევართათვის და მოგზაურთათვის. იგი აძულებდა აღამიანებზე ფათერაკებით აღსავე ექსპედიციებში წასულიყვნენ და დაეპყროთ ჩრდილო და სამხრეთი პოლუსები, ჯომოლუნგმა და ბერჯეს უფსკრულა, უშა და გამარჯვების პიკი, იალქნაიანი ან ბალზის ნავითა და ტივით გადაეცურათ ოკეანეები, ზოგჯერ მარტოდმარტო და სხვა მისთანანი...

ვახუშტი ბაგრატიონის უფსკრული აღმოვაჩინე ზურაბ ტინტილოზოვთან და დემურ ტაბიძესთან ერთად 1960 წლის საზაფხულო კამპანიის დროს. ამჯერად კი, ჩვენი პატარა ჯგუფისათვის ძნელი იყო იმის განმეორება, რაც დიდმა, კარგად აღჭურვილმა ექსპედიციამ გააკეთა ერთი თვის წინ. უბრალოდ, გადავწყვიტეთ გამოგვეკვლია უფსკრული ჩვენთვის ხელმისაწვდომ სიღრმემდე ზუღმეტი რისკის გარეშე. ბაგრატიონის უფსკრულში ყოფნა ჩემთვის მეოთხე იყო, თუმცა 70 მეტრზე ღრმად არ ვიყავი ჩასული. კიაზო, ტრისტანი და კოტე კი პირველად ჩადიოდნენ.

30 სექტემბრის დილას ამინდი შეიცვალა. ირგვლივ აღმართული მთებიდან სივრილემ მობერა და რძისფერი ნისლი უხმაუროდ შემოიპარა სანდრიფშისა და ბოგორუფშთან ხეობებში. ეჩნეღლავდა.

გადავარჩიეთ საჭურველი, ჩავაწყეთ ზურგჩანთებში და გზას გავუდექით. ცოტა ხნის შემდეგ ჩვენ უკვე ბაგრატიონის უფსკრულს დაღებულ ხახასთან ვიდექით. თოვლის ენა თვალისმომკრელად ეშვებოდა უფსკრულის სიღრმეში და სიბნელეში იკარგებოდა. უფსკრულიდან ორთქლი ამოდიოდა. მის გარშემო მოყვითალო-მოთეთროდ ყვაოდა კავკასიური დეკა. ქვევით კი, ტროგული ხეობის ფსკერზე კირქვის ვეება ლოდების სასაფლაო იყო, რომლებიც ათიათასი წლის წინანდელ მყინვარს გაეჩინა. ისინი იწვნენ დედაკლდეებს მოგლეჩილნი და ძლიერი ქარიშხლის დროს უეცრად გაყინულ ზღვის ტალღებს ჩამოგავდნენ.

სულ რაღაც ერთ თვეში უფსკრულის ჩასასვლელი მკვეთრად შეცვლილიყო. თოვლი ნაწილობრივ გამდნარიყო და მის თეთრ სხეულში უამრავი ღრმა ჰა გაჩენილიყო. უფსკრულში ჩაღწევა საგრძნობლად იყო გაძნელებული.

დღის პირველ საათზე ჩასასვლელის თავზე, კირქვის შვერილზე, კაპრონის თოკს ვაბამთ და ჩასვლას ვიწყებთ, ჩავდივართ ნელა,

ერთმანეთის დაცვით. მუხლამდე ვეფლობით დარბილებულ თოვლში. იატაკი სავსეა მრავალრიცხოვანი ყინულის სტალაგმიტებით, რომლებიც კეგლს ჩამოჰგვანან, ქვიან ადგილში კი 2 მეტრი სიმაღლის ყინულის სვეტები აღმართულან.

— აგვისტოში ეს ყინულის წარმონაქმნები არ იყო. — ეუბნები მეგობრებს.

— ასე შეიცვალა ტემპერატურული რეჟიმი? — ინტერესით მეკითხება კიაზო, რადგან იმ პერიოდში იგი მღვამეთა ყინულოვან წარმონაქმნებით იყო გატაცებული და სამი წლის შემდეგ იუგოსლავიაში, სპელეოლოგთა მეოთხე საერთაშორისო კონგრესზე მოხსენებაც გააკეთა საქართველოს მღვამეთა ყინულებზე.

თერმომეტრი ნულს ქვემოთ ნახევარ გრადუსს გვიჩვენებს, ცოტა ხნის წინ კი ამავე დარბაზში +4 გრადუსი იყო.

განვაგრძობთ მიწისქვეშა მოგზაურობას. ზურგჩანთებში თოკები, ტელეფონის აპარატები, სანთლები, ხელსაწყოები, პროდუქტები და ფრთხილად ვაწვდით ერთმანეთს. იქ, სადაც თოვლის კონუსით თავდება, ყველას ვთხოვ გამორთონ ფარნები. ჯერ სიბნელეა. მერე კი გაოცებული წამოძახილები გუგუნით ბრუნდება დარბაზის თალიდან და კედლებიდან... სიბნელიდან თანდათან ისახება თოვლის კონუსი. პატარა მთაავეით აზიდული; იგი სიმაღლესთან ერთად ვიწროკდება და ჩამოსასვლელიდან ჩამოკრილ მკრთალ სინათლებზე მოჩანს, როგორ აღის ორთქლი.

ქვევით ვიწრო ნაპრალია, მის შემდეგ კი მოზრდილი ჭა. ძლივს ვეტევიტ ნაპრალში, ამ ვიწრო მონაკვეთის დაძლევის საკმაოდ დიდი დრო მოვანდომეთ. ბოლოს, როგორც იქნა მივალწიეთ ღრმა შანტის პირამდე. სადაც ოთხი კაცი ერთად ვერც დადგება და ვერც გაიმართება. შანტის თავზე გადებულ მორებზე 1960 წლის პირველი ექსპედიციის მიერ დამაგრებული რკინის ჩარჩო და ქოკონაქი მოჩანს. ვამაგრებთ თოკს და თოკის კიბეს დურალუმინის საფეხურებით. შემდგომი მოძრაობის გეგმა ასეთია: პირველი ჩავალ მე, ჩავიტან ტელეფონის აპარატს და კავშირს დავამყარებ. ჩემს მერე ჩამოვა კიაზო, შემდეგ ტრისტანი, კოტე კი ამ შანტის თავზე უნდა დარჩეს თავის განუყრელ გიტარასთან ერთად და აღარ მოეწყინება.

მხარზე ვიკიდებ, ფოტოაპარატ „ზენიტს“, მძიმე გასანათებელ მოწყობილობას „ლუჩ-59“-ს და სავლე ტელეფონს. მარცხენა მხარზე ვიბამ ტელეფონის წყვილი მავთულის ბოლოებს და ვეშვე-

ბი „მეხანძრის“ წესით. კარაბინი ნელა სრიალებს თოკზე. მეშაქ-
ტის ფარნის შუქზე შავად ეღვარებენ ჩამუქებული კედლები.
პავთულუმს ტელეფონის აპარატს ვუერთებ.

— ალო!

— გისმენ! — ეს კიაზოს ხმაა.

— ჩამოდი, უკეთესია მეხანძრის წესით.

— მოვდივარ!

თოკი და კიბე ერთმანეთში აიხლართა და სანამ კიაზო მათ აცალ-
კევებდა, ავფოფხდი პატარა ზერელში, ბერის საკანაოთ რომ ჩანდა
კლდეში, იატაკიდან ორიოდ მეტრის სიმაღლეზე. შევედი პატარა:
განშტოებაში და თავი ძლივს შევიმაგრე, რომ არ დავცემულიყავი.
ფარნის შუქი იატაკისკენ მივმართე და დავინახე თეთრი. ცომისე-
ბური მასა, რომელზეც ფეხი დამისხლტა. ეს სპელეოლოგათვის
ცნობილი „მთვარის რქა“, მღვიმური წარმონაქმნების ნაირსახეობა.

— თამაზ! — კიაზოს ძახილზე ძირს ვიხედები. — ტრისტანი
დაშვების ნებართვას თხოულობს. მზადაა!

კოტა ხნის შემდეგ ზევიდან ისმის ქსილოფონის მსგავსი ხმები.
ტრისტანი ჩამოდის კიბეზე და დურალუმინის საფეხურები შახტის
შვერილებს ეხლებიან. თანდათან ისახება მისი სილუეტი.

უკვე საღამოს 10 საათია. 9 საათია უფსკრულში ვართ, მაგრამ
აქ ღროის სრბოლას ვერ იგრძნობ. ჩვენს სამეულს კოტესგან ღრმა
მიწისქვეშა შახტი ყოფს.

— ალო, ვინაა ტელეფონთან? — ყვირის კიაზო ტელეფონში
და თვალს გვიკრავს.

— ნაბუქოდონოსორი! — პასუხობს კოტე. — ეინ უნდა იყოს,
მარტო მე ვარ, როგორც შუა საუკუნეების პატიმარა. ეჰ, ჩვენები
ახლა ქალაქში კონცერტებს უსმენენ, კინოს უყურებენ. პლაჟებზე
შავდებიან. — ოხრავს კოტე.

— კოტე! დაუკარი რამე, ჩვენც კონცერტი გვექნება. — ეხვეწე-
ბა ტრისტანი. კოტეს მიწის ზევით ხშირად ხვეწნა სჭირდება, რომ
დაუკრას და იმღეროს, აქ კი მაშინვე გვისრულებს თხოვნას.

შორეულ ექოდ გვესმის გიტარის ხმა, რომელსაც უფსკრულის
თაღები აძლიერებენ და ორღანს ჩამოჰგავს. კოტე მღერის. აქ სულ
სხვაგვარად აღვიქვამთ სიმღერას, მუსიკას. რაღაც იდილიური გან-
წყობილება გვეუფლება...

კოტემ დაამთავრა სიმღერა და ჩვენც მაშინვე ვიგრძენით უფს-

კრულის სიცივე. ამას დაუმატეთ კიდევ მაღალი ტენიანობა და უფს-
კრულის სიღრმეიდან მომჭროლავი ცივი ნიავი. თუ ყურს მიუგდებ,
გაიგონებ წყლის წვეთების მონოტონურ ხმას და ეს ხმები გამშვი-
ლებს. მაგრამ ეს იდილია დროდადრო ირღვევა მორღვეული ლოდე-
ბის გრილით. ძალაუნებურად კისერს მხრებში მაღავ, კედელს
ეკვრი, ფოლადის მუზარადიანი თავი ოდნავ დახრილი გაქვს და
ელოდები, როდის შეწყდება ქვათაცვენა. მრავალჯერ დავრწმუნე-
ბულვარ, რომ ვერტიკალურ კარსტულ მღვიმეებში ანუ უფსკრუ-
ლებში ყველაზე საიმედოა ჯარისკაცული ფოლადის მუზარადი,
რომელიც თუმცა კი მძიმეა, ვიდრე სხვა მუზარადები, მაგრამ გა-
მძლე.

ვდგევართ შახტის ფსკერზე. კუთხეში ხვრელი მოჩანს, რომე-
ლიც სიღრმეში მიდის. ფსკერის ეს ნაწილი ჰაერშია გამოკიდებული
და ერთმანეთში მკიდროდ ჩაჭედილი ჩამოცვენილი ლოდებისგან
შედგება. სპეკმარისია ერთი მეწინავე გამოცეცალოს, რომ დანარჩენე-
ბი გამაყრუებელი გრილით ჩაექანებინან მეორე შახტში. სულ ერთი
თვის წინ, ამ მეორე შახტის ფსკერზე, რომელსაც „ქვათაცვენის“
დარბაზი უწოდეს, სამი სპელეოლოგი იდგა და ამოსვლას აპირებ-
და. ესენი იყვნენ არსენ ოქროჯანაშვილი, ჯუმბერ ჯიშკარიანი და
გიორგი ვართანოვი. უკანასკნელი უკვე ამოსვლას აპირებდა, როდე-
საც გაისმა გრილი და შახტის ჭერის ნაწილი ჩაინგრა. გიორგი
სასწაულით გადარჩა, იგი კედელთან მდგომ ამხანაგებთან გადახტა,
იმ ადგილზე კი, სადაც იგი წამების წინ იდგა, ლოდების გროვა აღი-
მართა. ამიტომაც „მონათლეს“ ეს შახტი „ქვათაცვენის დარბაზად“.

ასეთი ფათერაკიანი მოულოდნელობისათვის თავი რომ დაგველ-
წია, ფრთხილად დავათვალიერეთ ჩასასვლელი ხვრელი და წინ გაჩ-
ხერილ ლოდს ფეხი ვკართ. ისეთი ზატქათ მიექანებოდნენ სიბნე-
ლეში გამოცოცხლებული კირქვის ლოდები, რომ დაიწყო ნამდვილი
მიწისძვრა. ეს ქვის ვეებერთელა მასა რამდენიმე წამში შთანთქა
მარადიულმა სიბნელემ და ხმაურიც მიწყდა.

ჩამოვარდნილი სიჩუმე ტელეფონის გაბმულმა ზარმა დაარღვია.

— რა მოხდა? — შეშფოთებულად იკითხა კოტემ.

— არაფერი, ჩასასვლელი გავწმინდეთ.

კლდის პალოები მაგრად ჩავასვით, მეორე კიბე დაგვიდეთ და
ჩასასვლელად მოვემზადე. კიაზო და ტრისტანი არ მირჩევენ ჩასვ-

ლას, რადგანაც კიბე შახტის ფსკერამდე არ სწვდებოდა და თოკით მომინწევდა გზის გაგრძელება.

კიაზო და ტრისტანი ბაქანზე დარჩნენ. უკვე 12 საათია რაც უფსკრულში ვიმყოფებით. გეცევა. მშრალი სპირტის აბებს ვანთებ და სველ ხელთათმანებს ვაშრობ. პრაქტიკამ დამარწმუნა, რომ ყველაზე მეტად ფეხბურთის მეკარის ხელთათმანებია გამოსაყენებელი მიწის ქვეშ. ისინი კარგად იცავენ ხელებს გაჭუჭყიანებისგან, რადგან სპელეოლოგს ფოტოაპარატითაც უხდება მუშაობა. გარდა ამისა, მათი ხორკლიანი ზედაპირი აადვილებს კაპრონის სველ თოკზე მოძრაობას.

ვადარებთ საათებს. საკონტროლო დროდ დილის 7 საათს ვნანანეთ. ამ დრომდე თუ არ დავბრუნდი, ერთ-ერთი მათგანი უნდა ჩამოვიდეს და მომძებნოს.

ჩავდივარ. თოკის კიბე საშინლად იჭიმება და ქანაობს. რასაკვირველია, ტროსის კიბეები გაცილებით უკეთესად და მოსახერხებელია, მაგრამ იმ დროს ჩვენ ასეთი საჭურველი არ გავგაჩნდა და ძირითადად თვითნაკეთებს ვხმარობდით.

კიბე მალე გათავდა. ზემოდან ჩამოშვებულ თოკს აბლაკოვის ქამარზე დამაგრებული კარაბინი ჩავაბი და ჩავსარაღდი. შახტის ძირზე უამრავი ლოდია დასველებული. ამის შემდეგ იწყება ვიწრო ხერელი, რომელშიც მუხარადით და მეშახტის ფარნით ვუშვებ ტყვეტყვი. ყველაფერს ვტოვებ პატარა ნიშში და ხერელში მივხობა. ხანჯალზე-თ წვრილი და მაგარი სტალაქტიტები კირქვის ბასრი შვერილები ბრეზენტის უხეშ ტანსაცმელზე მეჭოდებიან და წინ გახობვა მიძნელდება. ხშირად ისე ვიწროვდება ნაპრალი, რომ საჭიროა მთელი ჰაერი გამოუშვა ფილტვებიდან, კიაყელასავით გაიწელო, გველივით დაიგრძობ, რომ რამდენიმე სანტიმეტრით წინ გახობდე. ვიწრო ნაპრალი კი აღარ თავდება.

როგორც აქნა, გაჭირვებით გავაღწიე პატარა, მრგვალ ღარბაზამდე, რომელიც ძალიან მდიდარია ათასნაირი ფორმის სტალაქტიტებით და სტალაგმიტებით. საკმარისია ოდნავ შეხება და ეს იშვიათი მიწასქვეშა მორთულობანი შესანიშნავ მუსიკალურ ხმებს გამოსცემენ. ამ კირქვის ლოლუებზე თამამად შეიძლება რომელიმე მარტივი მელოდის დაკვრა. ეს იყო „მუსიკალური სტალაქტიტები“, რომლებიც მსოფლიოს ზოგ მღვიმეშია ცნობილი. მერამდენედ ვამაზსენდა ნორბერ კასტერეს სიტყვები: „სად შეიძლება განცადო კიდევ ისეთი მღელვარე წუთები, მაღალ ასეთი ესთეტიკური

კმაყოფილება, თუ არა მიწის ქვეშ“. ჩასაკვირველია გამოჩენილი ფრანგი სპელეოლოგი სიტყვაში „მიწისქვეშ“ მღვიმეებს გულისხმობდა.

ამ „მუსიკალური სალონის“ ერთ კუთხეში, პატარა ნიშში დავინახე მინას ქილა, რომელშიც შარშანდელ ექსპედიციას თავისი ბარათი დაეტოვებინა.

„მუსიკალური სალონის“ შემდეგ იწყება პატარა შეხტები. რაღვანაც თოკი მოკლე მაქვს და ჩაასავლელად არ მეყოფა, ისლა დამრჩენია ფოტოსურათები გადავიღო, ჩავატარო ზოგიერთი დაკვირვება და უკან გამოვბრუნდე. წამოსვლის წინ ამ ბარათის ნაცვლად ჩვენი ექსპედიციის ბარათს ვტოვებ და უკან ვბრუნდები.

საათი დილის შვიდის ნახევარს უჩვენებს. უნდა ვიჩქარო, რომ ამხანაგებმა არ იღელვონ. თანაც მოძრაობაში ისე მცხელა, რომ ოფლი წურწურით მდის, ისინი კი უმოძრაოდ არიან და შესცივდებოდან.

აქ აღარ შევეუდგები ვიწრო ნაპრალში მოძრაობის აღწერას, რიშლის დროსაც ჩემი ბრუნების ტანსაცმელი ნაფლეთებად იქცა. როგორც იქნა გამოვადრეე იმ ადგილამდე, სადაც მუხარადი და მესახტის ფარანი მქონდა დატოვებული და მეგობრებს ავძახე. მათი დახმარებით ავადრეე თოკის კიბემდე და მალე კიაზოს და ტრისტანს შევეურთდი. რომლებიც მთელი ამ ხნის განმავლობაში მორაგობით ძვრებოდნენ ერთადერთ საძილე ტომარაში და ერთხელ, როცა ძალიან შეცოცვლათ. როგორღაც მოეხერხებინათ ერთად ჩაძვრომაკ კი.

ვიდრე ვისვენებდი. ტრისტანმა და კიაზომ შეხტში ჩაკიდებულ ორჯა და კაბე ამოიტანეს და დაასვეს.

— ცოცხალი ხარ? — ამბობს კოტე.

— ხომ არ გაიყინე? — ვეუბნები.

— საძილე ტომარაში ჩავავერი და მშვენივრად ვავთბი. — ამბობს კოტე.

ათის ნახევარზე აკვლა დავაწყეთ. ჩვენს წინამორბედებს ის უპირატესობა ჰქონდათ. რომ მეტნი იყვნენ და აქედან ამსვლელებს ემარებოდნენ, წელზე შებმულ თოკს ეწეოდნენ, ჩვენ კი მარტო კოტე რა დაგვეხმარებოდა, ჩვენი მკლავების ძალის იმედი უნდა გვქონოდა.

მოაქსელელობისკან განსხვავებით, სადაც ითვლება, რომ შედა-

რებით ასვლა ადვილია, ვიდრე ჩამოსვლა, კარსტულ შახტში პირი-
ქითაა. ბევრი სპელეოლოგი დაღუპულა მსოფლიოში სწორედ უფ-
სკრულიდან ამოსვლისას, როგორც დაიღუპა შესანიშნავი ფრანგი
სპელეოლოგი მარსელ ლუბანი პიერ-სან-მარტენი.

როგორც იქნა ამოვედით კოტეს „რეზიდენციაში“. მას მშრალი
სპირტის აბების აღზე ყავა მოეხარშა და დიდის ამბით გაგვიმას-
პინძლდა. ეტყობოდა, ბევრი რამ აინტერესებდა ჩვენი მიწისქვეშა
მოგზაურობიდან, მაგრამ ზედავდა, რომ ძალიან დაღლილები ვიყა-
ვით და შეკითხვებისგან თავი შეიკავა.

— როგორც თბილისში, კაფე „მეტროში“, — თქვა კიაზოჰ.
როცა ყავა მოწრუბა. — კონიაკი გვაკლია მხოლოდ.

კოტემ ხორცის კონსერვები გახსნა და გააცხელა. ძნელი იყო
თავის შეკავება, როდესაც ერთი ბოთლი ქართული კონიაკი დავი-
ნახეთ. ძმურად გავინაწილეთ. გავთბით.

კიაზომ თუნუქის ტოლჩა მალა ასწია და შელის დეკლამაცია
დაიწყო.

დარწმუნებული ვარ, რომ ეს იყო შელის პირველი დეკლამაცია
მიწის ქვეშ.

— ჰო, ჩვენი მუზარადები ძალიან წააგავს მარგალიტის გვირგვი-
ნებს. — ილიმება ტრისტანი და ფოლადის მუზარადს, რომელზეც
ზის, ხელს ურტყამს.

— შეიძლებოდა მათთვის მარგალიტისა დაგვერქმია, ბოლომ-
დე რომ ჩაგვეღწია, იქ ძალიან ბევრია მღვიმური მარგალიტი. —
ვთქვი და თუნუქის ტოლჩა მეც მალა ავწიე. — დღეს უკვე ათი
აგვისტოა. ზუსტად ათი წლის წინ პიერ-სან-მარტენის უფსკრული-
დან ამოსვლისას დაიღუპა მარსელ ლუბანი. შევევათ მისი ხსოვნის
სადღეგრძელო და ვისურვოთ, რომ არასდროს, არსად არ იღუპე-
ბოდნენ ადამიანები!

წუთიერი დუმილი, თითქოს უფსკრულიც გაირინდა, შემდეგ კი
ღრმად ამოისუნთქა და სადღაც მორღვეული ლოდი რახრახით ჩაე-
ქანა სიღრმეში...

კოტემ გიტარა აიღო და სასიამოვნო ჰანგებმა გაავსო მიწისქვე-
შეთი. ვმღეროდით. ზოგჯერ ხომ სიმღერაც გათბობს...

და ისევ ვიწრო ნაპრალები და ხვრელები, შერე თოვლი. თოვ-
ლიან დარბაზში ფარნები ჩავაქრეთ, მაგრამ მოცისფრო სინათლე
ალარ აღწევდა ზევიდან. გვიანი საღამო იყო, როცა ზედაპირზე ამო-
ვედით. აქაური 15 გრადუსი სითბო სიცხედ მოგვეჩვენა.

ქარი ამოვარდა და ტყვიისფერმა ღრუბლებმა ცა დაფარა. მალე ერთადერთ ვარსკვლავად ტრისტანის ფარანილა ბეუტავდა, რომელიც ძლივს გვინათებდა გზას. სინათლის მარაგი ბაგრატიონის უფსკრულის მარადიულმა წყვდიადმა შთანთქა.

1963 წლის ზამთრის ილილია

„ჩამოგვიოოვა ქედები,
თეთრი დაბურა მანდილი“.
ვ ა ე ა ფ შ ა ე ე ლ ა.

იანვარი იწურებოდა.

თბილისში კარგი ამინდი იდგა. თბილოდა. ქუჩებში ხშირად დაინახავდით მხარზე თხილამურებგადებულ ახალგაზრდებს. ისინი ბაკურიანისკენ მიეშურებოდნენ.

ერთ საღამოს ვაჟა მაჩაიძემ და ტრისტან ანთიძემ მომაკითხეს. კარვა ხნის საუბრის შემდეგ ტრისტანმა თქვა:

— ბიჭებო, რას იტყვით ბაკურიანში წასვლაზე?

— თანახმა ვარ. — თქვა ვაჟამ.

მე შემომხედეს.

— გავიგე, ბაკურიანში თოვლი არ არის, მხოლოდ ტალახია. თანაც თოვლის მოლოდინში მთელი თბილისი იქაა. რას იტყვით, სხვაგან სადმე რომ წავიდეთ? — მივმართე ბიჭებს.

— სად?

— გაგრის ქედზე.

— ჩედზე?

— ჰო. ხომ გახსოვთ, ზაფხულშიც კი შემორჩება ხოლმე თოვლი. ახლა კი ალბათ ორ მეტრზე მეტია. თანაც ნადირობაც შეიძლება.

მათ ჭკუაში დაუჯდათ ჩემი წინადადება და მეორე დღესვე სამზადისს შევეუდექით. ვიყიდეთ მშრალი სანოვაგე, ფქვილი, კონსერვები. ტრისტანმა ტყვია-წამლით მოგვამარაგა. ყველაფერი რომ ზურგჩანთებში ჩავალაგეთ და სიმძიმე მოვსინჯეთ, ერთმანეთს გადავხედეთ.

— კარგ დროს გავატარებთ ამ სიმძიმის თრევაში. — თქვა ვაჟამ.

მაგრამ ზედმეტი არაფერი იყო. ორი კვირის მარაგი მაინც უნდა გქონოდა. ნანადირევის იმედით წასვლა კი არ შეიძლებოდა, რადგან ზამთარში იმ ადგილებში ჭერ არავინ იყო ნამყოფი.

მატარებელი თბილისი-გაგრა შუალამისას გადიოდა.

ზურგჩანთები წამოვიკიდეთ. თბილამურები მხარზე გავიდეთ და ქუჩაში განოვადეთ. ვაჟას ხელში რადიომიმღები „ტურისტის“ ეჭირა. ტორეაღორის სიმღერას გადმოსცემდნენ „კარმენიდან“. მარშს ფეხი ავუწყეთ და ოდნავ წელში მოხრილები ვაჟა-ფშაველას პროსპექტზე გამოვედით. ჭიბრზე კარგა ხანს მანქანა არ შეგვხვდა და ბევრი ვიარეთ ფეხით. მე რე ერთმა ტაქსის მძღოლმა ჩვენს გვერდით გააჩერა მანქანა. ძლივს ჩავეტიეთ.

— ბაკურიანისკენ? — იკითხა მძღოლმა.

— ჰო, — ვუპასუხეთ მოკლედ, რადგან იმის ახსნას, თუ სად დარისთვის მივდიოდით, დიდი დრო დასჭირდებოდა.

მატარებელი დაიძრა და დაიწყო ზამთრის პატარა ექსპედიცია. გაგრაში საბარგო მანქანაში გადავსხედით და მალე სოფელ ბაღნარში ვიყავით, რომელიც ჩვენი ზაფხულის ექსპედიციების ძირითად პუნქტს წარმოადგენდა.

სოფლის კლუბში, სადაც ღამე უნდა გავგეთია, კინოს უჩვენებდნენ. ბარგი ეზოში დავაწყვეთ, დაველოდეთ კინოსეანისა და მათავრებას.

კინოც დამთავრდა და კოლმეურნეები შემოგვეხვივნენ. სახლებში გვეპატიებოდნენ. მაგრამ ჩვენი გავიტანეთ და ცივ ესტრადაზე მოვიკალათეთ. ციოდა, მაგრამ ვიცოდით, მთაში უფრო ეციებოდა, ერთგვარ აკლიმატიზაციასაც გავივლიდით ამ ღამით. ცხენებზე ფიქრაც კი ზედმეტი იყო, რადგან სოფლიდან სულ ახლოს თოვლი იწყებოდა.

დილის ექვსი საათი იყო, ჭერ კიდევ ბნელოდა. გზას როგორ დავადექით. ვიდრე მძინარე სოფელს გავცდებოდით. ძაღლებას ყეფა გვაცილებდა. ზოგი ნაგაზი გამოგვიდგა კიდევ. მაგრამ ალბათ ჩვენი უცნაური ჩაცმულობა, ზურგჩანთები და მძიმე ნაბიჯები აშინებდათ. ახლოს არ გვეკარებოდნენ და შორიდან გვიყუფდნენ გავებით. ერთი მათგანი უფრო გაბედული გამოდგა, ჭერ ყუფით მოგვდევდა, მაგრამ როცა დაინახა, ყურადღებას არ ვაქცევდით, ყუფას თავი დაანება და შორიახლოს გამოგვეყვა. სოფელს კარგა ხანა გავცილდით, მაგრამ ძალი მაინც მოგვდევდა და თუ რომელიმე ჩვენგანი მიხედავდა, კულს აქიცინებდა.

ცა სწრაფად ფერმკრთალდებოდა, მალე გაათენდა. კიდევ და შორს, ზევით, დათოვლილი ბერკილის ქედი გამოჩნდა, გაგრძეს ქედის ერთ-ერთი განშტოება.

სიმაღლესთან ერთად თოვლიც მატულობდა. ტყეში მივდიოდით, ტრაქტორების მიერ ზაფხულში გაკვალულ გზაზე, თუმცა გზა აღარ ჩანდა. მხოლოდ გაკაფული წიფლის ხეების მიხედვით იგრძნობოდა მისი კონტურები.

შუადღისას ტყისმკრელთა ხის პანელდახელო სახლს მიეუახლოვდით. ირგვლივ თეთრი დუმილი გაშფებულიყო. ხანდახან ძაღლის ყეფის ხმას თუ გავიგონებდით, რომელსაც მტკაცუნე გადაეწყვიტა ჩვენი ექსპედიციის მეოთხე წევრობა.

მსუბუქად ვიპაუზმეთ. ძაღლი შორიანხლოს ჩამოჯდა და გვიყურებდა. ვაჟამ ორცხობილა გადაუგდო. მანაც სამოვნებოთ გადასანალა მისთვის უცხო ხილი.

გზა განვაგრძეთ. მხრებმა ისევ იგრძნეს სამძიმე. ახლა უფრო მეტად.

დათოვლილ ტყეში ჩამიჩუმე არ ისმოდა.

— ნადირობის რა მოგახსენოთ, — თქვა ტრისტანმა. — მგონი ტყუილად ვათრევთ თოფებს და ტყეია-წამალს.

— გახსოვს ზაფხულში მძინარე დათვის რომ წავაწყდით მღვიმეში. — გავახსენე ტრისტანს.

თოვლი ღრმავდებოდა და სიარული გვიქობდა. გზაში შემოგვლამდა. აცივდა.

გზას პირზე ერთ მყუდრო ადგილას დავეანაკდით. მოჭრილი ტოტებისგან სახელდახელო ქოხიც გავმართეთ და ღამის გასათევად მოვემზადეთ. ვახშმის შემდეგ საძილე ტომრებში ჩავძვერით. ძაღლიც ქოხთან მოკალათდა და დაიძინა.

ღილა მზიან ამინდს გვპირდებოდა. ცა მოკრიალეზულ იყო და ზღვასავით ლურჯად ლივლივებდა. ძაღლი არ ჩანდა. შორიანხლოს წყარო იყო და ტრისტანი წყლის მოსატანად წავიდა თაილამურებით. დაბრუნებულმა ის იყო თქვა: თაილამურებით შეუძლებელია სიარული ამ ფქვილივით თოვლშიო, რომ ძაღლის ყეფა და წკაფწკაფი შემოგვესმა. თოფებს ხელი დავავლეთ და უკით ვავეშურეთ, საიდანაც ყეფა ისმოდა. ძლივს მივიკვლევდით გზას. ძაღლმა დავეინახა, ჩვენთან მოიბრინა და კუდის ქიციანი დაიწყო. შეშინებული ჩანდა. ირგვლივ ჩამი-ჩუმე არ ისმოდა. მხოლოდ ტრისტანმა მიაგნო უცნაურ ნაკვალევს, რომელიც ტყის სიღრმეში მიდიოდა. დავაწყეთ თ-

თბირი, გავყოლოდით თუ არა ნაკვალევს, მიუხედავად იმისა, რომ წინ გრძელი და ძნელი გზა გვედო, მაინც წასვლა ვამჯობინეთ.

ვაჟას წინადადებით, თხილამურებისგან ციგა გავაკეთეთ, სამივე ზურგჩანთა ზედ მოვათავსეთ, თოკი გადავუჭირეთ, წინაც თოკი ჩავაბით და მორიგეობით ვეწეოდით სახელდახლო მარხილს.

გოუზლეს მისადგომებთან მარხილი აღარ გამოდგებოდა, რადგან ციკაბო აღმართი იწყებოდა. მარჯვნივ, ტაფობის ძირზე გიუზლეს გადასასვლელის კლდეებიდან ზვავი ჩამოწოლილიყო და ჩვენ კარგა ხანს მოფუნდით გამკვრივებული თოვლის ლოდებით დაფარული ტაფობის დაძლევის და აღმართს შევუყევით. წრიაპებიანი ხამლები ძალიან გვშველოდა. ფეხის ძლიერი დარტყმით თოვლში საფეხურებს ვაკეთებდით და ასე მივიწვევდით მალა, ვიდრე გიუზლეს ბინებამდე არ ავალწიეთ. ეს ულამაზესი მიდამო საოცარი ღუმილის საშეფოდ გადაქცეულიყო. ეს ადგილი ბაღნარის კოლმეურნეთა დასასვენებელი იყო ზაფხულობით, ოჯახებით ამოდიოდნენ აქ. თავიანთი ტიროლური ტიპის ხის სახლებიც ედგათ. ერთ-ერთი სახლი შევარჩიეთ და დავბინავდით. შორიანლოს ორი კარსტული წყარო მოწანწყარებდა. ზევით ბერჰილის ქედის კალთა მოჩანდა, დათოვლილი და შიშველი. აქ თავდებოდა ტყე და იწყებოდა სუბალპურა ზონა. უღელტეხილის თავზე მწყემსების ორი პატარა ბინა მოჩანდა.

მეორე დღეს, ადრე, მიდამოს დასაზვერად და თოვლის სისქიან გასაზომად გავედი. ზედა გიუზლისკენ მიმავალ ფერდობს შევუყევი. ძალღი გამომყვა. რამდენჯერმე შევეუტიე, მაგრამ არ მომეშვა და ფერდობის შუაგულზე წინ გამისწრო. მე ცერად მივდიოდი, რომ თოვლი ჰორიზონტულად არ მომეპრა და უცაბედი ზვავი არ გამომეწვია. თან ვაჟას კინოაპარატი მიმქონდა, რომ ზემოდან გადამედო ეს იშვიათი სილამაზის მქონე მიდამო.

თხემამდე ცოტაღა დამრჩა. შევჩერდი, კინოაპარატი მოვიმარჯვე, თოვლში ჩარჭობილ წერაყინს დავეყრდნე და ის იყო გადაღება დავიწყე, რომ ზემოდან ძაღლის წკმუტუნის შემომესმა. ავიხედე და გავშეშდი. აქ უკვე უძლური ვიყავი, ძაღლს ვერაფრით მივეხმარებოდი: მან ხომ არ იცოდა ასეთ თოვლიან ფერდობზე სიარულის წესები, განივად უფრო ადვილია სიარული და მანაც უვიცობით ეს იოლი გზა აიჩრია. ზვავი არ იყო დიდი, მაგრამ საკმარისი აღმოჩნდა ძაღლის დასაღუპავად. ვხედავდი როგორ ცურდებოდა თოვლი და მასთან ერთად ძაღლიც, რომელიც საცოდავად წკმუტუნებდა,

მაგრამ შევლა შეუძლებელი იყო, რადგან უკვე ამოძრავებულ თოვლს ველარაფერი შეაჩერებდა; სიჩქარემ იმატა, აგორდა, შეიკეცა, თითქოს ნახტომისათვის მოემზადა აქოჩრილი თოვლი და უეცრად მოწყდა, სწრაფად დაექანა, ოციოდე მეტრში ჩამიქროლა და ძაღლიც თან ჩაიტანა. წკმუტუნი შეწყდა. ქვევით ფლატე იყო და თუმცა ვერ ვხედავდი, მაგრამ მკაფიოდ გავიგონე ზვავის დაცემის ყრუ ხმა.

გზის გაგრძელების სურვილი გამიქრა. ფრთხილად დავბრუნდი უკან.

ბინაში შევედი და ჯერ გაცეხამ მომიცვა, მერე კი ხარხარი დავიწყე: ცეცხლის პირას ვაჟა დამჯდარიყო და ტრისტანი ხანჯლით პარსავდა წვერს. იმ დროს მივუსწარი, როდესაც ვაჟას მოთმინებამ კრიტიკულ წერტილს მიაღწია და წამოხტა, ცალი ლოყა ვაი-ვაგლახით ჰქონდა გაპარსული.

— აღარ მინდა, მეყოფა. — თქვა და წყალში დასველებულა ცხვირსახოცი გაფხეკილ ლოყაზე მიიღო.

საპარსი მოწყობილობანი თან არ გვქონდა წამოღებული. ჩვენს მეტი არავინ იყო ირგვლივ და ამ ყინვაში არც ღირდა უოველდლე პირის პარსვა. ვაჟას ველარ მოეთმინა და ტრისტანსაც თავისი ხანჯლით გაპარსვა შეეთავაზებინა. შემდეგ დღეებში ვაჟას თუმცა ამოუვიდა გაპარსულ ლოყაზე წვერი, მაგრამ მეორე ლოყაზე უფრო მეტი ჰქონდა.

ბიჭებს ვუამბე ძაღლის დაღუპვის ამბავი. ძალიან ეწყინათ. თანაც დამტუქსეს, მართო რატომ წახვედიო.

ბინოკლში ვხედავდით ზედა გიუზლეს ორ ქოხს, თოვლში ნახევრად რომ იყვნენ ჩაფლული. იქიდან იწყებოდა ორთე-ბალაგანისკენ მიმავალი ბილიკი, მაგრამ ბილიკს ამ თოვლში რა იპოვიდა. დაზვერვამ დაგვარწმუნა, რომ ზამთარში გელგელუკამდე მისვლა ვერტმფრენის გარეშე იოლი საქმე არ იყო. ახლო-მახლო, სამდამდეც მისვლა შეეძლებოდა, წყაროების წყალი ავიღეთ საანალიზოდ. თოვლის სისქეც გავზომეთ ფერდობებსა და ტაფობებში და რამდენიმე დღის შემდეგ ბალნარისკენ ავიღეთ გეზი.

თოვლიან ტყეში სიარული ჭირდა, მაგრამ თანდათან თოვლის სისქე კლებულობდა, მეტყვევითა ბინიდან კი სიარული გაადვილდა. გზაში დაგვალამდა და ტყის მკრელთა სახელდახელო ბინები-სკენ გავეშურეთ. კაკუნზე კაცმა გამოიხედა.

— ვინა ხართ?

— გეოლოგები ვართ. დაგვალამდა და ღამის გათევა თუ შეიძლება.

— მობრძანდით, სტუმარი ღვთისაა.

შევედით. ზურგჩანთები მოვიხსენით და მხრებმაც შევება იგრძნეს. ოთახში თუნუქის ღუმელი ენთო და სასიამოვნო სითბო ტრიალებდა.

ორი მასპინძლიდან ერთი სულ ახალგაზრდა იყო, 19—20 წლის. როცა რაღაცაზე ტრისტანს მივმართე, გაიცინა, მეც ტრისტანი მქვიაო. ადრეც, ექსპედიციების დროს ხშირად შევხვედრავართ ამ რაიონში ტყის მჭრელებად ჩამოსულ სევანებს. ახლა კი უცნაური იყო, რომ მთაში, ხუთკაცში ორი ტრისტანი აღმოჩნდა.

არყით სავსე ბოთლი დადგეს მაგიდაზე, პური და თხის ყველი. ჩვენც ზურგჩანთებიდან ამოვალაგეთ კონსერვები და რაც კი რამ გვქონდა დარჩენილი. არაყი უგემური იყო, არც უიპიტაურის გემო ჰქონდა და არც სხვა რამისა, თითქოს კარბიდი გაერიათ მასში, მაგრამ მაინც ვაგვითბო შეცივებული სხეული.

დილით, როცა ვავიღვიძეთ, ბინაში ჩვენს მეტი არავინ იყო. ზურგჩანთები წამოვიკიდეთ და გარეთ გამოვედით. სხვა ბინებიც ცარიელი იყო. შორიდან ელექტრონერგის ხმაური ისმოდა და ნაჯახის ჩახა-ჩუხი. ტყის მჭრელები ადრე გასულიყვნენ სამუშაოდ.

მძიმე ნაბიჯებით დავადექით გზას.

შუადღისას, ვიდრე სოფელ ბაღნარა მივუახლოვდებოდით. გზის პირას, კლდეში მღვიმის შესასვლელი გამოჩნდა. ერთმანეთს მივებმართე კლდეზე ასვლაში. მღვიმე არ იყო დიდი, მაგრამ უცნაურად ლამაზი, პატარა დარბაზებისგან შედგებოდა. წვრილ სტალაქტიტები და სტალაგმიტები დახუჭუჭებულიყვნენ და საოცარ სილამაზეს ქმნიდნენ. ბოლო, 30-მეტრიან მაღალ დარბაზში თხა დალექილიყო და ქერიდანაც ვეება ლოდები ჩამოცვნილიყო. სველ კედლებზე ობობები, ცრუმორიელები და საქართველოს მღვიმეებისთვის დამახასიათებელი მწერი დოლიხოპოდა ეუქსინა დაცოცავდნენ.

შევადგინეთ ამ მღვიმის ქრილები და გეგმა. შემდეგ სამეცნიერო ლიტერატურაში იგი ბაღნარის მღვიმის სახელით შევიდა.

მალე ბაღნარის სოფსაბჭოს შენობასთან ვიყავით და ვემზადებოდით განთიად-გაგრისკენ გასამგზავრებლად.

ცხრა სპელეოლოგი და ფილმი „არაბიკა“

(1963 წლის ექსპედიცია)

როდესაც ამბობენ, მღვიმეები მარადიული, თვალისთვის გაუვალი წყვილიაღის სამეფოაო, ასე გგონია, რომ ამ კემპარტებსას მტკიცება არ სჭირდება.

ნორბერ კასტერი

1963 წლის აგვისტოში დავეგმილი გექონდა სპელეოლოგიური ექსპედიციის ჩატარება არაბიკაზე. რადგანაც მსოფლიოს ამ ერთ-ერთ უმაღლეს და ურთულეს კარტულ მასივზე დასრულებლად შეიძლება მეცნიერული კვლევების წარმოება. ამორტული ექსპედიციების მოწყობა. ყოველ ახალ ექსპედიციას ახალი აღმოჩენები ახლავს, ამავე დროს იწრთობა და კლასს იმაღლებს ქართულ სპელეოლოგთა ძველი და ახალი კადრები.

სპელეოლოგიური ექსპედიცია, ისევე როგორც ყველა სხვა ხანის ექსპედიცია თუ მოგზაურობა, წინასწარ სამზადისს. მოითხოვს. ჯერ ერთი, უმთავრესია ექსპედიციის შემადგენლობის დასუტება. რადგან შეიძლება სპელეოლოგს დიდი სურვილი ჰქონდეს ამა თუ იმ ექსპედიციაში მონაწილეობის მიღებისა, მაგრამ ყოველთვის ვერ ახერხებს ამას. ამჯერად საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებული სპელეოლოგიური კომისიის არაბიკის ექსპედიციაში მოყვარული სპელეოლოგებიც მოვიწვიე. ამ ექსპედიციაში გადაწყვიტეთ კინოფილმის გადაღებაც.

კარგა ხანს ვემზადებოდით. სამუშაო ყველას განაწილებულა გექონდა. მოსამზადებელი ბაზა კოჯრის გზატკეცილზე, ბოტანიკის ინსტიტუტის ეზოში გექონდა, სადაც სპელეოლოგიური კომისიის საწყობიც იყო მოთავსებული. ხშირად ჩავდიოდით დაბახანის ხეობაში, მთამსვლელთა საეარჯიშო კლდეზე, ჩავკიდებდით თოკს, თოკს კიბებს და ზურგჩანთაშოკიდებულები ვვარჯიშობდით. რადგან ძალიან ძნელია საწერ მაგიდასთან თვეების მანძილზე მუშაობა და უცბად, ვარჯიშის გარეშე ექსპედიციაში თოკებზე ასვლა-ჩასვლა.

და აი, დადგა 1963 წლის 3 აგვისტო. თბილისის რკინიგზის სადგურის ბაქანზე ბარგი-ბარხანით შეიკრიბა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სპელეოლოგიური კომისიის ექსპედიცია.

მორჩილად ვისმენთ გამცილებელთა რჩევა-დარიგებებს.

— ზედმეტი რისკი არ გასწიოთ! — ამბობს ერთი.

— ფრთხილად იყავით! — გვეუბნება მეორე და ა. შ.

ვემშიდობებით მეგობარ-ნაცნობებს.

მატარებელი დაიძრა...

თბილისი დიდხანს გვაცილებდა წითლად მოელვარე თვალე-
ბით, მთაწმინდის სატელევიზიო ანძიდან რომ კიაფობდნენ...

მეორე დღეს გაგრის სადგურზე საბარგო მანქანა ვიქირავეთ,
ექსპედიციის საჭურვლით დავტვირთეთ, ჩვენც ზედ მოვთავსდით
და გეზი სოფელ ბაღნარისკენ ავიღეთ. გაგრის პლაჟზე უამრავი და-
შვენებული ეფიცებოდა აგვისტოს თაკარა მზეს. მდინარე უოვე-
კვარას დასავლეთით, აღმართიდან გამოჩნდა საბჭოთა კავშირის
ყველაზე მოკლე მდინარე — რეპრუა. მისი სიგრძე სულ 50 მეტრია.
იგი პლაჟზე, კლდიდან გამოდის და იქვე ზღვას უერთდება. ესაა
ქარსტული, მიწისქვეშა მდინარის გამოსასვლელი, რომელიც სწო-
რედ იმ ქედებიდან იღებს წყალს, საითაც ჩვენ მივეშურებოდით.
წვიმისა და თოვლის მდნარი წყალი სწრაფად შთაინთქმება არაბიკის
მასივის სიღრმეში უამრავი ხვრელების, ნაპრალების, ქარსტული
ქუების, ძაბრების საშუალებით და მრავალი კილომეტრის გავლის
შემდეგ ზღვის პირას გამოედინება ცივი, გემრიელი სასმელი წყა-
ლი, რითაც მარაგდება გაგრის მოსახლეობა.

სადგურ განთიადის შემდეგ იქვე, მარჯვნივ ხაშუფსეს ხეობაში
გადავუხვიეთ. ხიდები აღიდებულ მდინარეს წაეღო და მანქანა
ძლივს გადიოდა ფონს.

ნაცნობი ადგილები. კირქვაში დრმად ჩაჭრილი ხეობა. თამბა-
ქოს პლანტაციები. გზა, ხაშუფსეს ერთ-ერთი მთავარი შემადგენ-
ლის, მდინარე სანდრიფშის ხეობას მიუყვება და 12 კილომეტრის
გავლის შემდეგ ბაღნარის კოლმეურნეობის გამგეობის შენობაც გა-
მოჩნდა. აქ ჩვენი ძველი ნაცნობები შეგვხვდნენ. კოლმეურნეობის
თავმჯდომარემ ტრადიციულად დავგითმო სოფლის კლუბის დარბა-
ზი, რომელიც აქვე, კოლმეურნეობის გამგეობის შენობაშია. გაა-
მართა საუბარი. გამოგვკითხეს წლევიანდელი ექსპედიციის მიზნებ-
ზე. მეორე დღისთვის ცხენებს შეგვპირდნენ და ჩვენც ღამის გასა-
თევად კლუბის ესტრადაზე მოვთავსდით.

ხუთი აგვისტოს დილა კარგ ამინდს გვპირდებოდა. შორს მო-
ჩანდა ბერქილის ქედის ფერდობი, გიუზლეს უღელტეხილით. მზეც
ამოვიდა, მაგრამ ცხენები არსად ჩანდა. გამოირკვა, რომ როგორც
კოლმეურნეობის, ისე კერძო პირთა ცხენები მთლიანად არეკილი
იყო გელგელუკის იალაღებზე. იმ ადგილს კი 30 კილომეტრამდე

მანძილი გვაშორებდა. გადავწყვიტეთ, რომ საბარგო მანქანით გიუზლეს სანახებამდე მივსულიყავით, რითაც თითქმის ნახევარ მანძილს მოვიგებდით. მაგრამ ათიოდე კილომეტრიც კი არ გვექონდა გავლილი, რომ მანქანა შედგა. ტყეში მიმავალი გზა მეწყერს გადაეკეცა. ამ ადგილებში განთიადის სატყეო მრეწველობისათვის მეურნეობის მუშაკები ჰრიდნენ ტყეს და ვეებერთელა „ბიზონებით“ ზღვისპირისკენ ეზიდებოდნენ. გზაც მათი გაჭრილი იყო. წელს სხვაგან გადაბარგებულყვნენ, აქ კი მოუვლელად მიტოვებული გზა წვიმას გადაერეცხა, გაჩეხილი ტყის ნიადაგს ეროზია მორეოდა და ფერდობებიც იმეწყებოდა. მანქანით გზას ვეღარ გავაგრძელებდით. სხვა არაფერი დაგვრჩენოდა საჭურველი გადმოვტვირთეთ, კარვები გავშალეთ და იძულებითი მოთმინებით დაველოდე ცხენების ჩამორეკვას.

მეორე დღეს, შუა დღისათვის შვიდი ცხენი ჩვენს კარვებთან წიწყინდა მეჩხერ ბალახს. საპალნედ შეკრული ტვირთი გულდაგულ აკვიდეთ, ზოგიც ჩვენ ავიკიდეთ და ქარავანი გიუზლეს გავლით გელგელუკისკენ გაემართა, სადაც ძირითადი ბანაკის გამართვა გვექონდა დაგეგმილი.

გელგელუკში, მწყემსების მახლობლად, მდინარე ბოგორუფშოთის ხეობის-მარცხენა ნაპირზე დავებანაკდით და ერთი კვირის მანძილზე პატარა-პატარა ჯგუფებად დაყოფილნი არაბიკის მასივის თხემის უბნებს ვზვერავდით, თან კარსტული ფორმების გავრცელების სქემებს ვადგენდით, ვაგროვებდით ქანებისა და წყლის ნიმუშებს, და ერთი სიტყვით, ყველაფერს, რასაც ექსპედიცია მიზნად ისახავდა.

1963 წლის 12 აგვისტოს ჩვენი ექსპედიცია გელგელუკიდან ვახუშტი ბაგრატიონის უფსკრულისკენ გაემართა.

ცრიდა. სქელი ნისლი ხელს გვიშლიდა, თუმცა კი ნაცნობ „შრატულ ველზე“ მივებიჭებდით. მრავალტონიანი კირქვის ლოდები გზას უღობავდნენ ქარავანს. დატვირთული ცხენები წარამარა ფორხილობდნენ. უფსკრულამდე 100 მეტრიღა იყო დარჩენილი, როცა ცხენები დადგნენ და აქ უკვე ველარავითარი ძალა ვერ აიძოლებდა მათ წინ წასვლას. არც იყო მიზანშეწონილი, რადგან იწყებოდა კარული ველი, კირქვის გაშიშვლებული შრის წყლისგან დაქშულ-დაღარული ზედაპირი, რომელზეც მოძრაობა ცხენს კი

არა, კაცსაც უჭირდა. ერთი ჩვენთაგანი ცხენებთან დარჩა, დანარჩენებში კი ზურგიით ტვირთის გადაზიდვა დავიწყეთ.

უფსკრულის პირას დეკა ყვაოდა. თოვლი ახლა გაცილებით მეტი იყო, ვიდრე შარშან.

აქ აღარ შევეუდგები უფსკრულში ჩვენი ჩასვლის დაწვრილებითა აღწერას, რადგან იგი მსგავსია წინა ჩასვლებისა, მაგრამ ზოგი რაჰ მინც საინტერესოა.

ჯერ კიდევ თბილისიდან გამომგზავრებამდე ნუგზარ ერქომაიშვილმა საკუთარი კონსტრუქციის კიბე შემოგვთავაზა. წინასწარ დახვრეტილი დურალუმინის საფეხურები ზურგჩანთაში ეწყო სამილიმეტრიან ლითონის ტროსთან ერთად. 70 მეტრ სიღრმეზე, პირველი მიწისქვეშა შახტის თავზე ტროსის ორი ბოლო მაგრად შევკარით და შახტში ჩავუშვით. თავისუფალ ბოლოებზე რიგრიგობით ვაცმევდით საფეხურებს, ერთს პორიზონტალურად, ორს შევეულად და მიიღებოდა დურალუმინის მიღების კვადრატი. საფეხურები თავისუფლად სრიალებდნენ ტროსებზე და სიღრმეში უჩინარდებოდნენ. ნახევარ საათში კიბე მზად იყო. დავამაგრეთ და რიგრიგობით ჩავედით. ნუგზარის კონსტრუქციის კიბის უპირატესობა იმაში იყო, რომ იგი არ იჭიმებოდა, არც იგრიხებოდა, როგორც თოკის კიბე და თანაც ტროსზე ჩამოცმული შვეული მილები კარგი ხელმძსავრი იყო.

ჩავედი. სიღრმე 120 მეტრი. აქედან მეორე შახტი მიდის სიღრმისკენ. ტელეფონის მავთულების წვერები, მხარზე რომ მქონდა დაბმული, შევიხსენი, ტელეფონის აპარატს მივუერთე და სახელური დავატრიალე.

— ალო, კიაზო!

— გისმენ!

— კიბე ბოლომდე არ წვდება. თოკზე მოგიწევს ჩამოსვლა.

— ჯერ ზურგჩანთას ჩამოვუშვებ!

— კარგი!

ზევიდან ხმაური მოისმა. კიაზო საჭურველითა და სანოვაგით ასევე ზურგჩანთას უშვებდა ჩემსკენ... მერე თვითონაც ჩამოვიდა და თან მეორე ტელეფონი ჩამოიტანა.

ტელეფონით განუწყვეტლივ ვკარანახობთ ვაჟას დანარჩენი ამხანაგების ჩამოსვლის ამბავს და პირობებს. მალე სხვებიც შემოვ-

ერთდნენ. 120 მეტრის სიღრმეზე ხუთნი ვიყავით. მოვაწყვეთ მეორე მიწისქვეშა ბანაკი და დავიწყეთ მზადება გზის გასაგრძელებლად, ლერი და ნუგზარი კინოს იღებდნენ. კიაზო, თამაზი და მე თოკის კიბეს ვამაგრებდით. აქედან იწყებოდა „ქვათაცვენის დარბაზი“.

120 მეტრის სიღრმეზე რჩებიან ლერი და თამაზი. სამმა გზა უნდა განვაგრძოთ.

შახტის პირას დახვავებულ ლოდებს ქვევით ვყრით.

ჩავდივარ. თოკის კიბეზე უფრო ძნელია მოძრაობა. სხეულს დაბავ. რომ ვერტიკალური მდგომარეობა შეინარჩუნო. კიბე იგრძნობა, სადღაც გარბის. ფეხიდან გეცლება... ამ შახტში ჩამსვლელთათვის დიდი სიფრთხილეა საჭირო, რადგან თოკისა და კიბის მოძრაობას ქეებისა და ლოდების „წვიმა“ მოსდევს.

ჩემთვის ეს ადგილები ნაცნობია, კიაზო და ნუგზარი პირველად ადგავენ ფეხს „ქვათაცვენის დარბაზის“. უფრო სწორად, შახტის შესკვრზე.

თერმომეტრი 2 ვრადუსს გვიჩვენებს ნულს ზემოთ. მეორე ტელეფონიც გავმართეთ. ვატრიალებ სახელურს. სადღაც, ზევით ალბათ ზარი წყრიალებს.

— ალო. ასოცი! რომელი ხარ!

— ლერი!

ტელეფონებ-პარალელურადაა ჩართული და ჩვენი ლაპარაკი ვაჟასაც ესმის.

— ლერი, ვაჟა, გვასმინეთ!

— გისმენთ! — მპასუხობენ ძმები.

— მივდივართ ქვევით. გველოდეთ თორმეტი საათის შემდეგ.

— წარმატებას გისურვებთ! — ისმის ყურმილში.

წინ ვიწრო ხვრელია. ძნელია მუზარადებით გასვლა. მივხობხავთ. გზადაგზა სტალაქტიტები და სტალაგმიტებია.

აღარ და აღარ თავდება ხვრელი, თუმცა კი ვიცი, სად არის მისი დასასრული. მივხობხავთ უმუზარადებოთ. მალე ხვრელი იმდენად ვიწროვდება, რომ ტანსაცმლის ნაწილსაც ვიხდით, რადგან პატარა ხანჯლებივით ჩამოკიდული სტალაქტიტები გვეჭიდებიან და წინ არ ვვიშვებენ. ზოგან ჰაერი მთლიანად უნდა გამოუშვა ფილტვებიდან, რომ შევიწროვდე და კიბეებსავე ვივლით ოდნავ წინ გახობხვით.

ჩვენ უკვე გვგონია, რომ ველარასოდეს დავაღწევთ თავს ამ სატანჯველ ხვრელს. რა იქნებოდა, იმ წყალს, რომელმაც ათასი წლე-

ბის განმავლობაში ეს მიწისქვეშა ლაბირინთი შექმნა, ეს ხერელიც
ოღნავ გაეფართოვებინა...

თან მიგვაქვს კინოაპარატი, რომელსაც თვალის ჩინივით ვუფრ-
თხილდებით. მაინც მოვერიდეთ უფრო ძვირფასი და მძიმე „კონვა-
სის“ წამოღებას უფსკრულში და შედარებით მსუბუქი „აიმო“ მი-
ქირავს ხელში.

ოტა და... კიაზოს და ნუგზარს გავძახი:

— ბიჭებო, მუსიკალურ სალონში გავედი!

მათ ალბათ უკვირთ, ხომ არ ბოდავსო თამაზი.

მალე ისინიც ძვრებიან ხერელიდან და ალტაცების შეძახილით
ათვალიერებენ პატარა დარბაზს. ეს ადგილი ყველაზე ლამაზია ბა-
გრატიონის უფსკრულში. კედლები მთლიანად დაფარულია სანთე-
ლივით ჩამოღვენილი კალციტით. ათასნაირი ფორმის ხუჭუჭა, დაკ-
რეხილ სტალაქტიტებს მრავალსაუკუნოვანი სპილოსძვლისფერი
გადაკრავს.

ჩაქუჩს ვიმარჯვებ და სტალაქტიტებზე რალაც მარტივ მელოდი-
ას ვუკრავ. მღერიან სტალაქტიტები, მღერის დარბაზი. კიაზო და
ნუგზარი გაოცებულნი უგდებენ ყურს... ეყვნიანი ცხენები თოვლზე
მარხილს მიასრიალებენ... სამრეკლოდან ისმის გუგუნის დიდი ზარისა
და მოძახილი ზარაკებისა...

დრო კი უღმობლად და შეუმჩნევლად გარბის მიწისქვეშეთში.

პატარა ნიშში ჩვენი შარშანდელი წერილი ვნახეთ, კიაზომ ჭიბე-
ში შეინახა იგი.

გზას განვაგრძობთ.

თოქს დიდ ლოდზე ვაბამთ და ვეშვებით. ეს შახტი თხუთმეტი-
ოდე მეტრამდე თუ აღწევს სიღრმეში. ეს უკვე მარგალიტების დარ-
ბაზია და ბიჭები მოუთმენლად მოელიან თავიანთ ჯერს... მალე სა-
მივენი დავცქერით შახტის ფსკერზე, პატარა ჩაღრმავებებში —
„ჭიბეებში“ მოელვარე მღვიმის მარგალიტებს, წყალში თვალისმომ-
კრელად ელვარებენ ჩვენი ფარნების შუქზე. რა ბევრია, სხვადასხვა
ზომის, ზოგი სულ პატარა, თვალით ძლივს შესამჩნევი, ზოგი კი
თხილისოდენა. ნუგზარი კინოაპარატს იმარჯვებს, ვანთებთ შუშხუ-
ნას...

ამის შემდეგ კიდევ ასეთივე სიღრმის შახტია დასაძლევია. აქ უკ-
ვე მარტო ჩავდივარ თოკით. აქაც მარგალიტებია.

ვეძებ ხერელებს. ორი მათგანი ლოდებითაა ამოვსებული, და

ისე ვიწროა, რომ გაძრომაზე ფიქრიც კი ზედმეტია. მაგრამ სურვილი ღრმად ჩასვლისა და ახალი გზების პოვნისა იმდენად დიდია, რომ ყურადღებას არაფერს აქცევ. უკან ვიხევ, ტანსაცმელს ვიხდრ და ისევ ვცდი. ვწევარ ხვრელში და ჩაქუჩით ვცდილობ ხვრელის გაგანიერებას. სამიოდ მეტრს მივზოხავ, ფილტვებში ჰაერის ნატამალიც აღარ რჩება. კიდევ ორი მეტრი, როგორმე, და მოსახვევში ვხედავ, ხვრელი ფართოვდება, მალღდება, გზა გრძელდება სიღრმეში, მაგრამ უკანასკნელი ორი მეტრის დაძლევა, ნაპრალის გაფართოების გარეშე შეუძლებელია. ვგრძნობ, ისე გავიჭედები, რომ მეგობრებიც ვეღარ გამომათრევენ. სიფრთხილეს მოვუხმე, აღზნება ჩაქრა და უკან გამოვზოხდი. თერმომეტრი ერთ გრადუსს უჩვენებდა. ტანსაცმელი სველი და დახეული იყო. სიცივისგან ვძაგძაგებდი. მერე გამოირკვა, რომ ამ ხვრელში ორ საათზე მეტ ხანს ვწოლილვარ.

ამოვედი მარგალიტების პირველ დარბაზში, სადაც კიაზო და ნუგზარი მელოდებოდნენ. მერე კი დაიწყო ისევ სატანჯველი ხვრელი, გაუთავებელი და დაუპატიჟებელი სტუმრის მოძულე; ივი თითქოს მუსიკალური სალონისა და მარგალიტების დარაჯად დამღგარა. ჰეჰატას უზრუნია თავისი საიდუმლოებების დასამალავად და მისაჩქმალად.

რამდენიმე საათის შემდეგ გათოშილები და მოქანცულები მატოვებულ მუზარადებთან და ტელეფონთან ვართ.

— ალო, ალო!

— გისმენტ ასოცი! გისმენტ სამოცდაათი!

— ნახევარ საათს შევისვენებთ და ამოსვლას დავიწყებთ!

— გელოდებით!

ნუგზარი და კიაზო საკუთრველს თოკს უბამენ. ლერი და თამაზი კი თოკს ეზიდებიან და ტვირთი ნელა მიიწევენ ზევით. ჩვენ მუზარადები დავიხურეთ და ნიშს შევეფარეთ, რადგან თოკისა და ტვირთის მოძრაობას ხშირად მოსდევდა ლოდების ცვენა. ტვირთი უკვე თვალს მიეფარა, როცა ტელეფონით უსიამოვნო ამბავი გვაცნობეს:

- ტვირთი რალაცას გამოედო და აღარც ზევით მიდის, აღარც ქვევით.

მეტი გზა არ არის, რომელიმე ჩვენგანი თოკის კიბეს უნდა აჟვეს და გამოხსნას კლდის ტყვეობაში მყოფი ტვირთი.

ავდივარ. ისევ იგრინება თოკის კაბე და ხშირად ვეკვრა კე-
8. თ. კიკნაძე

დელს. რომ ზევიდან წამოსულ ლოდებს თავი ავარიდო. შუა გზაზე ჩემი ძალაგამოცლილი ფარანი ძლივს ანათებს თოკებში გახლართულ და კირქვის ქიზზე გამოდებულ ტვირთს.

სადაც ქვევით ყოფნის დროს მარჯვენა მკლავი დამიზიანდა და ძალიან მაწუხებს. ძლივს ვმაგრდები გამოშვებულ ლოდზე. ის იყო გამოვხსენი ტვირთი და ახლოს მივითრიე, რომ ზევიდან მორღვეული ქვა დამეცა თავზე. ფოლადის მუზარადმა მისხნა და კიდევ იმან, რომ ქვა პატარა სიმაღლიდან ჩამოვარდა, თუმცა კი საკმაოდ გავბრუნდი. ქვათაცვენის დარბაზში ვერ მოითმინა და ერთხელ კიდევ გაამართლა შერქმეული სახელი...

ცოტა ხნის შემდეგ ლერი და თამაზი გადამეხვივნენ. მალე კი აზო და ნუგზარიც შემოგვიერთდნენ და ასოციან ბანაკში ისევ ხუთნი შევეგროვდით.

კიზო. ნუგზარი და მე ვისვენებთ. თამაზი და ლერი შახტში ჩაკიდულ კიბეს ეწევიან. ახვევენ. კოტე წარამარა გვირეკავს, კითხულობს, როგორ ვგრძნობთ თავს. საჭირო ხომ არ არის მისი ჩამოსვლა. ჩვენ ვპასუხობთ. რომ ყველაფერი რიგზეა.

ყურმილში ახლა ვაქვს ხმა მესმის.

— მე და კოტემ თქვენს ლოდინში ჰადრაკი ვითამაშეთ.

— რამდენი ხელი?

— აღარც კი მახსოვს. ალბათ ოცზე მეტი.

— მოწილოცავს. თქვენ პირველები ხართ, რომლებმაც ბაგრატიონის უფსკრულში ჰადრაკი ითამაშეთ.

იწყება ყველაზე მომქანცველი შახტის დაძლევა. ტვირთის აზიდვა. ძალაგამოლეულებს გვეხმარება ნუგზარის კონსტრუქციის კიბე-ავდივართ და ტრადიციული ცხელი ყავა მზადაა. კოტე და ვაია მეგებებიან. ამოსვლისას მკლავს ძალა დაადგა და მტკივა. უკვე გასიებულია.

ვიდრე ტვირთი ამოაქვთ, სველ ტანსაცმელს ვიხდი და ვისვენებ. მეძინება. მაგრამ ქვევით ამხანაგები იმყოფებიან და თავს ძალას ფატან, ვებრძვი დაღლილ სხეულს და ვაქვს და კოტეს ვუერთდები. მათ უკვე ამოუტანიათ თოკზე მიბმული ტვირთი და ახლა დანარჩენები იწყებენ ამოსვლას.

ვაჯა საინტერესო ამბავს გვიყვება: ჩემი ქვევით ყოფნის დროს გელგელუჯიდან, სადაც ძირითადი ბანაკი გვქონდა, ექსპედიციის ქიმიკოსი ლაშა ცისკარიშვილი ამოსულა, სანოვაგიანი ზურგჩანთა

ჩამოუტანია უფსკრულში, გზაში ფარანი გაატეხია და ჩვენს მიერ დატფვებულ თოკს სიბნელეში ჩამოჰყოლია.

რიგრაგობათ ამოდიან ნუგზარი, ლერი, კიაზო და თამაზი. მერე ვიწრო ხვრელებით თოვლამდე ავლივართ. თოვლიან დარბაზში სიბნელეა. კიდევ ნახევარი საათი და უფსკრულის პირას ვართ, სადა კიდრე ასულები კოცონს ანთებენ. ირგვლივ ყველაფერი ღამის სიბნელეს შთაუნთქავს და თავი ისევ უფსკრულში გვგონია.

სიბნელეში ვტვირთავთ ცხენებს და გელგელუქისკენ ვეშვებით. ნისლი წამოგვეპარა; ჩვენი ძალაგამოლეული ფარნები კელარ გვინათებდნენ გზას. ირგვლივ არაფერი ჩანს. შუშხუნება ავანთეთ. წინ დიდი გაჭირვებით მივიწვეთ. ამ ორკილომეტრიანმა გზამ ისედაც დაღლილები, უფრო მოგვექანცა, ღამის სამ საათზე ძაღლების ყუფამ მაგვაგნებინა ჩვენი კარვები. ძილ-ღვიძილში ვიხდაღათ სველ ტანსაცმელს და საძილე ტომრებში ვძვრებოდით...

გელგელუქიდან სამხრეთით, ზერჭილის ქედის კალთაზე ვეებერთელა ჯამისებური ჩაღრმავებაა, რომელსაც დეკიანის ცირკა ჰქვია. იგი რამდენიმე ათასი წლის წინათ მყინვარის სათავსი იყო. მისი ენა გელგელუქისაკენ ეშვებოდა. დღეს კი მყინვარის ნასახევი კი აღარ არის და კვალად მხოლოდ ეს ცირკიდა შემორჩენილა.

მივდივართ.

გზაზე უმარავი დეკა ყვავის. ჩაღრმავებულ ადგილებში ძველი თოვლია. კალთა ჩრდილოეთისკენაა მამართული და მზე ვერ ასწრებს თოვლის გადნობას.

დატვირთული ჩერქეზი და „თოჯინა“ ფრუტუნით მოჰყვებიან ციკაბო აღმართს.

ცაღლა.

ხანდახან ბუჩქებიდან შურთხი წაჰოფრინდება და ნერვებისამშლელად ცხვირწინ ჩაგვიქროლებს, უჩინარდება. ლერი ნანობს. თოფი რომ არ წამოიღო.

ორ საათში შევიდასი მეტრის სიმაღლე ავიღეთ და ზღვის დონიდან 2300 მეტრის სიმაღლეზე მარტელის უფსკრულს მივადექით.

ლერი და ნუგზარი კონვასს ამზადებენ. კიაზო, ვაჟა და კოტე თოკებს შლიან.

უფსკრულის პირველ ბაქანზე ჩავდივარ და ვათვალიერებ. შარშანს შემდეგ უფსკრულის იერში მცირეოდენი ცვლილება მომხდარა უფსკრულის შუამდე ამოღმართული თოვლის ობელისკი

ალაგ-ალაგ ჩამდნარა, დაგლეჯილა, რაც უფრო დიდ და გრანდიოზულ შესახედობას აძლევს მარტელს. კედლებს ვეება ლოდები მოსწყვეტია, ლავგარდანზე დაგროვილა და თითქოს ოდნავი ხელას კვრაც კი საეპარისია, რომ უფსკრულის სიღრმისკენ გაქანდნენ გაცოცხლებული ლოდები.

1960 წელს ქართველ სპელეოლოგთა პირველმა ექსპედიციამ 60 მეტრ სიღრმემდე ჩააღწია მარტელის უფსკრულში. ერთი თვის შემდეგ სამი კაცი თ ხელმეორედ მოეხვდი არაბიკაზე და მარტელსაც ვეწვიეთ. იმჯერად 60 მ სიღრმეზე პატარა ხვრელი ვნახეთ და უფსკრულის გამოკვლეული ნაწილი 80 მეტრამდე გაიზარდა. მაგრამ არ შეიძლებოდა აქ დასრულებულიყო სიღრმე, აუცილებლად უნდა პქონოდა გავრძელება. წელს უნდა გვეპოვნა იგი.

კლდეს მოვეპიდე, ფეხით ლოდების ხროვას მივაწეკი და ისეთი გრიალი ატყდა, კაცს ეგონებოდა ვულკანმა გაიღვიძაო. საყრდენ-გამოკლილი ლოდები რახრახითა და ზათქით მიექანებოდნენ სიღრმისკენ; ზოგი თოვლის ობელისკს ეცემოდა და ანგრევდა. ამ დიდებულ სურათს ნუგზარი და ლერი კინოფირზე აღბეჭდავდნენ.

როცა ლოდების წვიმა საფრთხეს აღარ გვიქაღდა, დაცვაზე კიაზო და ნუგზარი დაღვნენ და სათითაოდ ჩამოვიდნენ ლერი, კოტე და ვაჟა. მერე კიაზო და ნუგზარიც შემოგვიერთდნენ.

პალოები საიმედოდ ჩავასვით კლდეში, თოკი დავამაგრეთ და სიღრმეში ჩავეშვი.

ზევით მზე მოჩანს, ცხელა, აქ კი სიცივისგან გაყრყოლებს. თოვლის მდნარი წყალი ტანსაცმელს ასველებს. 60 მეტრ სიღრმეზე, თოვლის ობელისკში, ხუთმეტრიანი გამოქვაბული გაეჩინა წყალს. კედლები ყინულად იყო ქცეული.

ახალ ხვრელს ვეძებდი და მივაგენი კიდევ. შახტის კედელსა და თოვლის ობელისკს შორის გახსნილიყო იგი. სად მიდიოდა? რას ვნახავდით?

თოკი შევიბი და ჩავეშვი. კიაზო და ნუგზარი მიცავდნენ.

ტანსაცმელი მთლად დასველდა. თოვლი ჩემს ზევით დნებოდა და წვიმა, ნამდვილი წვიმა დამატყდა თავს.

თოვლის ობელისკი სიღრმეში მიდიოდა. საფეხურებს ვჭრიდი და ჩავდიოდი. აქაც პირველად შეიჭრა ფარნის სინათლე და სიბნელეს ერთხელ კიდევ გამოსტაცა ათასწლეულების განმავლობაში უმანკოდ დარჩენილი უფსკრულის სიღამაზე.

კიდევ ვიწრო ხვრელი, მერე პატარა ბაქანი. ვჩერდები და გარე-
მოს ვათვალეირებ. ფარნის შუქი ვერ სწვდება ვიწრო და მაღალი
დარბაზის ჭერს.

ასოცდაათი მეტრის სიღრმეზე, პატარა დარბაზში, სტალაქტი-
ტები იზადებოდნენ. ნუთუ აქ თავდება უფსკრული? ვხედავ პატარა
ხვრელებს, ვცდილობ გაძრომას ერთში... მეორეში... მესამეში... ვერ
ვეტევი. ვრწმუნდები, რომ წელს უფრო ღრმად ჩასვლა შეუძლებე-
ლია. ვაღგენ უფსკრულის გეგმას. სინანულით ვათვალეირებ ცივ,
ყვითლად მოელვარე კედლებს და ასვლას ვიწყებ.

ისევ წვიმის ზღურბლი, საფეხურები თოვლში... მერე მეგობ-
რების გამოწვდილი ხელები მეხმარებიან და ისევ მზე.

მაღე სანდრიფშის ხეობიდან ნისლი ამოიპარა და რძისფრად
მოეფინა ბერჭილის ქედს...

ვბრუნდებოდით.

ჩამოხნულდა. ქარი ამოვარდა და ნისლი გადაყარა. ვარსკვლა-
ვები ჭიანჭველებივით მოსდებოდნენ ცას. საღლაც, ქვევით, კოცო-
ნი გამოჩნდა.

მაღე ბანაკში ვიყავით და გემრიელ ვახშამს შევექცეოდით, რო-
მელიც მზიას და ლაშას დაემზადებინათ.

კარგი დილა გათენდა, მზიანი, უნისლო.

დაქანცულები ვიყავით. ძალებს აღდგენა სჭირდებოდა და დასვე-
ნების დღე გამოვაცხადე. ლერის ვთხოვე კინოაპარატი მოემზადები-
ნა, რათა არაბიკის მთისკენ უნდა წავსულიყავით დასაზვერად და
გადასალეზად.

ლერის კისერზე მძიმე კონვასი ეკიდა, მე — ზურგჩანთა თოკე-
ბით, აპარატურითა და საუზმით.

ცხენებით დავადექით გელგელუკ-არაბიკის გზას.

ცხენი დინჯად მიაბიჭებდა. ირგვლივ შიშველი კლდეები, თეთ-
რი, ნაცრისფერი.

ბილიკი ტბას უვლის ირგვლივ. აქ არც შარშან და არც შარშან-
წინ ტბები არ ყოფილა. წელს კი კარსტულ ძაბრებში ჩარჩენილი
თოვლი დამდნარა და ტბების სახით მოგვევლინა.

ცხენი ტბისკენ მიიწევს, წყალი სწყურია. თანდათან ღრმად შე-
დის და ტორების ცემით მუცელზე წყალს ისხამს. დაცხათ ცხე-
ნებს. ლერის ცხენიც იგივეს იმეორებს. მერე წყალში ჩაწოლა მო-
ინდომა, გვერდზე წამოგორდა და ლერიმ ძლივს მოასწრო გად-
მოხტომა...

არაბიკაც გამოჩნდა. ეგვიპტური პირამიდასავით აღმართულა მის ძირში კი ტაფობია, დაჩვრეტილი უამრავი კვებითა და ძაბრე-ბით. გოლიათი ადამიანის ჩოფურა სახეს ჩამოჰგავს.

ცხენებს ვტოვებთ და არაბიკის ფერდობზე ავდივართ. გამოფი-ტულ კალთაზე ყოველნაირი ზომის ლოდები დახვავებულა და ძნე-ლად სავალს ხდის. შუაგზაზე ლერის კინოაპარატს ვართმევ. ავდი-ვართ.

მწვერვალიდან ულამაზესი ხედი მოჩანს. ჩრდილოეთით კავ-კასიონის მაღალი მწვერვალები დამდგარან და ნისლში ეხვევიან. შვიდიოდე კილომეტრში სპელეოლოგების პიკი აღმართულა, შარ-შანწინ რომ დავიპყართ და მოვნათლეთ კიდეც.

ლერი კონეასს იმარჯვებს და პანორამას იღებს. მე რუკაზე გა-დამაქვს აქედან დანახული კარატული ფორმები და ყინვარული ტროგები. კარგახანს ვრჩებით მწვერვალზე ჩვენ — ჩვენი საქმი-ართულნი...

ქვევიდან ვილაც ყვირის, ხელებს იქნევს. ცოტა ხნის შემდეგ ვარჩევთ, რომ ის ჩვენი გამყოლია, რომელიც ძროხებისა, და თხე-ბა გასარეკად წამოსულა მწყემსის პატარა ბიჭთან ერთად.

გეზს ბანაკისკენ ვიღებთ. ბინდში ძლივს მოჩანს პატარა გემები-ვით გაშლილი კარვები. ბიჭებს დაუსვენიათ. გიტარის აკორდებს აჰმღერა უერთდება. ლაშამ ცეცხლს შეუკეთა, ქვაბს დასტრიალებს. დადლილ არაბაკელებს გვიმასპინძლებს...

16 აგვისტოს ავიყარეთ. გეგმა ასეთი იყო: კიაზო, ლერი, ნუგზა-რი და მე წინ უნდა წავსულიყავით და დანარჩენების შემოერთებამ-დე გიუზლეს უფსკრულს მოვამზადებდით საიერიშოდ.

ორ ცხენზე დავტვირთეთ საქირო საქურველი და გელგელუ-გიუზლეს გზას დავადექით. დარჩენილი ჯგუფის უფროსად ვაჟა მა-ჩაიძე დავტოვე.

ნიაჟი ნიალს ათამაშებდა. მერე ნისლი მოერია ნიაგს, შესქელ-და. დამძიმდა და ჩვენგან მარცხნივ, ყოვე-კვარას ხეობაში, მარჯვნივ კი ანდრიფშას ხეობაში ჩაწვა.

მარჯვენა მკლავი თანდათან მისივდებოდა. ხერხლებში ხოხვისას, როცა ძირითადად იდაყვებს ეყრდნობი, ისეთი სახიფათო უფსკრუ-ლის იერიში, როგორც გიუზლეა, უაზრობა იყო; საკუთარი თავის გარდა სხვებსაც ხიფათში ჩავაგდებდი.

— გადავდოთ. — მეუბნება კიაზო. ნუგზარი და ლერიც იმავე აზრისა არიან.

ალარ ვიქარობთ. გადაწყდა, გიუზლეს უფსკრულის იერიში მომავალი წლისათვის უნდა გადავდოთ.

ულელტეხილიდან ვხედავთ გელგელუქის მხრიდან მომავალ ქარავანს. ჩვენი მეორე ჯგუფი მოდის. ლაშამ გზადაგზა ტბების წყალი უნდა აიღოს საანალიზოდ.

გიუზლესში მწყემსები, მათი ოჯახები და წვრილფეხობა გამოფინა ჩვენს შესახვედრად. ნაგაზები გაუთავებლად ყეფენ. დამხვედურთა შორის ბევრი ძველი ნაცნობია. ზოგის სახელებიც კი გვახსოვს. ერთი მათგანი, სამოცდაათი წლის მოხუცია, რომელიც გრძილ, თამბაქოს კვამლისგან გაყვითლებულ უღვაშებს ისწორებს და ქართულად გვესალმება. ლაპარაკიდან ირკვევა, რომ ოდესღაც ქართულ დივიზიაში უმსახურია.

მთელი ვედრო თხის მაწონი გამოაქვთ და გვიმასპინძლებიან...

მალე ვაქვს ქარავანიც შემოგვიერთდა. ყველა ერთად ვართ კინოაპარატი ფირზე ბექდავს გიუზლეს, მწყემსებს, ჩვენ...

არაფინ ამბობს, მაგრამ ყველას ვატყობ, რომ გული წყლებათ, გიუზლეს უფსკრულზე იერიში რომ ვერ მოხერხდა. ზოგს წამოსცდა, რომ უჩემოდ ჩავიდოდნენ, მაგრამ საერთო ბჭობამ უკუაგდო ეს წინადადება. უფსკრულის პირველმა დაზვერვამ დამარწმუნა, რომ იგი ადვილად არ ჩაახედებს თავის წიაღში დაუბატიყებელ სტუმრებს.

გიუზლელებს გამოვემშვიდობეთ და ტყის ბილიკებს დავადექით. დატვირთული ცხენები ძლივს ადგამენ ფლოქვებს ტალახში. გზა ალარ თავდება. უკან მოვიტოვეთ მეწყრები, ერთი, მეორე, მესამე: მერე სწორი გზა დაიწყო და ნაბიჯს ვუმატეთ.

მიუუახლოვდით ჩვენს ნაბანაკარს. აქედან ბალნარამდე თექვსმეტ კილომეტრამდეა. საღამოვდება. უნდა ვიჩქაროთ.

ვასგენი მოსართავენს უქერს ჩერქეზს. გარეგნულად მშვიდ ცხენს ჩამოჰგავს. შეჯექიო, მეუბნება გამყოლი და თან ეშმაკურად ელიმება. მარჯვენა მკლავი დოლბანდით კისერზე მაქვს ჩამოკიდებული, საკმაოდ გასივდა და მაწუხებს.

ის. იყო უზანგებში ფეხი გავუყარე, რომ ჩერქეზმა ცქმუტვა დაიწყო, მერე ადგილს მოსწყდა, ხის ვეება მორებს გადააფრინდა და გაქუსლა. თავი ძლივს შევიმაგრე გადმოვარდნისგან, რადგან არ ველოდი, რომ ასეთი გარეგნობის ცხენს ამხელა ძალა და ენერჯია ექნებოდა. ძლივს მოვწიე მარცხენა ხელით სადავე და სწორედ ამ დროს უკნიდან ვასგენის ხითხითი შემომესმა. ცხენზე შემქდარიყო და მეწეოდა.

— ვიცოდი, ცხენი გიყვარდა. — მეუბნება. ვასგენი. — განგებ შევარჩიე, მთელი ზაფხული საძოვრებზე იყო, გაველურებულა. მაგაზე მარტო ჩვენს თავმჯდომარეს შეუძლია ჯდომა. — და იცინის. — ეგ არი, ხელი გტყვი და არ გადმოგაგდოს, თავი დაუჭირე.

ჩერქეზი ლაგამს ღრღნის და თავს იქნევს, რომ როგორმე სადავე წამართვას. დამეწიე-მეთქი. გავძახი ვასგენს და ჩერქეზი ადგილს წყდება. ერთი უცნაურობა შევამჩნიე ცხენს: წინ ფართო და კარგა გზა იყო, მაგრამ სულ ცდილობდა გზისპირა ბილიკებზე, ოღრო-ჩოღრობებზე ერბინა, თანაც თუ სადმე წაქცეული ხე ან ღობე შეხვდებოდა, გვერდს არ უქცევდა პირდაპირ ახტებოდა. მთლად გაოფლიანდა, მაგრამ მაინც არ ცხრებოდა. ცხენის გოყურმა ჰენებამ ამიტაცა, მივჭროდი მარტოდ თეთრ კლდეებს შორის, სადაც მღვიმეები მოჩანდა და მსურდა უფრო სწრაფად, უფრო გიჟურად ერბინა ჩერქეზს. უცბად გზაზე მოტოციკლმა გამოუხვია და ჩერქეზი დაფრთხა, გვერდზე გახტა. ცოტაც და გადმომავდებდა.

სოფლსაბჭოსთან ცხენიდან გადმოვედი და სადავე პატარა ბიჭს მივეცი, გაატარ-გამოატარე მეთქი. ვასგენმა ნახევარი საათის შემდეგ მოაქენა თავისი გახვითქული ცხენი და თავი იმართლა, უზანგი გამიწყდაო. ამ დროისათვის მე უკვე გავგზავნე საბარგო მანქანა ჩვენი ბანაკისაკენ. საღამოს ცხრა საათზე, ბინდში ჩამოვიდნენ ექსპედიციის დანარჩენი წევრები. სწრაფად გადმოვტვირთეთ მანქანა, ვივანშმეთ და დაღლილები საძილე ტომრებში ჩავძვერით. ნუგზარი დიდხანს იჯდა კლუბის რადიომიმღებთან და მუსიკის ჰანგები ნანად ჩაგვესმოდა.

რამდენიმე თვის შემდეგ ფილმი დავამონტაჟე და დავარქვე „არაბიკა“. ეს იყო პირველი ქართული სპელეოლოგიური ორნაწილიანი ფილმი (მოყვარულთა) 35 მილიმეტრიან ფირზე, რომლის შესაქმნელად დიდი ჯაფა დაადგათ ოპერატორებს ლერი მაჩაიძეს და ნუგზარ ერქომანიშვილს, ხმის რეჟისორს და ოპერატორს ვაჟა მაჩაიძეს. ტიტრები დაგვიწერა ჯიბო ყავლაშვილმა, ავტორის ტექსტი წაიკითხა ირაკლი უჩანეიშვილმა. დიდი სიხარული განვიცადეთ, როცა ჩვენმა ფილმმა კინომოყვარულთა საკავშირო ფესტივალზე მესამე ხარისხის დიპლომი მიიღო, გარდა ამისა მას დიდი წარმატება ხვდა სპელეოლოგთა პირველ საერთაშორისო კონფერენციაზე ჩეხოსლოვაკიის ქალაქ ბრნოში (1964 წელს) და სპელეოლოგთა მე-4 საერთაშორისო კონგრესზე იუგოსლავიის ქალაქ ლიუბლიანა-

ში, სადაც მსოფლიოს გამოჩენილი სპელეოლოგები თავიანთ ფილმებს უჩვენებდნენ. „არაბიკამ“ თვალნათლივ უჩვენა მსოფლიოს სპელეოლოგებს, რომ საქართველოშიც არსებობს ძლიერი სპელეოლოგიური სკოლა და ისეთი საინტერესო კარსტული მასივი, როგორიც არაბიკას მასივია. ეს იყო პირველი საბჭოთა სპელეოლოგიური ფილმი, რომელიც საერთაშორისო ფორუმებზე იყო ნაჩვენები და დიდი წარმატებებიც ხვდა წილად. ამის ერთ-ერთ მთავარ მიზეზად ისიც მიმაჩნია, რომ მსოფლიოს გამოჩენილ სპელეოლოგთა მიერ გადაღებულ ფილმებში გამოყენებული იყო ძლიერი განათებები, სპეციალური კინოსგადასაღები გამანათებელი მოწყობილობანი, ლიპტვაგენებიც, ჩვენი ფილმი კი შუშხუნების სინათლეზე იყო გადაღებული და ამით როგორღაც უფრო მეტად ეფექტური და ორიგინალურიც გამოდგა.

1964 წლის ზამთრის ოღისება

„სითეთრე შვენის მალალ მწვერვალებს,
ვით სასძლოს ფარჩა და აღმასებო“.

გ ა ლ ა კ ტ ი ო ნ ი

1964 წლის ზამთარში კვლავ გადავწყვიტეთ არაბიკის მასივზე ასვლა. როდესაც საქურველი მოზრდილ ზურგჩანთაში მოვათავსეთ და სიმძიმე მოვსინჯეთ, ცოტა არ იყოს შევფიქრიანდით. შარშანდელი ზამთრის გამოცდილება გვიკარნახებდა, რომ ექსპედიცია კვლავ უცხენებოდ ივლიდა და ტვირთიც ზურგით უნდა გვეტარებინა. შარშანდელთან შედარებით უფრო მეტი და მძიმე საქურველი დაგვიგროვდა. განსაკუთრებით ძნელი სატარებელი იყო კინოაპარატი „კონვასი“ თავისი ფირებით. მიზნად მქონდა 1963 წლის ზაფხულში გადაღებული მასალისთვის ზამთრის ხედებიც მიმემატებინა და კინოოპერატორ ლერი მაჩაიძეს, რომელიც შარშან ნუგზარ ერქომიანიშვილთან ერთად იღებდა ფილმს; ამჯერად დიდი საზრუნავი მქონდა. კინოგადასაღები მოწყობილობის სიმძიმეს ემატებოდა სიმძიმე სანადირო თოფებისა და ტყვია-წამლისა, რომ აღარაფერი ვთქვათ სურსათ-სანოვაგეზე, ტანსაცმელზე და საექსპედიციო საქურველზე.

იანვრის დასაწყისი იყო. გავრაში იშვიათად ანათებდა მზე. როცა სოფელ ბაღნარს მივუახლოვდით, მანქანის ძარადან დავინახეთ ბერკილის დათოვლილი ქედი. თვით სოფელში თოვლი აქა-იქ შემ-

დნარიყო. ღამე, ტრადიციისამებრ, ბალნარის კლუბის ესტრადანზე გავათიეთ, თუმცა სოფლის კოლმეურნეობის თავმჯდომარე სახლში გვეპატიებოდა.

ღილით ადრე წამოვიკიდეთ ჩვენი მძიმე ზურგჩანთები და გზას დავადექით. თხელ თოვლზე წრიაპებიანი ხამლებს ნაკვალევი რჩებოდა.

ტყეში უფრო გაგვიკვირდა სიარული, რადგან აღმართთან ერთად თოვლის სისქეც მატულობდა. ხეების კენწერობებს შორის მოჩანდა ლურჯი, უღრუბლო. ცა. მზიანი დღე იყო და ამინდის გაფუჭების შიში არ გვექონდა, თუმცა მთაში ამინდი სწრაფად ცვალბადია.

ტყეში კარსტული ძაბრების. ფსკერი და ფერდობები თოვლით იყო დაფარული. და იყო საოცარი დუმილი, რომელსაც ჩვენი ფუნის ხმა არღვევდა მხოლოდ.

უკვე შემოღამებული იყო; როდესაც გიუზლემდე მივალწიეთ და გორბელის გადასასვლელის ძირში დავბანაკდით. მწყემსებებს ბინები ცარიელი იყო და ერთ-ერთი ავირჩიეთ.

რეზომ ცეცხლი გააჩაღა, სველი ტანსაცმელი გამოვიცვალეთ და ცეცხლთან მოვკალათდით. კაჯზე ჩამოკიდებულ ჩაიდანში ჩაყრილი თოვლი დნებოდა და მალე ცხელმა ჩაიმ სხეული გაგვითბო.

მეორე ღილით კახჭახა მზემ გამოანათა. აელვარებული თოვლი თვალს გვეკრინდა. რამდენიმე დღე დავდიოდით სხვადასხვა მიმართულებით. ამ რაიონში გამომავალი რამდენიმე კარსტული წყაროს სინჯი ავიღეთ საანალიზოდ, შევისწავლეთ თოვლის საფარის სისქე რელიეფის სხვადასხვა ნაწილებში და გადავწყვიტეთ გელგელუკისკენ აგველო გეზი.

ღილით ჩვენს გაოცებას საზღვარი არ ჰქონდა, კარი ვერ გავადეთ; თითქოს ვილაც მაგრად აწვებოდა გარედან. როგორც იქნა. დიდი წვალების შემდეგ შევეძელით მისი ნახევრად ვალეზა და საიტად დავრჩით: ღამის განმავლობაში ისეთი თოვლი მოსულიყო, რომ სახლები თითქმის სახურავებამდე დაეფარა. ამიტომ იყო, რომ კარს ვერ ვალეზდით. ჩვენ ჯერ არ ვიცოდით, რომ გაგრა—განთიადში ამ დროს 16-გრადუსიანი ყინვა იყო, აქ კი თერმომეტრი 30 გრადუსს უჩვენებდა ნულს ქვემოთ.

გზის გაგრძელება გელგელუკისკენ სახიფათოც იყო და შეუძლებელიც. ამაში მალე დავრწმუნდით, როცა მზემ ამოანათა და ზეგების კანონადა დაიწყო. ჩვენს პირდაპირ, ბერქილის ქედიდან საწ-

დრიფტის და ყოვე-კვარას ღრმა ხეობებისკენ მიექანებოდნენ ვეება ზვავები, მტვრისებრ ღრუბლებად რომ გვეჩვენებოდნენ.

ლერიმ კინოაპარატი მოიმარჯვა, მაგრამ გაყინული ძრავა არ ამუშავდა. დაგვრჩა წინა დღეებში გადაღებული კადრები, რომლებიც ამ გრანდიოზულ სანახაობას ვერ შეედრებოდნენ. როცა ზვავების კანონადა შეწყდა, კიაზომ და რეზომ თოფები გამოიტანეს, იჭექა ოთხმა ლულამ და ექოს ზვავეთა ქუხილიც მოჰყვა. არა, გზის გაგრძელება არ შეიძლებოდა და გადაწყვიტეთ უკან დაბრუნება.

ისევ ზურგზე მოვიკიდეთ ჩვენი ზურგჩანთები, ხელი მოვიკიდეთ წერაჩინებს და გზას დავადექით. მაგრამ საღ იყო გზა, თოვლი მკერდამდე გვევლებოდა. მეწინავე მკერდით და მთელი სხეულით მიაპობდა თოვლს, და მის უკან ვიწრო დერეფახი რჩებოდა, რომელშიც დანარჩენები მივდიოდით; ორმოცდაათიოდე ნაბიჯის გადადგმის შემდეგ მეწინავე იღლებოდა, გვერდზე დგებოდა და მის უკან მიძავალი იკავებდა მეწინავის ადგილს.

ყინავდა, მაგრამ ოფლში ვიწურებოდით. ზურგჩანთები დასველდა და უფრო დამძიმდა. სველი ტანსაცმელიც უსიამოვნოდ გვეკვროდა სხეულზე. მთელი დღე ასე წვალებით მივდიოდით. ღამის გასათევად კი ერთ ადგილზე თოვლი დავტყუპნეთ და საკმაოდ ღრვა ორმოში მოვეწყვეთ. პირველ რიგში გავიხადეთ სველი ბრეზენტის ტანსაცმელი, რომელიც ყინვისგან მაშინვე გახევდა; ჩავიცვიო მშრალი, გავბერეთ ლეიბები და ვიდრე საძილე ტომრებში ჩავძვრებოდით. ფეხის თითები კარაქით და მერე სპირტით დავიზილეთ. როგორც მერე გამოირკვა, მაინც მივიღეთ მსუბუქი მოყინვა.

ზემოდან ვარსკვლავებით მოქედალი ცა დაგვეყურებდა. გაბერალი ლეიბები და საძილე ტომრები ერთმანეთთან ახლოს გავშალეთ. ერთმანეთს მივეხუტეთ და დაღლილებს მაგრად ჩაგვეძინა.

ღილით სიცივემ გამომადვიძა. ლეიბიდან ჰაერი გამოსულიყო, და ცივ თოვლზე ვიწექი. ასევე დამართოდა ლერის ლეიბსაც.

ისევ მივდივართ. მძიმე ზურგჩანთების ტარებით ძალიან გეტკივა მხრები. კვლავ თოვლის რიგრიგობით ვაკვალვა. ვამშრალ და დამსკდარ ტუჩებს თოვლით ვისველებთ. მთელი დღე მივდივართ.

მოსახვევში მეტყუევთა მიტოვებული პატარა ქოხი გვეგულება. იქამდე კიდევ ნახევარი კილომეტრი იქნება. ძალა გველევა. ზურგ ჩანთებს ხის ძირას ვტოვებთ და საოცარი სიმსუბუქის შეგრძნებით ქოხისკენ მივდივართ. აქ მაინც ძეხორციელთაგან არავინ გამოივ-

ლის და დარწმუნებული ვართ, რომ ზურგჩანთებს ხელს არავინ ახლებს.

აი ქოხიც. შეედივართ. მიწის იატაკზე თუჯის ღუმელი დგას. შეშაც ბევრია. მალე სასიამოვნო სითბო ტრიალებს ქოხში.

— ბიჭებო, ლობიო! — ყვირის რეზო და თაროზე მიგვეთითებს, სადაც ლობიო ყრია. ქვაბსაც ვპოულობთ, თოვლს ვადნობთ და ლობიოს მოსახარშად ვდგამთ ღუმელზე.

ისეთი დაღლილები ვიყავით, რომ ლობიოს ქამის თავიც კი არ გვექონდა, თანაც უმარილოდ. სითბომაც მოგვეთენთა და ჩაგვეძინა.

დილით რეზოს ბუბუნე მოგვესმა. ხელში ცალი ხაშლი ეჭირა. მეორე ღუმელზე დაედო გასაშრობად, გადმოღება დაეიწყებოდა და ლანჩის შორისი ფისი გამდნარიყო, ლანჩიც გამომწვარიყო და უძირო ხაშლიდა ეჭირა ხელში. წინ კი კიდევ ათიოდე კილომეტრი გვექონდა გასავლელი სოფელ ბაღნარამდე.

— იქნებ რაიმე ძველი ფეხსაცმელი იყოს, ტყის მჭრელთა დატოვებული. — თქვა კიაზომ და ძებნას შეეუღდექით.

— ამის სარგოს რას იპოვი, გემებივითაა. — იხუმრა ლერიმ.

ბოლოს აღმოვაჩინეთ ცალი ჩექმა, მოგლუვებული, გაცვეთილი ლანჩით, რომელიც რეზომ დიდი გაჭირვებით ჩაიყვა. მეორე ფეხზე კი გადარჩენილი ხაშლი მოირგო. ბოლოს დიდი ჯოხიც გამოთალა ყავარჩნად და წვეკაუპარსავი, ქვარტლიანი სახით, ნაჭრებით დაბმული ცალი ჩექმით, იგი ნამდვილ ზღაპრულ მეკობრეს ჩამოჰგავდა, რაზედაც სიცილი ვერ შევიკავეთ. ალბათ ჩვენც ასევე ვიყავით გაქვარტლულნი, რაშიც ბაღნარის საავადმყოფოში დავრწმუნდით, სადაც ღამე გაგვათევეინეს და ცხელი ბორშით და ჩაით გაგვიმასპინძლდნენ.

გაგრის აღმასკომში დავრეკე და ვთხოვე „გაზ-69“ გამოეგზავნათ, რადგან ფეხის თითები მოყინული გვექონდა, მაგრამ პასუხი ასეთი იყო: გზები ყინულითაა დაფარული, მანქანები ვერ დადიანო. მეტი რა გზა იყო, ჩვენი ბარგი-ბარხანით ისევ ფეხით წავედით განთიადისკენ, რომელიც ჩვენგან 12 კილომეტრით იყო დაშორებული.

გზაზე ყველაზე მეტად რეზო წვალობდა. მართალია, აქ აღარ იყო ისეთი დიდი თოვლი, როგორც ზემოთ, მაგრამ გზა მოყინული იყო და ჩექმიანი ფეხი წარამარა უსხლტებოდა.

სალამოს 9 საათზე განთიადის ხიდთან ვიყავით. ყინული დღის განმავლობაში შემდნარიყო და სწორედ ამ დროს გამოჩნდა გან-

თიადიდან მომავალი ტაქსის მწვანე სინათლე. ჩვენს ბედზე ცარელი აღმოჩნდა და ძლივს ჩავეტიეთ ზურგჩანთებით.

— სასტუმრო „გაგრიფში“ — ვუთხარით ჩვენი იერიშით შემცბარ მძღოლს.

— სასტუმროში ცოტა ხალხი იყო. ვიდრე ადმინისტრატორთან ნომერს ვაფორმებდით, რამდენიმე კაცი მოგვიახლოვდა, გამოგველაპარაკნენ, მერე ორმა მათგანმა ერთ-ერთი ზურგჩანთის სიმძიპე გასინჯა და ერთმა თქვა:

— რაზე იკლავთ თავს, ბიჭებო.

ავიღეთ თუ არა ნომერი, რესტორანში გავედით სავახშმოდ. თანამშრომლების გაოცებას საზღვარი არ ჰქონდა, როცა ოთხმა კაცმა ათი კაცის ულუფა მივირთვიით, ხოლო ვეებერთელა რეზომ დამატებით ათი თუ თორმეტი ჰქონდა ჩაიცი დალია.

ცხელი აბაზანის მიღების შემდეგ თავი სამოთხეში გვეკონა.

ასე დამთავრდა ჩვენი ზამთრის ოდისეა.

გიუზლეს უფსკრული და ფანტაზია

(1964 წლის ექსპედიცია)

რომელ სამყაროში შეგვიყვანა ფანტაზია?

მ. ვეღე

მარიანი ნელა, სვენებ-სვენებით აღიოდა თოკის კიბეზე. მისი ფარნის სინათლე თანდათან სუსტდებოდა და მაღალი თალის სიბნელეში იკარგებოდა. იური ავდალოვი ჩემს გვერდით იჯდა და ისიც ზევით იყურებოდა.

— თომაში! სტოპ! — დაიძახა მარიანმა. (მარიანი პოლონურად გამოთქვამდა ჩემს სახელს).

— გააჩერეთ! — ჩავძახე ყურმილს.

უფსკრულის ჩასასვლელთან, ტელეფონის მეორე მხარეს „მოლოდიოე გრუზიის“ კორესპონდენტი თამარა დუბინსკაია იჯდა და ჩემს განკარგულებებს ბიჭებს გადასცემდა, დაცვის თოკს რომ ეწეოდნენ.

მარიანი კიბეზე ისვენებდა, სადღაც, ჩვენს ზემოთ.

— თომაში! შეიძლება! — მოისმა მისი ხმა.

— ასწიეთ! — ჩავძახე ყურმილს, თან ზევით ვიყურებოდი.

მიწისქვეშეთის მყუდროებას თოკის კიბის დიურალუმინის სა-

ფეხურების ხმა არღვევდა. როცა ეს უკანასკნელნი შახტის შვერ-
ლებს ედებოდნენ და წყლის წვეთების ხმათან შეერთებულნი უც-
ნაურ მუსიკალურ ბგერებს გამოასცემდნენ. უეცრად მიწისქვეშეთის
სასიამოვნო ხმები გრიალმა დაფარა.

— ლოდი! — მოისმა ზემოდან მარიანის შემოფოთებული ძახილი
და ჩენც სწრაფად დავხარეთ თავები, მხრებში ავიწურეთ და დაე-
პატავდით. რამდენიმე ქვა შორიახლოს დაეცა და ის იყო გავ-
ფქრე. „ჩაიარა-მეთქი“, თავის აწვევა დავაპირე და სწორედ ამ
დროს რაღაც მძიმედ მომხვდა მუზარადზე, მერე სახეში...

ბოლოს გონება ამუშავდა, თავბრუსხვევა ძლიერი იყო. ვიღაც
მანჯღრევდა.

— რა მოგივიდა! — როგორც იქნა გავარჩიე იურის შემოთა-
ბული ხმა.

ტუჩებზე მლაშე სისველეს ვგრძნობდი, თბილი სისხლი იყო.
სასიამოვნო იყო სველი იატაკის სიგრილე შუბლზე. ტელეფონ-
გაბმულად რეკავდა.

— უურმილი აიღე! — გავძახე იურის.

თომაში! — გაისმა მარიანის ხმა ზემოდან. — რა მოხდა?

არაფერი, ყველაფერი რიგზეა. — ასძახა იურიმ და ყურ-
მილი აიღო. — ალო, ჰო, ააწიეთ!.. არა გვიშავს, ჩაიარა... თამაზი?.. —
მე შენომხვდა. — თამაზი ჰაერის ტექპერატურას ზომავს, მალე
დაბრუნდება.

იურის არ სურდა, რომ ზევით მყოფნი აელღევენანა.

მუზარადი ავიღე და სანთელთან ნივიტანე. შუაში ჩაჰყლეტილი-
ყო. მეშახტის ფარანი აღარ ანათებდა, ნათურა ძლიერი დარტყმას
შედეგად ფხვნილად ქცეულიყო. ძნელი მისახვედრი არ იყო, რომ
ქვამ მომგლიჯა მუზარადი და კიდით მომარტყა კბილებზე.

ამ დროს ტელეფონით გვაცნობეს, რომ მარიან პულინა მშვე-
დობიანად ავიდა და დანარჩენების ამბებს გვეკითხებოდნენ. იურის
ყურმილი გამოვართვი, თამარის ხმა იყო.

— არაფერია, ყველაფერი რიგზეა. — ვუპასუხე.

— ვენტინა? — ეს უკვე ნუგზარ ერქომაიშვილი მეკითხებოდა.
სპელეოლოგის ალლომ არ ნოატყუა იგი.

— შეიძლებოდა უარესი დანმართოდა.

— ჯამაგრდი, მოდიხარ?

— არა, ჯერ შენ ადი. — შეიცხადა იურიმ. თან მარცხენა ხელის
იდაყვს ისრესდა.

— რა დაგემართა ხელზე?

— ისეთი არაფერი, ქვა შენი მუზარადიდან ასხლტა და რაკ-შეტით მკლავში მომხვდა. შენზე შეგშინდი. წყველი უფსკრული!

— ნუ ილანძღები, ჭერ უფსკრულის კლანჭებში ვართ. — ვითომ ვიხუმრე. — ჰეკატას ეწყინება.

— ეშმაქსაც წაუღია შენი ჰეკატა. მზადა ვარ.

— ალო, ვინ არის ტელეფონთან?

— მიშა. — მპასუხობს. საქართველოს რადიოს კორესპონდენტი მიშა კარასიკი.

— ამოდის იური. მკლავი სტკივა. ძირითადი თოკი ნელა ასწიეთ და მოეხმარეთ.

— მე თვითონ ავალ. — თქვა იურიმ და ასვლა დაიწყო.

ჩვენი არქიტექტორი პატარა ტანისაა, გამხდარი, მაგრამ სტუდენტობის წლებში ჭიდაობით იყო გატაცებული, და მაუხედავად ნატყენო ხელისა, კიბეზე მკვირცხლად აღის. იგი ყოველგვარი თავდადასავლების გარეშე ავიდა მეგობრებთან და მალე ტელეფონით პკითხეს, როდის დავიწყებდი ასვლას.

— ათ წუთში გამოვრთავ ტელეფონს, კადეც ხუთი წუთის შემდეგ დავიწყებ ამოსვლას.

კავშირი გაწყვეტილია. ტელეფონის აპარატს მხარზე ვაკიდებ. წვრილ ხელსაწყოებს ჭიბეებში ვიტენი. ასვლის დაწყებამდე ორი წუთი კიდევ მაქვს. მხოლოდ ჭიბის ფარანილა დამჩჩა; შიშ მკრთალ სინათლეზე უკანასკნელად ვავლებ თვალს ფათერაკიან დარბაზს. ამ დროს უცნაური ვანწყობილება მეუფლება. მარტოდმარტო ხარ ქვესკნელის წინაშე. ახლა უფრო გრძნობ მის სიძლიერეს. თანაც პირქუშ სიდიადეს. როპლითაც შენს ცნობიერებას აწვება და თითქოს სურს გაგანადგუროს...

ვიწყებ ასვლას. ხელები გრძნობენ კიბის გაყინულ საფეხურებს. დროდადრო ვისვენებ და ფარნის შუქზე ვხედავ მკაცრ იერიან ჩამუქებულ ვეებერთელა ლოდებს, ზემოთ რომ გაზიდულან და მიკვირს, რა საოცრება აჩერებს მათ ჰაერში, რატომ არ ვარდებიან? ორი წლის წინ, პირველი დაზვერვას. ტრისტან ანთიქემ და კიაზო რაქვიაშვილმა თოკით ჩამიშვეს. ამოსვლისას, როდესაც საკმაოდ დიდ შვერილს ხელებით და ფეხებით შემოვეხვეი და ვცდილობდი ტანი შემემსუბუქებინა, ლოდი მოირღვა და თოკს და მეგობრების ღონეს უნდა ვუმაღლოდე, თორემ ვინ იცის. — გიუზლეს უფსკრული ერთ-ერთი ყველაზე სახიფათოა არაბიკის მიწისქვეშა უფსკრულებს შორის...

ლამის პირველ საათზე მეგობრებს შევეუერთდი. უფსკრულთან ახლოს კოცონი ენთო და ალის მოქანავე ენების შუქზე მათი სახეები მოქანცული, მაგრამ კმაყოფილი მომეჩვენა. ბანაკიდან ლაშა ცისკარიშვილი ამოსულიყო, შეშფოთებული ჩვენი დაგვიანებით. მიზეზი კარასიკი, ამოსვლისას ყველას რომ თავდადებულად გვეხმარებოდა, კმაყოფილი სახით ინახავდა თავის რეპორტიორულ მაგნიტოფონს, რომლითაც მან ჩვენი მიწისქვეშა ხმაური და დიალოგები ჩაიწერა. ალის სინათლეზე თამარა ღუბინსკაია ღლჟურს ამთავრებდა, რომლის შინაარსიც ცოტა ხნის შემდეგ „მოლოდიოე გრუზიის“ ფურცლებზე გამოაქვეყნა სათაურით: „როდესაც ბედნიერი ბრუნდები“. მინდა რამდენიმე სტრიქონი მოვიყვანო ამ წერილიდან, რადგან იგი დაწერილია არა სპელეოლოგის, არამედ ქალიშვილი — კორესპონდენტის მიერ, რომელმაც ცხოვრებაში პირველად მიიღო მონაწილეობა ასეთ ექსპედიციისაში და უნდა ითქვას: — ძალიან მონდომებით და აქტიურად: „...ამოსვლა ღამით დაიწყეს. პირველი ზედაპირზე ნუგზარი ამოვიდა. მან თქვა — „სალამი“, ჩამოჯდა და სუგარეტი ითხოვა. ხელები არ ემორჩილებოდა, გასიებოდა. ნუგზარმა სიგარეტი მოქაჩა, ცას ახედა და... რამდენიმე წუთის შემდეგ უკვე ეხმარებოდა დანარჩენების ამოყვანაში. აქ მოქმედებს კეთილშობილური და სამართლიანი კანონი — შენ ეკუთვნის მეგობრებს. თითოეულს შეურყევლად სწამს მეორის.

გავიდა კიდევ ორ საათზე მეტი, ვიდრე მარიანი და იური ამოვიდნენ. ერთმა თქვა — „ფანტაზიაა!“ — და დაიწყო ამბის მოყოლა. მეორეს, დახეულ კომბინიზონში, რალაცის თქმა უნდოდა, მაგრამ მხოლოდ ტუჩები ააცმაცუნა და კოცონთან მივიდა.

თამაზი ბოლოს ამოდიოდა. იგი ტელეფონით ხელმძღვანელობდა ამხანაგების ამოყვანას. ერთ-ერთის ფეხქვეშ ქვა მოწყდა. თამაზმა ვერ მოასწრო გვერდზე გასვლა. დარტყმა ძლიერი იყო. ტელეფონი დიდხანს იყო ჩუმად. შემდეგ თამაზმა ძალიან ყრუდ თქვა: „როგორ არის საქმეები, მოვლივარ“.

იგი ამოვიდა. ჩასასვლელთან ჩამოჯდა. რალაცაზე ფიქრობდა. მერე თავისთვის თქვა: „ჩვენ დავბრუნდებით მომავალ წელს, დიდი ექსპედიციით...“

...სქელ ნისლში ვბრუნდებოდით. საიდანღაც, წყვილიდან მუსიკა ისმოდა. წინ ნუგზარი მიდიოდა თავისი „სპიდოლით“.

„მერე კი დიდხანს ვისხედით ქოხში. მიწის იატაკზე ცეცხლი გიზგიზებდა. ხის თაროზე, კუთხეში, სანთელი ენთო.

დილით ჩვენ კანთიადისკენ გავემგზავრეთ. სპელეოლოგები კი მთებში რჩებოდნენ იქ, სადაც გაუკვალავი სიღრმეები ელოდებოდათ. ისინი რჩებოდნენ იქ, საიდანაც ცნობილი ფრანგი სპელეოლოგის ანრი მარსელის სიტყვებით: „ყოველთვის უფრო წმინდა და უფრო ბედნიერი ბრუნდები“.

დიახ, მეორე დღეს ჩვენ ვაცილებდით თამარა დუბინსკაიას და მიშა კარასიკს. ისინი თბილისში ბრუნდებოდნენ, ჩვენ კი კიდევ კარგა ხნის სამუშაო გველოდა არაბიკის მთებში. ჩვენს მეგობარ-კორესპონდენტებს ნიაცილებდა ახალგაზრდა მეგზური, ადგილობრივი მცხოვრებელი სერგო კოსიანი, რომელსაც უკან გზაზე პროდუქტები და სიგარეტები უნდა ამოეტანა.

მთელი დამე წვიმდა. სერგეი მხოლოდ მესამე დღეს ამოვიდა. მთლად სველი. მან გადმომცა თამარის და მიშას ბარათები. აი ისინიც:

„სალუტ! მწვერვალების და პირქუში მიწისქვეშეთის დამპყრობლებო! ძალიან მინდოდა შემესრულებინა თქვენი დავალებები, მაგრამ ამ ღვთისგან მივიწყებულ კუთხეში არაფერია. ერთ გულკეთილ კოლმეურნეს ხუთი კოლოფი სიგარეტი გამოვართვი და ისიც მასწავლა, სად და როგორ მეშოვნა არაყი... აი ასე. ბიჭებო. ვფიქრობთ და ვლაპარაკობთ მხოლოდ თქვენზე. კარგი ბიჭები ხართ. მიულოცეთ ჩემს მაგივრად ნუგზარს დაბადების დღე. 4 ოქტომბერი; მეც ამ დღეს დაეობაღე. ააღლეგრძელოს შევსვამ ნუგზარისას და ყველა თქვენგანის.

გისურვებთ ყველაზე ღრმა და ძნელ უფსკრულს მსოფლიოში და კეთილად დაბრუნებას იქიდან.

მაგრად გარამეუთ თქვენს ღონიერ თათებს, ნუ დაგვიტახავთ მე და ჩემს მაგნიტოფონს, თავი რომ მოგაბეზრათ. პერსონალური სალამი მარიან პულიას. ჩვენ უკვე ცოტა მოვიწყინეთ უთქვენოდ და არაერთი „ფანტაზია“ აღარ არის, მხოლოდ პროზა.

თქვენი მიშა“.

და მეორე ბარათი:

„ბიჭებო — მთებო!

ახლა თქვენ ვაქვთ არაყი, სიგარეტი და... ექვსი გოგონა გემონების მიხედვით (აქ ფანქრით დახატული იყო ექვსი სასაცილო თო-

ჯანა). სასაცილოდ მეჩვენა კაბა და ფეხსაცმელები. დიდი მადლობა. ლაშა ძალიან მენამარებოდა. მოკლედ, ნახვამდა.

ოთხში ნუგზარას დაბადების დღეა. აჩუქეთ ჩემგან პირად სარკებლობაში მთები, ცა...

ბედნიერად, თამარი“.

ბარათების მეგობრულმა ს-თბომ ჩვენც გაგვათბო, კარგ გუნებაზე დაგვაცუნა. განსაკუთრებით სასიამოვნო იყო მათი მიღება ასეთ წვიმიან, მოწყენილ დღეს.

ორი დღის შემდეგ ჩვენი ბანაკი გადავიტანეთ გელგელუქში. მწყემსებინ ბინებიდან მხოლოდ ერთი იყო დაკავებული. მოხუცი მწყემსი და პატარა ბიჭი თბებს მწყემსავდნენ. ოქტომბერში არაბი-კან თხემზე ბშირად თოვლიც კი შოდის და სექტემბრის შუა რიცხვებში აქაური მწყემსები სოფლებისკენ მირეკავენ საქონელს. მოხუციც ორ-სამ დღეში აპირებდა ქვევით ჩასვლას; მან ერთ-ერთი ბინის კარი გაგვიღო და შემოგვთავაზა, აქ დაბანაკდითო, ამ წვიმაში სად უნდა გაშალოთ კარვებიო.

კვლავ წვიმდა. ამინდი კარგს არას ვვიქადდა, ღლია მეთი ნაწილი ნაწლში იყო ჩაფლული. მუშაობა გვაჭირდა. ორი დღის შემდეგ თოვლიც წამოვიდა, აცივდა. ყოველი დღე ძვირფასი იყო და ჩვენც არ ვაცდენდით. მარიანი იშვიათადლა წამოიძახებდა: „ფანტაზია!“

ჩვენი პოლონელი მეგობარი ვახუშტი ბაგრატიონის უფსკრულში ჩავიყვანეთ.

— ჩვენთან, პოლონეთშიც არის მსგავსი თოვლიანი უფსკრული „სნეენა“, მისი სიღრმე 640 მეტრია.

მარიანმა გვიამბო, რა შეემთხვათ მას და ცნობილ ფრანგ მეცნიერს ჟან კორბელს ამ უფსკრულში. ორივე ერთ თოვში ჩაბმულება ჩაღიოდნენ „სნეენას“ უფსკრულში და რიგრიგობით იღვნენ დაცვაზე. ერთ-ერთი მათგანი მოსწყდა, მეორემ კი სწრაფად მოისაზრა და გადაქანდა შვერილის მეორე მხარეს, რომელზეც იდგა. ორივე პაერში დაეკიდა და ანე იყენენ ვიდრე ამხანაგებმა არ იხანეს. პოლონელმა სპელეოლოგებმა ამ იშვიათ შემთხვევაზე სახუმარო სიმღერაც კი შექმნეს.

ერთი კვირის შემდეგ ჩვენ უკან ვბრუნდებოდით. დატვირთულ ცხენებს უჭირდათ ახლადნოსულ თოვლში სიარული. უკან მოვყვებოდით და კუდით ვიჭერდით, რომ დაღმართზე არ დაეცურებულაყვნენ. გიუზლემდე დიდხანს მოვდიოდით, აუჩქარებ-

ლად, რადგან ყოველ გაუფრთხილებელ ნაბიჯს შეიძლება ხიფათი მოპყროლოდა. გიუზლეს ქვევით კი თოვლი წვიმამ შეცვალა და მუხლამდე ტალახში ვეფლობოდით. გზა ნაცნობი იყო ამ დაბურულ ტყეში და ღამითაც მოვდიოდით დროის მოსაგებად. წვიმა: გადაიღო, ქარი ამოვარდა და ღრუბლები თან წარიტაცა. მთვარის იღუმალი სინათლე ხეთა ტოტებში იღვრებოდა და ფოთლებზე უცნაურ თეთრ უჭრედებს ქარგავდა. მერე კი ისევ ჩამობნელდა და თოვლი წამოვიდა. როგორც იქნა ხე-ტყის საზიღო მანქანების გზაზე გამოვედით, კარვები გავშალეთ და საძილე ტომრებში განვეუღუნა მაგრად დაგვეძინა.

დილით საბარგო მანქანამ ტყისმკრელები ამოიყვანა. ჩვენგან ორი კილომეტრის დაშორებით მეწყერს გზა გაეთუქვინა და მანქანა ტალახში ჩაფლულიყო. მივეხმარეთ, ტოტები და კირქვის ლოდები ჩავყარეთ თხრილში და როგორც იქნა ამოვათრიეთ. ჩვენი ბარგი ამ მანქანაში გადავიტანეთ, გამოვემშვიდობეთ ჩვენს გამყოლ სერგეის და კურსი შავი ზღვისკენ ავიღეთ.

გაგრა. ტურბანა. დამკვენებლები აქ ყოველთვის საკმაოდაა. ჩვენ ყოველდღიურად ავღივართ ჟოვე-კვარის, გაგრიფშის, ციხერვის, ხაშუფის ხეობებში, ვიკვლევთ პატარა მღვიმეებს და ვიღებთ წყაროების წყალს საანალიზოდ. საღამოს ღამა შლის თავის საველე ქიმიურ ლაბორატორიას და ანლაზებს აკეთებს.

გაგრის სატრანსპორტო კანტორამ მოგვაქირავა პატარა ავტობუსი. ამჯერად ჩვენი მარშრუტი იყო გაგრა-ბზიფის, გეგას, იუფშარას ხეობები და შემდეგ რიწის ტბა.

ოცადგილიან ავტობუსში ოთხნი ვსხედვართ. შევედივართ ბზიფის ხეობაში და სულ უფრო ხშირდება მარინანს წამოძახილი: „ფანტაზია!“ იგი ხან ერთ მხარეს აწყდება ფანჯარას, ხან მეორე მხარეს და მის ფოტოაპარატს ჩხაკუნს გააქვს.

გზამ მარცხნივ გადაუხვია და ჩვენი ავტობუსი ქშენით შეუყვა ციცაბო აღმართს, დროგამოშვებით გვბვდებოდნენ ნელა მომავალი, უზარმაზარი მორებით დატვირთული „ბაზონები“.

ჩვენს ქვევით, ღრმა ხეობას ძიზზე ქათვორეული გარბის მღინარე გეგა, ბზიფის მარჯვენა შენაკადი და არაბუკის მასივის ჩრდილო-აღმოსავლური საზღვარი. ერთა საათის შემდეგ კი ჩვენს წინაშე მთელი თავისი სიდიადით და სილაპარაკით წარმოდგა გეგას ჩანჩქერი, რომელიც კირქვის სალი კლდის შუაგულიდან გადმოჰქუხს 50

მეტრას სიმაღლიდან. ჩვენი ოცნებაა ჩანჩქერამდე ასვლა და მის ლაბირინთებში შეღწევა. მის მიღმა იმალება ჯერ გამოუყვლევი მოწიქვეშა მდინარის კალაპოტი, რომელიც ვინ იცის სადამდე გრძელდება.

ჩანჩქერის წყლის ტემპერატურა 7 გრადუსია.

იქვე, ძირში, ხელმარცხნივ ვეება ხახა დაუღია მღვიმეს. აქ მრავალი სტალაქტიტი და სტალაგმიტია, მაგრამ დიდი შესასვლელის ნებდევ ვიწრო ხვრელებიდაა და რამდენიმე განტოტება იქვე ბოლოვდება. მღვიმის მაღალი ჭერიდან განუწყვეტლივ წვრილ ნაკადებად ჩამოდის წყლის ვერტიკალური ჭავლები და ერთ ადგილზე წყლის ფარდასაც კი ქმნის.

რა ბრწყინვალე ადგილია. აქ შეიძლება მოეწყოს ტურისტული ბაზა ან პანსიონატი. ტურისტული გზა სულ ხუთიოდე კილომეტრზეა. რაწის ტბისკენ მიმავალი....

მარიანსაც უნდა ვუჩვენოთ რიწა, შავი ზღვისპირეთის მარგალიტი. გზა ახლად გაფართოებული და ასფალტირებულია. მდინარე იუფშარა ხან მიწისქვეშაა ჩაკარგული და მშრალ კალაპოტში დახვავებული ლოდები და კენჭები მოჩანს, ხან კი კვლავ შედინება ლანაზ, ხავსმოდებულ ლოდებს შორის და თითქოს ლანაზს ვაწრობების განგრევა-გაგანაურებას, რომლებსაც ეს ლანაზი მდინარე თავის მწლავრ მარწუხებში მოუქცევიათ. ხშირად შეჩვენება, რომ გზა კლდეს ებჯინება, მაგრამ ეს მხოლოდ მკვეთრი მოსახვევია, და შორს კვლავ მოჩანს თოვლით დაფარული მწვერვალები: აცეტუკო და ავეფსთა. პირველის სიმაღლე 2455 მეტრია, ხოლო მეორისა — 2261. მარცხნავ კი აყუდებულა ფშევიშხვას კლდოვანი კოშკი.

ავტობუსიდან ჩამოვდივართ და გზას ფეხით განვაგრძობთ. მარიანი ვერ ფარავს აღფრთოვანებას, თუმცა მას მსოფლიოს მრავალი ქვეყანა აქვს მოვლელი და წარამარა იძახის: „ფანტაზიაა!“ და ეს წამოძახილი მიპართულია ცად აწვდილი ფერადი კლდეებისადმი, ბზის კორომებისადმი, ხახადადებული მღვიმეებისადმი, კლდეებში რომ მოჩანან.

შალე ჩვენს თვალწინ რიწის ტბა წარმოდგა მთელი თავისი სიდიადით და სიმშვენიერით. სიმაღლის მზომი 925 მეტრს გვიჩვენებს წლის დონიდან. მარიანი მაშინვე წყლის ტემპერატურას ზომავს.

— 12 გრადუსია! — ამბობს იგი.

ნაცნობი ბიჭი გვხვდება მოტორიანი ნავით, სტუმართან ერთად ესტუმბით და ტბის ხავერდოვან ზედაპირზე მივცურავთ.

— კარსტული ტბა? — მეკითხება მარიანი.

— არა. ტბის გაჩენამდე აქ მდინარე ლაშიფსე მიედინებოდა და სწორედ ამ ადგილზე მას რამდენიმე შენაკადი ერთვოდა. ფშეგიშხვას მთის ჩამონგრეულმა ნაწილმა გადაკეტა მდინარე და ტბა წარმოშვა. არსებობს ლეგენდაც რიწის ტბის გაჩენაზე. „...ეს იყო ისე დიდი ხნის წინ, არავინ იცის, როდის. არც ათასწლოვანმა ბზამ, არც ველურმა ბზიფმა არ იციან ეს ამბავი. ვერც რუხი კლდეები გვეტყვიან რაიმეს რიწის წარმოშობის შესახებ.

ეს ლეგენდა გაუგონია მწყემსს, რომელიც საძოვრების ძებნაში მალა მთაში ასულა. უამბნია ვეებერთელა კაცის მთიდან გამოძვალ ნაკადულს. მწყემსს ეს ლეგენდა უამბნია თავისი შვილებისთვის, შვილებს — ხალხისთვის, ხალხმა კი ჩვენ გვიამბო.

ოდესღაც, აფხაზეთის მთებში, იმ ადგილას, სადაც რიწის ტბაა, ღრმა ხეობა იყო, რომლის ძირზეც წყალუხვი მდინარე მიედინებოდა. მას ზღვისკენ მიჰქონდა თავისი წყლები და ისეთი მშვიდი იყო, რომ ბავშვსაც კი არ შეეშინებოდა მისი გადაცურვის.

მდინარის ნაპირებზე გადაშლილიყო ფართო და მსუყე საძოვრები, რომლებზეც ძროხებს აძოვებდა ქალწული რიწა. იგი ისეთი მშვენიერი იყო, რომ მისი ტუჩების ფერს ვერ ეჯიბრებოდა მთის წითელი ტიტაც კი, ზღვაც კი ვერ უტოლდებოდა მისი ღრმა, ცაფერი თვლების ელვარებას, ხოლო მთის მწვერვალების თოვლი მისი კანის ფერთან შავი მოჩანდა. აქატივით შავი და გველივით გრქელი ნაწნაეები კოქებამდე წვდებოდა:

რიწას სამი ძმა ჰყავდა: უფროსი — აგეფსთა, საშუალო — აცეტუკო და უმცროსი — ფშეგიშხვა. ძმები მთელი დღეების განმავლობაში ფხმარდ ჯეირნებზე ნადირობდნენ. საღამოობით ბრუნდებოდნენ რიწასთან და სხდებოდნენ კოცონის ირგვლივ, რომელიც ზეცისკენ ტყორცნიდა ნაპერწკლებს. რიწა ხორცს წვავდა, ძმები კი ხმადებლა დიდინებდნენ.

ერთხელ ძმები გამოეთხოვნენ დას და სანადიროდ შორეულ მთებში წავიდნენ. გაიარა ცხელმა დღემ, დაისმა მოავარაყა მთები, შაგრამ ძმები არ ჩანდნენ. რიწა დიდხანს ელოდა მათ, მერე ძროხეში მდინარის პირზე შეაგროვა და წყლის პირას წამოწვა. იგი უყურებდა ვარსკვლავებს, ვარსკვლავები მას და მხიარულად უპაჰუნებდნენ ბრილიანტის თვალებს. რიწის გული სიხარულით აღივსო. თვალები მილულა და სიმღერა დაიწყო. მისი ხმა ისე ლამაზად იღვ-

რებოდა, რომ ჩიტებმაც კი შეწყვიტეს ქიკვიკი, ნაკადულებიც კი გაიჩინდნენ. სმენადქცეული ბუნება ყურს უგლებდა რიწის ნაზ სიმღერას.

ეს სიმღერა გაიგონა ტყის ორმა ყაჩაღმა — ძმებმა გეგამ და იუფშარამ. და თქვა გეგამ: „ძმაო ჩემო, იუფშარა! წადი, ნახე, ვინ მღერის იმ ღრმა ხეობაში? ვისმა ხმამ დაატყუევა ჩვენი სმენა?“

იუფშარამ ქუსლი ჰკრა ცხენს და კლდეებს შორის იქით გაქუსალა, საიდანაც რიწის მშვენიერი ხმა ისმოდა. ფლატიდან გადაიხედა იუფშარამ და დაინახა მდინარის პირას წამოწოლილი რიწა. არასოდეს ენახა ასეთი მზეთუნახავი. იმავე წამს ბოროტ გულს მხეტური ჟინი დაეუფლა. იუფშარა თავდავიწყებით ეცა რიწას და თავის ღონიერ მკლავებში მოიქცია. საშინელი ხმით შეჰყვირა რიწამ და დაქერილი ჩიტივით აფართხალდა.

ეს ამბავი მთის შევარდენმა დაინახა. ფრთები გაშალა და ძმებისკენ გაფრინდა, უამბო მათ რაც მოხდა. რისხვით აივსო ძმების გული. საომარი ყიყინით გამოქანდნენ დის გადასარჩენად.

ეს ყიყინი არ ესმოდა იუფშარას. მძვინვარე ვნება დაუფლებოდა მის სულს და ვერ უშვებდა რიწას ხელს. დაინახეს ძმებმა ეს სურათი. ფშეგიშხვამ თავისი გოლიათური ფარი ესროლა იუფშარას, მაგრამ ვერ მოახვედრა. ფარი მდინარის გარდიგარდმო დაეცა და დააგუბა. წყალმა იმატა. იუფშარამ იგრძნო ეს და გაიქცა.

რიწა წამოდგა და დაინახა, რომ მის ფეხებთან დიდი ტბა გაჩნდა. სევდამ მოიკვა იგი. ვერ აიტანა შერცხვენა, მწარედ დაიკივლა, ცა შეხედა და ტბაში გადაეშვა...

ძმებმა ეს რომ დაინახეს იუფშარას გამოეკიდნენ, დაეწივნენ და ალყა შემოარტყეს. დაინახა იუფშარამ, რომ უკან დასახევი გზა აღარ ჰქონდა და მუხლებზე დაეცა. აგეფსთამ ძლიერი ხელით ჰაერში აიტაცა იგი და ტბაში გადაუშვა. იუფშარა იხრჩობოდა, მაგრამ წყალი აბობოქრდა და იგი ფშეგიშხვას ფარს აქეთ გადმოისროლა. და გაიქცა იუფშარა სწრაფ მდინარედ თავის ძმა გეგასკენ. იმავე წამს სამივე ძმა გაქვავდა და ნალ მთებად იქცნენ. ისინი დღესაც ისევე დგანან კამკამა წყლის პირას აღმართულნი და თავიანთი დია, რიწის მარადიულ ძილს დარაჯობენ...“

ერთი თვის შემდეგ მარიან პულინას პოლონეთისკენ ვაცილებდით.

— მრავალ ქვეყანაში ვყოფილვარ, — ამბობდა მარიანი გამომ-

შვიდობებისას, — მაგრამ საქართველომ ყველაზე მეტად მომზიბ-
ლა თავისი სილამაზით, ადამიანებით, და რაც მთავარია, მღვიმე-
ებით. საქართველო ნამდვილი „ფანტაზიაა“. ჯიდი მადლობა კარ-
გო მიღებისათვის. მალე შეხვედრამდე ჩვენთან, პოლონეთის მღვი-
მეებში.

სამი წლის შემდეგ ჩვენ მართლაც ვესტუმრეთ პოლონეთის
მღვიმეებს და მარიან პულინაც ვნახეთ.

კიდევ და კიდევ არაბიკაზე

(1965 წლის ექსპედიცია)

კავკასიის მთები ზაფხულის მზის ამოსვლის მიმარ-
თულებით მდებარე ყველა მთებს შორის ყველაზე
შესანიშნავია თავისი სიერციხე და სიმადლითაც.
არ ის ტო ტ ე ლ ე

1965 წელი. კვლავ მცირერიცხოვანი ექსპედიცია. ამჯერად ექს-
პედიციის მიზანი იყო ძირითადად ზედაპირული კარსტული მოვ-
ლენების შესწავლა, აგეგმვა და ჰიდროგეოლოგიური დაკვირვებე-
ბის ჩატარება. ჩვენ უნდა მოგველო მასივის თბემური ნაწილი და
ღრმა ხეობები, რომლებიც პირდაპირ შავ ზღვაში ეშვებიან...

ამინდი ხშირად იცვლებოდა, ზოგჯერ დღეში რამდენიმეჯერ.
ირგვლივ ყველაფერი ნაღში იყო გახვეულა და მწვერვალზე
ასულები ვეღარ ვხედავდით კარსტული რელიეფის ვრცელ პანო-
რამას.

რამდენიმე დღის განმავლობაში ვიკვლევდით არაბიკის პლატოს.
კარვები გელგელუკის წყაროდან 25 მეტრში, ხეობის შემადღებულ
ბორცვზე ვეჭონდა დაცემული. ერთ დღეს, უფსკრულ პერსპექტი-
ულის მახლობლად შევნიშნეთ მღვიანის შესასვლელი, რომელიც ნა-
ხევრად თოვლით იყო ამოვსებული. ეთერისთან ერთად ჩავდივარ
უცნობ მღვიმეში. წრიაპებიან ლანჩებს მაგრად ვურტყამ თოვლის
ციცაბო კედელს, თან წერაყინს ვიშველიებ.

მალე დახრილ გვირაბს მივყვებით. მღვიმის იატაკზე მრავლად
ყრია ჰერიდან და კედლებიდან ჩამოცვენილი ვეება ლოდები. კედ-
ლებზე, ზოგ ადგილას ქათქათა კალციტის ნალვენთებია, პატარა
ნიშებში მოჩანს წვრილი, მაკარონასებური სტალაქტიტები. საკ-

მარსია ოღნავ შეეხო და მაშინვე იმსხვრევა. მღვიმის ბოლოს, წებალეებაზე კამკამა ნაკადული მიედინება; მოსწორებულ კირქვაზე თეთრად მოელვარე კალციტის ფენა დაუღექია და მინიატურულ გურებს აჩენს. ნაკადული იღუმალი, ჩვენთვის მიუწვდომელი ნაპრალებიდან გამოედინება და არაფერი აქვს საერთო მღვიმის შემოსავლელში უხვად დაგროვილ თოვლთან.

ასეთი ნაკადულების მთელი მიწისქვეშა ქსელი იქნება, რადგან ზევით, პლატოზე, მრავლადაა თოვლის ლაქები, ფირნები. თოვლი ძალიან ნელა დნება და ნაუური წყალიც ნაპრალების საშუალებით სიღრმისკენ ილტვის.

ამ მღვიმის სიგრძე 60 მეტრი აღმოჩნდა. შევადგინე მღვიმის გეგმა, კრილები, ჩავატარე სხვა დაკვირვებები და უკან გამოვბრუნდი. შუა გზაზე სველ თიხაზე ფეხი დამიციურდა და თავი ორმოში ამოვყავი. ფანარი დამისხვრა, თანაც საკმაოდ მეტკინა ფეხი. ეთერიმ თოკი ჩამოუშვა და როგორც იქნა ამოვფოფხდი. გამოსასვლელამდე მისი ფარანი მიშუქებდა გზას.

გარეთ ავთანდილი გველოდებოდა. სამსიოდე მეტრის დაშორებით კიდევ ერთი ახალი მღვიმესთვის მიეგნო და იქით გავწიეთ. გზაზე უამრავი ლოდი გველობებოდა, ფენატყენს მიჭირდა საარჯლი. ავთანდილის მღვიმე 4 მეტრი სიღრმის ჭით იწყებოდა და სიღრმე მცირე ზომის დარბაზში გადადიოდა. აქ საინტერესო ის იყო, რომ ჭა განვითარებული იყო ორი ურთიერთმართობული ნაპრალის გადაკვეთაზე, ხოლო დარბაზი — შრეების დაქანების პარალელური ნაპრალის მიმართულებით.

აქ ყოველ ნაბიჯზეა ჭა, შახტი, უფსკრული, მღვიმე. ოდესღაც ვიურმულ ეპოქაში, ამ პლატოს ყინვარი ფარავდა. დღეს კი პლატოს ზედაპირი საცერივითაა დაჩვრეტილი. ყოველ პატარა ჭასაც კი შეიძლება გრანდიოზული უფსკრული აგრძელებდეს. უნდა ეძებო, ჩახვიდე, ამოხვიდე, ისევ ჩახვიდე, ეძებო, ვიდრე არ მიაგნებ იმ გრანდიოზულს. და მე ვოცნებობ იმ დღეზე, როდესაც ახალი ექსპედიციით ვეწვევი არაბიკას, ექსპედიციით, რომლის ძირითადი მიზანი ახლის ძიება, სპორტული ჩაღწევები იქნება. რატომღაც ღრმად ვარ დარწმუნებული, რომ მსოფლიოს უღრმესი კარსტულა უფსკრული არაბიკის მასივის წიაღში იმალება და ელის თავის აღმომჩენს.

რამდენიმე დღე მოვანდომეთ გელგელუკიდან რადიალურ მარ-

შრუტებს. ჩვენი საველე ყუთები თანდათან ივსებოდა ქანების ნი-
მუშებით, საანალიზო წყლის ბოთლებით. ერთ-ერთი მარშრუტი იმ-
დენად სასაცილო და გაუთვალისწინებელი ეპიზოდით დამთავრდა,
რომ საჭიროდ მიმაჩნია ჩვენი ექსპედიციების ამ არასპელეოლოგი-
ურ თავგადასავალზეც შევჩერდე, რომელიც სანდრიფშის ხეობაში
გადაგვხდა თავს.

არაბიკის მასივის ცხოველური და მცენარეული სამყარო ისევე
მრავალფეროვანია და ცვალებადი, როგორც კავკასიონის. ტყეებში
უცნაურადაა შერწყმული სითბოსმოყვარული და ყინვაგამძლე ჩი-
შები. ძალიან თვალწარმტაცია ტყის ის ზონები, სადაც წიწვოვანთა
გვერდით მაღალი რცხილნარია აღმართული. პეიზაჟი განსაკუთრე-
ბით ლამაზია შემოდგომით, როდესაც რცხილის კორომები ათას-
ფერადებს ტყეს მუქი წითელიდან, ღია ყვითელ ფერებამდე. ტყის
საზღვრის ზემოთ, ზღვის დონიდან 1700—1800 მეტრზე მაღლა მა-
სივის ქედების კალთები სუბალპურ და ალპურ მდელოებს დაუფა-
რავს. აქ-იქ მოჩანს გვირილების ან კონიქიძველას „ხალიჩები“, ისე-
თი მშვენიერი და უმანკო, რომ გვეძნელებოდა უხეში ხამლებით გავ-
ლა. და აქვე, ამ ალპური ბოტანიკური ბაღის გვერდით აღმართუ-
ლან პირქუში, ნაცრისფერი კლდეები; ღრმად ჩაჭრილან ვიწრო
კანიონები უწყლო ფსკერით და ვეება ლოდებით.

არაბიკის „ჯუნგლებში“ მივდიოდით. ძლივს გავარღვიეთ ყრუ,
დაბურული ტყე და სანდრიფშის ხეობას აუყუყვიეთ. ზაფხულში ასეთ
ადგილებში ძალიან ცხელა და ჰაერი გაჟღენთილია ათასგვარი ანა-
ორთქლებით. სიცხემ მე და ავთო გვაიძულა პერანგები გავვეხადა.
ეთერის მოკლესახელოებიანი თხელი ბლუზა ეცვა... უეცრად ეთე-
რიმ შეჰკივლა და ხელების ქნევა დაიწყო. ვიფიქრე, გველმა ხომ არ
უკბინა-მეთქი (არაბიკაზე ძალიან ბევრია ქვეწარმავალი) და მისკენ
გავექანე. ამ დროს შორიახლოს მყოფმა ავთანდილმაც დაიწყო ხე-
ლების ქნევა და აკრობატული ილეთების გაკეთება და მალე, რო-
დესაც მეც მათ მივბაძე, მივხვდი რაშიც იყო საქმე: ჩვენ დაუბატუ-
ებლად შევჭრილვართ კრაზანების სამეფოში. ფრთოსან რაინდთა
არმია სამივეს დაგვესია და თავის გრძელ ისრებს სეტყვასავით გვა-
ყრიდა. საცოდავმა მწერებმა არ იცოდნენ, რომ ამ უთანასწორო
ბრძოლაში თუმცა იმარჯვებდნენ, მაგრამ იარაღს ჩვენს სხეულში
ტოვებდნენ და მალე დაიღუპებოდნენ. მაგრამ დაღუპვა ჩვენც გვე-
ლოდა, თუ დროზე არ გავეცლებოდით „ბრძოლის ველს“. ხალა-

თების ქნევით უკან დახევა დავიწყეთ, მერე გავიქეცით, როგორც კი ბილიყზე გამოვედით; თითქმის ნახევარ კილომეტრზე გამოგვაცილეს კრაზანებმა; როგორც იქნა მოგვეშვენენ. გამოვედით მზით განათებულ მდელოზე და სული მოვითქვით. მერე დავიწყეთ უცნაურად გრძელი ისრების ამოძრობა სხეულიდან. ერთმანეთს ვეხმარებოდით. თითოეულმა ჩვენგანმა 20—25 ნაკბენი დავითვალეთ. როდესაც ბანაკამდე მივალწიეთ ჩვენს დანახვაზე რევანზი ჯერ გაცოცდა, მავრამ როცა გაიგო ჩვენი დასივების მიზეზი, ბევრი იცინა. ჩვენ არ გვეცივებოდა, რადგან მიღებული უხამისაგან საკმაოდ გასიებული ადგილები ძალიან მკაწუბებდა. რევანზმა გულმოდგინედ დავვიწყო მკურნალობა, არყიანი საფენების დადება და სხვა...

ჩვენ რამდენიმე დღე გელგელუკში გვექონდა ბინა. რევანზს და ეთერის არ ენახათ ვახუშტი ბაგრატიონის უფსკრული, მეც დიდი სურვილი მქონდა კიდევ ერთხელ ეწვეოლი მიწისქვეშეთის ამ პირქუშ საოცრებას, კიდევ ერთხელ შემესწავლა მისი მიკროკლიმატი და ყინულოვანი წარმონაქმნები და „შრატულ ველზე“ გადავბარგდით. გზაში, ბაგრატიონის უფსკრულის მახლობლად საკმაოდ მოზრდილი შახტი შევნიშნეთ, ავთანდილთან ერთად ჩავედი აქ თოვლიან შახტში, რომელიც ძალიან წააგავდა მარტელის უფსკრულს. ავგეგმეთ, ჩავატარეთ საჭირო დაკვირვებები და ცოტა ხნის შემდეგ ბაგრატიონის უფსკრულთან დავიდეთ ბინა.

უფსკრულის ჩასასვლელი თათქმის მთლიანადაა ამოვსებული თოვლით. კარგა ზანს მოვუნდით მე და ავთანდილი გამკვრივებული თოვლის გარღვევას. კლდის ნაპრაღში ვამაგრებთ პალოს, მასზე კაპრონის თოკს და ჩასვლას ვიწყებთ. მოკლე დროში უკვე თოვლიანი დარბაზის ფსკერზე ვიმყოფებით. რევანზი და ეთერი ვერ ფარავენ თავიანთ ალტაცებას. მათ პირველად ნახეს მიწისქვეშეთის საოცარი „ზამთრის პეიზაჟი“; ავთანდილი კი, რომელიც ჯერ კიდევ 1960 წელს, ჩემს პირველ ექსპედიციაში მახლდა, მოჩვენებითი გულგრილობით ათვალეირებდა დარბაზს, შემდეგ კი ფარნის შუქზე ყინულის სტალაქტიტების და სტალაგმიტების ჩაზატვას შეუღდა.

თერმომეტრი ერთ გრადუსს უჩვენებდა ნულს ქვემოთ. ამიტომ იყო, რომ „თოვლიან დარბაზში“ გაცილებით ჭარბობდა ყინულან წარმონაქმნები, ვიდრე წინა წლებში. მიწისქვეშა „გამყინვარება“ მდენად დიდი იყო, რომ სქელ, ქვასავით მაგარ ყინულს ამოეჭოლა

ღრმა შახტის თავზე მდებარე ნაპრაღი და სიღრმისაკენ გზას გვიღობავდა. აზრი არ ჰქონდა მის მტკრევას, რაშიც მალე დარწმუნდა ავთანდილი. ისღა დაგვრჩენოდა შეგვესწავლა „თოვლიანი დარბაზის“ მიკროკლიმატი, ფოტოფირზე აღგვებულა ყინულის მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი სტალაქტიტები და სტალაგმიტები და უკან გამოვბრუნებულიყავით. როდესაც უფსკრულიდან ამოვედით, კოკისპირული წვიმა მოდიოდა. ორიოდ საათის შემდეგ მთლად სველებმა მივალწიეთ კარვებამდე. სველი ტანსაცმელი გამოვიცვალეთ, საძილე ტომრებში ჩავძვარი და მაგრად დაჰიმული კარვის ბრეზენტზე წვიმის წვეთები წკარუნი ნანად ჩაგვესმა...

მთაში ხშირად იცვლება ამინდი. აი, ახლა თითქოს ცა ინგრეოდა, ყველაფერი თვალისთვის გაუვალ ნისლში იყო ჩაძირული, ცოტა ხნის შემდეგ კი ჰახჰახა მზემ გამოანათა და ფრინველებმაც საამოდ იწყეს გალობა... მეორე საღამოსთვის გამოიღარა. ჩვენ ვისხედით კარვების წინ და გავყურებდით დასავლეთს, გაგრის ქედის იმ ნაწილს, სადაც ჩამავალი მზის სხივები ზღვიდან სანდრიფშის ღრმა ზეობაში შემოჭრილიყო ალაგალაგ. სხვადასხვა ფერის ზოლებად, ზოგან კი უსწორმასწორო, მეწამულ ნაგლეჯებად დაჰფენოდა ჩამუქებულ კლდეებს. ზღვის თავზე კა ცა იწვოდა, პრომეთეს ცეცხლის ყველა ფერებით აჭრელებული. კონტრაქტურში ტყე უზარმაზარ, შავლაქად მოჩანდა და ფერთა ისეთი საოცარი შეხამება სუფევდა, რომ უნებლიეთ სული გეხუთებოდა. ნათების დუმილში, ჩვენს დუმილშიც, იყო რაღაც საზეიმო და დიდებული.

არაბიკის მთიდან ჩრდილოეთით გადაშლილი იყო მთავარი კავკასიონის გრანდიოზული პანორამა. ჰკაცრად აყუდებულიყვნენ თოვლქუდა მწვერვალები. გამახსენდა ცნობილი ინგლისელი მთამსვლელის, ჯომოლუნგმას დამპყრობი ექსპედიციის ხელმძღვანელის, გენერალ ჯონ პანტის სიტყვები: „თაიქმის ორმოც წელს ვიმოგზაურე, დავძვრებოდი, დავდიოდი ნათლის სხვადასხვა ნაწილებს მთებზე, მაგრამ იშვიათად მანიჭებდა მთებზე ყოფნა ისეთ დიდ სახარულს, როგორც კავკასიონი...“

რამდენიმე დღის შემდეგ მთებს გენიშვილობებოდათ, თუმც კი არ გვინდოდა. ეს განშორება ისეთივე ძნელი იყო, როგორც მახლობელთან, სულიერთან, არაბიკის მთებაც ხომ დავგიმეგობრდნენ და ახლობლებად იქცნენ.

ჩვენ უბრუნდებოდით ხმაურიან თბილისს, ყოველდღიურ ჩვე-

ულ საქმიანობას, მაგრამ თან მოგვდევდა ოცნება, კიდევ და კიდევ დაგველაშქრა არაბიკის მთები, სადაც სპელეოლოგს ელის მრავალი უცნობი მღვიმე და უფსკრული, საიდუმლოებით მოცული; სადაც ჯერ ადამიანს ფეხი არ დაუდგამს; შესაძლოა ეს უფსკრულები ჩვენს პლანეტაზე ყველაზე დიდი და ღრმა იყოს.

ზომავალ შეხვედრამდე, არაბიკის მიწისქვეშეთო!

ტყიბულა-ძვერულას მიწისქვეშა ხეობაში

(1965 წლის ექსპედიცია)

1960 წელს ტყიბულელ და ქუთაისელ სპელეოლოგთა ექსპედიციამ 19-საათიანი იერიშის შემდეგ ტყიბულა-ძვერულას მიწისქვეშა ხეობაში 276 მეტრ სიღრმეს მიაღწია. მღვიმეს გაგრძელება ჰქონდა, მაგრამ მისი გამოკვლევა მომავლისათვის გადაიდო.

1965 წლის ზაფხულში ქუთაისის ტურისტული კლუბის „ოქროს ჩარდახის“ სპელეოლოგიურმა სექციამ საქართველოს ტურიზმის საბჭოს რესპუბლიკური სექციის წევრები მიიწვია ტყიბულა-ძვერულას ექსპედიციაში მონაწილეობის მისაღებად.

ივნისის დასაწყისში ქუთაისში გადაფრინდით, შევეუერთდეთ ქუთაისელ სპელეოლოგებს და უკვე 11 ივნისს გაერთიანებული ექსპედიცია წინწყვილასთან დაბანაკდა, რომლის შემადგენლობაში შედიოდნენ: ვ. გაბელაშვილი (მთამსვლელი, სპორტის ოსტატი, ექსპედიციის ხელმძღვანელი, „ოქროს ჩარდახის“ სპელეოტურისტული სექციის თავმჯდომარე), ვ. მინდაძე, ნ. ნემსიწვერიძე, დ. ცომაია — მთამსვლელები და სპელეოლოგები, ამავე სექციის წევრები, და თბილისელები: თ. კიკნაძე (სპელეოტურიზმის რესპუბლიკური სექციის თავმჯდომარე, გეოლოგი), კ. რაქვიაშვილი და რ. ჯანაშვილი, ორივე ამავე სექციის წევრები, პირველი გეოლოგი, მეორე — ბიოსპელეოლოგი.

„ოქროს ჩარდახის“ გამგეობის თავმჯდომარემ, ცნობილმა მთამსვლელმა გ. ყალაბეგიშვილმა დიდი ამაგი დასდო ექსპედიციის მოწყობას.

ჩვენი კარვები წყალდასავლის ქვაბულის ძირზე, მღვიმის შესასვლელთან გავშალეთ. ირგვლივ კირქვის თეთრი, მაღალი კლდეები

აზიდულან. ჩვენ გადმოხურული ლავგარდანის ქვეშ ვართ, რადგან ზემოდან წარამარა „ქვის წვიმა“ მოდის, კლდეს მოწყვეტილი ლოდები და კირქვის ანატაკეები ირასასიამოვნო ხმაურით ეცემიან კარების მახლობლად. ირგვლივ კირქვის უამრავი ნატეხი თუ მოზრდილი ლოდებია დახვევებული, კლდეების გამოფიტვის პროდუქტები. მოშორებით ტყიბულის წყალსაცავი მოჩანს.

მღვიმას შტურში მეორე დილისთვის გადავდეთ და დასაძინებლად მოვემზადეთ.

გამახსენდა: 1957 წლის ზაფხული. თბილისის უნივერსიტეტის გეოგრაფია-გეოლოგიის ფაკულტეტის მე-3 კურსის სტუდენტმა გეოლოგიის სპეციალობით, საველე პრაქტიკაზე ვამყოფებოდით. იმ დროს ტყიბულას წყალსაცავი არ იყო. მდინარე ტყიბულა სწორედ იქ. სადაც ჩვენი კარები იდგა, ზავითა და ხმაურით იყარებოდა მიწისქვეშ და ორთოდე კილომეტრის გავლის შემდეგ კვლავ მიწა ზედაპირზე გამოედინებოდა სოფელ ძეგრთან, ძეგრულას საბუნწოდებით. შემდეგ მდინარე ტყიბულა ტაფობის ძირზე კახალით გადაკეტეს და ტყიბულის წყალსაცავი ააგეს, ხოლო მიწისქვეშა ხეობა. წყალდასავალთან რომ იწყებოდა, წყლისგან განთავისუფლდა და ჩასვლაც შესაძლებელი გახდა. იმ მე-3 კურსელ ახალბედა გეოლოგებიდან, აქ რომ საველე პრაქტიკაზე იყვნენ, კიანო და მე ვართ ან ექსპედიციაში.

12 ივნისს დილის 8 საათზე ექსპედიციის შვიდივე წევრმა იერიში დავიწყეთ. ზოგან გზას გვიღობავდა მდინარის მიერ ჩამოტანილი ვეება ხის მორები. მღვიმე საფეხურებად ეშვება და წინ მიმავალი ვალერი გაბელაშვილი ხშირად ამაგრებს ვერტიკალურ კედლების თავზე თოკს. ჩავდივართ და ყოველი კედლის დაძლევისას უსიამოვნო გრძნობა გვეუფლება, რადგან მათ ძირში, როგორც წესი, ცივი ტბაა, რომელთა სიღრმე საკმაოა იმისათვის, რომ ზურგჩანთიანად თავი ცივ წყალში ამოყო. ვერტიკალურ მონაკვეთებს ჰორიზონტული გვირაბები ცვლის. აქაც წყალი, ტალახი; ფეხი ხსლტის.

ვანგელ მინდაძე განსაკუთრებული აქტიურობით გამოირჩევა. იგი ზუსტად ასრულებს ექსპედიციის ხელმძღვანელის მითითებებს. მას არც დემური და ნაზიმი ჩამორჩებიან. ყოველი კედლის თავზე ვტოვებთ ჩამოკიდულ თოკებს, რადგან უკან დაბრუნება მათ გარეშე შეუძლებელი იქნება.

ზოგჯერ გვესმის რეზო ჯანაშვილის შეძახილი:

— ბიჭებო, ვიპოვე! — იგი მღვიმის ფაუნას იკვლევს, ეძებს და დაქერილ კიბორჩხალას ან თობობას ფორმალინის ხსნარში ათავსებს. მღვიმური ფაუნის შესწავლა ნათელს ჰქვენს მღვიმის განვითარების ისტორიას, თვით ფაუნის დეგრადირებას, ე. წ. უკუვეროლუციას. მღვიმური სამყაროს წყვედიანი თავის ზეგავლენას ახდენს მასში მოხვედრილ ფაუნასა და ფლორაზე. თევზები დროთა მანძილზე უფერულდებიან და ბრმავდებიან, ისევე როგორც სხვა ცხოველები თუ მწერები, ანუ ტროგლობიონტები.

კიპოსთან ერთად სამთო კომპასით ვზომავთ მღვიმის ძირითად შიშვარტულებასა და განშტოებებს აწინმუტებს, ვაკვირდებით ნაპრალებს ხასიათს, რაც ხშირ შემთხვევაში მღვიმის კონფიგურაციას განსაზღვრავს. ეს ნაპრალები რომ არ ყოფილიყო, მღვიმე ვერ განვითარდებოდა.

გზას განვაგრძობთ მიწისქვეშა ხეობაში. მივტოპავთ წყალში. მივბობლავთ სველ კედლებზე და უკვე „მრგვალ დარბაზში“ ვართ. დარბაზის ძირზე ტბაა, ლავგარდანიდან კი „მარგალიტის წყარო“ გადმოსჩქეფს. აქედან იწყება „ტბათა რაიონი“. კვლავ თოკებით ვეშვებით. დროდადრო გაისმის სასტვენის ხმა, რაც იმას ნიშნავს, რომ სიბნელეში გაუჩინარებული სპელეოლოგი მშვადობიანად დაეშვა კედელზე.

„ბროლის ჭიშკარი“. ეს სახელი ტყუილად არ შეურქმევიათ ქუთაისელ სპელეოლოგებს. ჭერიდან შესანიშნავი სილამაზის გაქვავებული „ჩანჩქერი“ ეშვება. ჩვენი ფარნების შუქზე კალციტი ბრწყინავს და ელვარებს. ჭერჯერობით საქართველოს არც ერთ მღვიმეში ასეთი ფერის და სილამაზის კალციტის წარმონაქმნი არ შეგვხვებულა.

გავაჩრეთ „სვეტებიანი დარბაზი“, ჩავედით სტალაქტიტების დარბაზში და ვეშვებით 25 მეტრიან ჭაში. მის ფსკერზე ორიოდ მეტრის დიამეტრის მქონე ტბაა, რომელსაც ნაპირებზე გამყარებული კალციტის ქერქი გასდევს არშიად. ჩვენს წარმოდგენაში ცოცხლდება შაორის ხარისთვალის ტბა, შაორის წყალსაცავმა რომ შთანთქა და ამ ლამაზ მიწისქვეშა ტბასაც ხარისთვალს ვარქმევთ. აქედან კი იწყება მართლაც „ეშვაკის კიბეები“, არცთუ ისე ადვილად დასაძლევია. მის თავსა და ბოლოში ორი მალალი დარბაზია. ფარნების სინათლეზე არამიწიერი სითეთრით ცინციმებენ ამ დარბაზების კედ-

ლები, რომლებზეც კალციტის მოელვარე ქერქაა გადაკრული. ამიტომ ვუწოდეთ მათ „თეთრი დარბაზები“.

ვდგევართ 30 მეტრიაანი კედლის თავზე და ჩასაშვებად ვეშადებით. ზემოდან ქათქათა სტალაქტიტები დაგვექერიან. არცთუ ისე სასიამოვნოა სველ კედლებზე ცოცვა, როცა ფეხიც სხლტება. ხელსაც ვერაფერს კიდებ და დამცველი თოკიც სველია. ამ კედლს ქვევით იწყება „ქაოსის რაიონი“. აჰ, პირველ პატარა დარბაზში მდინარის მიერ დატოვებულ შლამში თეთრი, შავქვუდა სოკოები დავინახეთ, ამიტომ ეს დარბაზი „სოკოს დარბაზის“ სახელით მოვწოდეთ. მარჯვნივ „ლოდოვანი დარბაზია“. მხოლოდ ამ დარბაზშია ქერიდან და კედლებიდან მოწყვეტილი ლოდები, სხვაგან კი კენჭიც არ შეგვხვდება. ძალაუვნებურად ყრუანტული გაგივლის, როდესაც წარმოიდგენ, რა სწრაფად და ხმაურით ივსება „ქაოსის რაიონი“ წყალდიდობის დროს.

„სოკოს დარბაზის“ შემდეგ გზა სიფონში გადაგვიღობა, ტბაში ქერიდან ჩამოშვებულ ქიმს ჩაეყვინთა და გასასვლელი არ ჩანდა. არც გვერდითი განშტოებების დაზვერვამ გვანუგეშა. გზის გაგრძელება მხოლოდ სიფონის დაძლევით შეიძლებოდა. კიაზო წელსხევით გაშიშვლდა და სიფონში შევიდა. შას წელზე გამობმული თოკი მიჰყვებოდა. მალე მხოლოდ თოკს ვხედავდით და მის მოძრაობაზე ვხვდებოდით, რომ კიაზო წინ მიდიოდა. გამოიჩქვია, რომ სიფონიან მიღმა მღვიმე გრძელდებოდა. კიაზოს დანარჩენებიც მიჰყვნენ.

სიფონის მეორე მხარეს გრძელი ტბაა, რომელზეც რეზინის ნავით გზას განაგრძობს ვალერი. ვიწრო დერეფანი 15 მეტრის სიღრმის მქონე ჭას აწყდება. ვალერი თოკზე ეშვება და წელამდე წყალში „ნებივრობს“. ჭის ფსკერზეც ტბაა. საერთოდ, შევაშინიეთ, რომ ტყიბულა-ძვერულას ყოფილ მიწისქვეშა კალაპოტისთვის დამახასიათებელია საფეხურები, რომელთა ძირზეც პატარ-პატარა ტბებია:

ვალერი უკან ბრუნდება და გვამცნობს, რომ ჭის შემდეგ იწყება ვიწრო, ჰორიზონტული გვირაბი, რომელშიც ადამიანი ვერ გაეტევა. იგი წყლითაა სავსე. ეს უკვე ხველაზე დაბალი ნიშნულია, მღვიმის ფსკერი, 291 მეტრ სიღრმეზე. საიდანაც მდინარე სოფ. ძვერთან გადიოდა ძვერულას სახელწოდებით.

ათსაათიანი შტურმი დამთავრდა. დაგვრჩა მღვიმეში მოძრაობის ყველაზე რთული ნაწილი — უკან დაბრუნება, ძნელი და მომქანცველი გზა, თოკის კიბეები, სველი თოკები, ტანსაცმელი და ზურგ-

ჩანთები. ძნელია წყლიდან პირდაპირ კედელზე ასვლა, როცა სველა თოკი იგრიხება, რეზინავით იწელება და ფეხიც გიხლტება. დროდადრო რომელიმე ჩვენგანი უკანვე ვარდებოდა და ცივ აბაზანას იღებდა.

და აჰა, უკანასკნელი იერიში. 14 დაუსრულებელი საათი. ვერაგი, მიხვეულ-მოხვეული ჭურღმულები, ლაბირინთი, წყალში დამბალი, საოცრად დამძიმებული ზურგჩანთები... ჯოჯობეთური დაღლა ვაგრძენით, მაგრამ ამოვდიოდით. ზევით, სულ ზევით, ცის კაშკაშა ჯალიაკენ, მზისკენ!..

განთიადისას, 13 ივნისს მიწის ზედაპირზე ვიყავით. სველი ტანსაცმელი გავიზადეთ, ჰაძილე ტომრებზე წამოვწექით იქვე, სიმინდის ყანაში და მალე ამოსულმა ზაფხულის ცხელმა მზემ სხეულები სისიამოვნოდ გაგვითბო.

რახა-იმერეთის მღვიმეებში

(1966 წლის ექსპედიცია)

აღმოჩენების დიდი სიხარული გავიწყებს მიწისქვეშა გამოკვლევების სიძნელებს და ხიფათებს.

ნოზიერ კასტორე

1964 წელს ტურიზმის რესპუბლიკური საბჭოს გადაწყვეტილებათ შეიქმნა საქართველოს სპელეოტურისტული სექცია. ამავე წელს ჩამოყალიბდა მოსკოვში ცენტრალური სპელეოტურისტული სექცია. მიზანი იყო სპელეოტურიზმის ფართოდ გაშლა და განვითარება. რესპუბლიკური სექციის ერთ-ერთი პირველი ექსპედიცია მოეწყო 1966 წელს;

ექსპედიციის მიზანი იყო იმერეთისა და რაჭის მღვიმეების გამოვლენა, კეთილმოწყობისათვის გამოსადეგი მღვიმეების შესწავლა. ეს ექსპედიცია მივუძღვენით შოთა რუსთაველის დაბადების 800 წლისთავს.

20 აგვისტოს ტურიზმის რესპუბლიკური საბჭოს პატარა ავტობუსმა თბილისიდან ნიკორწმინდაში აგვიყვანა და ქელიშის უდაბნოში დაგვტოვა, იმ ადგილზე, სადაც ორი მიწისქვეშა მდინარე გამოდის დღის ზედაპირზე, შარაულა და ცივწყალა.

ჩვენი მწვანე კარვები შარაულას გამოსასვლელთან, მღვიმას თაღის ქვეშ გავშალეთ და რადგან გვიანი საღამო იყო, მეორე დღისათვის საკუთრების დახარისხებას და მომზადებას შევუდექით.

თამაზს, კიაზოს და მე 1957 წელი გვახსენდება, როცა მესამე კურსის სტუდენტები, უნივერსიტეტის მასწავლებლებმა დოცენტმა ვლადიმერ ქოიავამ და ვარლამ რევიამ აქ მოგვიყვანეს. იმ დროს ჩვენი ახლანდელი ბანაკის ადგილიც კი ლურჯად მოლივლივე ტბის წყლით იყო დაფარული. ჯერ არ არსებობდა შაორის წყალსაცავი და მდინარე შაორა ნიკორწმინდის მახლობლად, შაორას ტაფობში რამდენიმე პირდაღებულ ხერელში ანუ პონორში უჩინარდებოდა. გაივლიდა მიწისქვეშა ხეობაში 2 კილომეტრამდე მანძილს და გამოდიოდა აქ, უკვე შარაულას სახელწოდებით. გამოსასვლელში ტბა იდგა და ოცდაათიოდე მეტრზე ვრცელდებოდა მღვიმის თაღის ქვეშ. ახლა კი ჩვენს წინ ვეებერთელა მღვიმეს დაედო ხახა, რომლის ფსკერზეც პატარა მდინარე წყნარად მოჩუხჩუხებდა.

გივი ქანთარია საძილე ტომარაში იყო ჩამძვრალი და კინოფარით ტენიდა აპარატის კასეტებს.

დილით ადრე ავდექით და სახელდახელო საუზმის შემდეგ რეზინის ნავის გაბერვას შევუდექით...

ნელა მივცურავთ წყნარი დინების აღმა. მალე გარედან შემოსული სინათლე ველარ აღწევს და ფარნებს ვანთებთ. საკმაოდ ფართო და მაღალთაღებიან გვირაბში მივცურავთ. ნიჩბებისგან გაჩენილი პატარა ტალღები კედლებს ეხლებიან და უცნაურ ხმებს გამოსცემენ, რომლებსაც მღვიმის თაღები აძლიერებენ. ვჩერდებით, სინათლეს ვაქრობთ და ყურს ვუგდებთ: ჰერიდან მრავალ ადგილას მოწვეთავს წყალი და საოცარი „მღვიმური სიმფონია“ იქმნება, რომელიც იმდენად საოცარია და თავისებური, რომ როცა უკან გამოვედით, გივი ისევ შებრუნდა მაგნიტოფონით ამ „სიმფონიის“ ჩასაწერად.

ახლა კი გივის კინოაპარატი აქვს მოპარკვებული და სპეციალური ბატარეების შუქზე იღებს მღვიმის პანორამას. აგერ, მარცხენა კედელზე ტრავერტინს გაქვავებული „ჩანჩქერი“ გაუჩენია. აქა-იქ სტალაქტიტებიცაა ჰერის მაღალ ნაწილებში, სადაც ადრე წყალი ვერ წვდებოდა. მაგრამ სტალაქტიტებით და სტალაგმიტებით ეს მღვიმე ძალზე ღარიბია. მიწისქვეშა მდინარის წყლის ტემპერატურა 10 გრადუსია, სიღრმე 0,5—3 მეტრი. ზოგან ჩამოშვერილი უს-

წორმასწორო ფორმის შვერილები ზღაპრულ ცხოველებს ჩამოკვანან. 300 მეტრის გავლის შემდეგ მღვიმე სიფონით თავდება. ჩვენ მის დასაძლევად არ გავაჩნია საჭირო საჭურველი და იძულებული ვართ ამჯერად ამ ნაწილის გამოკვლევით დავემყოფილდეთ. აქ შეიძლება მომავალში მოეწყოს მიწისქვეშა სანაოსნო სადგური; სადაც ტურისტებს საშუალება ექნებათ ნავებით ისეირნონ შარაულას მღვიმეში.

მეორე დღეს, ასიოდე მეტრის დაშორებით მდებარე ციფწყალას მღვიმეს ვეწვიეთ. ამ მღვიმიდან უხვად გამოიჩქეს ნაგრაღუსიანი წყალი, რომელიც ტყიბულს სასმელი წყლით ამარაგებს.

შესასვლელშივე ჭერიდან ვეება სტალაქტიტები ჩამოშვებულან. ზოგი წყლის დონემდეც დასულა. კვლავ ნავს ვბერავთ და ფრთხილად მივსრიალებთ მიწისქვეშა ტბის ზედაპირზე, რომლის სიღრმე 3—5 მეტრია. ამ ნავით თითქმის 164 მ სიგრძის გზა გავიარეთ. საჭიროა დიდი სიფრთხილე, რადგან შარაულას მღვიმისაგან განსხვავებით აქ უამრავი სტალაქტიტია, წვეტიანი და ბასრი. ზოგან ნავში ვწვებით, რომ ვიწრო და დაბალჭერიან დერეფნებში გავიაროთ. აი წრიული დარბაზი, ფერადი სტალაქტიტებით. ერთი მათგანი წყალში ჩაშვებულა და უცბად ვაწყდებით ჩისს. აქაც სიფონია. ვზომავთ სიღრმეს: კირქვა ორ მეტრამდე ეშვება წყლის დონის ქვევით, წყლის სიღრმე კი ექვსი მეტრია. ვეებთ მეორე გასასვლელს, აი ასოც, მაგრამ აქაც სიფონია.

— გესმის ხმა? — ამბობს რეზო.

ვირინდებით. რაღაც შიშინი ისმის. ფარნების სინათლეები დარბიან ნავის კიდებზე და ქიმთან ვპოულობთ მოზრდილ ნაჩვრეტს. რომელიღაც ხანჯალივით სტალაქტიტს გაუხვრეტია რეზინი და პერი ძლიერად ამოდის. ნახვრეტს ხელს ვაკერ, რეზო კი ნიჩბებს უსვამს და უკან ვბრუნდებით. აი წრიული დარბაზიც. დრო აღარ ითმენს, რომ ერთხელ კიდევ დავტკბეთ მისი სილამაზით. აქედან მკრთალად, მოციხურად ილანდება გასასვლელის მახლობლად ჩამოშვებული მსხვილი სტალაქტიტების ჭარი.

შემდეგ დღეს კიაზომ და რეზომ ციფწყალას მღვიმის თავზე მდებარე ფერდობში საყინულეს მღვიმე გამოიკვლიეს, სადაც ერთადერთი პატარა ყინულის სტალაქტიტი ნახეს. დანარჩენები კი შორის ტაფობის სასულეებს ვიკვლევდით, სადაც წყალსაცავის გაკეთებამდე მდინარე შაორა იკარგებოდა. სამწუხაროდ ყველა მათგან-

ნი ოცი-ორმოცი მეტრის გავლის შემდეგ ამოქოლილი იყო თიხის სქელი ნაფენებით. ჩვენი გეგმა, გაგვევლო შაორა-შარაულას მიწისქვეშა ხეობა, ვერ განხორციელდა.

ლამეს ნიკორწმინდის ტაძრის ეზოში ვათევდით. მერამდენელ ვათვალისწინებთ ქართული ხუროთმოძღვრების ამ საოცრებას და მახსენდება დიდი გალაკტიონის:

„გზნებით დამკარგავი
გრძნულ ჩუქურთმებით,
ქარგით დამკარგავი
ნაზი შუქურთმებით,
ნეტა ვინ აზიდა,
ან როგორ აზიდა,
რა ხელმა აზიდა
მალა ნიკორწმინდა!..“

ნიკორწმინდიდან ამბროლაურის რაიონში გადავედით. აქ, სოფელ გოგოლეთთან, მღ. შარაულას მარჯვენა ნაპირზე, ზღვის დონიდან 450 მ., ხოლო მდინარის ღონიდან 100 მეტრის სიმაღლეზე შინდის ხეებითა და ბუჩქნარით დაფარულ ფერდობზე მდებარეობს ცახის მღვიმის შესასვლელი.

ვიწრო შესასვლელი მალე ფართოვდება და მოკლე დერეფნით 100 მეტრამდე სიგრძის დარბაზში ვხვდებით, რომლის სიმაღლე შუაგულში 25 მეტრია, ხოლო სიგანე კი 30 მეტრი. აქაა ჭერიდან მორღვეული კირქვის ლოდების ვეებერთელა, ქაოტური დაგროვებანი და დიდი სტალაგმიტები. აი, ერთი მათგანი გუშავივით დამდგარა დარბაზის ბოლოში, მეორე ჭუჭა კაცს ჩამოჰგავს. ძალიან ლამაზია მოელვარე ქვის ჩანჩქერი. ეს დარბაზი თანდათან დიდ დერეფანში გადადის და თავდება ვიწრო ხვრელით. ამ ხვრელის მიღმაა „ზღაპრების დარბაზი“. მთელი ჭერი მოფენილია წვრილი, მაკარონისებრი სტალაქტიტებით, რომლებიც თვალისმომკრელად ელვარებენ ჩვენი ფარნების სინათლეზე. დარბაზის ბოლოს სვეტებად აღმართულან სტალაგმიტები. ბევრი მათგანი ჭერს შეზრდია და სტალაგნატი გაუჩენია, ზოგი სვანურ კოშკს ჩამოჰგავს. ესაა სტალაგნატების ხეივანი. აქვე, პატარა ნიშებში ჰელაქტიტებიცაა, დაგრეხილი, გაღუნული, გამჭვირვალე და ნაზი ქმნილებები.

ცახის მღვიმეს ადგილობრივ მცხოვრებთა თქმით 10 კილომეტრი სიგრძე აქვს. სამეცნიერო ლიტერატურაში მისი სიგრძე 1 კმ-ს

ადმატება. ჩვენ კი მხოლოდ 300 მეტრი დავთვალეთ. ბევრია ვიწრო ხვრელი, ამოვსებული სტალაქტიტებით და სტალაგმიტებით. ჩვენში ყველაზე ნაკლები მოცულობის მქონე იურიმ სცადა გაძრომა, მაგრამ უშედეგოდ.

მაგრამ ეს ლამაზი და გრანდიოზული მღვიმე თავისი ორი დარბაზით და მორთულობით არ შეიძლება დარჩეს კეთილმოუწყობელი. ჩვენ მხოლოდ ის მოვახერხეთ, რომ რკინის კარები ჩამოვაბმევინეთ, მაგრამ ეს არ არის საკმარისი.

შექდედ დღეს მდ. შარაულას დინების მიმართულებით წავედით. 1,5 კმ-ში გოგოლეთიდან ხეობა ისეა შევიწროებული, რომ ქარაფიდან ჩამოვარდნილი კირქვის ლოდი ხიდად გადებულა და ბუნებრივი ხედი შეუქმნია მდინარიდან 30 მეტრის სიმაღლეზე. ეს ხეობა ბზითაა დაფარული. გავდივართ ხიდზე და მდინარისკენ ვეშვებით. ვიწროებაში მომწყვდეული მდინარე ბორგავს, ქორომებს აჩენს და არცთუ იმე ადვილია მისი დაძლევა. უნდა დავძლიოთ კი, რადგან მეორე ნაპირზე მღვიმის შესასვლელი მოჩანს, საიდანაც პატარა ნაკადულა მოხუხჩუხებს.

მღვიმე აღმავალი გამოდგა. პირველ დარბაზში დახვავებულა მრავალტონიანი ჩამოცვენილი ლოდები. დარბაზის ბოლოში თიხის უიშვიათესი სტალაგმიტებია, ზოგი ქოთნისმაგვარი, ზოგი პირამიდების, ზოგიც შანდლებია და სხვა. სტალაქტიტებსაც თიხა აქვთ გადაკრული.

შემდეგ მღვიმე მალა აღის ციცაბოდ. ამ ნაწილშიც მრავლადაა ნაწვეთ-ნაქონი ფორმები. ბოლოში კი პატარა დარბაზია, სადაც გასაოცარი სიმრავლითა და მრავალფეროვნებით არის წარმოდგენილი მიწისქვეშა სამყაროს ქვის ყვავილები, მსხლისებური და ბურთისებური სტალაქტიტები, მოყვანილობითაც და ფერითაც იმერული ჩურჩხელის მსგავსი და სხვ.

იმდენად მოგვნიბლა ამ უცნობმა მღვიმემ, რომ მას ტარიელის მღვიმე ვუწოდეთ.

რაქიდან იმერეთში გადავედით და მალარას მღვიმეს ვესტუპრეთ. ეს უცნაური გამჭოლი მღვიმე, რომელიც მდინარე შაბათაღელემ გააჩინა, ორასიოდ მეტრი სიგრძისაა და მაღალთაღებიანი. აქ ისე გაივლი მთელ მღვიმეს, რომ იშვიათად დაგვირდება ფარნის ანთება. მღვიმე ხუთსართულიანია. პროფ. ლ. მარუაშვილის გამოკვლევებით იგი 12 სართულია. სართულებს მხრივ მალარას ანუ ცუ-

ცხვათის მღვიმე მსოფლიოში უნიკალურია. მაგრამ მაინც დასადგენია, რამდენი სართულია ნამდვილად, რადგან სხვა მკვლევარებს სხვა აზრი აქვთ ამის შესახებ. ახალი პროექტით გათვალისწინებულია ცუცხვათის მღვიმესთან ტურბაზის აშენება და მღვიმის კეთილმოწყობაც...

ქუთაის-წყალტუბოს რაიონი საოცრად მდიდარია მღვიმეებით. სათაფლიას მღვიმის გარდა, ქუთაისშივეა დავითისა და კონსტანტინეს მღვიმე, რომელიც „ოჭროს ჩარდაზის“ პირდაპირ, რაიონის მარჯვენა ნაპირზე მდებარეობს. ვიწრო გასასვლელებში და გვირგვინებში მივფოფხავთ. ერთგან წყალშიც კი უნდა ჩაწვე და ისე გაბოხდეთ. მღვიმე ვიწროა, საკმაოდ დაბრილი და გაშქოლი. ცოტა ხნის შემდეგ მთლად ტალახიანები რაიონის პირას გამოვდივართ და მის ტალღებს ვატანთ მღვიმის თიხას.

ჩვენი შემდეგი მარშრუტა მიმართულია წყალტუბოს რაიონის მღვიმეებისაკენ. თვით წყალტუბოში, მის ჩრდილოეთ განაპირა მდებარეობს წყალტუბოს მღვიმე, რომელიც ჯერ კიდევ 1938 წელს შეისწავლეს აკადემიკოსმა გ. ბოწენიძემ და ნ. კანდელაკმა. ამას შესახებ აღვნიშნეთ წიგნის პირველ თავში. მღვიმის ჩასასვლელი განლაგებულია ზღვის დონიდან 75 მეტრის სიმაღლეზე. ვიწრო, ვერტიკალური ქა, რომელიც საფეხურებად ეშვება 6 მეტრის სიღრმემდე, გადადის სტალაქტიტებით და სტალაგმიტებით მოჭედოლ დარბაზებში. დარბაზის სიმაღლე ჩასასვლელი კის მახლობლად 5 მეტრამდეა, სიგანე კი 10—15 მ. შემდეგ დარბაზი ფართოვდება 35—40 მეტრამდე, ხოლო ქერის სიმაღლე 8 მეტრამდე აღწევს.

დარბაზის იატაკი თითქმის პორიზონტული და მშრალია. მხოლოდ ორ ადგილასაა პატარა ტბა, ზოგან ტერასებად განლაგებული მშრალი ჩაღრმავებებია, რომლებსაც ირგვლივ საოცარი ფორმის კალციტის ჯებირები აკრავს. შ. ყიფიანი და ზ. ტინტილოზოვი ასე აღწერენ ამ არშიების წარმოშობას: „ისინი მარჯნის ბრაგებს ჰკვანან... ბარიერებს შორის მოქცეულ აუზებში გროვდება მინერალიზებული წყალი, რომელსაც ხელსაყრელ გარემოში კალციტის თხელი აკვი უჩნდება. ეს არის ე. წ. „მცურავი კალციტი“, რომელიც უმეტეს შემთხვევაში თვალისთვის შეუმჩნეველია. დროდადრო აკვი სქელდება და იძირება. ზედაპირული დაკიმფლობის გავლენით ფსკერზე დაიძრვის კალციტის ნაწილი პერიფერიებისკენ მიიღრმობის და წყლის ირგვლივ არშიებივით კრისტალდება“.

მაგრამ ყველაზე მეტად მნახველის აღტაცებას იწვევენ სპილოს-ძვლისფერი ან თოვლივით ქათქათა ათასნაირი ზომისა და ფორმის სტალაქტიტები და სტალაგმიტები. ზოგან საოცარ ჰალებად ეშვებიან ქერიდან, ზოგან კი ცალკე კუნძულები შეუქმნიან. ამ ერთმანეთთან შეზრდილი სტალაქტიტებისა და სტალაგმიტების ჯგუფების მიერ გაჩენილი ვეება კოლონა, სტალაგნატი, რომლის სიმაღლე 4 მეტრამდეა, ხოლო გარშემოწერილობა 10 მეტრზე მეტია. სინათლეზე დარბაზები ზღაპრულად ბრწყინავენ და ელვარებენ. იმდენად ქათქათა ყველაფერია, რომ ამ მღვიმეს „თეთრი მღვიმის“ სახელით ვნათლავ, რადგან იგი ცნობილი იყო როგორც წყალტუბოს გამოქვაბული. შემდგომ, როდესაც ექსპედიციის ანგარიში წარვადგინეთ ტურიზმისა და ექსკურსიების რესპუბლიკურ საბჭოში, მას თან ერთვოდა ამ მღვიმის დეტალური გეგმა-პროექტი. რომელიც იფრა ავდალოვმა შეადგინა. კიდევ რამდენიმე წელი და ჯდეს თეთრმა მღვიმემ უკვე სახელი გაითქვა. კეთილმოწყობითი სამუშაოების დამთავრების შემდეგ მის დასათვალიერებლად ჯანთო გზა გაეხსნათ აკურისტებს. მაგრამ რაც მთავარია, თეთრი მღვიმის მიკროკლიმატური პირობები უებარი წამალი გამოდგა ბრონქიალური და ქრონიკული ასთმით დაავადებულთათვის. მღვიმეში მოეწყო სპელეოთერაპიული სტაციონარი, სადაც ინტენსიურად მკურნალობენ ავადმყოფებს.

თეთრი მღვიმის ჯამური სიგრძე 100 მეტრს აღემატება.

წყალტუბოსა და ქუთაისის რაიონებში მრავალი კარსტული მღვიმეა, რომელთაგან უმეტესობა ჰორიზონტულია. აქ შეიძლება და აუცილებელია შეიქმნას დიდი სპელეოლოგიური კომპლექსი, რომელიც სათაფლიის მღვიმეებთან ერთად გააერთიანებს თეთრ ხომულს, ქვილიშორის, ყურმისთავის, სოლკოტას, საწურბლიას და სხვა მღვიმეებს.

1967 წლის ტრავიკული მისკვედისა

„ლეკი ლომისა სწორია,
ძუ იქნს თუნდა ხვადია“.
რ უ ს თ ა ვ ე ლ ი

ჩემმა მეგობარმა და „მეჯვარემ“ მარიან პულინამ საფუძველი ჩაუყარა ქართველი და პოლონელი სპელეოლოგების თანამშრომლობასა და მეგობრობას. 1967 წელს, ივნისში თერთმეტი ქაჩ-

თველი სპელეოლოგი, პოლონელი კოლეგებმა მიწვევით იმყოფებოდა პოლონეთში და ეცნობოდა ამ ქვეყნის მღვიმეებს.

ხოლო 1967 წლის 16 სექტემბერს პოლონელი სპელეოლოგების, ანუ როგორც ისინი უწოდებენ — გროტოლაზების ჯგუფი 11 კაცის შენადგენლობით თბილისს ეწვია. გულთბილად შევხვდით ძველ ნაცნობებს: ჯგუფის ხელმძღვანელს, პოლონეთის ტურაზმისა და მხარეთმცოდნეობის საზოგადოების სპელეოლოგიური კომისიის თავმჯდომარეს დოცენტ იანუშ ონიშკევიჩს, სტეფან ზვოლინსკის, ვლუბეტა მიწჩაკს, სტანისლავ იოლლოვსკის, კაზიმირ პიოტროვსკის, პეტრე ვოციცხოვსკის, იანინა რუდნიცკას, იაცეკ ბზოვსკის, ერჟი გიფიეცკის, ვიტოსლავა ბორეტტი-ონიშკევიჩს, იანუშას მეუღლე, როზელსაჟ მანამლე იანუშთან ერთად რამდენჯერმე შევხვდით საერთაშორისო კონფერენციებზე და კონგრესებზე.

თბილისში პოლონელებს დავათვალიერებინეთ ქალაქის ღირსშესანიშნაობანი, ხოლო მეორე საღამოს იანუში, ვიტოსლავა და ერჟი სტუმრად წავეყვანეთ ჩვენი მეგობრის ოჯახში. გავიხსენეთ პოლონელთა სტუმართმოყვარეობა, როდესაც იანუშის და ვიტოსლავას ოჯახს, ვარშავის ერთი მაღალი შენობის მე-11 სართულზე ვეწვიეთ სოლიკო ხაბეიშვილი და მე. საღამო ხანი იყო და აივანზე, საძილე ტომრებში ორ კაცს ეძინა.

— ეს არგენტინელი სპელეოლოგები არიან, — გვითხრა ვიტოსლავამ. — დაღლალები ჩამოვიდნენ, გრძელი გზა გამოიარეს და ძალიან ძვირი დაუჯდათ. ამიტომ ჩვენთან ათევენ ღამეს, რომ სასტუმროში გადასახადი თანხა მაინც დაზოგონ.

არგენტინელებს ისე ღრმად ეძინათ, რომ ჩვენი სტუმრობა არც კი გაუგიათ.

პოლონელთა მოგზაურობის გეგმა საქართველოში ასეთი იყო: 17 სექტემბერს უნდა გამგზავრებულიყვნენ ქუთაისში, სადაც მონახულებდნენ ქუთაის-წყალტუბოს რაიონის მღვიმეებს, დაიპყრობდნენ ტყიბულის რაიონში ტყიბულა-ძევრულას მიწისქვეშა ხეობას და გაემგზავრებოდნენ სოხუმში ქართველ სპელეოლოგთა VIII საშეცნიერო სესიაზე. შემდეგ კი სპელეოლოგიურ ექსპედიციებში შიიღებდნენ მონაწილეობას.

17 სექტემბერს კი ისინი ქუთაისისკენ გავაცილეთ, მათ თანახლდა სპორტის ოსტატი და ქუთაისის ტურისტული კლუბის „ოქროს ჩარდახი“ გამგეობის თავმჯდომარე გივი ყალაბეგიშვილი...

20 სექტემბრის დილას 6 საათზე ტელეფონის ზარმა გამადვიდა. ნატყობინებდნენ, — ტყიბულის რაიონში კოკისპირული წვიმა მოსულიყო. წინწყილას მღვიმესთან, ანუ ტყიბულა-ბევრულას მიწის-ქვეშა ხეობის ჩასასვლელთან, ტყიბულის წყალსაცავის ტაფობზე ტბა დადგა და წყალი გადაეშვა მღვიმეშიო. იქ კი ამ დროს თურმე თერათმეტი სპელეოლოგი იმყოფებოდა.

შევძრწუნდით. ნახევარი საათის შემდეგ ვანო ღარიბაშვილი, კოტე ჭავჭავაძე და მე მანქანით სამ საათში, თერჯოლის გავლით ტყიბულიდან მე-9 კილომეტრზე, ტაფობის ჩასასვლელთან ვიყავით. უამრავი ხალხი შეგროვილიყო. პარტიის რაიკომსა და აღმასკომს მესაბტეთა მამუელი რაზმები მოეყვანათ, მაგრამ...

როცა მღვიმის შესასვლელთან მივედით, წყალი აღარ იდგა.

— ყველა გადაარჩინეთ? — იყო პირველი კითხვა.

— ერთი დაიღუპა, ქალი, ხელმძღვანელის მეუღლე.

დამცეცხლა. ვიტოსლავა, ანუ ვიშკა მორეტტი-ონიშკევიჩი დალუბულა...

— დანარჩენები?

— ტყიბულის სასტუმროში არიან, ისაუზმეს და სძინავთ.

მამუელ ჯგუფს მივეხმარე ტალახიანი მღვიმიდან ვიშკა'ს გვამის ამოტანაში. ზევით, გზამდე ავიტანეთ, სასწრაფო დახმარების მანქანაში მოვათავსეთ და ტყიბულის საავადმყოფოს პროზექტურისკენ ავიღეთ გეზი.

დავყურებდი პოლონელი ქალის განაწამებ, ტალახიან სახეს და მახანდებოდა მისი კეთილი ღიმილი, ლამაზად დანატყრეული რუსული. მიჰირდა იანუშთან შეხვედრა და სასტუმროში ფეხს ვითრევდა. როგორ ვანუგეშო? რა ვუთხარა?

სახტად დავრჩი, როცა სასტუმროში სუფთად ჩაცმული, ნასაუზმები, საოცრად მშვიდი იანუში შემხვდა. გადავეხვე, მაგრამ ვერაფერი ვუთხარი. ისეთი შეგრძნება დამეუფლა, თითქოს მე ვიყავი მისი მეუღლის დალუპვის მიზეზი.

იმავე დღესვე ქუთაისში წამოვედით და სასტუმრო თბილისში დავბინავდით. მეორე დღეს ვიტოსლავა უნდა გადმოესვენებინათ ქუთაისში. როგორც გამოირკვა, სათანადო საბუთების გაფორმებას ცბედრის გადასატანად პოლონეთში ორ კვირაზე მეტი დასჭირდებოდა. ამიტომ გადაწყვიტეთ დროებით ვიშკა ქუთაისის კათოლი-

კეთა სასაფლაოზე დაგვეკრძალა. იანუშის თხოვნით კათოლიკე მღვდელიც კი მოვნახეთ. ამასობაში კი დროგამოშვებით ველაპარაკებოდი თბილისს, იქნებ საეკლესიო მთავრობა დაგვხმარებოდა და პოლონეთის საელჩოსთან მოლაპარაკების შემდეგ დაერთოთ ნება ცხედრის გადასვენებაზე ვარშავაში.

კოტე ჯავრიშვილი და მე იანუშს ირ ვტოვებთ. ვატყობთ, არ იმჩინება, მაგრამ ნებისყოფის საოცარი დაძაბვით აღწევს ამ მოჩვენებით სიმშვილეს. ვარშავაში ნათესავეებთან დეპეშა გაავზავნა: „ვიშკა ღაილუპა ლვიმეში!“.

პოლონელთა ჯგუფი, უკვე 9 კაცის შემადგენლობით სოხუმბიაკენ გაემგზავრა.

თბილისიდან პასუხის მოლოდინში გავათხრევინეთ საულაუო, სამგლოვიაროდ მოირათო „ოქროს ჩარდახის“ შენობა და დარბაზები.

— ღამნაშავე არაფერ არის. მხოლოდ სტიქია. — გვიამბობს იანუში. — ყველაფერი წესრიგში იყო. ჩასასვლელთან გვიყალიბე-გიშვილთან ერთად დარჩნენ სტეფან ზვოლინსკი და იანინა რუდნიცკა. ჩვენ ცბრანი კი, ორ ქუთაისელ მთამსვლელ-სპელეოლოგებთან ნ. ნემსიწვერიძესთან და ვ. მინდაძესთან ერთად დავიწყეთ წინწყვილას შტურანი. 19 სექტემბრის დილის 6 საათზე მშვენიერი ამინდი იდგა და ცაზე ღრუბლის პატარა ნაგლეჯიც კი არ ჩანდა. ჩვენმა ჯგუფმა წარმატებით, სარეკორდო დროში გაიარა უფსკრული და სიფონამდე მივიდა. უკან გამობრუნებისას, როდესაც გასასვლელადე ასიოდე მეტრი და ერთი 5-მეტრის საფეხური დარჩა, შევაჩინიეთ, რომ წყალმა სწრაფად დაიწყო მატება, მალე თითქმის მთლიანად დაფარა საფეხურას თავზე ხვრელი და მქუხარე ჩანჩქერად გადმოეშვა ჩვენსკენ. რამდენიმე მოასწრო ასეა და მღვიმის უწყლო განტოტებაში გადასვლა. ჩვენ დავასკით პალოენი, გავმაგრდით და დავიწყეთ დანარჩენების ამოყვანა. ვიშკას თოკი ჩაუბით წელზე და როგორც კი ზევით ამოწვედით, მას წყლის განძვინვარებული ნაკადი უკანვე იაროდა. დაიღალა. სამი ცდა უშედეგოდ დამთავრდა. ბოლოს, როცა ღონემიხდილი კვლავ გადაადრო წყალმა, მეგონა თოკი გაწყდა და იმის შიშით, რომ წყალი გაიტაცებდა და დაახრჩობდა, გადავბტი მისაშველებლად, მაგრამ თოკი არ იყო გაწყვეტილი, მე კი წყალმა გამიტაცა, ფარანი ჩანჩქრო და ორასიოდე მეტრი მახოხილა მღვიმეში. იქით კი მახსოვდა, 30-მეტ-

რიანს საფეხური იყო, სადაც ბობოქარ ჩანჩქერად ეწვეებოდა მდინარე. უკანასკნელი ძალ-ღონე მოვიყრიფე და ახლაც არ ვიცი, როგორ გავჩერდი საფეხურიდან რამდენიმე მეტრის დაშორებით. აბსოლუტურ სიბნელეში უკან გამოვბრუნდი და იმ ავჯილას მივედი, სადაც ჩემი მეგობრები ცდილობდნენ უგონოდ მყოფი ვიშკას დაბმარებას. მეც ჩავერიე; არც ხელოვნურმა სუნთქვამ უშველა, არც უშუალოდ პირიდან პირში ჰაერის ჩაბერვამ, ვგრძნობდი როგორ ცივდებოდა მისი ტუჩები... ამასობაში ზევით ასულმა ელჩებეტა მიმჩაკმა გივი ყალიბეგიშვილს შეატყობინა საშიშროების ამბავი (მაჯერ არ იცოდნენ, რომ ვიშკა დაიღუპა) და გივიმ ნახევარ საათში ტყიბულიდან მოიყვანა სამთო-მამშველი ჯგუფი. მათი დახმარებითავე ვვლანი უვნებლად ავედი ვიშკას გარდა.

იანუშს ცრემლები ერეოდა, მაგრამ თავს იკავებდა...

მეორე დღეს ვიშკა ტყიბულიდან ქუთაისში ჩამოასვენეს. ცხედაც 500 ტყიბულელი მეშახტე მოჰყვებოდა. სწორედ ამ დროს ქალაქის აღმასკომიდან შეგვატყობინეს, რომ ცხედრის ვარშავაში გადასვენების ნებართვა მიღებულია საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარის თხოვნით.

თვითმფრინავი ქუთაისის აეროდრომიდან ნახევარ საათში გადიოდა. სააწრათოდ აეროდრომისაკენ ავიღეთ გენი. მსუბუქ მანქანას, რომელშიაც მე და იანუში ვიჯექით, ცხედრის საბარგო მანქანა ჩამორჩა. აეროპორტის უფროსმა, რომელიც საქმის კურსში იყო, ოდნავ შეაყოვნა თვითმფრინავის გატრენა.

იანუშს ხელში გამხმარი ეკლის ტოტი ეჭირა. ეჯ რა არის-მეთქი — ვითხე. ვიტოსლავას მოეწონაო წინწყვილას წინ, ქვებში ამისული და ვარშავაში აპირებდაო წაღებას, — მიპასუხა.

ტუ-104-ის სანათურში მოვათავსეთ თუთიის სარკოფაგი, გომოვემშვიდობეთ იანუშს და თვითმფრინავიდან ჩამოსულმა დავინახე, რომ ილუმინატორიდან მომზირალ პოლონელ მეგობარს დაპა-ღუპით ჩამოსდიოდა ცრემლები. ერთხელ კიდევ ავბრუნდი თვითმფრინავში და ნუჯეში ვეცი. მგზავრებმა უკვე ყველაფერი იცოდნენ და თანაგრძნობით უყურებდნენ იანუშს, რომელსაც ხელში ვიშკას მიერ წინწყვილას მღვიმესთან მოწყვეტილი ეკლის ტოტი ეჭირა...

იანუშმა ვარშავაში წაიღო ტყიბულის ქალაქომისა და აღმასკომის სახელით სამგლოვიარო მიტინგზე სათქმელი სიტყვის ტექსტი. მიტინგი არ შემდგარა, რადგანაც სასწრაფოდ გამგზავრების გამო

დრო აღარ რჩებოდა. გამოსვლის ტექსტი კი გამოქვეყნდა ვარშავის სპელეოლოგიურ ჟურნალში „ვერტიცა“-ში, იმ ნომერში, რომელიც მთლიანად ვიტოსლავა ბორეტტი-ონიშკევიჩის ხსოვნას მიეძღვნა. მომყავს ამ ტექსტიდან რამდენიმე ნაწყვეტი:

„ძვირფასო მეგობრებო,

პატივცემულ პოლონელ სტუმრებო!

ყველანი შეძრწუნებული ვართ იმ ამბით, რაც ტყიბულთან მოხდა. ტრაგედულმა შემთხვევამ ხელიდან გამოგვტაცა ჩვენი პატივცემული სტუმარი, ცნობილი მეკლევარი-სპელეოლოგი ვიტოსლავა ბორეტტი-ონიშკევიჩი. უძლეველი სტიქიის ძალამ დაარღვია ტრადიციული ქართული სტუმართმოყვარეობა...

ქართველმა ხალხმა და ქართულმა მიწამ სიხარულით მიიღო თავისი ძვირფასი სტუმრები და რა სამწუხაროა, რომ ვერ შევძელით პოლონელ მეგობრებისთვის ქართული სტუმართმოყვარეობა და გულითადობა ბოლომდე გვეჩვენებინა.

ჩვენი გულები სავსეა ტკივილით და თვალები ცრემლით.

ვინ იფიქრებდა, რომ ასეთ გამბედავ ხალხს ასეთი უბედურება შეემთხვევოდა.

რამდენი ქართველი მებრძოლი შეუფარებიათ პოლონელ პატრიოტებს, რამდენი დაქრალი მეომარი გადაურჩენიათ ფაშისტებთან და გაუყვათ მათთვის უკანასკნელი პურის ნატეხი.

პოლონელმა ქართველ მოღვაწეთა ურთიერთობა მე-19 საუკუნიდან იწყება. კაზიმირ ლაპინსკი პირველი იყო, რომელმაც პოლონურად თარგმნა ცნობილი პოემა „ვეფხისტყაოსანი“. ბევრი პოლონელი მეგობარი მონაწილეობდა შოთა რუსთაველის დაბადებას 600 წლისთავისადმი მიძღვნილ ჩვენი ხალხების დიდ დღესაწაულში.

ძვირფასო პოლონელ მეგობრებო, ღრმა თანაგრძნობას გიცხადებთ ამ უბედურებაში, რომელმაც ყოველი ჩვენთაგანი შეაძრწუნა.

26 საათს ვაჯობებდა მღვიმეში აბობოქრებულ ნაკადთან ბრძოლა. ჩვენმა სამაშველო რაზმებმა დიდი მამაცობა გამოიჩინეს და სამშვიდობოს განიყვანეს ექსპედიციის ყველა წევრი, მაგრამ ვიტოსლავას უკვე აღარაფერი ეშველებოდა.

მწარე ცრემლებით დავტირით ვიტოსლავას, ნაზ ასულს, რომლის იდეალი იყო სიძნელეებთან ბრძოლა, მღვიმეთა გამოკვლევა და დაპყრობა...

საქართველოს კომპარტიის ტყიბულის საქალაქო კომიტეტისა და მშრომელთა დეპუტატების ტყიბულის საქალაქო საბჭოს აღმასკომის საბელით ღრმა თანაგრძნობას გიცხადებთ თქვენ, ჩვენო ძვირფასო პოლონელო მეგობრებო ძვირფას პანი ვიტოსლავას დაღუპვის გამო.

დღეს ისინიც ტირიან, ვისაც თქვენ არ იცნობდით და ვინც თქვენ არ გიცნობდათ.

გულები საგნეა ტყავილით და მწუხარებით, და არა მარტო ტყუილის მოსახლეობის, არამედ მთელი ქართველი ხალხის.

საქართველოს კომპარტიის ტყიბულის საქალაქო კომიტეტი,
მშრომელთა დეპუტატების ტყიბულის საქალაქო
საბჭოს აღმასკომი“.

ვიტოსლავა, პროფესიით გეოლოგი, მუშაობდა ვარშავის უნივერსიტეტში. 1966 წელს დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია. გატაცებული იყო მთაშველოებით და სპელეოსპორტიან. მრავალი ჭვეყნის მღვიმეში და უფსკრულში ჩაეშვა იგი იანუშთან ერთად. ვიშკა იყო მსოფლიოს ერთ-ერთი ღრმა კარსტული უფსკრულის სნეენას (პოლონეთი) დამკვრები, — ჩავიდა ამ უფსკრულის ძირადე, 640 მ სიღრმემდე. მონაწილეობდა მსოფლიოს უღრმეს ბერეუს (საფრანგეთი) უფსკრულში მოწყობილ ექსპედიციაში, მაგრამ უამინდობის გამო მხოლოდ 250 მ სიღრმემდე შეძლო ჩასვლა, ხოლო ბუფურტოს უფსკრულში (სიღრმე 680 მ) — 220 მ სიღრმემდე. ნაბი არაერთგზის ჩასვლები სნეენას უფსკრულში: 300, 430, 550 და 560 მეტრ სიღრმეებამდე, შემდეგ კი 640 მეტრამდე სარეკორდო იყო მსოფლიოს ქალ-სპელეოლოგებს შორის და ვიტოსლავას, ქალების სპელეოსპორტიან ისტორიაში მე-5 ადგილი ეკავა. ვიშკაზე ღრმად ბერეუს უფსკრულში ჩააღწიეს: კლოდ ლეკონტა (საფრანგეთი) — 750 მ, ტერეზა იანაშმა (პოლონეთი), ელენ კომბერტა (ლიბანა) და აბელ ლავინმა (საფრანგეთი) — 650 მეტრ სიღრმემდე 1956 წელს.

ვიტოსლავა იყო ვარშავის სპელეოკლუბის აქტიური წევრი, ჰქონდა სპელეოინსტრუქტორის წოდება...

...შეორე დღეს ვანო ღარიბაშვილი, კოტე ჯავრაშვილი და მეჩავედით სოხუმში, სადაც დაიწყო მუშაობა სპელეოლოგთა სამეცნიერო სესიამ. პოლონელების ჯგუფი სესიის დამთავრების შემდეგ წავიყვანეთ აფხაზეთის მღვიმეებში, აბრსკილაში, ახალი ათონის

მიდამოებში და სხვ. ყოველი ჩვენგანი ცდილობდა ოღნავე მაინც შეემსუბუქებინა მათთვის ის განცდები, რაც ვიტოსლავას დაღუპვით იყო გამოწვეული...

სწორედ იმ დღეებში გამოვიდა ჩემი წიგნი „არაბიკა“ უფსკრულები“ რუსულ ენაზე და პოლონელ მეგობრებს სათათაოდ ვუსახსოვრე....

რამდენიმე კვირის შემდეგ მივიღე იანუშის წერილი და ვიტოსლავას უკანასკნელი გეოლოგიური შრომა. გვარი შავ ჩარჩოში იყო ჩასმული...

ედუარდ ალფრედ მარტელი და არაბიკა

არაბიკადან და ხიჩკადან იმღეპა მსოფლიოს
ერთ-ერთი უღამაჯესი ხელთაგანი.

ე. მარტელი

მეცნიერული სპელეოლოგიის მამამთავრად გამოჩენილი ფრანგი გეოლოგი ედუარდ ალფრედ მარტელი ითვლება. თუ თვით ტერმინი „სპელეოლოგია“ 1893 წელს შემოიღო აგრეთვე ფრანგმა მეცნიერმა-არქეოლოგმა ემილ რივერმა, მარტელს ეკუთვნის ამ მეცნიერების საფუძვლების ჩამოყალიბება. მარტელის მიერ თითქმის რვა ათეული წლის წინათ გამოთქმული მოსაზრებები მღვიმეთა განვითარებისა და კარსტული რაიონების ჰიდროგეოლოგიის შესახებ დღესაც არ კარგავენ მნიშვნელობას, მაგრამ ამჯერად ედუარდ მარტელის მეცნიერული მოღვაწეობის მიმოხილვა არა გვაქვს მიზნად. ჩვენი სურვილია მკითხველს გავაცნოთ ამ საოცარი კაცის ცხოვრების ერთი ხანა, რომელიც საქართველოსთანაა დაკავშირებული. მრავლისმნახველმა მეცნიერმა და მოგზაურმა ამ საუკუნის დასაწყისში საქართველოშიც იმოგზაურა. გაეცნო უფლისციხის გამოქვაბულ-ქალაქს და სპეციალური წერილიც მიუძღვნა მას პარიზის ერთ-ერთ ჟურნალში. იგი გულდასმით იკვლევდა შავი ზღვის სანაპირო რაიონებს და ვრცელ მონოგრაფიაში „რუსეთის ლაქვადოვანი სანაპირო (კავკასიის რივიერა)“ საინტერესოდ აღწერს როგორც ამ კვლევებით მიღებულ შედეგებს, ასევე პირად შთაბეჭდილებებს მოგზაურის დღიურის ჰაზით. ამ სქელტანიანი წიგნის მე-

ოქცსმეტე თავი მთლიანად ეთმობა არაბიკის კარსტულ მასივზე მოგზაურობას, რომელშიც მშვენივრადაა შერწყმული მეცნიერისა და მოგზაურის დაკვირვებები შწერლურ თუ ჟურნალისტულ ნიჭთან. ეს არცაა გასაკვირი, რადგან იმდროინდელი სამეცნიერო ლიტერატურა მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ბელეტრისტიკასთან.

მარტელის არაბიკის მასივზე მოგზაურობის შემდეგ ნახევარა საუკუნე გავიდა და მე ჩემს მეგობრებთან ერთად შევუდექი აჰ ღრიად საინტერესო და მსოფლიოში ერთ-ერთი ურთულესი მასივის, სპელეოლოგიურ და ჰიდროგეოლოგიურ კვლევას, რასაც 10 წელი მოვანდომე. შედეგი იყო საკანდიდატო დისერტაცია არაბიკის მასივის კარსტის ჰიდროგეოლოგიის შესახებ. ჩემს ექსპედიციებში არაბიკაზე მეგზურის მაგივრობას ხშირად მიწევდა მარტელის დასახელებული ნაშრომი. ამ ექსპედიციების თავგადასავლები წინამდებარე წიგნის თავებშია აღწერილი. ახლა კი მინდა განვახსოვრო დიდი ხნის სურვილი და მკითხველს შემოკლებით მივაწოდო თითქმის შვიდი ათეული წლის წინათ მარტელის მიერ დაწერილი მონოგრაფიის იმ თავის თარგმანი, რომელიც არაბიკის მასივს ეხება.

თ ა ვ ი XVI

არაბიკის მასივი

აღლერის აღმოსავლეთით ჩვენ შევიცვალეთ მიმართულება, რომელიც თავდაპირველად ზღვის ნაპირს მაყუებოდა. წყალდიდობის ჯამო მზიმთას რკინის ხიდი აგებული იყო აღლერიდან 6 კმ-ის დაშორებით, კრასნაია პოლიანას გზის განშტოებასთან. დაჭაობებულ ნიადაგზე სიარულის თავიდან აცილების მიზნით მრავალჯერ ავედით და ჩამოვედით დაუსრულებელი, მიხვეულ-მოხვეული ბილიკებით 140, 120 მეტრამდე და ა. შ., ვიდრე საბოლოოდ არ დავეშვიტ ვესილოლოში¹ და არ მივუახლოვდით ზღვას იმ ადგილას, სადაც მას ფსოუ ერთვის. ამ მდინარის უძველესი ალუვიონი, რომელიც რიყის საბი ქვებით არის მოფენილი, 6 მეტრამდე სისქისაა. შორს, მეხადირთან ჩვენ გადავუხვიეთ გზატკეცილიდან და დამოკასათევად პილენკოვოში² შევჩერდით. მანამდე მოვინახულეთ საბ-

¹ ამჟამად ლესელიძე.

² ამჟამად განთიადი.

დრიფტის უძველესი ბაზანტიურა ეკლესიის საინტერესო ნანგრევები. იგი თანდათან უფრო მეტად ინგრევა. სულ ახლახანს გაქრა მარმარილოს სვეტები ჩუქურთმიანი ლავვარდანებით. ჩრდილოეთის დაბალი მხარე დანგრეულია, სამხრეთისა კი შენარჩუნებული. ტაძრის შიგნითა, ცენტრალური ნაწილი ოთხთაღიანია და აბაიღიანად 20 მეტრი სიგრძე და 6 მეტრი სიგანე აქვს. მას მოსდევს ფარული კარი. ფაადი დასავლეთითაა. ქვები ბევრად უკეთაა გამოთლილი და უფრო მომცროებაა, ვიდრე გაგრის სამლოცველოში.

19 სექტემბერი (2 ოქტომბერი) — გავემგზავრეთ ზუსტად დანიშნულ დროს. ვართ სამნი — სერგიევი, ვოლოდკევიჩი და ნე. ჩვენთვის და ტვირთისათვის გვყავს 8 ცხენი და 8 გამყოლი. ნათელი დღეა. გავცდათ თუ არა სოფელს, გზა ფლატეებს და ნაკადენა გაუყვა. იქ ვერაშოდეს გაივლის შვეიცარული ჯორი, რადგანაც ცხენებს მთელ გზაზე ტალახში და წყალში ჰქონდათ მუცლები. ერთი წუთით სული მოვითქვით სარწყავი არხის შემალღებულ წყალსაცვთან, რომლის გასწვრივაც რამდენიმე ასეული მეტრი გავიარეთ. მაგრამ ერთგან, წინულ ბოგირზე ცუდად დატყეპნილმა მიწამ ვერ გაუძლო საპალნიანი ცხენის სიმძიმეს და ჩაიქცა ერთი მათგანის ფეხქვეშ. ცხენი თავის ტვირთიანად არხში აღმოჩნდა. მილის ნაპრალში წყალმა ამოხეთქა. ცხენის ამოყვანაში, საპალნის გაშრობასა და ნაპრალის ამოვსებაში ორი საათი დაეკარგეთ! ყოველ შემხვედრთხემზე მივბობლავთ, შემდეგ კი ისევ ხევში ვეშვებით... 2660 მეტრ სიმაღლეზე არაბიკაზე ასასვლელად ჩვენ ვიბობლეთ დაახლოებით 5500 მეტრი, ბარომეტრის ძლიერი რყევის დროს და ისიც ოთხ დღეში! პირველ დღეს აღმოვჩნდით მშვენიერ, ხმარ ტყეში, სადაკ. სიამოვნება მოგვანიჭა მდელიოზე ლაღად გაშლილი კამეჩების ნახარის ხილკამ (ფოტო წყალში ჩაგვივარდა!); 635 მეტრის სიმაღლეზე წყაროს 9,8° ჰქონდა. 15 მეტრით მაღლა პირი დაუღია 5 — 6 მეტრი სიღრმის ნაპრალს. ავღივართ კიდეც 100 მეტრზე (750 მ), საიდანაც იწყება კარები — არბას ტყის მსგავსად (ქვედა პირენეები); შემდეგ ხელახლა ვეშვებით 640 მეტრამდე, ვკვეთთ ნაკადს, რომელიც ვიწრო ხევში მოედინება. ათ საათში ჩვენ დაეფარეთ 22 კმ და აეფოფხდით 760 მეტრის სიმაღლეზე, ვიდრე არ მივალწიეთ ხაშუფსეს მონასტერს. ნამდვილი პოემა: გაშლილ მინდორზე, ხრამის პირას, რომლის სიღრმესაც უზარმაზარი ხეები ფარავენ, გამოფიტული კირქვის ქარაფებისა და ვეება ნაძვების ძირში მოულოდ-

ნელად შევნიშნეთ ხის ტალანებიანი ფართო ნაგებობა, რომელიც ალპურ ფაცხასავით ძელებზე იდგა. იქიდან წვერებამდე თმებჩამოშვებული ოთხი თეთრანაფორიანი ბერი გამოვიდა. ჩვენ ვარჩიეთ ისევ ჩვენს კარვებში, იქვე, ჩარდახის ქვეშ მოვწყობილიყავით. როგორც ჩანდა, ამ საიდუმლო და ღვთისმოსავ თავეშსაფარში სავარცხელი და საპონი არ იხმარებოდა. ჩვენმა მწირებმა შემოგვთავაზეს რაც კი გააჩნდათ: კარტოფილი, სიმინდი, ვაშლი. შემდეგ კი გვთხოვეს წასვლა... დათვის მოსაკლავად, რომელიც ყოველდღე მოდიოდა მონასტერთან და ანადგურებდა მათ მოსაველს. გავგზავნეთ დავითი და ჩვენი მზლებელი სამი ტყის მცველი, მაგრამ ჩააფრებული მეცნიერის მიერ დაჭრილმა მხეცმა გაქცევა მოასწრო. ვეღარ გაესინჯავ მისი შემწვარი თათის გემოს და რა თქმა უნდა ვეღარ წავიღებ ტყავს! მთვარეც შეწუხებული გაგვეყარა.

20 სექტემბერი (3 ოქტომბერი) — ვღებით 4 საათზე (2 საათია მზის ამოსვლამდე, ცა კი შავი ზღვის პორიზონტზე ნაცრისფერა ღრუბლებითა დაფარული: იწვიმებს), გავედით კი მხოლოდ 7-ზე! 1000 მეტრის ვავლას პირველ გადასასვლელამდე (1750 მ) ქვეითად მოსიარულე ანდომებს 4 საათს, ცხენი კი ხუთს. ეს იყო ყველაზე ძნელად გასავლელი მანძილი. სული მოვითქვით 1470 მეტრის სიმაღლეზე, სადაც შემოღობილი იყო ვეტერინალური საგუშაგო. შემდეგ კი სრული უგზოობის გამო ძლივლა მივდიოდით. ერთ-ერთი ცხენი უფსკრულის პირას შეაჩერა ხემ, რომლის ტოტებზეც მისი საძალნე ჩამოეკიდა. დაწვინაურდი, რათა ჩალვადრის უბედურება არ დამენახა.

არაბიკის ექსკურსაა წარმატებით დავასრულეთ მიუხედავად იმისა, რომ გათვალისწინებული 4 დღის ნაცვლად 6 დღე მოვანდომეთ.

ულელტეხილზე გველოდა შავი ზღვისა და კავკასიონის შესანიშნავი ხედები. აქ მხოლოდ ღრუბლები აღწევენ ჩვენამდე. ტყის სიღრმიდან ისმის ცხენების ჭიხვინი და გამყოლთა შეძახილები, მე მათ ველოდები. ბოლოს გამოჩნდა არაქათგამოცლილი და დაღლილი ვოლოდკევიჩი.

— რამდენი გვაკლია?

— არც ერთი! შესანიშნავია! ხევში კი ბევრჯერ ჩავგორდით!

— რა ექსპედიციაა!

— ნიჩევო...

თანდათან ვიკარგებით ნისლში, რომელიც უფრო და უფრო სქელდება. მივყვებით მოლიან დაუსრულებელ ფერდობებს. მოულოდნელად, 2100 მეტრის სიმაღლეზე თავი ამოვყავით ლურჯი ცაჲს ქვეშ და ჩვენს თვალწინ გადაიშალა ზღვა, უნაპირო და უსაზღვრო. მაგრამ ეს ხომ თეთრქულა ღრუბლების ზღვაა, რომელსაც აღმოსავლეთით, დომბაი-ულგენისაკენ (4040 მ) კოდორის ხეობის ყინულოვანი მწვერვალები, ხოლო დასავლეთით იალბუზი აკრავს. შესანიშნავი სანახავია შავ ღრუბლებში ჩამავალი წითლად აელვარებული მზე, მშვენიერება, რომლის სრულყოფილი გადმოცემა მხოლოდ გუსტავ დორემ შეძლო და რის ნახვაც ამაზე უფრო მეტ დალღადაც ღირს.

ბილაკი ჩამონახვავმა გადაგვიქრა. ავდივართ 2250 მეტრზე და შემდეგ ხელახლა ვეშვებით 1825 მეტრამდე. ტყისპირზე ვეძებთ წყალს, სადაც დავბანაკდებით კიდევაც. მივაგენი ძლიერ დაბზარულ კირქვას (ცხადია ცარცული პერიოდის) უამრავი ნაპრალებით (ერთ მათგანში პატარა მღვიმეცაა), სადაც ინთქმება წვიმა, რომლის წყლებიც არ უერთდებიან ხევის ნაკადებს. აქ იწყება მიწისქვეშა გზა, რომლის მეშვეობითაც ეს წყალი 1800 მეტრიდან ჩადის იღუმალ, გაუვალ წყაროებამდე, რომლებიც გაგრის მიდამოებამდე, თვით ზღვის სანაპირომდე ფარულნი რჩებიან.

ეს ქანები საშინლად ცუდი სავალია. ყოველ ნაბიჯზე მოსალოდნელია ცხენის ნალების მოქცევა კარსტული ზედაპირის ხაფანგში.

კარვების გაშლა დამთავრებული არ გვქონდა, რომ ღამე ჩამოწვა. დაიწყო წვიმა. ქარი ჩვენსკენ ერეკებოდა ხის ფოთლებს, ჩვენი ცხენები რომ გემრიელად შეექცეოდნენ. მათ კოლოების მთელი ჯარი შეეფარა, მაგრამ საბედნიეროდ ესენი არ იყვნენ ანოფელესები. აუტანელი ღამე იყო, ცივი, დელგმიანი, ქარიშხლიანი. ერთ-ერთი კარვის წინ ჩვენს ბიჭებს ცეცხლი დაუნთიათ. სველი ხე ტყაცუნობს და კვამლი გვჭვარტლავს.

21 სექტემბერი (4 ოქტომბერი) — კარავში 2⁰-ია. ველოდებით გათენებას, რომ ავიშალოთ. 6 საათზე უკვე ინათა. შორს, დაბლა, შავ ზღვაზე და მის სანაპიროს თავზე გაფანტულ ღრუბლებში აქაიქ ნათელი ადგილები გამოჩნდა. გზას დავადექით. ბორძიკით მივდივართ კარსტულ ზედაპირზე, შშრალ ღარტაფებზე და გამყოფ

თხემებზე, მთების მთელ მწკრივზე — 1900 მ — 1600 მ — 2000 მ — 1800 მ — 2000 მ.

გავიარეთ ტყე ბუმბერაზი ხეებით, ალაგ-ალაგ პატარა მდელოებით და მშთანთქმელი კირქვებით (ეს უკანასკნელნი ცხადია ცარცულია, თეთრი და შავი კაყით), რომლებიც სავსეა ნაპრალებით და ძაბრებით და მომაგონებენ ვერკორის ქვაბულს. გზა უფრო და უფრო უარესდება. ვიწრო ბილიკის ავლას ორი საათი მოვუნდით. მისი დახრა დაახლოებით 50°-ია. ცხენებს ვხსნით საპალნეებს და ზურგით 20-მდე ფუთა აგვაქვს; განსაკუთრებით ვუფრთხილდებით ტვირთს, სადაც 30 კგ პური და 40 კოლოფი კონსერვია. ისინი შეიძლება არც კი გვეყოს ექსპედიციის დასასრულამდე, თუ ჩვენი ნელი სვლა და დაბრკოლებები არითმეტიკული პროპორციით გაიზრდება.

წვრილთასმიანი გრძელი შოლტები (სწორედ ისეთი, პირენეელ გამყოლებს რომ აქვთ) აიძულებენ ცხენებს იბობლონ აღმართებზე. საცოდავი სანახავია ეს ცხოველები, როცა თითქმის აღმართის ზოლომდე ასულები უკანვე ცურდებიან სველ ნიადაგზე და ტენიან ფოთლებზე. ყველაზე უარესი კი განუწყვეტელი შიშია ფათერაკისა, რომელიც შეიძლება მოულოდნელად დაგვატყდეს თავს ცხენებსაც და ადამიანებსაც.

საბედნიეროდ გამოიდარა. არც წვიმს და არც ცივა. ღრუბლების ნაფლეთები ირევა ველების, ტყეების, ფერდობებისა და ზღვის თავზე. დაახლოებით 3 საათისათვის ავიარეთ ბოლო აღმართი და მივალწიეთ მწვერვალს (2000 მ). ჩვენს თვალწინ გადაიშალა ბზიფის ხეობის პანორამა, უზარმაზარი უფსკრულები და თხემებიანი მთები, რომელთა შორისაც 1800 მეტრით დაბლა ელავს მდინარის ვიწრო კალაპოტი. მთების დიდებული, გრძელი ჭაჭვი მიმზიდველად გვიღიმის ჩამავალი მზის სხივებზე, ქარი კი ჩრდილო-აღმოსავლეთისკენ მიერეკება ღრუბლების ქულებს, რომელთა ნაფლეთები უწესრიგოდ მიყვებიან ერთმანეთს ბზიფის უფსკრულების თავზე, ციცაბო ნაპირები და ფრიალო კლდეები ტყეებით რომ აქვთ შემოსილი; მარცხნივ კი აღმართულია არაბიკის მთა (სადაც ჩვენ ხვალ ავალთ) თოვლით დაფარული და გულგრილი.

ვეშვებით ქვევით, წყლისა და ცხენების საძოვრის მოსანახად. აქ ჩვენ ხუთ საათს ვჩერდებით რომელიღაც მწვერვალის ძირში, რომელიც ცივი ნიავისგან გვიფარავს და საიდანაც შესანიშნავ

სანახავია ღამის დადგომა ბზიფის კალაპოტის გასწვრივ. მას ცენტრში ფსიში და მისი თანამგზავრები ვარდისფრად არიან გაჩირა-
ლდნებული. ვუცდით მთვარის ამოსვლას, რომლის ვერცხლისფერ
შუქზეც მკვეთრად ისახება მიდამო. ეს გუშინდელ სანახაობაზე
უფრო მშვენიერია. დალილობა გადაგვავიწყდა. ახალმა გასარ-
თობმა მიიქცია ჩვენი ყოჩალი ბიჭებისა და გამყოლების ყურადღე-
ბა: მაგნიუმის ალზე გადავიღე ჩვენი ვახშობა და ბანაკი. ელვარე
სინათლემ ყველა გაახარა; დავითს ხომ მთლად ლუციფერის სახე
ჰქონდა, თუმცა ტემპერატურა 7°-დან 3°-მდე დაეცა.

22 სექტემბერი (5 ოქტომბერი) — კარაფში ვართ. 5 საათი და
30 წუთია. ჩაიდანში წინა დღის ჩაი გაიყინა. გარეთ — 3°-ია. ცა
უღრუბლოა. ფსიშის მარჯვნივ, გრძელი, თოვლიანი ჯაჭვის უკან,
რომელიც დღის ფონზე მუქად მოჩანს, ამოდის სხივოსანი მზე,
დამე კი თითქოს მიწისქვეშეთს უბრუნდებო, ბზიფის ხეობის
სიღრმეებში ეშვება. ზღვა კი ალმასის მტვერით ფარავს ბრკვეთი-
ლა ნიჟარების უსაზღვროებას. ნუთუ ასეთი კონტრასტები იმ ქვე-
ყანაშია, სადაც დღის ხანგრძლივობა 12 საათია? დაპირისპირება-
თა სიმრავლე თავგზას მთლად გვიბნევს. უნდა იყო ფრანგული
ლიტერატურის ისეთი დიდოსტატი, როგორც იყო ფრომენტინი,
დოდე ან ლოტი, რომ სრულყოფილად გადმოსცე ამ ბანაკების
თვალწარმტაცი მომხიბვლელობა, თავისუფალი და განმარტოებუ-
ლი ბუნების მთელ ამ უმანკობასა და სიდიადეში.

არაბიკის აღმართი ადვილი ასასვლელია. სასიამოვნოა სიარუ-
ლი ტვირთის გარეშე, მით უმეტეს, რომ ამ საღამოსვე დავბრუნ-
დებით ბანაკში...

დაახლოებით 2200 მეტრის სიმაღლეზე ცხენებიდან ჩამოვდა-
ვართ, რადგან კარსტული ზედაპირი იმდენად უსწორმასწოროა,
რომ თითქმის ყოველ ნაბიჯზე გვჭირდება ლოდიდან ლოდზე გა-
დახტომა. ძლიერი მსგავსებაა ვერკორის, დევოლუს, პარმელანის
და სხვა პლატოებთან. ჭარბი ღრმულეები, ძაბრები, ქვაბები კრი-
ლოსანივიტაა აწყობილი და ძირითადი ნაპრალების გადაკვეთაზე
ხშირად ქმნიან მძლავრ ტექტონიკურ ნაოქებს. უფრო მეტად და-
ნაპრალებული მხარე დანაკეთულია, თუმცა ნაკლებად ღრმად,
პლატოს უდაბნოსა (ზემო საგოია) და უკან — შაბრიერის (ზემო
ალპები) მსგავსად. როგორც ყველა კარსტულ ზედაპირებში აქაც
დასტურდება ადრინდელი დანაპრალების გადამწყვეტი როლი;

შემდეგ კი — წყლის ნაკადების სვლამ, შთახტქმული წვიმის ერო-
ზიამ, მცენარეული საფარის კოროზიამ დაასრულეს ზედაპირის
მოჩუქურთმება. ამასთანავე კლდეების გარეგნობაც მოწმობს უძვე-
ლესი მყინვარებისა და ფირნების ხახუნის მოქმედებას. ამ უზარმა-
ზარი მშთანთქმელი გარემოს ხვრელები დაცობილია ლოდებით,
ნიადაგის ან თოვლის გროვებით. მხოლოდ წვიმა ატანს ამ ქაფქირ-
ში, ან უფრო სწორად, ამ საცერში, მიწისქვეშა წყლების ამ უზარ-
მაზარ აუზში, რომლებიც (წყალი) 2000 მეტრით დაბლა ქმნიან გა-
გრის წყაროებს. ამასთანავე ეს უკანასკნელნი, დაღმაცისა და ფრან-
გული წინა-ალპების წყაროების მსგავსად, ძალიან ცივია, 4-დან 5°-
მდე ცელსიუსით, რადგან ისინი წარმოიშობიან არაბიკის მაღალი
პლატოების ნაპრალებში დაბალი ტემპერატურის წყლებიდან.

ამ ცარცული პერიოდის კავკასიონის სრულყოფილი მსგავსებ-
პროვანსის, დოფინეს, სავოისის, შვეიცარიის, პირენეების, კარსტი-
სა და კოსის ანალოგიურ წარმონაქმნებთან, საბოლოოდ ადასტუ-
რებს ახალ ცნობებს, რომლებიც მივიღე 1888 წლიდან ევროპაში
ჩემი მიწისქვეშა გამოკვლევების საშუალებით კირქვებში მიწისქვე-
შა წყლების მოძრაობის შესახებ...

არაბიკის მწვერვალამდე გვხვდება ქვიანი ცარცული წარმონაქ-
მნები (რუხი კაჟიანი კირქვები), მომრგვალებული, სწორი, დანაო-
ქებული. ამასთანავე სქელი ნიადაგებით სავსე ფერდობები ურიცხ-
ვი ნაპრალებითაა მოცული, სადაც თოვლის გვიანი დნობა და სი-
მალღე ქმნიან ტენიანობის წყაროს. იქვე ვხედავთ მარდი არჩვების
ჯოგებს, რომლებიც მთელი დღის განმავლობაში ჩვენს ახლოს კუნ-
ტრუშობენ. ერთი მათგანი, ბებერი ვაცი, რომელიც გუნდის მეთა-
ურს ჰგავდა და თითქოს ალღოთი გრძნობდა, რომ ჩვენი თოფეა
ბანაკში იყო დატოვებული, რამდენიმე მეტრზე მოგვიახლოვდა და
ცნობისმოყვარეობით გვათვალისწინებდა. დავითი, რომელსაც ვე
უმოწყალოდ დავცინოდი დათვთან მისი მარცხის შემდეგ, წუხდა,
რომ უბრალო ქვას არ შეეძლო შეეცვალა ტყვია და საფანტი. გაგ-
რის მომავალი სპორტსმენები ჩემის აზრით აქ მშვენიერ სანადირო
ადგილს იპოვიან, მაგრამ ფრთხილად! ფეხქვეშ პირდაღებული ნა-
პრალებია!

დიდებული სანახაობა გადაგვეშალა უღელტეხილის ძირში, რო-
მელიც ანცალკეევებს (ან აერთიანებს, როგორც ვნებავთ) ორ მწვერ-

ვალს — არაბიკას (2660 მ) და ხირკას (2522 მ)¹. ფართო დეპრესიის სიღრმეში, რომელიც უზარმაზარ დახურულ აუზს წარმოადგენს გარე შენაკადების გარეშე, დევოლუს და კარსტის² უფსკრულები მსგავსად პირი დაუღია უშველებელ კოსის უფსკრულს. აქ ინტექცია წვიმისა და უფრო მეტად კი გამდნარი თოვლის წყლის უზარმაზარი რაოდენობა. წყლებს ერთ ნაპრაღში გაუფართოებიან ეს მშთანთქმელი უფსკრული.

აი პარმელანის, დევოლუს, პლატეს, უკანის, უებერპორენის, ალპების (ზალცბურგი), კარენ-ალპების (შევიცარია) და სხვათა ნაპ-დვილი თოვლიანი ქეზი. ზამთრობით თოვლი გროვდება უფსკრულში და პირამდე ავსებს მას. ზაფხულობით დამდნარი თოვლი ნელა შეიწოვება შემოდგომამდე; დნობის შედეგად მრღებელი ცივი წყლების შესრუტვა კირქვეული ნაპრაღების მიერ გავლენას ახდენს იმ წყაროების ტემპერატურაზე, რომლებიც ამ წყლებით იკვებებიან. ამ უკანასკნელთა ტემპერატურა საშუალო წლიურთან შედარებით უფრო დაბალია, ისევე როგორც კარსტის, დოფინეს და სიმპლონის გვირაბის წყაროებისა. და ბოლოს მცირე მანძილი (რამდენიმე სმ ან დმ) თოვლის (ან ყინულის) საცობსა და კლდის კედელს შორის მოწმობს იმას, რომ ეს უკანასკნელი თავისი საკუთარი ტემპერატურით ხელს უწყობს დნობას...

2435 მეტრზე კვლავ გადასასვლელია. ჩვენს თვალწინ ხელახლა იშლება მთელი დასავლეთ კავკასიონისა და მისი მყინვარების პანორამა. 200 მეტრიღა დაგვრჩა არაბიკას მწვერვალამდე (2662 მ), მაგრამ ეს მანძილი გასავლელია ჩამოშლილ ქვებზე და უსწორმასწოროდ აჭრილ თხემებზე, რომლებიც ძლიერ მაგონებს კლერესა და სერგიეტის გამოფიტულ მწვერვალებს. ვგრძნობდი, რომ ვიღლებოდი. ამიტომ აღარ გავყევი სერგიევსა და ვოლოდკევიჩს, რომლებიც უჩემოდ აცოცდნენ ბოლო კონუსზე (იგი მართლაც მომქანცველი იყო, რადგან ასვლა-ჩამოსვლას 3 საათი უნდოდა). მე კი დავითთან ერთად ჩემი ფოტოგრაფიული ხელსაწყოები მარჯვნივ, ხირკას ნაკლებად ციცაბო მწვერვალისაკენ (2522 მ) მივმართე. აქედან ხედავ პირდაპირ ხეობებზე იშლება; მიუხედავად ამისა მე ვერ დავინახე რიწის ტბა (სიგრძე 3 კმ), რომელიც იუფშარას სიღრმეში, ბზიფის

¹ სინამდვილეში ხირკას სიმაღლე 2432 მ-ია, ხოლო არაბიკისა — 2656 მ (თ. კ.).

² იგულისხმება პლატო კარსკი იუგოსლავიაში.

შენაკადის სათავიდან აღმოსავლეთით 10 კმ-ის დაშორებით მდებარეობს. ერზოლოვს ძალიან უნდოდა, რომ მე ეს ტბა შენახა (რომელიც დიდებულია, ფიორდით შექრილი 555 მეტრის სიმაღლეზე, 500 და 600-მეტრიან ციცაბო ნაპირებში) ან ქვევიდან, ბზიფის აყოლებით, ან ზევიდან, მზიმთას გასწვრივ აგეფსთას ირგვლივ. ამისათვის მთელი ერთი კვირა იყო საჭირო.

მინდა აღვნიშნო, რომ არაბიკიდან და ხირკადან იშლება მსოფლიოს ერთ-ერთი ულამაზესი ხედთაგანი: ზღვა სამხრეთ-დასავლეთით, ღრმა ხეობები სამხრეთით და აღმოსავლეთით. ჩრდილოეთიდან აღმოსავლეთისკენ გადაჭიმული მყინვარების გვირგვინი. აქ მდებარეობს ჩემი მოგზაურობის ძირითადი ტოპოგრაფიული წერტილი. ჩვენგან 18 კილომეტრზე აგეფსთას აღმართავს თავისი კენწერო 3261 მეტრამდე. 170 კილომეტრზე იალბუზის გუმბათი მონანს (5629 მ)¹, მის მარცხნივ კი ფსიში აღმართულა (3788 მ). მთელი ეს ჯაჭვი დიდებულიადაა გამოკვეთილი გამჭვირვალე ცის ლურჯ ფონზე.

სამწუხაროდ იძულებული ვართ მზერა მოვწყვიტოთ არაბიკა-ხირკას მწვერვალების ამ დაუფიქრებელ ჩვენებას. ადვილად მოგნახეთ ცხენები და ბანაკში დავბრუნდით, რათა იქ ხელახლა დავტყუებთ ჩვენთვის უკვე შშობლიურად ქცეულ კოპწია ფსიშზე მზის ჩასვლითა და მთვარის ამოსვლით.

23 სექტემბერი (6 ოქტომბერი) — ცივი, ნაცრისფერი დღეა. კარავში 8°-ია, გარეთ 5°. მზე არ ამოსულა. არაფერი ჩანს. ვბრუნდებით გაგრაში. 1825 მეტრი ციცაბო დაღმართი, აქედან 1500 მეტრი საშინელი სავალია გაუკვალავ ბილიკებზე, სიბნელეში, ლიბ, სრიალა ტყის ფერდობებზე. რამდენჯერმე გზა აგვებნა. 1795 მეტრის სიმაღლეზე პატარა წყაროსთან ცხვრის ფარეხია, რომელიც 2 დღის განმავლობაში ნოყიერი რძით გვამარაგებდა. ერთგან, გაკაფულ ტყეში ჩვენ ვნახეთ გაშმაგებული ქარიშხლის ნამოქმედარი, რომელსაც ამოეგლიჯა უზარმაზარი, დაახლოებით 50-მეტრიანი ფიჭვი. მის ფესვებზე შერჩენილი იყო კლდოვანი ნიადაგის ნამტკრევეები. ერთმანეთში შერეული ქვებისა და ფესვების მასა 3 მეტრამდე დამეტრის და 2 მეტრამდე სისქის გროვას ქმნიდა, რომლის მოცულობა 12 მ³-ს აღემატებოდა.

¹ იალბუზის სიმაღლე 5633 მ-ია.

გზაზე უამრავი წაქცეული ფიჭვი გვხვდება. იძულებული ვხდებით შემოვუაროთ, რადგან ცხენებს აღარ შეუძლიათ გადააბიჯონ 1 მეტრამდე დიამეტრის მქონე მორებს. ერთ-ერთი მათგანი ხომ ისეა ძალაგამოღებული, რომ ყოველ დაღმართზე ვარდება. საბოლოოდ მისი ტვირთი სხვა ცხენებს ავკიდეთ და განთავისუფლებული ცხენი ძლივს ჩაიყვანეთ ბოლომდე უვნებლად.

მშთანთქმელი ძაბრები გვხვდება გაგრიფშისა და უოვე-კვარას გამყოფ თხემზეც. ისინი კვებავენ მათ წყაროებს. 1645 მეტრის სიმაღლეზე ტრიგონომეტრიული ნიშანია. 1620 მეტრზე დამრეცი მთის ფერდობი, რომელსაც ჩვენ ბანაკიდან მოვყვებით, გაგრასთან მოულოდნელად ციცაბდება. 1300 მეტრის სიმაღლიდან კვლავ აუტანელი გზა გვაქვს ტყეში და ჩვენ წყველა-კრულვას ვუთვლავ ხეებს, ადამიანის წყურვილისა და ჯანმრთელობის ამ მეურვე ღმერთებს.

310 მეტრ სიმაღლეზე კლდიდან გამოდის წყარო, რომელიც გაგრამდეა გაყვანილი. წყალსადენის გასწვრივ გზა უმჯობესდება და მოკრილი ხეების გადაზიდვას ემსახურება. ვუახლოვდებით ცივილიზაციას. ქვიშიანი პლაჟის გასწვრივ ზღვის აქაფებული არშიაა შემოვლებული. აი გამოჩნდა მთის ძირში აღმართული გაგრის სასტუმრო.

მარტელის უემდეგ კორბელი

(ფრანგებთან ერთად არაბიკაზე 1968 წლის ექსპედიცია)

„ყველაზე მეტად გამახსოვრდებოდა ნათელი, ცისფერი თვალები, რომლებიც, ჩემი ცოლის კობტა გამათქმით, „შესაძლებლობას აძლევდნენ მას ყველაზე ღრმა და ბნელ უფსკრულებშიც კი თან ჩაეტანა ლაქვარდი ცის პატარა ნაკერი“.

ნორბერ კასტრე მარტელის შესახებ

ჩვენ დაუსწრებლად ვიცნობდით ერთმანეთს — მსოფლიოში ცნობილი მეცნიერი, საფრანგეთის სამეცნიერო კვლევების ეროვნული ცენტრის ლიონის კარსტოლოგიისა და ჰიდროგეოლოგიის ლაბორატორიის დირექტორი, პროფესორი ჟან კორბელი და მე — საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სპელეოლოგიური კო-

მისიის (ამჟამად საბჭოს) სწავლული მდივანი. 1964 წელს, როდესაც საბჭოთა სპელეოლოგები და კარსტოლოგები პირველად მონაწილეობდნენ საერთაშორისო ფორუმში (ჩეხოსლოვაკია, ბრნო), გავიცანი პოლონელი სპელეოლოგი მარიან პულინა, რომელმაც დიდი სურვილი გამოთქვა საქართველოში ჩამოსვლასა და ექსპედიციაში მონაწილეობაზე. მისი ეს სურვილი ახდა, რომელიც აღწერილია ამ წიგნის თავში „გიუზლეს უფსკრული და ფანტაზია“.

მარიან პულინამ, რომელიც ხშირად მუშაობდა პროფ. კორბელის ლაბორატორიაში, გადმომცა ამ უკანასკნელის მოწადინება, რათა ჩვენთან ერთად ემუშავა საქართველოს მღვიმეებში.

საერთაშორისო კონფერენციებსა და კონგრესებზე ჟან კორბელს ვერ შევხვდით, რადგან იგი ყოველთვის ამ დროისათვის ხან შპიცბერგენზე იყო, ხან კოსტარკაში, კუბაზე, ავსტრალიაში და ვინ მოთვლის რამდენ ქვეყანაში ატარებდა კვლევებს ეს დიდი მეცნიერი. რასაკვირველია, ასეთი სახელის მქონე მეცნიერთან ურთიერთობა ყველასათვის სასიამოვნო იქნებოდა.

პულინას წასვლის შემდეგ კორბელმა ჩემთან გააჩაღა მიწერ-მოწერა. წერილებში იგი ჩამოსვლის დიდ სურვილს გამოთქვამდა და განახორციელა კიდევ 1968 წლის სექტემბერში.

1968 წლის 1 სექტემბერი. ჩვენ თბილისის აეროპორტში ვიპყოფებით და მოსკოვიდან ჩამოფრენილ მგზავრებს ვათვალისწინებთ. აბა თუ ვიცნობთ ჩვენს სტუმრებს, ისინი ხომ არასოდეს გვინახავს?.. აი ისინიც.

შორტებში გამოწყობილი პროფესორი ჟან-კორბელი—46 წლის, მაღალი, ხველი კაცი მოქანცული სახით და ოდნავ მოჭუტული, მორცხვად მომღიმარე თვალებით.

საშუალო ტანის, ჩაფსკვნილი, შავგვრემანი ახალგაზრდა, კორბელის ლაბორატორიის ქიმიური განყოფილების გამგე ჟილბერგალო.

საშუალო სიმაღლის, გამხდარი, წვერმოშვებული ახალგაზრდა, მათემატიკოსი, ქიმიკოსი და პროფესორის ასისტენტი (მერე გავიგეთ — სიძეც) ალან ბურჟა.

ერთმანეთი გავიცანით, მათ მიერ ჩამოტანილი პორტატიული საველე-ქიმიური ლაბორატორია მანქანაში მოვათავსეთ და თბილისისკენ გამოვეშურეთ.

ჩვენ წინასწარ დაგეგმილი გვექონდა ექსპედიცია, მარშრუტები, მონაწილეები. სურსათ-სანოვაგე და საექსპედიციო საჭურველი გამზადებული იყო. ექსპედიცია უნდა ჩავვეტარებინა არაბიკას კირკვულ მასივზე. სწორედ არაბიკას მასივზე იმოგზაურა ედუარდ ალფრედ მარტელმა, სპელეოლოგთაგან ერთ-ერთმა პირველმა და საფრანგეთის სპელეოლოგიის მამამთავარმა.

ჩვენმა სპელეოლოგებმა მის პატივსაცემად არაბიკის ერთ-ერთ გრანდიოზულ კარსტულ უფსკრულს მარტელის უფსკრული უწოდეს.

— ძალიან სასიამოვნოა, — ამბობს ჟან კორბელი, — ჩემს თავს, იხევე როგორც ჩემი მეგობარი ნორბერ კასტერე, მარტელის მოწაფედ ვთვლი.

— მარტელმა არაბიკის მასივის შესახებ შრომაც გამოაქვეყნა პარიზში. — ვანაგრძობს კოტე ჭავრიშვილი.

— მაგ შრომას დეტალურად გავეცანი წამოსვლამდე, ისევე, როგორც ჩემი კოლეგის შრომებს, — თქვა კორბელმა, ხელი გადახვია და განაგრძო, — მინდოდა წარმოდგენა მქონოდა იმ რაიონზე, სადაც წასვლას ვაპირებდი.

— მარტელმა ჩვენი ცნობილი ხელოვნური ციხე-ქალაქი უფლისციხეც მონახულა და გამოქვაბულთა ამ შესანიშნავ კომპლექსზეც გამოაქვეყნა შრომა თქვენს სამშობლოში. — დაუმატა კოტემ.

გადაეწყვიტეთ არაბიკაზე გამგზავრებამდე ჩვენი ფრანგი სტუპრები უფლისციხეში წაგვეყვანა...

უფლისციხე, ჩვენი შორეული წინაპრების მიერ შექმნილი საოცრება. კვერნაქის სერის სამხრეთ კალთაზე, ქვიშაქვის კლდეებში გამოუყვეთიათ უცნობ ხუროებს იგი, — და თანაც როდის, ძველა წელთაღრიცხვის II—I საუკუნეებიდან თამარ მეფის ეპოქამდე.

ვათვალეირებთ ანტიკური ხანის გამოქვაბულ თეატრს, თამარ მეფის სასახლეს — მიწისქვეშა დარბაზს, მტკვრისკენ ჩამავალ ხელოვნურ გვირაბს, საფეხურები რომ გაცვეთილა დროთა მანძილზე...

— შესანიშნავია, — ამბობენ ფრანგი სტუმრები, — რა ხელვა გამოკვეთა ასეთი დიდებული რამ?!

უკან გზაზე, ბინდისას მცხეთაში ვივასშმეთ. სუფრა აივანზე გავაშლევინეთ და შემოღამებულზე შორს, ზეცაში გამოკიდებულივით მოჩანდა განათებული ჯვრის მონასტერი...

და აი, ჩვენი შვილკაციანი ექსპედიცია გაგრას ეწვია და აქედან.

საბარგო მანქანით არაბიკის ექსპედიციების ძირითად საწყისს პუნქტში, სოფ. ბაღნარში ავიდა. აქედან ცხენებით უნდა გაგვეგრძელებინა გზა, მაგრამ კოლმეურნეობის თავმჯდომარესთან საუბრის შემდეგ გამოიჩინა, რომ არცერთი ცხენი სოფელში არ იყო.

ღრო კი არ ითმენდა. საჭირო იყო სასწრაფოდ სხვა ზომების მიღება.

უკვე გვიანი საღამო იყო და ვერტოდრომის უფროსს სახლში მივაკითხეთ. გამახსენდა 1960 წლის ექსპედიცია ლ. მარუაშვილის ხელმძღვანელობით. თბილისიდან შეთანხმებულები ვიყავით ადლერის აეროპორტის მაშინდელ უფროსთან, და როდესაც დატვირთული მანქანით მივადექით, სასტიკი უარი გვითხრა. არაფერმა გაჩრა და იძულებული ვიყავით ბაღნარში დავბრუნებულიყავით რა ცხენები გვეძებნა. „ესეც უარს ხომ არ გვეტყვის?“.

გეროდრომის უფროსი სიმპატიური და კეთილი კაცი გამოდგა. გულდასმით მოგვისმინა და ბოლოს გვითხრა:

— ერთადერთი გამოსავალია. სოხუმის მიდამოებში ერთი საბარგო ვერტმფრენი გაიჩხირა მთებში. ხვალ დილით ჩვენი ვერტმფრენი მიდის დასახმარებლად. შეიძლება გაყვეთ მას. ოციოდე წუთი დაგეკარგებათ სულ და ეგ არაფერია.

დიდი მადლობა ვუთხარით და ბაღნარში დაბრუნებულებმა ექსპედიციას ვახარეთ ეს ამბავი.

ახლა ყველაფერი ამინდზე იყო დამოკიდებული.

მეორე დილით საბარგო მანქანა დატვირთვით საჭურველით, ჩვენც ზედ მოვთავსდით და მალე ადლერის აეროპორტში ვიყავით.

ბარგი-ბარხანა ვერტმფრენში ავზიდეთ.

— რომელიმე თქვენგანმა შტურმანობა უნდა გაგვიწიოს, — თქვა პილოტმა.

პილოტის გვერდით მოვთავსდი, ლარინგოფონიც გამიკეთეს და მალე ზემოდან დავუხრებდით ზღვას. მერე ვერტმფრენმა ჩრდილო-აღმოსავლეთით აიღო გეზი. გადავუფრინეთ მდ. ფსოუს, არაბიკის მასივის დასავლეთს. მასივის დიდი ნაწილი ხელისგულივით მოჩანდა. ამინდი კარგი იყო, მზიანი, მაგრამ, როგორც კი გიუზლეს მივუახლოვდით, მფრინავმა „ფანჯრების“ ძებნა დაიწყო სქელ ღრუბლებსა და ნისლში. ვერტმფრენი ხაფანგში მომწყვდეული თავივით აწყდებოდა აქეთ-იქით.

— უკან უნდა დავბრუნდეთ! — განაცხადა პილოტმა, — არაფერი ჩანს, შეუძლებელია ასე ფრენა.

გელგელუკში ასვლაზე ფიქრიც კი ზედმეტი იყო. ქვევით ხანდახან გამოჩნდებოდა ჟოვე-კვარას ხეობა, მაგრამ ორიენტირად ასეთი მკაცრი რელიეფის პირობებში იგი არ გამოდგებოდა.

დიდი ხვეწნა-მუდარის შემდეგ პილოტი დავითანხმე, რომ ცოტა კიდევ გვეფრინა, და იქნებ არაბიკის მთის მახლობლად სადმე დაემჯდარიყავით.

კიდევ რამდენჯერმე სცადა პილოტმა, მაგრამ, როგორც კი ვერტმფრენს „ფანჯარაში“ გააძვრენდა, წინ აღმართული მთების ფერ-ღობები გვხვდებოდა.

ბოლოს ერთი ასეთი „ფანჯარიდან“ კუნძულივით გამოჩნდა სახლივით შენობა, მის წინ — მოსწორებული მოედანი, მოშორებით პატარა ტბა.

— აქ დავჯდეთ. — თქვა პილოტმა.

მეტი გამოსავალი არ იყო და დავეთანხმე. რუკაზე ჩანდა, რომ ეს ჰამხონას სანახები იყო.

ვერტმფრენი ხმაურით დაეშვა და სახლს, რომელიც სახელდახელო ფერმა გამოდგა, ბრეზენტის სახურავი გადახადა პაერის ძლიერი ჰავლით.

საჭურველი გადმოვტვირთეთ, პილოტებს დავემშვიდობეთ და ვერტმფრენმა სოხუმისკენ აიღო გეზი.

ფერმიდან რამდენიმე კაცი და ქალი გამოსულიყო; ჩვენსკენ მოდიოდნენ. ერთ მათგანს ეტყობოდა, უფროსი უნდა ყოფილიყო.

— ფიფია. — გაგვეცნო იგი.

ბოდიში მოვუხადეთ სახურავის უნებური გადახდის გამო და საერთო ძალებით მალე გადავხურეთ.

კარგები გავშალეთ, დავბინავდით და მივიხედ-მოვიხედეთ.

ექსპედიციის შემადგენლობა ასე გამოიყურებოდა: პროფესორი ჟან კორბელი, ჟილბერ გალო, ალან ბურჟა, კიაზო რაქვიაშვილი, ვაჟა მაჩაიძე, თარჯიმანი ვალერი სახაროვი და მე...

მოსალამოვდა და აცივდა. მწყემსებმა ნახირი მორეკეს და ესტონელმა ქალებმა, რომლებიც აქ ზაფხულის სეზონზე ამოდიან, ძროხების მოწველა დაიწყეს.

ჟან კორბელი დაუფარავი სიამოვნებით უყურებდა ამ სანახაობას; მერე ველარ მოითმინა და გვითხრა, რომ ძალიან უყვარს ახალმოწველილი რძე. როდესაც ეს ფიფიას ვუთარგმნეთ, ბინიდან მოზრდილი ტოლჩა გამოიტანა, კორბელს ხელი დაუქნია, და მწველად

ქალთან მიიყვანა. ქალმა გაუვსო ტოლჩა და მიაწოდა. უნდა გენახათ, როგორი სიამოვნებით სვამდა რძეს ფრანგი პროფესორი.

დილით, ის იყო გავიდვიძეთ, რომ ფიფიას ძახილი შემოგვესმა: — მუსიე მალაქო, მუსიე მალაქო!

კარვიდან გავედით და დავინახეთ, რომ მწველავეები კვლავ წველიდნენ ნახირს, იალაღებზე გარეკვამდე, ფიფიას კი რძით საჯსე ტოლჩა დაეჭირა ხელში და კორბელს უძახდა. ისიც კარვიდან გამოძვრა და ძუნძულით გაეშურა ფიფიასკენ. ასე შეარქვა ფიფიამ ფრანგ პროფესორს „მუსიე მალაქო“ და საერთოდ ასე მიმართავდა მას. კორბელს ეს სრულებითაც არ სწყინდა და ფიფიას ყოველ დაცხებაზე, დილით და საღამოს, სიამოვნებით გარბოდა მისკენ.

სექტემბრის შუა რიცხვები იყო და მთაში საკმაოდ აცივდა. გავიდოდით თუ არა მარშრუტზე, საიდანაც თვალისთვის გაუვალნი ნისლი წამოგვეპარებოდა და მთვარეულებივით მივაბიჭებდით. თან ერთმანეთს ხშირად ვეპასუხებოდით, რომ გზა არ აგვრეოდა.

ერთ დღეს არაბიკის მწვერვალს სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან მივადექით. ღრმა ტაფობზე უამრავი წვეკარამი და თოვლიანი ქა მოჩანდა. ტაფობის ბოლოს კი არაბიკის ფლატეები აყუდებულ იყვნენ. აქედან ასვლა ფრთების გარეშე შეუძლებელი იყო და რადგანაც ფრთები არა გვქონდა, აღმოსავლეთით გავუხვიეთ. ღრმა ძაბრის კედელში მართკუთხა ხვრელი მოჩანდა. ახალი მღვიმის აღმოჩენის სურვილით შეპყრობილებმა ხვრელს მივაშურეთ და თავი ვრცელ დარბაზში ამოვყავით, რომელშიც თოვლი არ იყო. თოვლის ნაცვლად ქერიდან იშვიათი სილამაზის წვრილი სტალაქტიტები ეშვებოდნენ, რომელთა შორის ჯავშნიანებიც აღმოჩნდნენ.

გამოვიკვლიეთ რამდენიმე მღვიმე. შევისწავლეთ ზედაპირული კარსტული ფორმები, რომლებიც კორბელს ძალიან აინტერესებდა. თოვლისა და წყლების ქიმიურ ანალიზებს უიღბერ გალლო ადგილზევე აკეთებდა საველე ქიმიური ლაბორატორიის საშუალებით.

დაიწყო წვიმიანი დღეები. დრო ცოტა გვქონდა. თბილისში უნდა დავბრუნებულყავით, რადგან ფრანგების მოგზაურობის შექმდეგი პუნქტი ტაშკენტი იყო.

კარვები დასველდა და კორბელმა მიტოვებულ, ნახევრადანგრეულ მწყემსების ქოხში გადაინაცვლა. და ერთ დილით, როდესაც ჩვეულებისამებრ გაისმა ფიფიას „მუსიე მალაქო!“ — კორბელმა ქოხის კარები გამოაღო, გარეთ გამოვიდა და იმავ წაქს

ჩვენმა ხარხარმა ძროხებიც კი შეაქროთ: პროფესორი თავიდან ფეხებამდე ქათმის ბუმბულში იყო ამოგანგლული. ჯერ ვერ გაივო რაზე ვხარხარებდით, მერე დაიხედა, მიხვდა რაშიც იყო საქმე და ჩვენთან ერთად ახარხარდა. როცა ქოხში შევედით და ნახევრად ცარიელი საძილე ტომარა ავწიეთ, ყველაფერი ნათელი გახდა. ძილის დროს კედლიდან გამოშვერილ ლურსმნებს რამდენიმე ადგილას გაეფხრიწა საძილე ტომარა და ბუმბულიც უხვად გამოსულიყო.

რაოდენიმე დღის შემდეგ ფიფიამ შეპირებული ცხენები მოაყვანა, დაეტვირთეთ და გიუზლესკენ ავიღეთ გეზი. ბილიკი ვიწრო იყო, ტალახიანი და ჩვენც და ცხენებსაც ხშირად გვისხლტოდა ფეხი. განსაკუთრებით გაგვიჭირდა გიუზლეს გადასასვლელთან, რომელსაც აღმოსავლეთიდან მივადექით და ციცაბო ფერდობს შევეუდექით.

— საფრანგეთში სპელეოლოგიურ კვლევებს ასი წლის ისტორია აქვს, ჩვენ კი სულ ათიოდე წელია შევეუდექით მღვიმეთა ინტენსიურ კვლევას. — ვიმართლეთ თავი. — მალე გაგრიდან გამოიყვანენ საბაგირო გზას და არა მარტო მეცნიერებს, არამედ ყოველ ტურისტსაც და დამსვენებელსაც შეეძლებათ ძალის დაუხარჯავად ამოვიდნენ აქ.

ღამე ვიუზლესში გავათიეთ. ამ საკოლმეურნეო კურორტზე ხალხი უკვე აღარ იყო. სადაცაა თოვლიც მოვიდოდა და დილითვე განვაგრძეთ გზა ბალნარისაკენ, შემდეგ კი გაგრისაკენ.

დარჩენილ დღეებში გაგრის რაიონის ხეობებს ვესტუმრეთ.

12 სექტემბერს ვაქას დაბადების დღე იყო და გადავწყვიტეთ რიწის ტბაზე აღგვენიშნა იგი.

როცა ზღვაში ამომავალ სუბმარინულ ანუ წყალქვეშა წყაროებს ვიკვლევდით, შევხვდით გეოგრაფიის ინსტიტუტის ექსპედიციას. ჩვენ პატარა ავტობუსი გვქონდა დაქირავებული და ყველა ჩავეტყით.

— მთელ ამ გზაზე, — ვეუბნები კორბელს, როცა ცისფერ ტბაზე გავცდით და გეგას ხეობას ავუყვებით, — მარიან პულინა მხოლოდ ერთ სიტყვას გაიძახოდა.

— რა სიტყვას?

— ფანტაზია!

— მართლაც რომ ფანტაზიაა, — ამბობს კორბელი და დანარ-

ჩენი ფრანგებიც კვერს უკრავებ, — მრავალი ქვეყანა მინახავს და ასეთი დიდებული და მშვენიერი არა.

როდესაც ციკაბო აღმართი ქშენით აიარა ავტობუსმა და გეგას მღვიმურ ჩანჩქერს მივადექით, ახლა აღან ბურჯამ იყვია:

— ფანტაზიაა!

რიწის გზაზე ფრანგ სტუმრებს ვუამბეთ ტბის წარმოშობის მიზეზი და ლეგენდაც.

— პერშიცი მინდა მოვასწრო წასვლა. — განაცხადა ერთ დღეა კორბელმა.

— პერში ძალიან შორსაა აქედან, იქ რა გინდათ?

— პროფესორ მაქსიმოვიჩის ნახვა მსურს.

— მაქსიმოვიჩს დღესვე შეგახვედრებთ, — ვუთხარი კორბელს. მან გაკვირვებით შემომხედა. — აქვე ისვენებს, სოჭში, თბილისში წერილი მივიღე მისგან.

მართლაც წავედი სოჭში, მაგრამ მაქსიმოვიჩი ვერ ვნახეთ. ბინაში, სადაც იგი იყო გაჩერებული, წერილი დავტოვე და ვთხოვე. თუ შეძლებდა, მეორე დღეს გაგრაში ჩამოსულიყო.

და აი, 1974 წლის 15 სექტემბერს გაგრაში ერთმანეთს შევხვედრე ორი დიდი მეცნიერი, ფრანგი ჟან კორბელი და რუსი გიორგი მაქსიმოვიჩი, კარსტმცოდნეობის ფუძემდებელი და პერმის უნივერსიტეტთან არსებული კარსტოლოგიისა და სპელეოლოგიის ინსტიტუტის დამაარსებელი და დირექტორი.

მთელი დღე ერთად ვიყავით. იყო აზრთა გაცვლა-გამოცვლა რომელიც ხშირად ცხარე კამათში გადაიზრდებოდა. დღის მეორე ნახევარი ბიჭვინთაში გავატარეთ და საღამოს გიორგი მაქსიმოვიჩი სოჭიკენ გავაცილეთ. ჩვენ კი თბილისისკენ გამოვემგზავრეთ.

საღამოს ჟან კორბელმა მოხსენება გააკეთა საქართველოს გეოგრაფიულ საზოგადოებაში.

17 სექტემბერს ფრანგები ტაშკენტში გაფრინდნენ. მაგრამ ტაშკენტიდან დაბრუნებულებთან კიდევ მომიხდა შეხვედრა მოსკოვში.

ვიდრე პარიზში გაფრინდებოდნენ, ჟან კორბელმა ჩემს მეგობრებთან ერთად მიმიპატიჟა თავის ლაბორატორიაში, რაც 1969 წელს განხორციელდა.

ამტყელიდან უარა-სუმდე, მერე აბრსკილში

(1973 წლის ექსპედიცია)

შორს არ არის ის დრო, როდესაც აფხაზეთის ეს მღვიმე, ევროპის უშესანიშნავეს მღვიმეებზეთ, პოპულარული გახდება

ლ. მარუაშვილი

გასცდებით თუ არა სოხუმს თბილისისკენ მიმავალ გზაზე, მარცხნივ, გადასახვევია. ეს გზა მიუყვება მდ. მაჭარას ლამაზ ხეობას წებელდისაკენ და ზევით, ბილიკებით ამტყელის ტბისკენ. ეს რაიონი საოცრად მდიდარაა მღვიმეებით, მიწისქვეშა ნაკადებით, და სხვ.

ჩვენი პატარა ექსპედიცია, საბარგო მანქანით, სოხუმიდან ცივწყალას ხეობაში ავიდა და ბზის კორომებით შემოფარგლულ მღვიმეებში დაბანაკდა.

აქვე, ასიოდე მეტრში მდ. ცივწყალა გვერდითი პონორებით მიწისქვეშ იკარგება ამავე სახელწოდების მღვიმეში. ჩვენი პირველი მარშრუტიც აქეთაა დაგეგმილი.

ჩავლივართ მღვიმეში. სიგრძელზე გვეგებება. გარეთ აგვისტოს მცხუნვარე მზეა, აქ კი პაერის ტემპერატურა 16 გრადუსს არ აღემატება. მდინარის წყალი შხუილით იკვლევს გზას მღვიმეში და ორა მეტრი სიღრმის კანიონიც კი ჩაუჭრია კირქვაში. მერე კი ქაში ჩანჩქერად ეშვება, ჰორიზონტულ ფსკერს მიუყვება და ღორღში უჩინარდება.

მღვიმე ორსართულიანია. ზედა სართულის გამოსასვლელი მდინარის ღონიდან რამდენიმე მეტრის სიმაღლეზეა. ათასეული წლების წინ, როდესაც ცივწყალას აქამდე ჰქონდა ჩაჭრილი ხეობა, ამ ხერხელში იკარგებოდა მისი წყლის ნაწილი, შემდეგ კი, ხეობის გაღრმავებასთან ერთად ქვედა სართული გააჩინა და ახალი შესასვლელი მდინარის ღონეზეა.

ფარნეზის შუქზე ლაპლაპებენ სველი კედლები. დახრილი მივდივართ, მერე მივხობავთ. პატარა, ოვალურ დარბაზში ვიმყოფებით და მღვიმის ამ ნაწილს ვათვალიერებთ. რამდენიმე ხერხელიდან წყალი ხმაურით შემოდის და კანიონისკენ მიექანება.

— საოცარია, საიდან მოხვდა აქ ეს ვეება ლოდები? — ამბობს თამაზ სიხარულიძე.

მართლაც საოცარია. ირგვლივ ვეება, მოგლუვებული გრანიტის ლოდები გაპრიალებული ზედაპირებით ირეკლავენ ჩვენი ფარნებია სხივებს. ამ ხვრელებში, საიდანაც ჩვენ ჩამოვძვერით, ეს ლოდები ვერ შემოეტეოდნენ. ისინი არც აქაურებია, რადგან აქ სულ კირქვაა. მათი დედაქანები აქედან რამდენიმე კილომეტრზეა, კელასურის გრანიტული მასივის სახელით ცნობილი. რამდენ ხანს აგორა მდინარემ ისინი, რომ აქამდე ჩამოეტანა, ან რა ძალა უნდა ჰქონოდა იმ ძველ მდინარეს? დიახ, ეს იყო მრავალი ათასი წლის წინათ, როდესაც ხეობა იმ ფართო ხვრელამდე იყო ჩაჭრილი, ზევით, მეორე სართულზე რომ მოჩანს. მაშინ იძალა მდინარემ და უკვე გაკაფულ მიწისქვეშა გვირაბში ჩამოაგორა ეს ვეება კაქრები.

კიაზო ჰის თავზე ამძვრალა, პატარა შვერილზე, და იქიდან გადაპყურებს ჩანჩქერად დაშვებულ, უკვე მიწისქვეშა მდინარეს. მიწისქვეშა ხეობის მაღალი თაღები მრავალჯერ აძლიერებენ ამ პატარა ჩანჩქერის ხმას და ისეთი გუგუნია, თითქოს ნიაგარის გრანდიოზულ ჩანჩქერთან ვიდგეთ.

საით მიდის ეს წყალი? ყარასუს ცნობილ ვოკლუზურ წყაროებს ხომ არ კვებავს, მდ. ჯამპალის ხეობაში, კოდორის მახლობლად რომ გამოდიან? თუ ეს ასეა, მიწისქვეშ 6 კმ-ზე მეტი სიგრძის ლაბირინთი იმალემა, მქუხარე მიწისქვეშა მდინარის ხეობა, სადაც ჭერ ადამიანს ფეხი არ დაუდგამს.

მღვიმის დეტალური აგეგმვის შემდეგ გარეთ გამოვდივართ და იქვე მდებარე სხვა მღვიმეებს და ნიშნებს გულმოდგინედ ვიკვლევთ. აი, ერთ მათგანში ოდნავი მოჩიჩქნითაც კი ქვის ნაჯახები, კაჟის ნუკლეუსები, საფხეკები, ფრინველთა და ცხოველთა ძვლები იშლება ჩვენს წინ. თითქოს თვალწინ ცოცხლდებიან ის პირველყოფილი, ქვის ხანის ადამიანები, აქ რომ სახლობდნენ, ნადირობდნენ, თევზაობდნენ.

შემდეგი ჩვენი მარშრუტი მიმართულია ამტყელის ტბისკენ. ბალიკი ცივწყალას ხეობაში, დაბურულ ბზის კორომებში გადის. ხავს-მოდებული ძარღვიანი ხეები ქარაფებიდან მოწყვეტილ კირქვიან თეთრ ლოდებთან ერთად მშვენიერ სანახაობას ქმნიან. შეუძლებელია ფერად ფირზე არ აღვბეჭდოთ ეს შესანიშნავი ეგზოტიკური ხეობა. ერთი კილომეტრის შემდეგ იწყება გრანდიოზული ნაზვავი,

რომლის ძირშიც შვიდგრაფუსიანი პატარა ჩანჩქერი გადმოდის, ცივწყალას რომ აძლევს დასაბამს. ზევით ამტყელის ხეობაა, რომლის მარცხენა ნაპირი 1891 წლის მიწისძვრის გამო ჩამოზვავდა და დიდ მანძილზე გადაკეტა ხეობა. ამის შედეგად გაჩნდა ეს ტბა, რომლის სიგრძე 2,5 კმ-დეა, ხოლო სივანე ნახევარი კილომეტრი, სიღრმე კი 120 მეტრს აღემატება.

ძალიან ცხელა. ავდივართ მზით განათებულ მომქანცველ ბაღში, რომელიც ვეებერთელა ლოდების ზვავს მიუყვება და სულ აოდნავ ვითქვამთ, როცა აღმართის შემდეგ ტყეში შევდივართ. მალე ამტყელის ტბის პირას ვდგავართ და მიდამოს ვათვალიერებთ. არაფერი შეცვლილა აქ წლების მანძილზე. ისევ ისეთი მოტიტვლებული ნაპირი. თამაზ სიხარულიძე ტბაში ეშვება და ნახევრადდაშლილი ტივისკენ მიტურავს, ნაპირიდან მოშორებით წყალზე რომ ტივტივებს. ნაპირზე მეთევზეები საქმიანობენ. დროდადრო ჰაერში ვერცხლისფრად ეღვარებს ანკესზე წამოგებულ ამოსროლილი თევზი.

თამაზ სიხარულიძე უკვე ტივზეა და სიცივისგან კანკალებს. მერე მათარას კარგად რეცხავს და საანალიზოდ ტბის წყლის სინჯა იღებს.

ჩვენგან მარცხნივ, იქ, სადაც მდ. ამტყელის ხეობა მიწისძვრამდე გრძელდებოდა, ხის მორებსა და ტოტებს ბუნებრივი „კაშხალი“ შეექმნათ. ამ „კაშხალში“ ტბის წყალი საკმაო რაოდენობით ჩაედინება და 8—9 კილომეტრი მანძილის შემდეგ ჭამპალის ხეობაში ყარა-სუს სახელწოდებით გამოდის. ქართველი კარსტოლოგის გევი გიგინეიშვილის მიერ ამტყელის ტბაში ჩაყრილმა ფლუორესცენმა სწორედ ამ წყაროს წყალი შელება და საბოლოოდ დადგინდა მოსაზრება მიწისქვეშა ამტყელის მოძრაობის შესახებ.

მორე დღეს სწორედ ყარა-სუს მღვიმესთან ვატარებდით კვლევით სამუშაოებს. აქვეა შაქურანის ცნობილი მღვიმეები, რომლებიც მრავალი სპელეოლოგის კვლევის ობიექტებად იქცნენ. აი მდინარე შაქურანის ხეობაც. ამ მდინარის დონიდან 20 მეტრის სიმაღლეზე წრიული გაფართოებაა, რომლის ფსკერზე ტრავერტინია დალექილი, ზევიდან კი ჩანჩქერის კვალი ჩანს. მარჯვნივ მიმავალ ბილიკს შაქურანის მღვიმეებამდე აყვავართ. შესასვლელი გვირაბის ფსკერი სავსეა ტალახით და წყლით. ამ გვირაბის სიგრძე 80 მეტრია. შემდეგ იგი მდინარის ხეობასავით დაკლაკნილი, სამხრეთ-დასავ-

ლეთით უხვევს. ქერის სიმაღლე თითქმის მთელ სიგრძეზე 5 მეტრს აღწევს. ახლა, მღვიმის ფსკერზე გამავალი მდინარე საკმაოდ წყალმცირეა, მაგრამ თიხების ნაფენები და კედლებზე შერჩენილი წყლის მიერ შემოტანილი ხის ტოტები იმაზე ღალატდებენ, თუ როგორ აღიღლება ხოლმე იგი ზოგჯერ. ამ მღვიმის სიგრძე 530 მეტრია.

უფრო ქვევით განლაგებულნი არიან შაქურანის მე-2, მე-3 და მე-4 მღვიმეები, რომელთაგან ყველაზე დიდია აღმავალი ხასიათის მჭონე მე-3 მღვიმე. მისი სიგრძე 1300 მეტრია. ეს მღვიმეები კარგად აქვთ შესწავლილი შალვა ყიფიანს, ზურაბ ტინტილოზოვს და დგმურ ტაბიძეს. ამ უკანასკნელმა შეადგინა შაქურანის მღვიმეებისა და ციფწყალას მღვიმის ბლოკური დიაგრამები, რომლებიც წარმოდგენას იძლევიან მათ მოყვანილობაზე და გავრცელებაზე.

აი, მიწისქვეშა ამტყელის ანუ ყარა-სუს გამოსასვლელიც. ერთი კი არა, რამდენიმე. აქ შესვლა მხოლოდ ზედა სართულით შეიძლება, რადგან ქვედა გვირაბიდან, რომელიც მდინარის დონეზეა, დიდი სისწრაფით გამოედინება ყარა-სუს წყალი. ზედა სართულის გვირაბი შესასვლელიდან თაღოვანია, შემდეგ კი ვერტიკალურ ნახრალში გადადის, ისევე, როგორც ქვედა სართული, ზედა სართულის ფსკერიც ოდნავ დაქანებულია და 15 მეტრის შემდეგ უერთდება ქვედა სართულს, რომელშიც გაედინება მიწისქვეშა მდინარე. დანარჩენი გზა რეზინის ნავითაა სავალი და შესასვლელიდან 90-მეტრის შემდეგ ჯერჯერობით გაუვალია. მთლიანად კი ამ მღვიმის ორივე სართულის სიგრძე 130 მეტრია. ვინ იცის როგორ ლაბირინთებს მალავს თავის წიაღში მიწისქვეშა მდინარე ამტყელი!

რამდენიმე დღის კვლევების შემდეგ სავლემ მასალით დატვირთულები ვტოვებთ წებელდის მასივს და გეზს ვიღებთ აფხაზთა მიჯნოლოგიური გმირის აბრსკილის „საპყრობილისკენ“, მღვიმისკენ, რომელიც ოჩამჩირის რაიონში, ფანავის ქედის ძირში მდებარეობს. ამჯერად ჩვენი ძირითადი ექსპედიციის შემადგენლობა ერთისამად ვაიზარდა. ჩვენმა მეგობრებმა, რომლებიც კინდლში ისვენებდნენ, აბრსკილის ნახვის დიდი სურვილი გამოთქვეს, რომელზეც გაზეთებიდან თუ წიგნებიდან ბევრი ჰქონდათ გაგონილი.

ცნობისმოყვარეებით და ექსპედიციის წევრებით დატვირთული საბარგო ავტომანქანა, რომელიც გეოლოგიის ინსტიტუტის თა-

ნამშრომლებმა გვათხოვეს, ქშენით აუყუა აღმართს. აი სოფელი
ქლოუც, რომლის მახლობლადაც იხსნება მღვიმის შესასვლელი.

სოფლსაბჭოსთან რამდენიმე აფხაზი კოლმეურნე გვხვდება და
როცა ჩვენი სტუმრობის მიზეზს იგებენ, გვეკითხებიან, როდის დაი-
წყება ამ მღვიმის კეთილმოწყობითი სამუშაოები.

— შარშან და წელსაც იყვნენ თბილისიდან იქნინრები, იკვლევ-
დნენ მღვიმეს და წყალს. — გვეუბნება ერთი.

— რობერტ ნავერიანი და იური ავდალოვი იქნებოდნენ. — ვეუ-
ბნები ბიჭებს.

ერთიც და მეორეც სპელეოლოგია, იური ჩემი უკანასკნელი ექს-
პედიციების ხშირი წევრი, ხოლო რობერტს, გეოგრაფიის ინსტი-
ტუტის ექსპედიციასთან ერთად მრავალი მღვიმე აქვს დაპყრობილი.
ორავე „საქსახქალაქმშენპროექტში“ მუშაობს და საქართველოში
მღვიმეთა კეთილმოწყობის ერთ-ერთი პიონერები არიან. მათ წი-
ნაწარაი სამუშაოები ჩაატარეს აბრსკილის მღვიმეში და პროექტიც
უკვე მზად არის.

უკანასკნელად აბრსკილის მღვიმეში 1967 წელს ვიყავი, პოლო-
ნელ სპელეოლოგებთან ერთად, ვიტოსლავას დალუპის შემდეგ...

ტანსაცმელს ვიცვლით, ვამოწმებთ ფარნების მდგომარეობას და
მღვიმეში შევდივართ. ამ მღვიმეს რამდენიმე სახელი აქვს: ქლოუც,
აჩხეტიზო, ოტაფი, აბრსკილა, მაგრამ უკანასკნელი სახელწოდება
უფრო ფართოდაა ცნობილი. მახსოვს, რამდენიმე წლის წინ საკაე-
შირო პრესაში ვილაცამ გამოაქვეყნა ცნობა, რომ აბრსკილის მღვი-
მეში გაიხსნა სპელეოთერაპიული სტაციონარი და ატყდა წერილე-
ბის წერა საბჭოთა კავშირის სხვადასხვა კუთხიდან, თხოულობდნენ
განგვემარტა, სად შეიძლებოდა საგზურის შექმნა. ასეთი რამ ე-
სინამდვილეს არ შეეფერებოდა.

სამიოდე ათეული წლის წინ ლევან მარუაშვილმა რამდენჯერ-
მე გამოიკვლია აბრსკილის მღვიმე და იქ მღვიმური დათვის ძვლები
და პალეოლითელი ადამიანის ქვის ხელნაჯახიც იპოვა. დათვის
ძვლები მომღვენო პერიოდის ექსპედაციებმაც ნახეს.

მღვიმეში შესვლისთანავე ალტაცების შექაჩილები გაისმის. აქ
მაშინვე იწყება ათასნაირი ფორმის სტალაქტიტები. მდინარე აჩხე-
ტიზო, მღვიმის ფსკერზე გასასვლელისკენ რომ მიედინება, თით-
ქოს უძრავია, მხოლოდ ჩვენი წყალში ტოპვის ხმა არღვევს დარბაზ-

თა მყუდროებას. პირველ დარბაზს, მისი შესანიშნავი მორთულობის გამო ქალის დარბაზი ჰქვია. შემდეგ კი აბრსკილის დარბაზია: ზევით მოჩანს ვეებერთელა სტალაგნატი ანუ სვეტი, რომლის განიკვეთივც 1,5 მეტრია. თქმულების თანახმად სწორედ ამ სვეტზე მიაჯაჭვა გან-რისხებულმა ღმერთმა აბრსკილი, აფხაზური ეპოსის ამირანი ანუ პრომეთე.

მღვიმის ჰერზე, თითქმის მთელ სიგრძეზე, ათასნაირი სტალაქტიტების ტყეა. ზოგან ძლიერ უნდა დაიხარო, ან მუხლის ჩოქვით გახონდე, რომ ეს ნაზი და მყიფე ქმნილებები არ დააზიანო.

მალე ჩვენი ნაფეხურები მღვიმის თიხიან იატაკზე რჩება. მდინარი გვერდით უხვევს და ჩვენ მცირე გასაჭირის შემდეგ ავდივართ ზღაპრულ „ფარდებიან დარბაზში“. აი თითქმის 3 მეტრი დიამეტრის მქონე ვეება ქათქათა სვეტი, ჰელიქტიტები, ფარდებად ჩამოშვებული სტალაქტიტები.

თამაზ სიხარულიძე აღტაცებას ვერ მალავს და ფოტოაპარატს იმარჯვებს. წარამარა ელავს ფოტოგანათება. სამწუხაროდ ფირის სიძველის გამო იყო თუ ობიექტივის დაორთქელისა, აბრსკილას მღვიმეში გადაღებული ფოტოებიდან არცერთი არ გამოსულა...

მე ამ მღვიმის ჰიდროგეოლოგია უფრო მაინტერესებს. აი, მდინარის დონიდან 1 მ სიმაღლეზე კედლიდან გადმოჩუხჩუხებს მიწისქვეშა წყარო, მოშორებით, ჩაღრმავებაში, ჰერიდან წყლის წვრილი ქავლი ჩამოედინება და პატარა ტბას აჩენს. ამოდ ვეძებთ მღვიმურ მარგალიტებს. გიგანტების დარბაზში ჰელიქტიტების უამრავი რაოდენობაა. ირგვლივ ყველაფერი ლივლივებს და ელავს...

მართლაც საჭირო და აუცილებელიცაა ამ შესანიშნავი მღვიმის კეთილმოწყობა, რომ ყველას შეეძლოს მისი ზღაპრული მშვენიერებით უაქტობა. პირველი პროექტი 17 წლის წინ შეადგინეს, მაგრამ... ახლა მეორე პროექტიც უკვე მზადაა; აქ მღვიმის გარკვეულ ნაწილში შეიძლება ნავით მოგზაურობა, ისე როგორც ჩეხოსლოვაკიის, მსოფლიოში სახელგანთქმულ მაცობაში. სიტყვა მშენებლებზეა, რომლებმაც საამისო გამოცდილება უკვე მიიღეს ახალი ათონის (ივერიის) მღვიმის კეთილმოწყობითი სამუშაოების ჩატარებისას.

აბრსკილის მღვიმის ჯამურ სიგრძეს 2—3 კმ-მდე ანგარიშობენ. ვინ იცის, იქნებ უფრო მეტი სიგრძეც აქვს მას და უფრო გრანდიოზული დარბაზებიც იმალება ფანავის ქედის წიაღში...

ახ-იგოზი ანუ თურქული ქუდი

(1974 წლის ექსპედიცია)

საქიროა კლდეზე ასვლა, მაგრამ
კიბეები არა ვაქვს.

მ ე რ ი მ ე

არაბიკის მასივის აღმოსავლეთით გაჭიმულია ბზიფის მაღალი ქედი, რომელიც ბევრ ახალ და საინტერესო აღმოჩენას ჰპირდება სპელეოლოგებს. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოში ფართოდ გაიშალა სპელეოლოგიური კვლევები, ეს მასივი, ისევე როგორც ოჩახქუეს, რაჭის და სხვა კირქვული მასივები დღემდე გამოუკვლეველია. ეს არცაა გასაკვირი, რადგან მეცნიერ სპელეოლოგებს თავისი საქმე აქვთ, მათი ექსპედიციები მცირერიცხოვანია და სიღრმით ჩასვლებზე ფიქრიც კი ზედმეტია. აი როგორ აღწერს ნორბერ კასტერე პიერ-სან მარტენის 1953 წლის ექსპედიციას:

„...მძიმედ დატვირთული ჯორები ადიოდნენ სასაზღვრო გადასასვლელზე, ამ დროს კი პოში განლაგებული საპაერო-სადესანტო სამხედრო ბაზის თვითმფრინავმა ოთხი გაფრენით შეასრულა პარა-შუტების ძალიან ეფექტური დაშვება უფსკრულის მახლობლად მდებარე საძოვრის ციცაბო ფერდზე. 36 პარაშუტმა, ხასხასა ფერადი ქოლგებივით რომ იშლებოდნენ და ლამაზად იხატებოდნენ ლურჯ ცაზე, ჩვენს ფეხებთან ჩამოუშვეს 3 ტონამდე სხვადასხვა მასალა: საჭურველი, ტროსები, თოკები, სანოვაგე, ხელსაწყოები, და სხვ.

თვითმფრინავს ეჭიბრებოდა ოლორონის ჯანდარმთა ბრიგადა, რომელმაც პიერ-სან-მარტენში და ბასკურ სოფელ სენტ-ეგრასში გამოაგზავნა ჯანდარმების მრავალრიცხოვანი ჯგუფი გადამცემი და მიმღები რადიოპოსტების მოსაწყობად, რათა მუდმივი და სწრაფი კავშირი ყოფილიყო ექსპედიციასა და გარე სამყაროს შორის...“¹

ეს ადგილი ცნობილი ფრანგი სპელეოლოგის წიგნიდან იმიტომ მოვიყვანე, რომ ნათელი გახდეს ის სიძნელეები, რასაც სპელეოლო-

¹ Норбер Кастере. Тридцать лет под землей.

გები ხვდებიან ექსპედიციების დროს. და ეს მაშინ, როდესაც საქართველო სპელეოლოგიური თვალსაზრისით არაფრით ჩამოუვარდება მსოფლიოს სახელგანთქმულ სპელეოლოგიურ ქვეყნებს და პირველი სპელეოსპორტული კომიტეტი პირველად საბჭოთა კავშირში 1962 წელს საქართველოში შეიქმნა. შეიქმნა და მხოლოდ ერთი წელი იარსება...

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სპელეოლოგიური საბჭოს გეგმით 1974 წელს გათვალისწინებული იყო 2 ექსპედიციის ჩატარება. ერთი რაჭის, მეორე კი აფხაზეთში, ბზიფის მასივზე. ივლისის მეორე ნახევარში რაჭის ექსპედიცია კიაზო რაქვიაშვილის ხელმძღვანელობით შქმერში გაემგზავრა. აფხაზეთის ექსპედიცია კ, რომელსაც მე ვხელმძღვანელობდი, 3 აგვისტოს თბილისიდან გავიდა.

იმ წელს უცნაური აგვისტო იდგა შავი ზღვის სანაპიროზე. გამუდმებული კოკისპირული წვიმები მომაბეზრებელი იყო დამსვენებელათვის და, მით უმეტეს, ჩვენთვის.

პირველსავე დღეს სოფ. დურიფშში დავბანაკდით, სადაც შევიტყვეთ, რომ მოსკოველი სპელეოლოგების დიდი ექსპედიცია ვერტმფრენით გადასულიყო „თოვლიანი“ უფსკრულის დასალაშქრავად ჩვენი ოთხკაციანი ექსპედიცია სპორტულ ჩასვლებზე ამჯერად ვერკიფიქრებდა: არ გაგვაჩნდა საჭირო საჭურველი და სპელეოლოგთა რაოდენობაც მცირე იყო, მიზანსაც მხოლოდ მეცნიერული გამოკვლევები და მღვიმეთა ინვენტარიზაცია შეადგენდა.

მოსკოველ მოყვარულ სპელეოლოგებს უკვე დაემთავრებინათ „თოვლიანის“ შტურმი — 770 მ სიღრმე და ხიფათის წინაშეც მდგარან, რადგანაც კოკისპირული წვიმის წყალი უფსკრულში ჩაედინებოდა და შიგ მყოფი ოთხი სპელეოლოგი ძლივს გადაერჩინათ. ახლა კი დარჩენილი ჯგუფი ვერტმფრენს ელოდებოდა ექსპედიციის საჭურვლის გადმოსატანად, მაგრამ ძლიერი წვიმები ხელს უშლიდათ და ისინიც მოთმინებით ელოდნენ გამოდარებას.

ჩვენ დროს უქმად არ ვკარგავდით და სხვადასხვა დროს, სხვადასხვა ადგილზე წვიმის წყალსაც ვიღებდით საანალიზოდ.

გავიარეთ ბზიფის ხეობა, ბზიფის ქედის თხემის დასავლეთი ნაწილი და შემდეგ სოფ. ხაბიუში ნაშოვნი ცხენებით ახ-იბოხისკენ ავიღეთ გეზი.

გზა მდ. აფსთას (ბაკლანოვკას) მიუყვება. ესაა აფხაზეთის ერთ-

ერთი ულამაზესი ხეობა, ბზის კორომებით დაბურული. მაღალი კლდეებიდან ლამაზი ჩანჩქერები ხმაურით ეშვებიან, ხოლო თვათ მდინარის წყალი ბევრ ადგილას, კანიონის ძირში გახსნილ მღვიმეებში, ნაპრალებში და პონორებში იკარგება.

ბილიკთან, მდინარის პირას, მაღალი ჩანჩქერის პირდაპირ ვჩერდებით. აქ ობელისკია აღმართული, რომელსაც აწერია: „აქ გარდაიცვალა ცნობილი გეოლოგი ვ. კუროჩკინი“. ვ. კუროჩკინმა ძალიან ბევრი გააკეთა აფხაზეთის გეოლოგიურად შესწავლაში. გარდაიცვალა, როგორც იტყვიან, საბრძოლო პოსტზე, ექსპედიციაში...

აღარ წვიმს, მაგრამ ძნელია ატლახიანებულ ბილიკზე სიარული. ტალახში დათვის ახალი მოზრდილი ნაკვალევი მოჩანს. გზაზე შეაჩრალეული მეტყევეები გვხვდებიან და ირკვევა, რომ სწორედ ამ დათვის კვალს მიყვებიან. ჩვენც ვფრთხილობთ, ყურადღებით ვათვალიერებთ გარემოს, რადგან ზოგ ადგილზე ბილიკი ნამდვილ ჭუნგლებში გადის...

როდესაც გუდაუთიდან სოხუმისკენ მიმავალი შარაგზიდან სოფ. აჭანდარისკენ გადავუხვიეთ, კარგა ხანს მოჩანდა ბზიფის ქედი, თვით მწვერვალი ახ-იბოხიც, საითაც გეზი გვქონდა აღებული. იძულებული გავხდით გავჩერებულყავით: წინ წვიმით გამოწვეულ მეწყერს გადაეკეტა გზა, მარცხნივ კი ფლატე იყო და ძირს, სიღრმეში ააფსთა ლამაზ კორომებს აჩენდა.

ცხენები გადმოვტვირთეთ, ერთმანეთს გადავაწოდეთ ზურგჩანთები და მეწყერის მეორე მხარეს გადავიტანეთ. მერე უფსკრულის ნაპირზე, მეწყერის ბოლოს ბილიკივით რაღაც გავაკეთეთ, ძირს გავმაგრდით და ცხენები მეწყერსა და ჩვენს შორის დიდის წვალებით გავატარეთ, კვლავ დავტვირთეთ და გზა განვაგრძეთ.

გუნჯრხვა, მწყემსების მიტოვებული ბინა, ირგვლივ ტყე, წყაროსთან მდგარი პატარა ფიცრული, სადაც დამე გავათიეთ. თვალი ვერ მოვხუჭეთ, თავებმა ისე შეგვაწუხეს. საწოლზეც კი ამორბოდნენ და დასუნსულებდნენ. მხოლოდ ჩვენს გამყოლს, ხაბიუელ აფხაზ ბიჭს ეძინა მაგრად. მერე ტრისტანმა ზურგჩანთაში დაიწყო ქექვა, ორცხობილა ამოიღო, დაამტვრია და მიწის იატაკზე დაყარა. თავებმა დროებით თავი დაგვანებეს, საწოლებიდან იატაკზე ჩავიდნენ და როცა ფარანი ავანთეთ, ორცხობილას ნამცეცებიც კი ვე-

დარ დავინახეთ, ხოლო ერთი წრუფუნა ზურგჩანთაზე ამძვრალიყო და იქიდან გვიყურებდა.

გარედან ხშირად მოისმოდა ხმაური, ჭოტის კივილი, ტოტების ლაწალუწის ხმა და ცხენების ჭიხინი. იძულებული ვიყავი რაჟდენჯერმე გავსულიყავი და ცხენები დამეწყნარებინა.

როგორც იქნა გათენდა და გზას დავადექით. ბილიკი ციცაბო აღმართზე შიდიოდა და ცხენები მძიმედ ადგამდნენ ფეხებს. როცა ტყე თავდებოდა, წვიმის ღვარებს ისე ღრმად და ვიწროდ ჩაეჭრათ ბილიკი, რომ ჩვენ კი არა, ცხენებსაც გაუჭირდათ, მუხლებამდე ვეფლობოდით ტალახში და ძლივს მივდიოდით.

ტყვე გათავდა და სიარული გაადვილდა, მაგრამ დროებით. ტალახის ნაცვლად ახლა კირქვის შიშველი ფერდობები იყო უამრავი ნაპრალებით, კარული ველებით.

წინ ახ-იბოხი აღიმართა თავისი სიღიაღით. ნისლი ქუდივით ეხურა, თვითონაც მოყვანილობით ჩალმას ჩამოჰგავდა და ამიტომ უწოდეს თურქული ქუდი.

ქვევით, ტაფობში, ტყის პირას ბინოკლში დავინახეთ ქოხის მსგავსი რალაც და კაციც. ჩავედით.

- - დათო ხაგბა. — გაგვეცნო ჰარმაგი აფხაზი, რომელსაც ძველი, გახუნებული ჯარისკაცური გიმნასტურა და გალიფე ეცვა.

ჩვენც გავეცანით.

— მწყემსები არა ვართ. მწყემსები ზემოთ არიან, ბათირ-იფარას ტაფობში — ხაგბამ ხელი გაიშვირა ახ-იბოხის აღმოსავლეთით.

როცა ჩვენი სტუმრობის მიზეზი გაიგო, მიგვიპატიჟა, ჩვენთან დარჩითო. ჩვენც იქვე დავბანაკდით.

მალე მისი ვაჟიშვილი და ერთი მწყემსი მოვიდა. ვეება ტომრით ახალთახალი ბალახი მოიტანეს ახლადდაბადებული ხბოსათვის, რომელიც იქვე დაკუნტრუშობდა.

— აქ ვისვენებთ. — თქვა კუკუშამ, — ცოტა ფილტვებში ვერა გვაქვს კარგად საქმე, აქაური ჰაერი კი მისწრებაა.

მართლაც თავისუფლად ვსუნთქავდით. ზემოდან კი ახ-იბოხი დაგვეყურებდა.

იქვე წყარო იყო, ცივი, ექვსგრადუსიანი.

დათომ და კუკუშამ აფხაზური ღომი დაამზადეს, მამალიგას რიპ

ეძახიან, პირდაპირ სუფთა ზის მაგიდაზე ჩამოარიგეს და ერთმანეთს გაეუმასპინძლდით.

ღამე საკმაოდ ციოდა, საძილე ტომრებშიც კი, სამაგიეროდ დილა გათენდა მზიანი, მშვენიერი. ცაზე ღრუბლის ნაგლეჯიც კი არ იყო. ღა ამ ლურჯი ცის ფონზე რეჩისის ნახატს წააგავდა ახ-იბოხი. მთის წვერში სათვალესავით მოჩანდა ორი ხვრელი, მთლიანად რომ კვეთდა მწვერვალს.

მარშრუტზე გავედით.

როდესაც ახ-იბოხისკენ ავიწიეთ, ჩვენ თვალწინ გრანდიოზული სანახაობა გადაიშალა. სამხრეთით ტყეებით დაბურული დაბალი ქედები მოჩანდა, ოღნავ დანისლული; ჩრდილო-დასავლეთით ძიშრა აღმართულიყო. ჩრდილოეთით ბზიფის ღრმა ხეობის მიღმა, შორს, პორიზონტზე ლურჯად ლივლივებდა კავკასიონის მთავარი ქედი თითქმის აუარიდან ფსიშის მწვერვალამდე. ბინოკლში თვალს გვჭრიდა მყინვარები და თოვლის ვეება ლაქები, მზეზე რომ ბრწყინავდნენ....

ახ-იბოხის ვერტიკალურ კლდეებში მღვიმეთა შესასვლელები მოჩანს, მაგრამ ასვლა შეუძლებელია. ჩვენი საქურვლის პატრონებს მხოლოდ ოცნებალა შეგვიძლია, როცა შევძლებთ ამ უაღრესად საინტერესო რაიონის დეტალურ გამოკვლევას. შესაძლებელია ეს მღვიმეები და მათი რელიქტები ასაკითაც აფხაზეთის და მთელი საქართველოს მღვიმეებზეც კი ყველაზე უხნესი გამოდგეს.

ბათირ იფარას ტროგულ ხეობაში ვიმყოფებით. აქაც, როგორც არაბიკაზე ვიორმულ ეპოქაში გამყინვარებას ჰქონდა ადგილი და სახსოვრად მყინვარს მხოლოდ ეს ხეობა დაუტოვებია. მაგრამ ჩვენს გაცვებას საზღვარი არა ჰქონდა, როდესაც უამრავი კარული ველები დავინახეთ. არც საქართველოში, არც ევროპაში არ მინახავს კარების ასეთი მრავალფეროვნება და სიუხვე. აქ თითქმის საერთაშორისო კლასიფიკაციებით ცნობილი ყველა ტიპის კარები იყ- წარმოდგენილი, მიკროკარებიდან ცალკეულ ფილებად დანაწევრებამდე.

ტრისტანი, გამყოლი და მწყემსი დაგვცილდნენ, ისინი თხემას მეორე მხარეს ზვერავენ. შამილი, კუკუშა და მე ერთ ვიწრო ხვრელს ვუტრიალებთ. ჩავდივარ. ხვრელი ვერტიკალურია, თანდათან ვიწროვდება და იძულებული ვარ ქამარი სამთო კომპასიანად მოვიხსნა. ვცდილობ ღრმად ჩასვლას. მაგრამ ისეთი სივიწროვია, რომ

მთლიანად ვუშვებ პაერს ფილტვებიდან, თავს ვერ ვაღწევ ბასრ შვე-
რილებს, რომლებზეც ჩემი ხალათის ნაფლეთები რჩება და ფარანს ვა-
ნათებ სიღრმეში. ვახერხებ რამდენიმე ქვის ჩაგდებას და ვრწმუნ-
დები, რომ ხერელი ფართოვდება და ღრმა შახტში გადადის; მაგრამ
ჩახერგილ ლოდებს გზა გადაუკეტავთ. ერთი ზედმეტი მოძრაობა
და შეიძლება ასასვლელიც დაიკეტოს. შამილი და კუკუშა მოუთ-
მენლად მელიან. ძლივს ავდივარ, გასასვლელში მაინც ვიქედები და
შამილის დახმარებით ვაღწევ თავს.

კიდევ ორასიოდე მეტრი პატარა თხემის გადაღმა და ტრისტანის
ჯგუფს ვხვდებით. მათ უამრავი, ერთმანეთთან ახლოს განლაგებუ-
ლი თოვლიანი შახტები და ქები უნახავთ.

აი, ის შახტებიც. ზოგი ჩანგრეულია. ვეება ლოდები ქაოტურად
დახვავებულან. თითქოს კატასტროფულზე უფრო ძლიერ მიწისძე-
რას თუ პირველყოფილ მთათა წარმოშობა ძალებს ვეება ლოდე-
ბად უქცევიათ ისინი.

მართლაც საოცარი სანახაობაა. ასეთი რამ თვით კარსტის სამ-
შობლოში, იუგოსლავიის დინარის მთებშიც კი არ შეგვხვედრია.

ჩავდივართ ერთ-ერთ დახრილ მღვიმეში.

მღვიმის შესასვლელთან თოვლია; იგი თანდათან მალდება და
მღვიმის წინა დარბაზში დახრილად ეშვება.

ვიღებთ თოვლის სინჯს ქიმიური ანალიზისთვის. მერე ქალაღ-
ზე გადაგვაქვს მღვიმის კონფიგურაცია და ვიწყებთ ტოფოგადაღე-
ბას.

შამილი მღვიმის თაღოვან შესასვლელთან დგება და მკლავებგა-
შლილი, ბეჭებით ქერს ებჯინება. „ატლანტი“ მხრებით იკავებს
კლდეს.

უკან გზაზე დანარჩენები მისწრებენ. ყოველ ნაბიჯზე იმდენ სა-
ინტერესოს და თავისებურს ვხედავ, რომ ძალაუნებურად ჩა-
მოვრჩი.

მწყემსი მიუძღვება ჩვენებს თავისი ქოხისაკენ. მე გავძახი ტრი-
სტანს, რომ არ დამელოდონ, წავალ პირდაპირ ბანაკში.

ნელა მივყვები აღმართს. მარჯვნივ ახ-იბოხის შვეული კედლე-
ბია აღმართული, რომელთა ძირზეც სხვადასხვა ზომის ქვებისა და
ლოდებისგან შემდგარი გამოფიტვის კონუსებია ნაწილობრივ თოვ-
ლით დაფარული. იქ, სადაც მზის სხივები ხვდებიან, თოვლი დნება

და ქვებს შორის პატარ-პატარა ნაკადულები მოჩუხჩუხებენ ამ უწყლო რაიონში.

ავდივარ თხემზე და აქედან კარგად მოჩანს ორივე ხეობა. ერთის დასაწყისში, ტაფობის ძირზე, ტყის საზღვართან ჩვენი ბანაკია. მეორეში კი მწყემსის ის ბინა, სადაც ექსპედიციის დანარჩენი წევრები ალბათ უკვე კერიას უსხედან და ელოდებიან როდის შეიწვება შამფურზე წამოგებული, შაშხივით, აფხაზურად შებოლილი თხის ზორცი.

ბინოკლით შევხედე ჩვენს ბანაკს და ფერდობზე ვეშვები. საღამოვდება. არემარეს უკვე ტყვიისფერი დაკრავს. ზოგან ვარდისფერი კირქვების კლდეები მოჩანს. ერთ-ერთ ასეთ კლდეში ნაპრალს ვხედავ და გეზს იქით ვიღებ.

ნაპრალიდან წყლის ხმაური მოისმის. შევდივარ თუ არა სიბნელეში, ფარანს ვანთებ. ჩემს ქვევით ვერტიკალური სიციარიელეა, რომელიც სიღრმისკენ მიდის. სველ, ტალახიან კედლებზე ფეხი სხლტება და ჩასვლა მხოლოდ იდაყვებისა და მუხლების საშუალებით შეიძლება. მერე ნაპრალი ფართოვდება და მოძრაობის ტაქტიკაც უნდა შეიცვალოს.

წყლის ხმაური ძლიერდება და მალე ცივი წყლის ჰავლის ქვეშ ვხვდები. როდესაც ვრწმუნდები, რომ ნაპრალში ჩახერგილი ლოდების აფეთქებისა და ხვრელების გაწმენდის გარეშე სიღრმეში გზის გაგრძელება შეუძლებელია, წყლის სინჯს ვიღებ და დღის სინათლეზე ამოვდივარ. მცივა, სველი ვარ და ქვენა ქარიც გაძლიერებულია. „ეს წყალი ალბათ იმ წყაროს ასაზრდოებს, ბანაკთან რომ არის. მაგრამ საიდან მოდის, რა გზით? ამის გამოკვლევა მომავლის საქმეა. ამ სიმაღლეზე ბზიფის ქედზე წყალი იშვიათია. როდესაც ლაბორატორიაში წყაროს წყლისა და მღვიმეში გამდინარე წყლის სინჯებს ანალიზს გაუკეთებენ, ალბათ დამტკიცდება მათი იდენტურობა.“ — ამ ფიქრებით ვბრუნდები ბანაკში. მალე მწყემსის მასპინძლობით კმაყოფილი ბიჭებიც ბრუნდებიან და დაძინებამდე ხაგბების კოცონს ვუსხედვართ....

რამდენიმე დღის შემდეგ მასპინძლებს დავემშვიდობეთ. ახ-იბოხის მასივის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, აათსთას ხეობისკენ დავეშვით და დახვერვითი მარშრუტები ჩავატარეთ. გამოკვლევებმა დაგვარწმუნა, რომ ბზიფის ქედი მსოფლიოში ერთ-ერთი საინტერესო და პერსპექტიული რაიონია სპელეოლოგიური კვლევებისათვის და სპორ-

ტული ჩაღწევებისათვის. მაგრამ როდის შეეძლებოდა ამ ოცნების განხორციელებას? როდის შეიქმნება საქართველოში ისეთი ცენტრი, რომელსაც შეეძლება დიდი ექსპედიციების მოწყობა? ექნება სპელეოლოგიური კვლევებისთვის საჭირო საქურველი, ხელსაწყოები. სპელეოლოგიური კვლევების ჩატარება დიდი სახალხო-სამეურნეო მნიშვნელობის საქმეა, გარდა ამისა, მღვიმურ სპორტს და მღვიმურ ტურიზმსაც მეტი გაქანება და წინსვლა სჭირდება ჩვენს რესპუბლიკაში. ამის შესაძლებლობები არის და საქმის გადადება მიზანშეუწონელია.

ზინაარსი

წიგნი პირველი

სპელეოლოგიური ანბანი	3
საქართველოს მღვიმეები და გამოქვაბულები ჩვენი ერის საუნჯეა	8
სიცრუისა და კეუმარიტების კიდილი	17
ხელოვნების მარადისობის საწყისებთან	30
მღვიმე, ლეგენდები, პოეზია და ხელოვნება	48
ღამურები — მღვიმეთა უწყინარი ბინადარი	60
სახიფათო თავგადასაელები მღვიმეებში	63

წიგნი მეორე

წინაპართა გამოძახილი	72
ჯოჯოხეთის კარიბჭესთან	79
სპელეოლოგიური კვარტეტი	91
1963 წლის ზამთრის იდილია	101
ცხრა სპელეოლოგი და ფილმი „არაბიკა“	107
1964 წლის ზამთრის ოდისეა	121
გიუზლეს უფსკრული და ფანტაზია	125
კიდევ და კიდეე არაბიკაზე	135
ტყიბულა-ქვერულას მიწისქვეშა ხეობაში	140
რაკა-იმერეთის მღვიმეებში	144
1967 წლის ტრაგიკული ექსპედიცია	150
ედუარდ ალფრედ მარტელი და არაბიკა	157
მარტელის შემდეგ კორბელი	167
ამტყელიდან ყარა-სუმდე, მერე აბრსკილში	175
ახ-იმოხი ანუ თურქული ქული	181